

Юлія Петровська

**ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ
І ПРАВА УКРАЇНИ:
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР**

ПРАКТИКУМ

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

Ю. М. ПЕТРОВСЬКА

**ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ
І ПРАВА УКРАЇНИ:
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР**

ПРАКТИКУМ

У двох частинах

ЧАСТИНА ПЕРША

Чернігів
Видавництво «Десна Поліграф»
2018

УДК 34(477)(091)(076)
ББК Х2(4УКР)р30
П 31

*Рекомендовано до друку Вченою радою Навчально-наукового Інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка
(протокол № 9 від 27квітня 2018 р.)*

Рецензенти: доктор юридичних наук,
професор Гречанюк С. К.,
кандидат історичних наук,
доцент Рахно О. Я.

Відповідальний редактор: кандидат історичних наук,
професор Коваленко О. Б.

П 31 **Петровська Ю. М.**
Історія держави і права України: європейський вимір.
Практикум : у 2-х ч. / Ю. М. Петровська. – Чернігів : Десна
Поліграф, 2018. – Ч. 1. – 376 с.

ISBN 978-617-7648-43-6

Практикум містить історико-правові джерела і розгорнуті методичні рекомендації для підготовки до семінарських занять з курсу «Історія держави і права України», а також списки рекомендованих джерел та літератури, термінологічний словник, контрольні запитання, тести, завдання та задачі.

Для студентів, викладачів, учителів та усіх, хто цікавиться історією держави і права України в контексті розвитку європейської державно-правової культури.

The publication has been funded with support from the European Union. The publication reflects the views only of the authors, and the Union cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Практикум підготовано та видано за кошти Проекту програми ЄС Еразмус+ напрямку Жана Моне 565243-EPP-1-2015-1-UA-EPPJMO-MODULE Навчальний модуль «Концепт Європи: від ідеї до реалізації».

В оформленні обкладинки використано карту Центрально-Східної Європи Себастьяна Мюнстера, надруковану в Базелі 1542 р.

УДК 34(477)(091)(076)
ББК Х2(4УКР)р30

ISBN 978-617-7648-43-6

© Петровська Ю. М., 2018

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА4

СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ

Тема 1. Найдавніші державні утворення
та право на теренах України7

Тема 2. Суспільно-політичний устрій
та правова система Київської Русі72

Тема 3. Галицько-Волинське князівство:
держава і право162

Тема 4. Державно-правовий розвиток українських земель
у складі Великого князівства Литовського,
Королівства Польського та Речі Посполитої206

ДОДАТКИ

Словник.....353

Джерела та література до курсу357

ПЕРЕДМОВА

Практикум містить теми семінарських занять, розроблених у межах курсу «Історія держави і права України», що викладається в Навчально-науковому інституті історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського і має на меті ознайомлення студентів із особливостями державно-правового розвитку України в різні конкретно-історичні періоди. Специфіка інформативно-змістової складової курсу обумовила включення до практикуму тем, присвячених вивченню державно-правової традиції на теренах українських земель із найдавніших часів до першої половини XVII ст. Тематика семінарських занять охоплює питання, розгляд яких дозволяє з'ясувати особливості суспільно-політичного ладу та права перших державних утворень кочових народів, грецьких міст-полісів, Київської Русі, Галицько-Волинської держави, а також проаналізувати різні аспекти державно-правового розвитку українських земель у складі Великого князівства Литовського, Королівства Польського та Речі Посполитої.

Не применшуючи роль та значення усіх (як внутрішніх, так і зовнішніх) факторів, які мали відношення до процесу національного державно- та правотворення, студентам пропонується поглянути на нього, перш за все, крізь призму європейської державно-правової культури. Відповідно до цього у практикумі особлива увага акцентується на таких її здобутках, як, наприклад, полісна організація міст-держав Північного Причорномор'я, магдебурзьке право тощо, а також аналізуються політичні та правові інститути сусідніх держав, пов'язаних із українським народом спільним історичним минулим.

Готуючись до семінарського заняття, студенти мають ознайомитися з його планом та методичними рекомендаціями. Запропоновані в практикумі розлогі методичні рекомендації покликані зорієнтувати студента в масиві інформації, яка має бути опрацьована в процесі підготовки до семінарського заняття, допомогти йому акцентувати увагу на найважливіших положеннях теми, розібратися в дискусійних питаннях тощо. Дотримання методичних рекомендацій визначає логіку подачі матеріалу студентом, роблячи його відповідь максимально повною та структурованою.

З метою складання загального уявлення про тему семінарського заняття студентам, перш за все, потрібно звернутися до базових підручників та навчальних посібників. Після цього можна розпочинати роботу з вивчення джерел та опрацювання наукової літератури. У практикумі підібрані та запропоновані студентському загалу, насамперед, такі першоджерела, які дають можливість якнайповніше опанувати предмет навчального курсу, а також сприяють розумінню загальноєвропейського виміру вітчизняного державно-правового розвитку. Працюючи з історико-правовими документами, студенти мають занотовувати до зошитів короткі витяги з них, назви розділів, номери статей, параграфів і т.д., використовуючи отриману інформацію для підтвердження того чи іншого положення своєї відповіді. Також на семінарському занятті студенти повинні продемонструвати своє вміння працювати з пам'ятками правової культури, вирішуючи на основі аналізу правових норм запропоновані викладачем практичні задачі.

До кожної теми семінарського заняття підібрано відповідну наукову літературу, яка потрібна, передусім, для розкриття питань семінарського заняття (відповідний список опрацьованих студентом позицій наводиться на початку виступу), а також підготовки рефератів, доповідей для виступів на студентських конференціях, організації та проведення брейн-рингів, вікторин тощо. Джерела та література в практикумі рекомендуються з урахуванням їх наявності в бібліотеці Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка, а також у мережі Інтернет.

Паралельно з опрацюванням питань, які винесені на семінарське заняття, студенти повинні звернути увагу на необхідність складання власного термінологічного словника. З цієї метою вони мають послідовно занотовувати до свого зошиту всі невідомі їм терміни і поняття, що зустрілися у процесі підготовки до заняття, та за допомогою довідкової літератури знаходити їх визначення. У випадку виникнення труднощів студентам рекомендується звернутися до словника, розміщеного наприкінці практикуму, до якого увійшли, насамперед, маловідомі терміни та поняття. Запропоновані у практикумі завдання мають на меті розвинути у студентів уміння самостійного пошуку відповідної інформації та її критичного аналізу, генерувати нові ідеї та

аргументовано захищати власну точку зору за допомогою коректної дискусії. Завдання творчого характеру мають сприяти підвищенню інтересу до курсу з боку студентського загалу, стимулювати пізнавальну активність шляхом своєрідного «занурення в епоху» та заохочувати до розвитку креативних здібностей. За допомогою контрольних питань та тестових завдань студенти узагальнюють та систематизують отримані знання.

СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ

ТЕМА 1. НАЙДАВНІШІ ДЕРЖАВНІ УТВОРЕННЯ ТА ПРАВО НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

План

1. Скіфське царство: суспільний лад, державний устрій, право.
2. Суспільний лад, державний устрій та право міст-держав Північного Причорномор'я.
3. Суспільно-політичний розвиток та право Боспорського царства.

Основні поняття та терміни: *агамія, агораном, адікія, аікія, анавмахія, анакрісіс, аргія, архонт, асебея (асебія), астином, астратея, ателія, атимія, буле, гімнасіарх, графе параномон, дамїург, декасмо, депозитарій, діомосія (антомосія), дорон, ейсантелія, ейфігія, екклесія, ентієсіс, енктісіс, енойкія, епігамія, епідікасія, есимнет, ібрея, ієросілія, ісегорія, ісономія, ісополітія, какосея, ксенія, ліпонавтія, ліпостратія, ліпотаксія, метімерінея, моїхея, наварх, номофілак, ойкіст, парапресбейя, парастасія, поліс, пританея, продик, продосія, проедрія, проксенія, промантіан, просклесія, псевдоклетея, синграфа, ситой, стеганомія, стратег, таксіарх, філарх, форос, фрахт, хірограф.*

Методичні рекомендації

Мета заняття полягає в ознайомленні з суспільно-політичною організацією та правом найдавніших державних утворень на теренах України. Для цього студенти мають опрацювати праці Геродота, Гіппократа, Страбона, Йосифа Флавія, тексти ольвійських декретів та інші джерела, які дають можливість зрозуміти особливості суспільного ладу, державного устрою, права Скіфської держави, грецьких полісів Північного Причорномор'я та Боспорського царства.

Розглядаючи **перше питання**, зверніть увагу на те, що скіфи – об'єднання іраномовних племен, прийшовши зі Сходу та розпочавши освоєння нових для них земель з території між Азовським морем та Дністром, поступово поширили свою владу практично на всю територію сучасної України (VII ст. до н.е. – III ст. н.е.). Спираючись

на свідчення Геродота, Гіппократа, Страбона, з'ясуйте особливості суспільного ладу скіфів, окремо зупинившись на характеристиці кочових (скіфи-кочівники, царські скіфи) та осілих племен (скіфи-хлібороби, скіфи-орачі, елліно-скіфи-калліпіди). Проаналізуйте процеси розкладу первіснообщинного ладу у скіфів. Охарактеризуйте правове становище членів царської родини, дружинників, купців. Визначте місце жерців – відокремленої соціальної верстви – у суспільній ієрархії. Зверніть увагу, що найчисельнішу верству скіфського суспільства становили саме вільні общинники. З'ясуйте, які обов'язки покладалися на останніх. Використовуючи праці Геродота та Гіппократа, більш детально розкажіть про скіфських «амазонок». Назвіть джерела рабства у Скіфії, пам'ятаючи про його патріархальний характер.

Характеризуючи державний лад Скіфської держави, зверніть увагу на те, що важливою його ознакою був розподіл населення не за родоплемінним, а за територіальним принципом. Царство складалося з номів (округів) на чолі з номархами. Спробуйте визначити форму правління Скіфського царства. Поміркуйте, чи була влада скіфського царя абсолютною. Окресліть повноваження ради скіфських племен та народних зборів. Як виглядав апарат державного управління скіфів? Визначте функції старійшин та вождів племен. Охарактеризуйте суд та процес у Скіфській державі, використовуючи, перш за все, «Історію» Геродота. У якій формі в Скіфії практикувалися ордалії?

Також потрібно розглянути скіфське право, звернувши увагу на те, що останнє в Скіфії так і не набуло писемної форми. Доведіть за допомогою «Історії» Геродота, що основним його джерелом виступало саме звичаєве право. Перелічіть фактори, що впливали на формування права. Охарактеризуйте зобов'язальне право. Знайдіть у «Історії» Геродота опис процедури виголошення клятви. Розглядаючи шлюбно-сімейне право, окремо зупиніться на характеристиці правового становища жінки. Аналізуючи спадкове право, визначте, що таке мінорат. З'ясуйте види злочинів та види покарань у Скіфській державі. Які злочини вважалися найнебезпечнішими та яке покарання очікувало на людину за вчинення подібних протиправних дій?

Розглядаючи **друге питання**, пам'ятайте, що перші поселення грецьких колоністів у Північному Причорномор'ї з'явилися ще в

VII ст. до н.е. Охарактеризуйте полісну модель організації суспільно-політичного життя. Назвіть відомі вам міста-держави Північного Причорномор'я, визначивши форму правління у кожному з них. Характеризуючи суспільний лад полісів Північного Причорномор'я, зверніть увагу на притаманне йому яскраво виражене соціальне розшарування. З'ясуйте, використовуючи джерела права, правове становище таких категорій населення, як громадян-політів, осілих чужинців (метеків), вільновідпущеників, а також рабів. Окремо зупиніться на правовому становищі жінки.

Спираючись на працю Страбона, а також на правові пам'ятки, розгляньте державний устрій міст Північного Причорномор'я. Визначте функції народних зборів (екклесії), ради міста (буле), магістратур, колегії архонтів. Охарактеризуйте суд у містах-державах Північного Причорномор'я та доведіть, що судовий процес мав риси агону (змагання).

Назвіть джерела права міст-держав Північного Причорномор'я. Проаналізуйте правові норми у текстах джерел. Зверніть увагу, що найчіткіше регламентувалися право власності, право володіння, зобов'язальне право. Перелічіть види злочинів та покарань у грецьких полісах. Скориставшись текстом присяги херсонеського громадянина, з'ясуйте, який вид злочинів вважався найтяжчим та яке покарання передбачалося для особи, що вчинила подібні протиправні дії.

Розглядаючи **третє питання**, потрібно пам'ятати, що Боспорське царство було винятком із загальної республіканської традиції розвитку держави та права давньогрецьких полісів, оскільки тут сформувалася монархічна форма правління. Перш за все, зверніть увагу на своєрідність виникнення Боспорського царства, визначте фактори, що безпосередньо впливали на його розвиток, з'ясуйте причини занепаду. В чому полягали функції боспорського царя? Як виглядав центральний апарат управління? Чи впливали на рішення царя Рада монарха та народні збори («Рада і Народ»)? Охарактеризуйте процес обмеження царської влади у римський період існування осередків античної цивілізації у Північному Причорномор'ї. Назвіть посади придворних чиновників, пов'язані із здійсненням виконавчої влади.

Охарактеризуйте панівну верхівку Боспорського царства (боспорський цар, боспорська «олігархія», стратеги, таксіархи,

навархи, жерці). Характеризуючи вільне населення, окремо зупиніться на правовому становищі пелатів. Також з'ясуйте права та обов'язки іноземців. Назвіть джерела рабства в Боспорському царстві. Пам'ятайте, що рабство в цій державі здійснило перехід від патріархального до класичного. З'ясуйте, на які категорії поділялися раби? Перелічіть найпоширеніші види робіт, до яких вони залучалися.

Розглядаючи боспорське право, візьміть до уваги, що на його становлення впливало право метрополії – Стародавньої Греції, міст-держав Північного Причорномор'я, звичаєве право сусідніх кочових племен, а також римське право. Назвіть джерела права Боспорського царства. Охарактеризуйте основні галузі права. Особливу увагу приділіть кримінальному праву. Визначте види злочинів, виокремивши з-поміж них найтяжчі, а також найпоширеніші види покарань. Чи існували у Боспорській державі в'язниці? Чи практикувалася смертна кара? Якщо так, то чи можна було уникнути останньої?

Підводячи підсумки, визначте роль дослов'янських державних утворень на теренах України у подальших процесах державо- і правотворення.

Теми рефератів

1. Звичаєве право як основне джерело права Скіфської держави.
2. Джерела права грецьких полісів Північного Причорномор'я.
3. Інститут царської влади в Боспорському царстві.
4. Державний лад Ольвії та Херсонесу: порівняльна характеристика.

Джерела

Геродот. История. В 9-ти кн. / Пер. Г. А. Стратановского / Геродот. – М. : Ладомир, ООО «Фирма «Издательство АСТ», 1999. – С. 241–281.

Геродот. Геродота турійця з Галікарнасса «Історій» книг дев'ять, що їх називають музами / Пер., передмова й примітки А. О. Білецького / Геродот. – Харків : Фоліо, 2006. – С. 232–294.

Історія державної служби в Україні : у 5 т. / [відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій ; редкол.: С. В. Кульчицький та ін.] ;

Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. – К. : Ніка-Центр, 2009. – Т. 3 : Документи і матеріали. V ст. до н. е. – 1774 р. / [упоряд.: Г. В. Боряк (кер. кол. упоряд.), Л. Я Демченко, Ю. А. Мицик]. – С. 53–67.

Основні пам'ятки права (тексти) // Гавриленко О. А. Історія держави і права України: стародавня доба : навчальний посібник / О. А. Гавриленко. – Х. : ХНУВС, 2011. – С. 42–51.

Переводы ольвийских надписей // Скржинская М. В. Будни и праздники Ольвии в VI – I вв. до н.э. / М. В Скржинская. – СПб. : Алетейя, 2000. – С. 207–214.

Хрестоматія з історії Української РСР : посібник для вчителів / [під ред. І. О. Гуржія]. – К. : Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1959. – Т. I: З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. – С. 8–17.

Хрестоматия по истории Древней Греции / [под ред. Д. П. Каллистова]. – М. : Мысль, 1964. – С. 654–656.

Підручники та навчальні посібники

Бостан Л. М. Історія держави і права зарубіжних країн : Навч. посібник / Л. М. Бостан, С. К. Бостан. – 2-е вид. перероб. й доп. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 730 с

Гавриленко О. А. Історія держави і права України: стародавня доба : навчальний посібник / О. А. Гавриленко. – Х. : ХНУВС, 2011. – 64 с.

Захарченко П. П. Історія держави і права України : Підручник / П. П. Захарченко. – К. : Атака, 2004. – С. 7–12.

Іванов В. М. Історія держави і права України : Підручник / В. М. Іванов. – К. : МАУП, 2007. – С. 29–44.

Історія держави і права України : Підручник / А. С. Чайковський (кер. авт. кол.), В. І. Батрименко, Л. О. Зайцев, О. Л. Копиленко та ін. ; За ред. А. С. Чайковського. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – С. 13–30.

Терлюк І. Я. Історія держави і права України (Доновітній час) : Навчальний посібник / І. Я. Терлюк. – К. : Атіка, 2006. – С. 10–17.

Література

Артамонов М. И. Общественный строй скифов / М. И. Артамонов // Вестник Ленинградского университета. – 1947. – № 9. – С. 70–87.

Виноградов Ю. Г. Политическая история Ольвийского полиса VII – I вв. до н.э.: Историко-эпиграфическое исследование / Ю. Г. Виноградов. – М. : Наука, 1989. – 288 с.

Владимиров А. О. Інститути синедрів в Ольвії та проєдрів у Херсонесі Таврійському в римський період / А. О. Владимиров // Археологія. – 2000. – № 3. – С. 11–18.

Гавриленко О. А. Античні держави Північного Причорномор'я: біля витоків вітчизняного права (кінець VII ст. до н.е. – перша половина VI ст. н.е.) / О. А. Гавриленко. – Х. : Парус, 2006. – 352 с.

Гавриленко О. А. Боспоро-римські взаємини у другій половині I ст. до н.е. – третій чверті III ст. н.е.: історико-правове дослідження / О. А. Гавриленко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2006. – Вип. 34. – С. 46–53.

Гавриленко О. А. Договори міни та купівлі-продажу в античних державах Північного Причорномор'я (історико-правове дослідження) / О. А. Гавриленко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2007. – Вип. 39. – С. 79–85.

Гавриленко О. А. Загальний та спеціальний статус громадян в античних державах Північного Причорномор'я / О. А. Гавриленко // Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні : Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (28–29 квітня 2005 р.). – Острог : Національний університет «Острозька Академія», 2005. – С. 7–8.

Гавриленко О. А. Злочини та покарання у праві античних держав Північного Причорномор'я / О. А. Гавриленко // Право і Безпека. – 2002. – № 1. – С. 45–52.

Гавриленко О. А. Міжнародно-правові стосунки еллінів та скіфів у північнопонтійському регіоні / О. А. Гавриленко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2006. – № 33. – С. 89–97.

Гавриленко О. А. Нормативна регламентація укладення та розірвання шлюбу в античних державах Північного Причорномор'я: історико-правове дослідження / О. А. Гавриленко // Вісник

Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2008. – Вип. 41. – С. 75–82.

Гавриленко О. А. Органи влади та управління античних держав Північного Причорномор'я з республіканською формою правління / О. А. Гавриленко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2006. – № 4. – С. 26–34.

Гавриленко О. А. Основні риси права скіфських ранньодержавних утворень / О. А. Гавриленко // Часопис Київського університету права. – 2007. – № 1. – С. 17–22.

Гавриленко О. А. Особливості правосвідомості громадян північнопричорноморських держав античної доби / О. А. Гавриленко // Часопис Київського університету права. – 2006. – № 1. – С. 30–35.

Гавриленко О. А. Основні риси міжнародного права та міжнародно-правові відносини держав Північнопонтійського регіону античного часу / О. А. Гавриленко // Право і Безпека. – 2006. – № 1. – Т. 5. – С. 147–151.

Гавриленко О. А. Поняття і норми права власності в античних державах Північного Причорномор'я (кінець VII ст. до н.е. – перша половина VI ст. н.е.) // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2006. – Т. 19 (58). – № 2. – С. 59–64.

Гавриленко О. А. Правова регламентація договору позики в античних державах Північного Причорномор'я / О. А. Гавриленко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2006. – Вип. 35. – С. 79–85.

Гавриленко О. А. Правовий статус рабів в античних державах Північного Причорномор'я / О. А. Гавриленко // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім. В. М. Корещького НАН України. – К., 2006. – Вип. 34. – С. 122–127.

Гавриленко О. А. Правосвідомість громадян античних держав Північного Причорномор'я / О. А. Гавриленко // Право в системі соціальних норм: історико-юридичні аспекти. Матеріали XIII історико-правової конференції (м. Чернівці, 20–22 травня 2005 р.). – Чернівці : Рута, 2005. – С. 66–75.

Гавриленко О. А. Правове регулювання стягнення податків та неподаткових платежів в античних державах Північного Причорномор'я / О. А. Гавриленко // Вісник Харківського

національного університету внутрішніх справ. – 2003. – Вип. 22. – С. 252–261.

Гавриленко О. А. Становлення інституту зобов'язального права в античних державах Північного Причорномор'я / О. А. Гавриленко // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Право». – 2009. – Вип. 1(5). – № 841. – С. 182–187.

Гавриленко О. А. Становлення основ бюджетного права та бюджетний устрій північнопричорноморських держав античного часу / О. А. Гавриленко // Часопис Київського університету права. – 2008. – № 2. – С. 22–27.

Гавриленко О. А. Судова влада у скіфо-античну добу / О. А. Гавриленко // Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / за ред. І. Б. Усенка ; Національна академія наук України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького ; Міжнародна асоціація істориків права. – К. : «Наукова думка», 2014. – С. 35–67.

Гавриленко О. А. Судові органи античних полісів Північного Причорномор'я / О. А. Гавриленко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2006. – Вип. 32. – С. 157–162.

Грицюк В. М. Військо скіфів (озброєння, організація війни та воєнне мистецтво) : монографія / В. М. Грицюк. – К. : Місто, 2009. – 296 с.

Денисенко В. В. Договори щодо доступу іноземців до судового захисту у міжполісних відносинах Стародавньої Греції / В. В. Денисенко // Від громадянського суспільства – до правової держави: XIV Міжнародна наукова конференція молодих вчених та студентів, 27 квітня 2018 р., м. Харків : збірник тез доповідей. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. – С. 167–171.

Денисенко В. В. Ісopolітія: питання громадянства у міжполісних відносинах грецьких держав / В. В. Денисенко // Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів : матеріали III-ої Міжнародної науково-практичної конференції, 28 травня 2018 р. / редкол.: С. К. Бостан, Р. М. Максакова, Т. Є. Леоненко. – Запоріжжя : «ЛІРА ЛТД», 2018. – С. 29–32.

Зубар В. М. Виникнення воєнного та релігійного союзу грецьких міст Боспору Кімерійського / В. М. Зубар // Український історичний журнал. – 1997. – № 5. – С. 41–52.

Зубар В. М. Утворення Боспорської держави / В. М. Зубар // Український історичний журнал. – 1998. – № 1. – С. 62–69.

Зуц В. Л. Державний лад Ольвії в VI – I ст. до н.е. / В. Л. Зуц // Український історичний журнал. – 1970. – № 9. – С. 63–73.

Кадеєв В. І. Про державний лад Херсонеса в перших століттях н. е. / В. І. Кадеєв // Український історичний журнал. – 1971. – № 9. – С. 23–31.

Каришковський П. Й. Про державний устрій Ольвії / П. Й. Каришковський // Український історичний журнал. – 1973. – № 2. – С. 98–101.

Кондратюк Л. Правове регулювання відносин між античними державами Східного Середземномор'я під час військових конфліктів / Л. Кондратюк // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2010. – Вип. 50. – С. 91–97.

Кондратюк Л. В. Виникнення та розвиток міжнародних союзів у Східному Середземномор'ї / Л. В. Кондратюк // Часопис Київського університету права. – 2007. – № 3. – С. 46–50.

Мурзин В. Ю. Происхождение скифов: Основные этапы формирования скифского этноса / В. Ю. Мурзин / АН УССР. Ин-т археологии ; Отв. ред. С. С. Бессонова. – К. : Наук. думка, 1990. – 88 с.

Петрук В. І. Велика Скіфія-країна / В. І. Петрук. – К. : «Спалах», 2001. – 432 с.

Ручинская О. А. К вопросу о «поощрении» и «порицании» в греческой гражданской общине (по материалам Ольвии эллинского периода) / О. А. Ручинская // LAUREA. К 80-летию профессора Владимира Ивановича Кадеева. – Харьков : Константа, 2007. – С. 94–100.

Ручинская О. А. Право и общество античных городов Северного и Западного Понта // Античный мир. Византия : К 70-летию профессора В. И. Кадеева : Сб. науч. трудов. – Харьков : АО «Бизнес Информ», 1997. – С. 172–189.

Скржинская М. В. Будни и праздники Ольвии в VI – I вв. до н.э. / М. В. Скржинская. – СПб. : Алетейя, 2000. – 288 с.

Скржинская М. В. Культурные традиции Эллады в античных государствах Северного Причерноморья / М. В. Скржинская. – К. : Институт истории Украины НАН Украины, 2010. – С. 30–68.

Скржинська М. Жінки античного Боспора / М. Скржинська // Україна в Центрально-Східній Європі : зб. наук. пр. / Інститут історії України НАН України, 2007. – Вип. 7. – С. 13–43.

Скржинська М. В. Дипломати в античних державах Північного Причорномор'я / М. В. Скржинська // Український історичний журнал. – 2017. – № 2. – С. 4–18.

Скржинська М. В. Найдавніші державні нагороди на землях України / М. В. Скржинська // Український історичний журнал. – 2006. – № 4. – С. 130–139.

Скржинська М. В. Релігія та влада в Боспорському царстві й Ольвії VI–I ст. до н.е. / М. В. Скржинська // Український історичний журнал. – 2014. – № 4. – С. 17–26.

Скржинська М. В. Судочинство в античних державах Північного Причорномор'я / М. В. Скржинська // Український історичний журнал. – 2009. – № 5. – С. 4–11.

Страхов М. М. Основні риси державного ладу Боспорського царства / М. М. Страхов // Вісник Харківського університету внутрішніх справ. – 1999. – Вип. 7. – Ч. 2. – С. 158–163.

Тараненко М. Г. Перші державні утворення на території України / М. Г. Тараненко, М. М. Тараненко // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. – 2016. – № 1/2 (29/30). – С. 178–186.

Україна крізь віки : в 15 т. / ред. В. А. Смолій ; НАН України, Ін-т ареол. – К. : Альтернативи, 1998. – Т. 2 : Античні держави Північного Причорномор'я / С. Д. Крижицький, В. М. Зубар, А. С. Русяєва. – 352 с.

ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ

Геродот ІСТОРІЯ КНИГА IV. МЕЛЬПОМЕНА

Геродот Галікарнаський (між 490 і 480 рр. до н. е. – близько 425 р. до н. е.) – давньогрецький історик, один із перших географів і вчених-мандрівників. Автор «Історії» у дев'яти книгах, присвячених опису греко-перських воєн з викладом історії держави Ахеменідів, Єгипту та ін. Відомості про життя і побут скіфів містить IV книга «Історії» – «Мельпомена».

<...>

17. Найближче за все від торгової гавані борисфенітів¹ (а вона розташована приблизно посередині всієї припонтійської землі скіфів) мешкають калліпіди – еллінські скіфи; за ними йде інше плем'я під назвою алізони. Вони і калліпіди дотримуються однакового способу життя з іншими скіфами, але сіють і харчуються хлібом, цибулею, часником, сочевицею та просом. На північ від алізонів мешкають скіфи-землероби. Вони сіють зерно не для власного харчування, а для продажу. Нарешті, ще вище над ними мешкають неври, а на північ від неврів, наскільки я знаю, простягається вже безлюдна пустеля. Це – племена уздовж річки Гіпаніс² на захід від Борисфену³.

18. За Борисфеном, якщо рухатися від моря, спочатку простягається Гілея⁴, а на північ від неї мешкають скіфи-землероби. Їх елліни, що мешкають уздовж річки Гіпаніс, називають борисфенітами, а самих себе ті елліни називають ольвіополітами. Ці скіфи-землероби заселяють область на відстані трьох днів шляху на схід до річки Пантікапу⁵, а на північ – одинадцяти днів, якщо пливати вгору Борисфеном. Вище над ними далеко простягається пустеля. За пустелею мешкають андрофаги – особливе, але аж ніяк не скіфське плем'я. А на північ простягається справжня пустеля, і ніяких людей там, наскільки мені відомо, більше немає.

19. На схід від цих скіфів-землеробів, на іншому боці річки Пантікапу, мешкають скіфи-кочівники; вони зовсім нічого не сіють і не обробляють землю. В усій землі скіфів, крім Гілеї, не зустрінеш

дерев. Кочівники ж ці заселяють область на відстані десяти днів шляху на схід до річки Герр⁶.

20. За Герром простягаються так звані царські володіння. Мешкає там найхоробріше і найбільш численне скіфське плем'я. Ці скіфи вважають інших скіфів собі підвладними. Їх область на південь простягається до Таврики⁷, а на схід – до рову, який викопали нащадки сліпих рабів, і до гавані біля Меотийського озера⁸, що називається Кремни. Інші ж частини їх володінь межують навіть з Танаїсом⁹. На північ від цих царських скіфів мешкають меланхлени – інше, не скіфське плем'я. На північ від меланхленів, наскільки мені відомо, простягається болотиста і безлюдна країна.

21. За річкою Танаїсом – вже не скіфські краї, але перша частина земельних володінь там належить савроматам. Савромати заселяють смугу землі на північ, починаючи з западнини Меотийського озера, на відстані п'ятнадцяти днів шляху, де немає ні диких, ні посаджених дерев. Над ними мешкають, володіючи другим наділом, будини. Земля тут вкрита густим лісом різної породи.

22. За будинами на північ спочатку простягається пустеля на відстані семи днів шляху, а потім далі на схід мешкають фіссагети – численне та своєрідне плем'я. Вони живуть полюванням. У тих же краях поряд із ними мешкають іюрки. Вони також живуть полюванням і ловлять звірів наступним чином. Мисливці підстерігають здобич на деревах (адже вся їхня країна вкрита густими лісами). У кожного мисливця наготові є кінь, привчений лежати на череві, щоб менше впадати у вічі, а також собака. Помітивши звіра, мисливець із дерева стріляє з лука, а потім стрибає на коня і переслідує його, собака ж біжить за ним. Вище над іюрками на схід мешкають інші скіфські племена. Вони звільнилися від іга царських скіфів і зайняли цю землю.

23. Аж до області цих скіфів уся згадана вище країна є рівниною з товстим шаром ґрунту. А звідти земля вже тверда, як камінь, і нерівна. Після довгого переходу по цій кам'янистій області прийдеш до країни, де біля півніжжя високих гір мешкають люди. Як оповідають, усі вони, як чоловіки, так і жінки, лисі від народження, з плескатими носами і з широкими підборіддями. Розмовляють вони особливою мовою, одягаються, як скіфи, а харчуються плодами якихось дерев. Дерево, плоди якого вони споживають, називається понтійським. За розміром це дерево майже таке, як смоківниця, плід

його схожий на бобовий, але з кісточкою всередині. Стиглий плід чавлять через тканину, і з нього витікає чорний сік під назвою асхі. Сік цей вони лижуть та п'ють, змішуючи з молоком. З гущі асхі вони готують перепічки. Худоби в них мало, тому що пасовища там погані. Кожен живе під деревом. На зиму дерево щоразу покривають щільною білою повстю, а влітку залишають без неї. Ніхто з людей їх не ображає, оскільки вони вважаються священними і навіть не мають бойової зброї. Вони залагоджують розбрати сусідів, і якщо у них знайде прихисток який-небудь вигнанець, то його ніхто не сміє скривдити. Назва цього народу –аргіппеї.

24. Країни до цих лисих людей та народи, які мешкають по цей бік від них, добре відомі, оскільки до них інколи приходять скіфи. Адже відомості про них можна легко отримати не лише від скіфів, але й від еллінів із Борисфенської торгової гавані та інших понтіїських торгових міст. Скіфи ж, коли приходять до аргіппеїв, ведуть з ними переговори за допомогою семи товмачів сімома мовами.

25. Отже, області до цих лисих людей нам ще знайомі, але про те, що знаходиться вище від них, ніхто точно сказати не може. Ці країни відділяють високі, недоступні гори, і ніхто їх ще не переходив. За словами лисих, у горах мешкають, хоча цьому я не вірю, люди з козячими ногами, а за цими горами – інші люди, які сплять шість місяців на рік. Цьому ж я зовсім не вірю. Області на схід від лисих достовірно відомі: там мешкають ісседони. Але про землі на північ від ісседонів та лисих ми нічого не знаємо, крім того, що вони самі розповідають.

<...>

28. В усіх згаданих країнах зима настільки сувора, що вісім місяців там триває нестерпна холоднеча. В цей час хоч лий на землю воду, багнюки не буде, хіба що розпалиш вогонь. Море тут і увесь Боспор Кіммерійський¹⁰ замерзають, так що скіфи, які мешкають по цей бік рову, вирушають у похід по льоду і на своїх возах переїжджають на той бік на землю сіндів. Така холоднеча триває в тих країнах вісім місяців поспіль, але навіть впродовж інших чотирьох місяців не тепло. Взагалі там погода зовсім відрізняється від інших країн: коли в інших місцях дощова пора, там дощі майже відсутні, а влітку, навпаки, дуже сильні. Коли в інших місцях трапляються грози, тут їх не буває, влітку ж вони бувають часто.

Гроза взимку викликає подив, як чудо; так само і землетруси (влітку чи взимку) в Скіфії вважаються дивиною. Коні легко витримують такі суворі зими, але мули та віслюки їх зовсім не витримують. У інших країнах, навпаки, у коней на морозі замерзають суглоби, віслюкам же та мулам холоднеча не шкодить.

<...>

31. Щодо згаданого пір'я, яким, за словами скіфів, сповнене повітря, і тому, неначе б то, неможливо ані побачити щось перед собою, ані йти далі, я дотримуюся такої думки. На північ від Скіфської землі спостерігаються постійні снігопади, влітку, звісно, не такі сильні, як узимку. Таким чином, будь-хто, хто бачив, як падає густий сніг, зрозуміє мене; адже сніг схожий на пір'я, і внаслідок такої лютої зими північні області цієї частини світу не залюднені. Отже, я думаю, що скіфи та їхні сусіди, образно кажучи, вважають сніг пір'ям. <...>

<...>

46. З усіх країн, куди Дарій рушив у похід, крім скіфських народностей, на берегах Понту Евксінського¹¹ мешкають найбільш неосвічені племена. Адже по цей бік Понту неможна назвати жодного освіченого племені, і ми не зустрічаємо в них жодної знаменитої людини, крім скіфа Анахарсиса. Серед усіх відомих нам народів тільки скіфи володіють одним, але найважливішим для людського життя мистецтвом. Воно полягає в тому, що жодному з ворогів-нападників на їхню країну вони не надають можливості врятуватися; і ніхто не може їх наздогнати, якщо тільки вони не дозволять цього. Адже в скіфів немає ані міст, ані укріплень, і свої житла вони возять із собою. Всі вони вершники й лучники, які займаються не землеробством, а скотарством; їхні житла – в кибитках. Як може такий народ бути переможеним, як можна до нього наблизитися?

47. Цій особливості скіфів, звичайно, сприяє їхня земля та річки. Країна скіфів – рівнина, яка рясніє травою та добре зрошується. Цією рівниною протікає майже стільки ж річок, скільки каналів у Єгипті. Я перелічу тільки найвідоміші річки та судноплавні від моря вглиб країни. Перш за все це Істр¹² із п'ятьма гирлами, потім Тірас¹³, Гіпаніс, Борисфен, Пантікап, Гіпакіріс¹⁴, Герр і Танаїс.

<...>

<...>

59. Отже, все найважливіше для життя скіфи мають у повному достатку. Що ж до скіфських звичаїв, то вони такі. Скіфи шанують тільки таких богів. Перш за все – Гестію, потім Зевса і Гею (Гею вони вважають за дружину Зевса); після них – Аполлона та Афродіту Небесну, Геракла та Ареса. Цих богів шанують усі скіфи, а так звані царські скіфи приносять жертви ще й Посейдонові. Скіфською мовою Гестія називається Табіті, Зевс (і, на мою думку, абсолютно правильно) – Папей, Гея – Апі, Аполлон – Гойтосір, Афродіта Небесна – Аргімаса, Посейдон – Фагімасад. Скіфи за звичаєм не споруджують статуй, вівтарів і храмів богам, крім Ареса. Йому вони зводять такі споруди.

60. Обряди жертвоприношень усім богам і на всіх святах у них однакові і здійснюються у такий спосіб: жертвну тварину ставлять із зв'язаними передніми ногами. Жрець, який стоїть ззаду, тягне за кінець мотузки й потім перекидає жертву на землю. Під час падіння тварини жрець звертається до бога, якому приносить жертву. Потім він обкручує навколо шиї тварини зашморг і поворотом ціпка, встромленого в петлю, душить її. При цьому вогонь не розпалюють і не починають посвяти або кровопролиття. Після того, як жертву задушили, з неї здирають шкіру та починають варити м'ясо.

61. Оскільки в Скіфії надзвичайно мало лісів, то для того, щоб варити м'ясо, скіфи вигадали ось що. Після того, як вони здерли шкуру з жертвовної тварини, скіфи знімають м'ясо з кісток, яке потім кидають в казани місцевого виробництва (якщо вони під рукою). Казани ці надзвичайно схожі на лесбоські посудини, в яких змішують вина, але набагато більші за них. Вкинувши м'ясо до казанів, підпалюють кістки жертв і варять м'ясо. Якщо ж у них немає такого казана, тоді все м'ясо кладуть у шлунки тварин, підливають води і знизу запалюють кістки. Кістки дуже добре горять, а в шлунках вільно вміщується відокремлене від кісток м'ясо. І в такий спосіб бик сам себе варить, як і інші жертвні тварини. Коли м'ясо звариться, тоді той, що приносить жертву, присвячує божеству частину м'яса та тельбухів і кидає їх перед собою на землю. В жертву приносять також і інших домашніх тварин, особливо коней.

62. У такий спосіб і таких тварин вони приносять у жертву іншим богам. Аресові ж здійснюють жертвоприношення наступним чином. У кожній скіфській області по округам споруджені такі святилища Аресові: в'язанки хмизу накладені одна на іншу

завдовжки і завширшки майже в 3 стадії, заввишки ж менше. На них влаштовують чотирикутну площадку; три сторони її стрімчасті, а на четверту є можливість зійти. Через негоду споруда постійно осідає, і тому доводиться щороку накладати на неї сто п'ятдесят возів хмизу. На кожному такому пагорбі встромлений старий залізний меч. Це і є кумир Ареса. Цьому мечу щороку приносять у жертву коней та рогату худобу, і навіть ще більше, ніж іншим богам. З кожної сотні полонених обирають одну людину, але приносять її в жертву не в такий спосіб, як худобу, а за іншим обрядом. На голови полонених спочатку бризкають вином, і жертви заколюють над посудиною. Потім несуть кров на верхівку купи хмизу і бризкають нею на меч. Кров вони несуть наверх, а внизу біля святилища здійснюється такий обряд: у заколотих жертв відрубують праві плечі з руками та підкидають їх у повітря; потім, після заклання інших тварин, закінчують обряд та відходять. Рука ж залишається лежати там, де вона впала, а труп жертви лежить окремо.

63. Такі обряди під час жертвоприношень у скіфів. Свиней вони не приносять у жертву і взагалі не хочуть розводити цих тварин в своїй країні.

64. Військові звичаї скіфів наступні. Коли скіф вбиває першого ворога, він п'є його кров. Голови всіх убитих ним під час бою скіфський воїн приносить цареві. Адже лише той, хто приніс голову ворога, отримує свою частину здобичі, інакше – ні. Шкіру з голови здирають наступним чином: навколо голови роблять надріз біля вух, потім хапають за волосся і витрушують голову зі шкіри. Потім шкіру очищають від м'яса бичачим ребром та мнуть її руками. Вичиненою шкірою скіфський воїн користується, як рушником для рук, прив'язує до вуздечки свого коня й гордовито хизується нею. Той, у кого найбільше таких шкіряних рушників, вважається найвідважнішим воїном. Одні навіть роблять із здертої шкіри плащі, зшиваючи їх, як козячі шкури. Інші зі здертої разом із нігтями з правої руки трупів ворогів шкіри виготовляють чохла для своїх сагайдаків. Людська шкіра, дійсно, товста та блискуча і блищить яскравіше, напевно, ніж будь-яка інша. Багато скіфів, нарешті, здирають всю шкіру з трупа ворога, натягують її на дошки і потім возять її з собою на конях.

65. Такі військові звичаї скіфів. Із головами ж ворогів (але не всіх, а тільки найлютіших) вони роблять таке. Спочатку відпилюють

черепи до брів і вичищають. Бідняк обтягує череп тільки ззовні сирівцевою бичачою шкірою і в такому вигляді користується ним. Багаті ж люди спочатку обтягують череп ззовні сирівцевою шкірою, а потім ще зсередини його вкривають позолотою і використовують як чашу. Так скіфи роблять навіть із черепами своїх родичів (якщо посваряться з ними і коли на суді в царя один візьме гору над іншим). Під час відвідування шановними гостями господар виставляє такі черепи і нагадує гостям, що ці родичі були його ворогами і що він їх здолав. Такий вчинок у скіфів сприймається як подвиг.

66. Один раз на рік кожен правитель у своєму окрузі готує посудину для змішування вина. З цієї посудини п'ють лише ті, хто вбив ворога. Ті ж, які ще не вбили ворога, не п'ють вина з цієї посудини, а мусять сидіти осторонь, як зганьблені. Для скіфів це найбільша ганьба. І навпаки, всім тим, хто вбив багатьох ворогів, підносять по два келихи, і ті випивають їх разом.

67. У скіфів є багато ворожбитів. Ворожать вони за допомогою багатьох вербових лозин наступним чином. Приносять величезні зв'язки лозин і кладуть їх на землю. Потім розв'язують пучки й кожну лозину одну за одною розкладають у ряд і потім прорікають пророцтва. При цьому ворожбити знову збирають лозини по одній і знову складають. Цей спосіб ворожіння у них успадкований від пращурів. Енареті – жінкоподібні чоловіки – говорять, що мистецтво ворожіння подаровано їм Афродітою. Ворожать вони за допомогою липової кори. Кору цю розрізають на три частини і смуги намотують на пальці, а потім знову розкручують і при цьому вимовляють пророцтва.

68. Коли захворіє цар скіфів, він наказує привести до себе трьох найбільш шанованих ворожбитів. Вони ворожать вищезгаданим способом. Зазвичай пророцтво вимовляють приблизно такого змісту: такий чи такий із мешканців (називаючи його по імені) виголосив брехливу клятву, присягнувшись богами царського вогнища (якщо скіфи хочуть виголосити особливо священну клятву, то зазвичай присягаються богами царського вогнища). Обвинуваченого в виголошенні неправдивої присяги негайно хапають і приводять до царя. Ворожбити звинувачують його в тому, що він, як сказали їм боги, неправдиво поклявся богами царського вогнища і внаслідок цього цар захворів. Обвинувачений із обуренням заперечує провину. Якщо він продовжує заперечувати, цар наказує

покликати ще ворожбитів у подвійній кількості. Якщо і вони після ворожіння також визнають провину обвинуваченого, то цій людині одразу ж відрубують голову, а його майно за жеребом дістається першим ворожбитам. Навпаки, якщо другі ворожбити виправдають обвинуваченого, викликаються все нові й нові ворожбити. Якщо ж більшість їх все ж таки ухвалить виправдувальний вирок, то перші ворожбити самі засуджуються до страти.

69. Спосіб страти ворожбитів наступний. На віз до самого верху навалюють хмиз і запрягають у нього биків. Ворожбитів зі зв'язаними ногами та зі скрученими за спиною руками засовують у купу хмизу. Хмиз підпалюють і потім лякають та женуть биків. Нерідко разом із ворожбитами гинуть також і бики. Але все ж таки, коли дишло згорить, бикам іноді вдається врятуватися, отримавши опіки. У такий спосіб ворожбитів спалюють, між іншим, і за інші проступки, називаючи їх лжепророками. Цар не щадить навіть дітей страчених: всіх синів страчує, дочкам не заподіює шкоди.

70. Усі договори про дружбу, освячені клятвою, у скіфів укладаються у такий спосіб. У великий глиняну чашу наливають вино, змішане з кров'ю учасників договору (для цього шкіру проколюють шилом або роблять маленький надріз ножом). Потім занурюють у чашу меч, стріли, сокиру та спис. Після цього обряду промовляють довгі заклинання, а потім як самі учасники договору, так і найбільш шановані з присутніх п'ють із чаші.

71. Гробниці царів знаходяться в Геррах (до цього Борисфен ще судноплавний). Коли в скіфів помирає цар, то там викопується велика чотирикутна яма. Приготувавши яму, тіло померлого піднімають на віз, вкривають воском; потім розрізають шлунок покійного; потім очищають його і наповнюють товченим купрієм, пахощами та насінням селери та кмину. Потім шлунок знову зашивають та везуть на возі до іншого племені. Мешканці кожної області, до якої привозять тіло царя, при цьому роблять так само, як і царські скіфи. Вони відрізують шматок свого вуха, стрижуть по колу волосся на голові, роблять по колу надріз на руці, дряпають лоб і ніс та проколюють ліву руку стрілами. Потім звідси везуть покійника на возі до іншої області свого царства. Супроводжують тіло ті, до кого воно було привезено раніше. Після того, як об'їдуть усі області, вони знову прибувають до Герр до племен, що мешкають у найвіддаленіших областях країни, та до царських могил. Там тіло на

солом'яних підстилках опускають у могилу, по обидва боки встромлюють у землю списи, а зверху кладуть дошки і вкривають їх очеретяними рогами. В іншій просторій частині могили ховають одну з наложниць царя, яку перед тим задушили, а також чашника, кухаря, конюха, охоронця, вісника, коней, первістків всіляких інших домашніх тварин, а також кладуть золоті чаші (срібних і мідних посудин скіфи з цією метою зовсім не використовують). Після цього всі разом насипають над могилою великий пагорб, причому намагаються зробити його якомога вищим.

72. Коли минає рік, вони знову виконують такі поховальні обряди: з інших слуг покійного царя обирають найстаранніших (всі вони скіфи від народження: адже будь-хто, кому цар накаже, зобов'язаний йому служити; придбаних за гроші рабів у царя не буває). Отже, з цих слуг 50 вони душать (також 50 найкрасивіших коней), виймають із трупів нутроці, черево очищають і наповнюють висівками, а потім зашивають. Після того ставлять на дві деревини половину колеса опуклістю донизу, а іншу половину – на двох інших деревинах. Таким чином вони встромлюють у землю багато деревин і коліс; потім, проткнувши коней товстими кілками крізь усе тіло до самої шиї, піднімають на колеса. Передні колеса підтримують плечі коней, а задні біля стегон підтримують черево. Передні та задні ноги коней звисають, не досягаючи землі. Потім на коней надягають віжки з вуздечками, потім натягують віжки і прив'язують їх до кілочків. Всіх задушених 50 юнаків саджають на коней наступним чином: в тіло кожного вздовж хребта встромлюють прямий кілок до самої шиї. Нижню частину кілка вставляють в отвір, що просвердлений в іншому кілку, яким проткнутий наскрізь тулуб коня. Поставивши навколо могили таких вершників, скіфи йдуть геть.

73. Так скіфи ховають своїх царів. Коли ж помирають всі інші скіфи, то найближчі родичі кладуть тіло на віз і возять по всій окрузі, заїжджаючи до друзів. Усі друзі приймають покійника і влаштовують для тих, хто його супроводжує, частування, причому пропонують і покійнику ті ж самі найдки, що й іншим. Простих людей возять так само по окрузі сорок днів, а потім ховають. Після похорону скіфи очищуються у такий спосіб: спочатку мажуть та потім промивають голову, а тіло [очищають у паровій лазні], роблячи таким чином: ставлять три жердини, верхніми кінцями

нахиляючи одну до одної, і обгортають їх потім вовняною повстю; потім стягують повсть якомога щільніше та кидають до чану, який стоїть посеред юрти, розпечені до червоного камені.

74. В Скіфській землі росте конопля – рослина, дуже схожа на льон, але набагато товстіша та крупніша. Цим конопля набагато краща, ніж льон. Її там вирощують, але зустрічається і дикоросла. Фракійці виготовляють з коноплі навіть одяг, який настільки схожий на лляний, що людина, яка не дуже добре розбирається, навіть не відрізнити – лляний він чи з коноплі. А той, хто ніколи не бачив тканини з коноплі, той сприйматиме її за лляну.

75. Взавши це конопляне насіння, скіфи залазять під повстяну юрту та потім кидають його на розпечене каміння. Від цього підіймається такий сильний дим та пар, що жодна еллінська парова лазня не зрівняється з такою лазнею. Насолоджуючись нею, скіфи голосно верещать від задоволення. Такою є їхня лазня, оскільки водою вони зовсім не миються. Скіфські жінки розтирають на шорсткому камені шматки кипарису, кедру та ладану, підливаючи воду. Потім отриманим від розтирання тістом обмазують усе своє тіло та обличчя. Від цього тіло набуває приємного запаху, а коли наступного дня змивають намазаний шар, воно стає чистим та блищить.

76. Скіфи, як і інші народи, так само завзято уникають чужоземних звичаїв, причому вони уникають не лише звичаїв інших народів, але особливо еллінських. Про це яскраво свідчить доля Анахарсіса, а потім Скіла. Анахарсіс відвідав багато країн і продемонстрував там свою велику мудрість. На зворотному шляху до скіфських земель йому довелося, пропливши через Гелеспонт, пристати до Кізіка. Кізікенці у цей час саме урочисто святкували свято Матері Богів. Анахарсіс дав богині таку обітницю: якщо він повернеться додому здоровим та неушкодженим, то принесе їй жертву, дотримуючись обряду, який він бачив у кізікенців, та влаштує на її честь всеношне святкування. Повернувшись до Скіфії, Анахарсіс таємно вирушив до так званої Гілеї (ця місцевість знаходиться біля Ахіллесового ристалища¹⁵ й вся вкрита густим лісом різної породи дерев). Так от, Анахарсіс вирушив туди й здійснив повністю святковий обряд у такий спосіб, як побачив у Кізіці. При цьому Анахарсіс почепив на себе маленькі зображення богині й бив у тимпани¹⁶. Якийсь скіф підгледів за здійсненням цих

обрядів та повідомив про це царя Савлія. Цар сам прибув туди і, як тільки побачив, що Анахарсіс святкує це свято, вбив його стрілою з лука. І донині ще скіфи на питання про Анахарсіса відповідають, що не знають його, і це тому, що він відвідав Елладу й запозичив чужоземні звичаї. Анахарсіс, як мені розповів Тімн, опікун Аріапіфа, з боку батька був дядьком скіфського царя Іданфірса, сином Гнура, онуком Ліка та правнуком Спаргапіфа. Якщо Анахарсіс дійсно походив з цього царського дому, то нехай буде відомо, що вбив його рідний брат. Адже Іданфірс був сином Савлія, а Савлій і був вбивцею Анахарсіса.

77. Я чув, однак, від пелопоннесців й іншу розповідь. Анахарсіса відправив до Еллади скіфський цар на навчання до еллінів. Повернувшись на батьківщину, Анахарсіс сказав цареві, що всі елліни, крім лакедемонців, намагаються все пізнати й стати мудрими. Однак тільки з лакедемонцями можна вести розумну бесіду. Розповідь ця, між тим, – безглузда вигадка самих еллінів; в будь-якому випадку Анахарсіс загинув, як я розповів вище.

78. Так сумно закінчила своє життя ця людина за те, що прийняла чужоземні звичаї та спілкувалася з еллінами. Багато років потому на Скіла, сина Аріапіфа, спіткала подібна доля. У Аріапіфа, царя скіфів, крім інших дітей, був ще син Скіл. Він народився від матері-істріянки, а зовсім не від скіфської жінки. Мати навчила його говорити й питати еллінською мовою. Згодом через деякий час Аріапіф підступно був убитий Спаргапіфом, царем агафірсів, і престол успадкував Скіл разом із однією з дружин покійного батька, яку звали Опія. Це була скіф'янка, від Аріапіфа у неї був син Орік. Скіл, який володарював над скіфами, зовсім не любив спосіб життя цього народу. Зважаючи на отримане ним виховання, цар був більш схильний до еллінських звичаїв та чинив, наприклад, так: коли цареві доводилося вступати з військом в межі міста борисфенітів (ці борисфеніти самі себе називають мілетянами), він залишав почет перед міською брамою, а сам один заходив до міста і наказував зачинити міську браму. Потім Скіл знімав свій скіфський одяг і одягав еллінський. В цьому одязі цар ходив ринковою площею без охоронців і інших супутників (брама охоронялася, щоб ніхто зі скіфів не побачив царя у такому одязі). Цар не тільки дотримувався еллінських звичаїв, але навіть здійснював жертвоприношення за обрядами еллінів. Місяць або навіть більше він залишався в місті, а

потім знову одягав скіфський одяг і залишав місто. Такі відвідування повторювалися неодноразово, і Скіл навіть побудував собі будинок у Борисфені й оселив там дружину місцевого походження.

79. Сумна доля, між іншим, судилася Скілові. А сталося це от з якого приводу. Цар побажав прийняти посвяту в таїнства Діоніса Вакха. І от, коли належало приступити до таїнств, з'явилося велике знамення. Цар у місті борисфенітів мав великий розкішний палац, оточений муrom (про нього я тільки що згадав). Навколо стояли білі мармурові сфінкси та грифони. В ось цей палац бог жбурнув свій перун, і він увесь був знищений полум'ям. Незважаючи на це, Скіл здійснив обряд посвяти. Скіфи засуджують еллінів за вакхічну несамовитість. Адже, за їхніми словами, не може існувати божество, яке робить людей божевільними. Коли цар, нарешті, прийняв посвяту в таїнства Вакха, якийсь борисфеніт, звертаючись до скіфів, глузливо зауважив: «От ви, скіфи, смієтеся над нами тому, що ми служимо Вакхові і нас охоплює в цей час божественна несамовитість. А тепер і ваш цар охоплений цим богом: він не тільки здійснює таїнства Вакха, але й божеволіє, як одержимий божеством. Якщо ви не вірите, то ходімо зі мною і я вам покажу це!» Скіфські ватажки рушили за борисфенітом. Він потай провів їх на міську стіну і посадив на вежу. Побачивши Скіла, що проходив повз них із натовпом вакхантів у стані вакханічної несамовитості, скіфи дуже обурилися. Спустившись із вежі, вони розказали всьому війську про побачене.

80. Після того, як Скіл повернувся додому, скіфи повстали проти нього і проголосили царем Октамасада, сина дочки Терея. Коли Скіл дізнався про повстання і про його причину, втік до Фракії. Октамасад, дізнавшись про це, вирушив у похід проти фракійців. Війська готувалися вступити в бій, але Сіталк послав до Октамасада, щоб сказати йому наступне: «Навіщо нам нападати одне на одного: адже ти син моєї сестри, у тебе в руках мій брат. Віддай його мені, а я видам тобі твого Скіла, але не будемо наражати на небезпеку наші війська!» Цю пропозицію Сіталк наказав передати через глашатая. Оскільки в Октамасада дійсно знайшов притулок брат Сіталка, Октамасад прийняв пропозицію і видав Сіталкові свого дядька з боку матері, а натомість отримав брата Скіла. Сіталк прийняв свого брата й пішов із військом, а Октамасад звелів одразу ж відрубати голову

Скілові. Отак міцно скіфи додержуються своїх звичаїв і таке суворе покарання очікує на тих, хто запозичує чужі.

81. Чисельність населення у скіфів я не можу визначити точно, оскільки отримав про це вельми різні відомості. Дійсно, за одними відомостями, скіфів дуже багато, за іншими – корінних скіфів, власне кажучи, дуже мало. Місцеві мешканці, втім, показували мені ось що: між річками Борисфеном та Гіпанісом є місцевість під назвою Еksamпей. Про неї я вже згадував трохи раніше, говорячи, що там є джерело з гіркою водою; вода його тече в Гіпаніс і робить воду цієї річки непридатною для пиття. В цій місцевості стоїть мідна посудина розміром, мабуть, у шестеро разів більша за посудину для змішування вина, яку Павсаній, син Клеомброта, наказав присвятити богам та поставити в гирлі Понту. Хто не бачив цієї посудини, для того я її змалюю: вона вільно вміщує 600 амфор, а завтовшки ця скіфська посудина в шість пальців. За словами місцевих мешканців, зроблена вона з наконечників стріл. Один скіфський цар, якого звали Аріант, побажав довідатися чисельність скіфів. Він наказав для цього всім скіфам принести по одному наконечнику стріли і кожному, хто не послухається, погрожував смертю. Тоді скіфи принесли таку велику кількість наконечників, що цар вирішив спорудити з них собі пам'ятник: він звелів виготовити з наконечників цю мідну посудину і виставити в Еksamпей. Ось відомості, які я отримав про чисельність скіфів.

<...>

83. Дарій готувався до походу на скіфів і розсилав вісників до підлеглих народів. Одним цар наказував спорядити військо, іншим кораблі, нарешті, ще іншим збудувати міст через Фракійський Боспор. Артабан, син Гістаспа, царський брат, наполегливо відмовляв царя від походу, вказуючи на неприступність скіфської країни. Артабанові, однак, не вдалося переконати царя розсудливими порадами, і він відступився. Дарій, закінчивши всі приготування до походу, вирушив із Сус.

<...>

98. ...Дарій зав'язав на ремені 60 вузлів. Потім він викликав іонійських тиранів на раду і сказав їм наступне: «Іонійці, попередній мій наказ про міст я скасовую. Візьміть цей ремінь і чиніть так: як тільки побачите, що я виступив проти скіфів, починаючи з цього часу розв'язуйте щодня по одному вузлу. Якщо я

за цей час не повернуся, а дні, позначені вузлами, минуть, то пливіть на батьківщину. Поки ж, оскільки я змінив своє рішення, стережіть міст і всіляко намагайтеся його зберегти й вберегти. Цим ви зробите мені велику послугу». Так сказав Дарій і поспішив з військом далі.

99. Фракія далі Скіфії видається вперед до моря. Скіфія ж починається за Фракією у тому місці, де море утворює затоку і де Істр впадає в море (гирло Істра звернено на південний схід). Я зараз змалюю прибережну смугу власне Скіфії, починаючи від Істра, для визначення її довжини. Це – споконвічна Скіфія, вона починається від гирла Істру, звернена на південь і простягається до міста, що зветься Каркінітідою. Звідси йде гориста країна, що лежить уздовж того ж моря. Вона заходить у Понт і заселена плем'ям таврів аж до так званого Херсонесу Скелястого. Херсонес цей на сході заходить у море. Подібно Аттиці дві чверті кордонів Скіфської землі (на півдні і на сході) оточені морем. Таври мешкають у частині Скіфії, що відповідає Аттичній землі, так само, якщо б не афіняни, а інше плем'я в Аттиці займало мис Суній, що заходить далі в море, тобто простір від Форіка до селища Анафліста. Я порівнюю це, наскільки можна порівняти мале з великим. Так само і з Таврією. Тому ж, хто не плавав повз цього мису Аттики, я роз'ясню на іншому прикладі. Таври мешкають в цій частині Скіфії так само, як якщо б в Іапигії інше плем'я, а не іапіги відрізало б для себе землю від гавані Брентесія до Таранта і населяло б півострів. Крім цих двох країн, я міг би назвати ще багато інших, на які схожа Таврія.

<...>

101. Якщо уявити Скіфію чотирикутником, дві сторони якого витягнуті до моря, то лінія, що тягнеться вглиб країни, завдовжки та завширшки буде цілковито однаковою з лінією, що тягнеться вздовж моря. Оскільки від гирла Істру до Борисфену 10 днів шляху, а від Борисфену до озера Меотиди ще 10 днів і потім від моря вглиб країни до меланхленів, які мешкають вище за скіфів, 20 днів шляху. Одноденний перехід за моїми підрахунками дорівнює 200 стадіям. Таким чином, поперечні сторони [чотирикутника] Скіфії становлять 40000 стадій, а повздовжні, що йдуть вглиб материка, ще стільки ж. Такою є величина цієї області.

102. Після наради скіфи переконалися, що вони одні не в змозі відбити полчища Дарія у відкритому бою і відправили послів до сусідніх племен. Царі останніх вже зібралися на раду, щоб

обміркувати, як їм вчинити з огляду на вторгнення такого величезного війська. На нараді були присутні царі таврів, агафірсів, неврів, андрофагів, меланхленів, гелонів, будинів і савроматів.

<...>

110. Про савроматів розповідають наступне. Елліни вели війну з амазонками (скіфи називають амазонок «еорпата», що по-еллінськи означає чоловіковбивці; «еор» адже означає чоловік, а «пата» – вбивати). Після переможної битви біля Фермодонте елліни (так свідчить переказ) поверталися додому на трьох кораблях, везучи з собою амазонок, скільки їм вдалося захопити живими. В відкритому морі амазонки напали на еллінів і винищили [всіх] чоловіків. Проте амазонки не знали, як управляти кораблем, і не вміли поводитися з кермом, вітрилами та веслами. Після убивства чоловіків вони носилися по хвилях і, гнані вітром, пристали нарешті до Кременів на озері Меотида. Кремени ж знаходяться у землі вільних скіфів. Тут амазонки зійшли з кораблів на берег і почали блукати околицями. Потім вони зустріли табун коней і захопили його. Роз'їжджаючи на цих конях, вони почали грабувати Скіфську землю.

111. Скіфи не могли зрозуміти, в чому справа, оскільки мова, одяг і плем'я амазонок були їм незнайомі. І скіфи дивувалися, звідки амазонки з'явилися, і, прийнявши їх за молодих чоловіків, вступили з ними в сутичку. Після битви декілька трупів потрапило до рук скіфів і в такий спосіб ті зрозуміли, що це жінки. Тоді скіфи вирішили на раді більше зовсім не вбивати жінок, а надіслати до них приблизно стільки молодих людей, скільки було амазонок. Юнакам треба було розбити табір поблизу від амазонок і робити все, що будуть робити ті; якщо амазонки почнуть їх переслідувати, то вони не повинні вступати у бій, а бігти. Коли ж переслідування закінчиться, то юнаки повинні знову наблизитися і знову розбити табір. Скіфи вирішили так, тому що бажали мати дітей від амазонок.

112. Надіслані скіфами юнаки почали виконувати ці накази. Як тільки жінки помітили, що юнаки прийшли без будь-яких ворожих намірів, вони залишили їх у спокої. Кожного дня обидва табори все більше наближались один до одного. У юнаків, як і в амазонок, не було нічого, крім зброї і коней, і вони дотримувалися однакового з ними способу життя, займаючись полюванням і розбоєм.

113. Опівдні амазонки робили ось що: вони розходилися поодиноці або по двоє, щоб осторонь справляти природні потреби.

Скіфи, помітивши це, почали чинити так само. І коли хто-небудь із юнаків заставав амазонку одну, жінка не проганяла юнака, але дозволяла вступити з нею в зносини. Розмовляти між собою, звичайно, вони не могли, оскільки не розуміли одне одного. Рухом руки амазонка вказувала юнакові, що він може наступного дня прийти на те ж саме місце й привести товариша, знаком пояснюючи, що їх буде також двоє й вона з'явиться з подругою. Юнак повернувся і розповів про це іншим. Наступного дня цей юнак прийшов на це ж саме місце разом із товаришем і застав там двох амазонок, які вже чекали на нього. Коли інші юнаки дізналися про це, вони приборкали й інших амазонок.

114. Після цього обидва табори об'єдналися і жили разом, причому кожен отримав за дружину ту жінку, з якою він вперше зійшовся. Чоловіки, однак, не могли вивчити мову своїх дружин, тоді як жінки опанували мову чоловіків. Коли нарешті вони почали розуміти одне одного, чоловіки сказали амазонкам наступне: «У нас є батьки, є і майно. Ми не можемо більше так жити і тому хочемо повернутися до своїх і знову жити з нашим народом. Ви одні будете нашими дружинами й інших у нас не буде». На це амазонки відповіли так: «Ми не можемо жити з вашими жінками. Адже звичай у нас не такі, як у них: ми стріляємо з лука, кидаємо дротики і скачемо верхи на конях; навпаки, до жіночої роботи ми не звикли. Ваші ж жінки не займаються нічим із згаданого, вони виконують жіночу роботу, залишаючись у своїх кибитках, не полюють і взагалі нікуди не виходять. Тому ми не зможемо з ними порозумітися. Якщо ви хочете, щоб ми були вашими дружинами й бажаєте показати себе чесними, то вирушайте до ваших батьків і отримайте вашу частку спадщини. Коли ви повернетесь, давайте будемо жити самі по собі».

115. Юнаки послухалися дружин і так і зробили: вони повернулися до амазонок, отримавши свою частку спадщини. Тоді жінки сказали їм: «Ми нажахані думкою про те, що нам доведеться жити в цій країні: адже заради нас ви втратили ваших батьків, і ми заподіяли велике зло вашій країні. Але оскільки ви хочете взяти нас за дружин, то давайте разом зробимо так: виселимося з цієї країни і будемо жити за річкою Танаїсом».

116. Юнаки погодилися і на це. Вони переправилися через Танаїс і потім три дні йшли на схід від Танаїсу і три дні на північ від озера Меотида. Прибувши до місцевості, де мешкають і донині, вони

оселилися там. З тих пір савроматські жінки дотримуються своїх давніх звичаїв: разом із чоловіками і навіть без них вони верхи виїжджають на полювання, виступають у похід і носять однаковий одяг із чоловіками.

117. Савромати розмовляють скіфською мовою, але з давніх часів погано, оскільки амазонки погано опанували цю мову. Щодо шлюбних звичаїв, то вони ось які: дівчина не виходить заміж, поки не вб'є ворога. Деякі вмирають у похилому віці незаміжніми, тому що не мають можливості дотриматися звичаю.

118. Отже, скіфські посланці прибули на збори царів згаданих племен. Вони повідомили, що перський цар, підкорив усі племена в іншій частині світу, побудував міст на перешийку Боспору й переправився на цей материк. Потім цар підкорив фракійців і спорудив міст через річку Істр. Тепер він хоче завоювати всі їхні землі. «Вам жодним чином не слід триматися осторонь, – говорили послани, – й допустити нашу загибель. Давайте виступимо одночасно назустріч ворогові. Якщо ви не зробите так, то нам доведеться залишити нашу країну або ж, залишаючись тут, добровільно підкоритися загарбникові. Що ж нам робити, якщо ви не виявите бажання допомогти? І вам від цього не стане легше. Адже перський цар виступив у похід проти нас, так само як і проти вас. Підкоривши нас, він не заспокоїться і не пощадить і вас. Ми надамо вам важливий доказ наших слів. Адже якби перський цар виступив тільки проти нас одних, щоб помститися за колишнє поневолення, то йому довелося б, залишивши в спокою всі інші народи, прямо йти на нашу країну. Тоді всім було б ясно, що він йде на скіфів, а не проти інших народів. Адже як тільки цар переправився на наш материк, він підкорив усі народності на своєму шляху. Всі інші фракійські племена вже в його руках, у тому числі й сусідні з нами гети».

119. Після цього повідомлення скіфів царі племен, які прибули сюди, розпочали нараду. Думки учасників розділилися: царі гелонів, будинів і савроматів дійшли згоди й обіцяли допомогти скіфам. Царі ж агафірсів, неврів, андрофагів, а також меланхленів і таврів так відповіли скіфам: «Якщо б ви першими не завдали образи персам і не почали війни з ними, тоді ми визнали б ваше прохання правильним і охоче допомогли б вам. Однак ви без нашої допомоги вдерлися до землі персів і володіли нею, доки божество дозволяло це. Тепер це ж божество на їхньому боці, і перси хочуть відплатити вам тим же. Ми

ж і тоді нічим не образили цих людей і тепер першими зовсім не будемо ворогувати з ними. Якщо ж перси вдеруться і до нашої країни й нападуть на нас, то ми не допустимо цього. Але оскільки поки ми цього не бачимо, то залишимося в нашій країні. Нам здається, що перси прийшли не проти нас, а проти своїх кривдників».

120. Отримавши таку відповідь, скіфи вирішили не давати відкритого бою персам (оскільки ці сусіди відмовилися їм допомогти). Скіфи стали повільно відступати, женучи худобу, засипаючи колодязі та джерела й знищуючи траву на землі. Своє військо вони розділили на два загони. До першого загону під проводом царя Скопасіса приєдналися савромати. Загін цей у випадку нападу персів на цю область повинен був відступати прямо до річки Танаїсу вздовж озера Меотида. Якщо ж перси повернуть назад, то переслідувати їх. Це військо належало першій із трьох частин скіфського царства і отримала наказ рухатися вказаним шляхом. Два інших царства – велике царство під владою Іданфірса і третє, царем якого був Таксакіс, з'єднавшись у одне військо разом із гелонами і будинами, повинні були також повільно відступати, тримаючись на відстані одного дня шляху від персів, і в такий спосіб виконати військовий план. Перш за все потрібно було заманити персів у землі тих племен, які відмовилися від союзу зі скіфами, щоб втягнути і їх у війну з персами, Якщо вони не побажали добровільно виступити проти персів, то їх треба було змусити воювати супроти волі. Після цього їм довелося б повернутись у свою землю й напасти на персів, якщо в цьому був би сенс.

121. Ухваливши таке рішення, скіфи виступили проти війська Дарія, відправивши вперед головний загін кращих вершників. Кибитки з жінками і дітьми, а також усю іншу худобу, крім необхідної для харчування кількості голів, вони відправили вперед, наказавши увесь час рухатися на північ.

122. Після цього обоз вирушив уперед. Головний загін скіфів зустрів персів на відстані близько трьох днів шляху від Істру. Скіфи випередили ворогів на один день шляху й розбили табір, знищуючи всю рослинність. Як тільки перси помітили появу скіфської кінноти, вони почали рухатися слідами ворогів, які весь час відступали. Потім перси напали на одну з частин скіфського війська й переслідували її у східному напрямку до річки Танаїсу. Скіфи перейшли річку Танаїс, а безпосередньо за ними переправилися і перси й почали подальше

переслідування, поки через землю савроматів не прибули до області будинів.

123. Поки шлях персів йшов через Скіфію і Савроматію, вони не могли спустошувати місцевість, оскільки вона була безплідною. Вдершись до землі будинів, перси знайшли там місто, оточене дерев'яною стіною. Будини бігли, місто спорожніло і перси спалили його. Після цього перси продовжували йти далі за ворогом, який відступав, поки, перетнувши цю країну, не досягли пустелі. Пустеля ця абсолютно безлюдна, розташована вона північніше країни будинів і тягнеться на відстань семи днів шляху. Північніше цієї пустелі мешкають фісагети. З їхньої землі витікають чотири великі річки через область меотів і впадають в так зване озеро Меотиду. Назви цих річок: Лік, Оар, Танаїс і Сіргіс.

124. Дарій, коли дійшов до пустелі, з військом отаборився на річці Оар. Потім цар наказав побудувати вісім великих укріплень на однаковій відстані – близько 60 стадій одне від одного. Залишки цих укріплень збереглися ще до нашого часу. Поки цар займався цим спорудженням, скіфи, яких він переслідував, обійшли його з півночі й повернулися до Скіфії. Після раптового зникнення скіфів Дарій наказав залишити наполовину завершені споруди і, оскільки скіфи більше не з'являлися, повернув на захід. Цар припускав, що перед ним знаходиться все скіфське військо і що скіфи бігли на захід.

125. Дарій рухався з військом досить швидко і, прибувши до Скіфії, зустрів там обидва загони скіфського війська. Зіткнувшись з ворогами, цар почав переслідування, причому скіфи випереджали його на один день шляху. І оскільки Дарій не припиняв переслідування, то скіфи, згідно свого військового плану, почали відступати у володіння тих племен, які відмовили їм у допомозі, і перш за все – в країну меланхленів. Вторгнення персів і скіфів налякало меланхленів. Потім скіфи почали заманювати ворога в область андрофагів. Налякавши й цих, вони стали відступати до землі неврів. Після цього, налякавши й неврів, скіфи відступили до агафірсів. Агафірси побачили, як їхні сусіди бігли, налякані скіфами, і послали глашатая, перш ніж ті вдерлися до їхньої землі, заборонивши вступати в їхні межі. Агафірси заявили скіфам, що якщо ті все ж наважаться вдертися до їхньої країни, то їм доведеться спочатку витримати смертельний бій з ними – агафірсами. Після цього агафірси виступили з військом до своїх кордонів, щоб відбити

напад. Меланхлени ж, андрофаги і неври не наважилися чинити опір персам і скіфам. Забувши про свої погрози, вони, охоплені страхом, бігли все далі на північ в пустелю. Скіфи ж не пішли до країни агафірсів, оскільки ті не бажали їх пропускати, а почали заманювати персів з країни неврів до своєї землі.

126. Оскільки війна затягувалася, й кінця їй не було видно, Дарій відправив вершника до царя скіфів Іданфірса з наказом передати наступне: «Дивак! Навіщо ти увесь час тікаєш, хоча тобі наданий вибір? Якщо ти вважаєш себе спроможним чинити опір моїй силі, то зупинися, припини своє поневіряння й бийся зі мною. Якщо ж визнаєш себе занадто слабким, тоді тобі слід також перестати тікати і, подарувавши своєму володареві землю і воду, розпочати з ним переговори».

127. На ці слова цар скіфів Іданфірс відповів так: «Мое становище таке, царю! Я і раніше ніколи не втікав зі страху перед ким-небудь і тепер тікаю не від тебе. І зараз я роблю так само, як зазвичай у мирний час. А чому я негайно ж не вступив у бій з тобою – це я також поясню. Адже у нас немає ані міст, ані обробленої землі. Ми не боїмося їх розорення й спустошення і тому не вступили в бій із вами негайно. Якщо ж ви так сильно бажаєте битися з нами, то ось у нас є батьківські могили. Знайдіть їх і спробуйте зруйнувати, і тоді дізнаєтеся, чи почнемо ми битися за ці могили, чи ні. Але до тих пір, поки нам не заманеться, ми не вступимо у бій із вами. Це [я сказав] про битву. Володарями ж моїми я визнаю лише Зевса і Гестію, царицю скіфів. Тобі ж замість дарів – землі й води – я надішлю інші дари, на які ти заслуговуєш. А за те, що ти назвав себе моїм володарем, ти мені ще дорого заплатиш!» Такою була відповідь скіфів.

128. З цим повідомленням глашатай вирушив до Дарія. Царі ж скіфів, почувши слово «рабство», обурилися. Вони послали частину війська, в якій перебували савромати під командуванням Скопасіса, для переговорів із іонійцями, які охороняли міст через Істр. Інші вирішили не заманювати далі персів, а нападати на них, коли ті виходили в пошуках їжі. Виконуючи це рішення, скіфи підстерігали воїнів Дарія, коли ті добували собі їжу. Скіфська кіннота постійно змушувала тікати ворожу кінноту. Перські вершники, що втікали, нападали на своїх же піхотинців, які приходили їм на допомогу. Тоді

скіфи, відбивши напад кінноти, повертали назад, побоюючись піхотинців. Подібні ж напади скіфи здійснювали і вночі.

129. Тепер я розповім про дуже дивне явище, яке допомагало персам і шкодило скіфам під час їхніх нападів на табір Дарія, а саме про ревіння віслюків і про вигляд мулів. Адже, як я вже раніше зазначав, у всій Скіфській землі через холоднечу взагалі не водяться віслюки й мули. Тому ревіння віслюків викликало розгубленість скіфської кінноти. Нерідко під час нападів на персів скіфські коні, почувши ревіння віслюків, перелякані поверталися назад: вкрай здивовані, вони піднімали вуха, оскільки ніколи раніше не чули таких звуків і не бачили подібної породи тварин. Втім, ця обставина лише деякий час допомагала персам на війні.

130. Скіфи ж, помітивши розгубленість персів, вчинили наступним чином, намагаючись на якомога довший час затримати персів у своїй країні та караючи їх злиднями й позбавленням всього необхідного. Скіфи залишали частину своїх стад разом із пастухами, а самі йшли в інше місце. Перси ж приходили, захоплювали худобу, кожного разу при цьому хизуючись своєю удачею.

131. Це повторювалося часто, поки зрештою Дарій не опинився в скрутному становищі. Скіфські царі, дізнавшись про це, відправили до Дарія глашатая з дарами, надіславши йому птаха, мишу, жабу та п'ять стріл. Перси запитали посланця, що означають ці дари, але той відповів, що йому наказано тільки вручити дари і якомога швидше повертатися. За його словами, якщо перси досить розумні, повинні самі зрозуміти значення цих дарів.

132. Почувши це, перси зібрали раду. Дарій вважав, що скіфи підкорюються його владі й приносять йому [на знак покірності] землю і воду, оскільки миша живе в землі, живлячись, як і людина, її плодами; жаба живе у воді, птаха ж найбільше схожа [за швидкістю] на коня, а стріли означають, що скіфи відмовляються від опору. Таку думку висловив Дарій. Проти цього виступив Гобрій (один із семи чоловіків, які скинули мага). Він пояснював сенс дарів таким чином: «Якщо ви, перси, як птахи не полетите в небо, або як миші не закопаєтеся в землю, або як жаби не пострибаєте в болото, то не повернетесь назад, уражені цими стрілами».

133. Так перси прагнули розгадати значення дарів. Між тим один загін скіфів, який раніше стояв на варті біля Меотійського озера, вирушив до Істру для переговорів із іонійцями. Підійшовши

до мосту [на Істрі], скіфи звернулися до іонійців із такими словами: «Іонійці! Ми принесли вам свободу, якщо ви тільки побажаєте нас вислухати. Ми дізналися, що Дарій наказав стерегти міст тільки 60 днів і якщо він за цей час не прийде, то ви повинні повернутися на батьківщину. І от якщо ви тепер так і зробите, то не буде вашої вини ані перед царем, ані перед нами. Зачекайте впродовж обумовленого терміну й після цього пливіть на батьківщину». Іонійці обіцяли виконати прохання скіфів, і ті негайно поспішили назад.

134. Після піднесення дарів царю скіфські загони, що залишилися у своїй землі, – піхота й кіннота – виступили в бойовому порядку для битви з персами. Коли скіфи вже стояли в бойовому строю, то крізь їхні лави проскочив заєць. Помітивши зайця, скіфи негайно ж кинулися за ним. Коли лави скіфів були порушені і в їхньому таборі піднявся крик, Дарій спитав, що означає цей галас у ворога. Дізнавшись, що скіфи женуться за зайцем, Дарій сказав своїм наближеним, із якими зазвичай бесідував: «Ці люди глибоко зневажають нас, і мені тепер ясно, що Гобрій правильно витлумачив скіфські дари. Я сам бачу, в якому становищі наші справи. Потрібна хороша порада, як нам безпечно повернутися додому». На це Гобрій відповів: «Царю! Я давно вже дізнався з чуток про неприступність цього племені. А тут я ще більше переконався в цьому, дивлячись, як вони знущаються над нами. Тому моя порада тобі: як тільки настане ніч потрібно, як ми це зазвичай і робимо, запалити вогні, залишити напризволяще долі кволих воїнів і всіх прив'язаних віслюків й відступити, поки скіфи ще не підійшли до Істру, щоб зруйнувати міст, або іонійці не ухвалили якого-небудь згубного для нас рішення».

135. Таку пораду дав Гобрій. Коли настала ніч, Дарій почав її виконувати. Кволих воїнів із тих людей, втрата яких була для нього найменш важливою, а також всіх прив'язаних віслюків цар залишив на місці в таборі. Віслюків цар залишив, щоб ті ревіли, а людей – через їхню немічність, під тим приводом, однак, що він має намір з добірною частиною війська напасти на скіфів; кволі ж неначебто повинні в цей час охороняти табір. Віддавши такі накази тим, хто залишився в таборі, і звелівши запалити вогні, Дарій з поспіхом рушив до Істру. Покинуті віслюки почали після відступу війська ревіти ще голосніше, ніж раніше. Скіфи ж, почувши віслуче ревіння, були абсолютно впевнені, що перси ще в таборі.

136. Наступного дня перси, яких було залишено в таборі, зрозуміли, що Дарій зрадив їх. Простягаючи руки до скіфів, вони почали благати про пощаду і розказали їм про все, що сталося. Почувши це, скіфи з поспіхом об'єднали свої сили, саме два загони скіфів (один загін разом із савроматами та інший з будинами і гелонами), і почали переслідування персів, прямуючи до Істру. Більша частина перського війська складалася з піхотинців і не знала дороги (хоча проїжджих доріг там і не було), а скіфи були на конях і знали найкоротший шлях [до Істру]. Тому обидва війська розійшлися, і скіфи прийшли до мосту набагато раніше від персів. Коли скіфи побачили, що персів ще немає, вони звернулися до іонійців, які перебували на своїх кораблях, з такими словами: «Іонійці! Призначені вам [для очікування] дні минули, і ви, залишаючись тут, чините неправильно. Адже ви тільки через страх залишалися тут. Тепер якомога скоріше зруйнують переправу і йдуть вільними по-доброму, дякуючи богам і скіфам. А вашого колишнього володаря ми довели до такого стану, що йому більше не доведеться виступати походом проти якого-небудь народу».

137. Зважаючи на це, іонійці почали радитися. Афінянин Мільтіад, полководець і тиран херсонесців, що на Геллеспонті, порадив послухатися скіфів і звільнити Іонію. Гістіей з Мілету, навпаки, був іншої думки. За його словами, кожен із них тепер є тираном у місті завдяки Дарієві. Якщо ж могутність Дарія буде знищена, то ні сам він – Гістіей – і ніхто інший вже не зможе зберегти свою владу над містом: адже кожне місто віддає перевагу народному правлінню, а не пануванню тирана. До цієї думки Гістієя одразу ж пристали всі учасники наради, хоча раніше й поділяли думку Мільтіада.

<...>

139. Дослухавшись до поради Гістієя, іонійці вирішили, крім того, доповнити її наступними діями і словами: зруйнувати міст із боку скіфів, і притому тільки на відстані польоту стріли, щоб скіфам здавалося, незважаючи на бездіяльність іонійців, що ті щось роблять, і для того, щоб скіфи не спробували силоміць перейти по мосту через Істр. Руйнуючи міст зі скіфського боку, іонійці хотіли показати скіфам, що виконають всі їхні побажання. Таке доповнення до поради Гістієя ухвалили іонійські тирані. Після цього від імені всіх Гістієй відповів скіфам так: «Ви, скіфи, прийшли з доброю порадою і

своєчасно. Ви вказали нам правильний шлях, і за це ми готові ревно служити вам. Адже, як ви бачите, ми вже руйнуємо переправу й будемо всіляко намагатися здобути свободу. Між тим, поки ми розбираємо міст, вам як раз час шукати персів і, коли ви їх знайдете, помстяться за нас і за себе, як вони на це заслуговують».

140. Скіфи знову повірили в правдивість іонійців і повернули назад шукати персів. Однак їм абсолютно не вдалося знайти шлях [персів]. Винні в цьому були самі скіфи, оскільки саме вони й знищували в цій стороні кінські пасовища та засипали джерела. Якби вони цього не зробили, якби мали бажання, легко знайшли б персів; тепер же не вдався саме той їхній план, який вони вважали найкращим. В пошуках ворога скіфи йшли такими частинами своєї країни, де був корм для коней і вода, думаючи, що й вороги відступають тими ж шляхами. Однак перси йшли, тримаючись раніше прокладених ними стежок, і тільки таким чином (та й то з трудом) знайшли переправу. До місця вони дійшли вночі й виявили, що міст зруйнований. Тоді персів охопив страх від того, що іонійці їх залишили.

141. У світі Дарія був один єгиптянин з досить гучним голосом. Цій людині Дарій наказав стати на березі Істру й покликати мілетянина Гістієя. Єгиптянин так і зробив. Гістієй за першим покликом його привів усі кораблі для переправи війська і знову налагодив міст.

142. Так перси були врятовані. Скіфи ж у пошуках персів зазнали невдачі. З тих пір скіфи вважають іонійців, оскільки ті були вільними людьми, найжалюгіднішими боягузами з усіх людей, а як рабів дуже відданими своєму господарю і найменш схильними до втечі. Так скіфи знущалися над іонійцями.

¹ Місто Ольвія.

² р. Південний Буг.

³ р. Дніпро.

⁴ 1) Лісний масив у пониззях Дніпра. 2) Полісся.

⁵ 1) р. Інгулець. 2) р. Прип'ять.

⁶ 1) р. Молочна. 2) р. Орель.

⁷ Давня назва Криму.

⁸ Азовське море.

⁹ р. Дон.

¹⁰ Керченська протока.

¹¹ Чорне море.

¹² р. Дунай.

¹³ р. Дністер.

¹⁴ р. Інгул.

¹⁵ Майданчик для гімнастичних, кінних та інших змагань, а також самі змагання.

¹⁶ Давній музичний ударний інструмент на кшталт литавр.

Перекладено за виданням.:

Геродот. История. В 9-ти кн. / Пер. Г. А. Стратановского / Геродот. – М. : Ладомир, ООО «Фирма «Издательство АСТ», 1999. – С. 241–281.

Гіппократ ПРО ПОВІТРЯ, ВОДУ І МІСЦЕВІСТЬ

Гіппократ (близько 460 р. до н.е. – між 377 і 356 рр. до н. е.) – давньогрецький учений, основоположник античної медицини. Автор праці «Про повітря, воду і місцевість», яка містить відомості про спосіб життя та звичаї скіфів.

В Європі є скіфський народ, що живе тепер навколо озера Меотиди і відрізняється від інших народів. Назва його савромати. Жінки їздять верхи, стріляють з луків і кидають дротики, сидячи на конях, і б'ються з ворогами, поки вони дівчата, а заміж вони не йдуть, поки не заб'ють трьох ворогів, і оселяються жити з чоловіками не раніш, як принесуть звичайні жертви. Та, що вийде заміж, перестає їздити верхи, поки прийде потреба поголовно виступати в похід...

Щодо зовнішнього вигляду інших скіфів, саме схожості їх між собою і несхожості з іншими народами, можна сказати те саме, що й про єгиптян, виключаючи те, що в других це зумовлюється спекою, а в перших холодом. Так звана «Скіфська пустиня» являє собою рівнину, багату на траву, але позбавлену дерев і помірно зрошену; по ній течуть великі ріки, як відводять воду з степів. Ось тут і живуть скіфи; звуться вони кочівниками, бо в них немає хат, а живуть вони в кибитках, з яких найменші бувають чотириколісні, а інші шестиколісні; вони кругом закриті повстю і зроблені подібно до домів: одні з двома, інші з трьома відділами; вони непроникні ні для води (дощової), ні для снігу, ні для вітрів. У ці вози запрягають по

дві і по три пари безрогих волів, роги в яких не ростуть від холоду. В таких кибитках перебувають жінки, а чоловіки їздять верхи на конях; за ними йдуть їхні стада овець і табуни коней. На одному місці вони залишаються стільки часу, поки вистачає трави для стад, а коли її не вистачить, переходять в іншу місцевість. Самі вони їдять варене м'ясо, п'ють кобиляче молоко і їдять «іпаку» (це сир з кобилячого молока). Такий спосіб життя і звичаї скіфів.

Текст подано за виданням:

Хрестоматія з історії Української РСР : посібник для вчителів / [під ред. І. О. Гуржія]. – К. : Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1959. – Т. I: 3 найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. – С. 13–14.

Страбон ГЕОГРАФІЯ КНИГА VII

Страбон (64 р. до н. е. – 24 р.) – давньогрецький географ та історик. Найвідомішою працею Страбона є сімнадцятитомна «Географія», написана близько 7 р. до н. е. та присвячена опису країн у всьому відомому тоді світі. Відомості про життя і побут скіфів, а також міст-держав Північного Причорномор'я містить VII книга «Географії».

Якщо пливти з Таміракської затоки¹, то ліворуч буде містечко і друга гавань херсонесців. Потім, якщо пливти вздовж берега, на південь виступає великий мис, що становить частину цілого Херсонесу. На ньому розташоване місто іраклеотів², колонія тих, що живуть на південному березі Понта, яке зветься Херсонесом (тобто півостровом) і міститься на 4400 стадій³ плавби від гирла Тіри⁴.

...Між містом і мисом є три гавані, потім іде стародавній Херсонес, що лежить у руїнах, за ним бухта з вузьким входом, коло якої переважно влаштовували свої розбійницькі кубла таври⁵, скіфське плем'я, які нападали на тих, що рятувались у цій бухті; зветься вона бухтою Символів⁶. Вона з другою бухтою, що зветься Ктенунтом⁷, утворює перешийок в 40 стадій. Це й є той перешийок, який замикає малий Херсонес, що становить, як ми сказали, частину великого Херсонесу, і має на собі місто з однаковою з півостровом назвою – Херсонес.

Це місто раніше користувалося автономією, але потім, спустошене варварами, примушене було взяти собі в покровителі Мітрідата Євпатора, який хотів іти на варварів, що живуть вище перешийка до Борисфену й Андрія⁸. Ці походи були готуванням до війни з римлянами. Через це він, спонукуваний такими надіями, охоче послав військо в Херсонес і став воювати з скіфами, що були тоді під владою Скілура і його синів з Палаком на чолі; їх, за свідченням Посідонія, було п'ятдесят, а за свідченням Апполлоніда, – вісімдесят. Він силою підкорив їх собі і в той же час зробився владарем Боспору, яким добровільно поступився йому тодішній його володар Парісад. З тієї пори і дотепер місто Херсонес підкорене владикам Боспору... Від Феодосії до Пантікапея близько 530 стадій; вся ця земля багата на хліб, має села і місто з доброю гаванню, зване Німфей⁹. Пантікапей являє собою горб, з усіх боків заселений колом у 20 стадій; на схід від нього знаходиться гавань і доки приблизно для 30 кораблів, є також акрополь; заснований він мілетянами¹⁰. Довгий час це місто і всі сусідні поселення навколо гирла Меотиди по обидва боки його були під одноосібною владою правителів з дому Левкона, Сатіра і Парісада, що добровільно передав владу Мітрідатові...

Великий Херсонес і виглядом, і розміром подібний до Пелопоннесу; ним володіють боспорські владарі після того, як він увесь постраждав від безперервних війн. Раніш боспорські тирани володіли лише невеличким краєм при гирлі Меотиди і при Пантікапеї до Феодосії, а найбільшу частину країни до перешийка і Каркінітської затоки¹¹ займало скіфське плем'я таврів. Вся ця країна, а також, мабуть, і країна за перешийком до Борисфену, звалися Малою Скіфією. Через безліч переселенців, які переправлялись сюди з-за Тіру і Істра і заселяли цю країну, значна частина її теж дістала назву Малої Скіфії, бо фракійці віддавали їм землю, почасти примушувані силою, почасти ж унаслідок поганої якості ґрунту, бо більша частина цієї країни болотиста.

Що ж до Херсонесу, то, за винятком гірської частини на морському березі до Феодосії, вся інша його частина становить рівнину з добрим ґрунтом і надзвичайно багату на хліб; земля, зорана абияк будь-яким орачем, дає врожай сам-тридцять. Жителі давали в данину Мітрідатові 180000 медимнів¹² хліба і 200 талантів¹³ срібла разом з азійськими містечками коло Сіндіки. І в давніші часи

звідси вивозили хліб до еллінів, подібно до того, як солону рибу з Меотиди. Розповідають, що Левкон послав з Феодосії афінянам 2100000 медимнів. Ці самі жителі півострова спеціально звались хліборобами через те, що народи, які жили вище них, були номади, що живилися м'ясом різних тварин, переважно ж кониною, а також кобилячим сиром, молоком і сироваткою (остання, особливим способом приготовлена, є для них ласощами). Через це саме поет і назвав усіх тутешніх жителів молокоїдами. Номади займаються більше війною, ніж розбійництвом, і війни ведуть за данину; віддавши землю у володіння бажаним займатися хліборобством, вони задовольняються одержанням умовленої помірної данини не для наживи, а для задоволення щоденних життєвих потреб; у випадку ж несплати грошей орендаторами – починають з ними війну. Ось чому поет назвав цих самих людей і справедливими, і разом з тим не маючими засобів. Справді, вони навіть не починали б війни, якби їм правильно сплачували данину. А не платять їм ті, які певні в своїх силах, так що можуть або легко відбити нападників, або перешкодити вдертю...

Хлібороби ж хоч і вважалися щодо войовничості людьми більш мирними і цивілізованішими, але, будучи корисливими і стикаючись з морем, не втримуються від розбою й подібних незаконних засобів збагачення.

¹ Сучасна Севастопольська бухта.

² Переселенці з Малої Азії.

³ Давня грецька міра, яка дорівнювала 125 крокам.

⁴ Очевидно, протока Босфор.

⁵ Давнє населення Криму.

⁶ Невелика затока біля сучасного Севастополя.

⁷ Невелика бухта на південний захід від сучасного Севастополя.

⁸ Затока в Бузькому лимані.

⁹ Назва у давній грецькій міфології надприродних істот, що мали вигляд дівчат та жили в гротах або вузьких затоках і віддали стихійними силами.

¹⁰ Вихідці з міста Мілета, грецької колонії в Малій Азії.

¹¹ Арабатська затока.

¹² Грецька міра ваги, яка дорівнювала трьом пудам.

¹³ Грецька крупна грошова одиниця.

Текст подано за виданням:

Хрестоматія з історії Української РСР : посібник для вчителів / [під ред. І. О. Гуржії]. – К. : Державне учбово-педагогічне видавництво

«Радянська школа», 1959. – Т. I: З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. – С. 14–16.

Йосиф Флавій ГУДЕЙСЬКА ВІЙНА

Йосиф Флавій (близько 37 р. – близько 100 р.) – єврейський історик та воєначальник, один із найяскравіших представників єврейсько-елліністичної літератури. У своїй праці «Іудейська війна» автор підкреслює войовничість та жорстокість сарматів, яких вважає одним із скіфських племен.

До римлян дійшла звістка про скіфську зухвалість. Ті з скіфів, що зветься сарматами, у великій кількості потай переправились через Дунай у Місію¹ і потім, кинувшись з великою силою, внаслідок цілковитої несподіваності нападу, забивають багатьох з римлян, які стояли гарнізоном і умертвляють консульського легата Фонтя Агріппу, що виступив їм назустріч і хоробро бився; вони пролетіли по всій переможній країні, вивозячи й виносячи все, що здибали. Веспасіан², дізнавшись про те, що трапилось, про пограбування Місії, відряджає Рублія Галла³ покарати сарматів; під час його нападу багато з них було забито в боях, а ті, що залишились, з страхом тікали в свою країну.

Поклавши край цій війні, полководець подбав і про безпеку надалі: саме, оточив місце великими по кількості й складу гарнізонами, щоб для варварів перехід через Дунай був зовсім неможливий.

¹ Територія сучасної Румунії.

² Римський імператор і полководець (69–79 рр.).

³ Римський полководець (I ст.).

Текст подано за виданням:

Хрестоматія з історії Української РСР : посібник для вчителів / [під ред. І. О. Гуржія]. – К. : Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1959. – Т. I: З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. – С. 16–17.

ПРИСЯГА ХЕРСОНЕСИТІВ (початок III ст. до н.е., Херсонес)

Клянусь Зевсом, Геєю, Геліосом, Дівою, богами і богинями олімпійськими, героями, які володіють містом, хорою та укріпленнями херсонесців.

Я буду однодумним щодо порятунку і свободи громади і громадян і не зраджу Херсонес, Керкінітіду, Калос-Лімен, ані інші укріплення, і з решти *хори*¹, якою херсонесці керують чи керували, нічого нікого, ані елліну, ані варвару, і буду оберігати все це для херсонеського народу.

Я не порушу демократичного ладу і не дозволю цього зробити нікому, хто зраджує чи порушує закон, і не приховую цього, а доведу до відома міських деміургів.

Я буду ворогом зловмисникові і зрадникові або тому, хто намовляє до відпадиння Херсонес, чи Керкінітіду, чи Калос-Лімен, чи укріплення та хору херсонесців.

Я служитиму народові і радитиму йому найкраще і найсправедливіше для громади і громадян.

Я оберігатиму для народу састер [?] і не розголошуватиму нічого з секретів ані еллінові, ані варварові, що може завдати шкоди державі.

Я не даватиму і не братиму подарунків на шкоду громаді і громадянам.

Я не замишлятиму ніякої несправедливої справи проти будь-кого з громадян-невідступників, і не дозволю цього нікому, і не приховую, а доведу до відома і на суді подам голос згідно з законами.

Я не чинитиму змови ані проти херсонеської громади, ані проти будь-кого з громадян, хто не є проголошений ворогом народу; коли ж я ступлю з ким-небудь у змову чи пов'яжу себе якоюсь присягою чи зарокон, то мені, якщо я зламаю це, і тому, що мені належить, нехай буде на краще, а тому, хто триматиметься цього, – навпаки.

Якщо я дізнаюся про яку-небудь змову, існуючу чи плановану, я доведу про це до відома міських деміургів.

Хліб, який завозять з рівнини, я не буду ані продавати, ані вивозити з рівнини у будь-яке інше місце, крім Херсонеса.

Зевсе, Геє, Геліосе, Діво, божества олімпійські! Носію усього цього нехай буде благо – мені самому і нащадкам, і тому, що мені належить, а супротивникові ж нехай буде лихо – і йому особисто, і нащадкам, і тому, що йому належить, і нехай ані земля, ані море не приносять йому плоду, нехай жінки не народжуватимуть легко [...].

¹ Сільськогосподарська округа.

Текст подано за виданням:

Історія державної служби в Україні : у 5 т. / [відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій ; редкол.: С. В. Кульчицький та ін.] ; Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. – К. : Ніка-Центр, 2009. – Т. 3 : Документи і матеріали. V ст. до н. е. – 1774 р. / [упоряд.: Г. В. Боряк (кер. кол. упоряд.), Л. Я. Демченко, Ю. А. Мицик]. – С. 59.

ДОГОВІР МІЖ ОЛЬВІЄЮ І МІЛЕТОМ ПРО ІСОПОЛІТНЮ (бл. 323 р. до н.е., Мілет)

Такі отчі звичаї в ольвіополітів і мілетців.

Мілетець у місті Ольвії, най приносить жертви на тих самих олтарях, і най має доступ у ті самі святилища таким самим чином, як ольвіополіт, най будуть права безмитності в мілетців на тих же підставах, як і раніше були.

Коли ж він захоче займати державні посади, най прийде він у Раду і, записавшись, нехай посідає їх, і нехай він платить податки, як і інші громадяни.

Най буде право на проєдрію і нехай викликають їх на змагання, і нехай моляться в поминальні дні таким самим чином, як моляться й у Мілеті.

А якщо буде у мілетця позов в Ольвії, най користується він правосуддям і най отримає вирок у п'ятиденний строк у відділенні суду, де розглядаються права громадян.

Най мають безмитність усі мілетці, крім тих, які мають права громадянства в іншому місті, і беруть участь в уряді та в судах.

Так само і ольвіополіти в Мілеті най матимуть безмитність, і най користуються ольвіополіти всім іншим в Мілеті так само, як і мілетці в місті Ольвії.

Текст подано за виданням:

Історія державної служби в Україні : у 5 т. / [відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій ; редкол.: С. В. Кульчицький та ін.] ; Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. – К. : Ніка-Центр, 2009. – Т. 3 : Документи і матеріали. V ст. до н. е. – 1774 р. / [упоряд.: Г. В. Боряк (кер. кол. упоряд.), Л. Я. Демченко, Ю. А. Мицик]. – С. 57.

НАПИС НА ПОСТАМЕНТІ СТАТУЇ, СПОРУДЖЕНОЇ НА ЧЕСТЬ АГАСІКЛА, СИНА КТЕСІЯ (бл. III ст. до н.е., Херсонес)

Народ – Агасіклу, сину Ктесія,
Який запропонував декрет про гарнізон та запровадив його,
Який розмежував виноградник на рівнині,
Який був будівельником стін,
Який облаштував ринок,
Який був стратегом,
Який був жерцем,
Який був гімнасіархом,
Який був агораномом.

Текст подано за виданням:

Історія державної служби в Україні : у 5 т. / [відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій ; редкол.: С. В. Кульчицький та ін.] ; Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. – К. : Ніка-Центр, 2009. – Т. 3 : Документи і матеріали. V ст. до н. е. – 1774 р. / [упоряд.: Г. В. Боряк (кер. кол. упоряд.), Л. Я. Демченко, Ю. А. Мицик]. – С. 58.

УРИВОК З ДОГОВОРУ МІЖ ХЕРСОНЕСОМ ТА ПОНТІЙСЬКИМ ЦАРЕМ ФАРНАКОМ І (179 р. до н.е., Херсонес)

Присяга, якою запрягнув цар Фарнак, коли до нього прибули послы Матрій та Гераклій: «Присягаю Зевсом, Геєю, Геліосом, всіма богами олімпійськими і богинями; я назавжди буду другом херсонеситам, і якщо сусідні варвари підуть походом на Херсонес або підвладний херсонеситам край, чи будуть кривдити херсонеситів, і вони покличуть мене, буду допомагати їм, як дозволить мені час, і в

жодному разі не замислю лихого проти херсонеситів і не вчиню проти херсонеситів нічого такого, що було б на шкоду херсонеській громаді, але намагатимуся з усіх своїх сил охороняти її демократію, допоки вони будуть вірними дружбі зі мною і якщо присягнуть тією ж самою присягою і триматимуться дружби з римлянами і нічого проти них не вчинятимуть. Нехай буде мені благо, якщо я триматимусь присяги, і навпаки, якщо ні».

Текст подано за виданням:

Історія державної служби в Україні : у 5 т. / [відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій ; редкол.: С. В. Кульчицький та ін.] ; Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. – К. : Ніка-Центр, 2009. – Т. 3 : Документи і матеріали. V ст. до н. е. – 1774 р. / [упоряд.: Г. В. Боряк (кер. кол. упоряд.), Л. Я. Демченко, Ю. А. Мицук]. – С. 63–64.

ЕПТАФІЯ НА НАДГРОБКУ АРИСТОНА (бл. 131–154 рр., Херсонес)

Аристоніві, сину Аттіни, другу вітчизни,
Який був посланцем з клопотанням про свободу до Августа
шість років і втомився,
Який обіймав посаду продіка,
Який обіймав посаду номофіласа,
Який чудово проявив себе на посаді деміурга,
Який був посланцем до Ріметалка щодо союзу і успішно,
Який чудово виконував обов'язки жерця [народ нагородив
вінком] і мідним зображенням,
Який завідував [державною] скарбницею і з'ясував грошові
ресурси міста,
Який був послом до царя Ріметалка вдруге і успішно,
Який прекрасно виконував обов'язки деміурга (і народ
нагородив його вінком) і цілою статуєю,
Який був взірцевим громадянином.
Виконав Кефісодот

Текст подано за виданням:

Історія державної служби в Україні : у 5 т. / [відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій ; редкол.: С. В. Кульчицький та ін.] ; Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. – К. : Ніка-Центр,

2009. – Т. 3 : Документи і матеріали. V ст. до н. е. – 1774 р. / [упоряд.: Г. В. Боряк (кер. кол. упоряд.), Л. Я. Демченко, Ю. А. Мицик]. – С. 65–66.

**ФРАГМЕНТ ЗАКОНУ
ПРО ПОВЕРНЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ВИГНАНЦІВ
(поч. III ст. до н.е., Херсонес)**

...обрати відкритим голосуванням (*можливо*, комісію з певної кількості чоловік)... Нехай будуть принесені в жертву самці та самки дрібної худоби... (*або – нехай діти...*). Вигнанці нехай одержать назад будинок (будинки) (*або – нехай продики*) протягом 10 днів... повернути узятє майно... кожен (місяць?)... нехай протягом п'ятдесяти днів (буде прийняте відповідне судове рішення)...

Текст подано за виданням:

Гавриленко О. А. Історія держави і права України: стародавня доба : навчальний посібник / О. А. Гавриленко. – Харків : ХНУВС, 2011. – С. 45.

**ПРОКСЕНІЯ ГЕРАКЛІОТАМ
(друга пол. IV ст. до н.е., Ольвія)**

В добру хвилину! Ольвіюполіти надали синам Феопропа, Феофану та Аристі, геракліотам, їм самим та їхнім нащадкам проксенію, право громадянства, звільнення від мита на всі товари, які б не ввезли або не вивезли вони самі або їхні слуги, і (надали право) входу (в гавань) і виходу (з гавані) і у військовий, і в мирний час, без конфіскації і без укладення договору.

Перекладено за виданням:

Скржинская М. В. Будни и праздники Ольвии в VI – I вв. до н.э. / М. В. Скржинская. – СПб. : Алетейя, 2000. – С. 207–208.

ДЕКРЕТ ПРО ГРОШІ
(340 – 330 рр. до н.е.,
знайдений на малоазійському узбережжі біля храму Зевса Урія
поблизу протоки біля входу в Чорне море)

В'їжджати до Борисфену дозволено будь-якому бажаючому на наступних умовах. Рада та народ ухвалили за пропозицією Каноба Фрасидомантова:

Дозволяється ввіз та вивіз будь-якого карбованого золота або срібла; будь-хто, якщо хоче продати або купити карбоване золото або срібло, повинен продавати та купувати на камені в еклесіастерії¹;

на того ж, хто продасть або купить в іншому місці, чекає конфіскація: продавця – срібла, що продає, а покупця – ціни, за якою купив;

продавати ж та купувати все за міські гроші, за мідь та срібло ольвійське;

хто ж продасть або купить за інші гроші, буде позбавлений: продавець – того, що продасть, а покупець – ціни, за якою купив;

стягувати будуть з тих, хто порушує якимсь чином цю постанову, ті, які візьмуть на відкуп штрафи з порушників закону, переслідуючи їх у судовому порядку;

золото продавати та купувати по 10,5 статерів² за статер кізіцький³, не дешевше і не дорожче, а будь-яке інше карбоване золото та срібло купувати та продавати за взаємною згодою;

мита ніякого не стягувати ані за карбоване золото, ані за карбоване срібло ні з продавця, ні з покупця.

¹ Зала засідань народних зборів.

² Антична монета, що була в обігу в Стародавній Греції.

³ Золотий статер із малоазійського міста Кізіка.

Перекладено за виданням:

Скржинская М. В. Будни и праздники Ольвии в VI – I вв. до н.э. / М. В. Скржинская. – СПб. : Алетейя, 2000. – С. 208.

ДЕКРЕТ НА ЧЕСТЬ СИНІВ ХЕРСОНЕСИТА АПОЛЛОНІЯ (друга пол. III ст. до н.е., Ольвія)

Рада та народ ухвалили, синедри¹ запропонували. Оскільки Аполлоній, син Евфрона, херсонесит, здійснив на користь міста багато та великі благодіяння, за що народ, дякуючи, нагородив його статуєю і (найбільшими) почестями, сини ж його – Аполлодор, Аполлоній і Евфрон, перейнявши (батьківські) нахили, постійно демонструють всіляку прихильність до всього корисного (для народу) і з позичених (містом) 3000 золотих, які їх батько позичив (на... років) і визначив порядок сплати, вони (відсотки, що набігли), місту погасили, а (виплату) грошей, які залишилися, відстрочили і з огляду на загальний занепад затвердили (безвідсоткове) погашення (первинного капіталу?). Най ухвалить (Рада та народ: вихвалити) синів Аполлонія та увінчати (їх золотим вінцем), про увінчання сповістити (через глашатая Ради?) в народних зборах та проголосити (на Діонісії?) в театрі. З тим, щоб повернути (їм позичені гроші), нехай вони отримають у вигляді застави (все громадське майно міста [?], як) ми й ухвалили за життя (їхнього батька)... були здані в оренду [або: на відкуп] разом із... Щоб і народ явно був (вартий своїх благодійників) і було б в цілісності збережено (все, що залишилося) з їхніх прибутків, повернути (їм це) встановленням поряд із статуєю Аполлонія зображення і його синів. Для того, щоб і (інші виявляли) більш віддане завзяття щодо міста, спостерігаючи, (як народ) мужам добрим та щедрим до нього повертає (достойними вдячностями), більшими, аніж те добро, яке він отримав (від них), запросити їх на частування до жерця Аполлона, опікунами якого обрані Агатин, син Деїмаха, Конон, син такого-то, такий-то, син такого-то; постанову ж цю написати (на кам'яній стелі) опікуванню архонтів, а (стелу цю поставити) в святилище Аполлона поряд із зображенням.

¹ Вірогідно, члени тимчасових комісій, що створювалися з членів Ради для розробки конкретного питання.

Перекладено за виданням:

Скржинская М. В. Будни и праздники Ольвии в VI – I вв. до н.э. / М. В. Скржинская. – СПб. : Алетейя, 2000. – С. 209–210.

**ДЕКРЕТ НАРОДНИХ ЗБОРІВ АФІН ПРО ВШАНУВАННЯ
БОСПОРСЬКОГО ЦАРЯ СПАРТОКА ІІІ НАЙВИЩОЮ
НАГОРОДОЮ ЗА ПОСТАЧАННЯ ХЛІБА АФІНСЬКІЙ
ГРОМАДІ
(поч. ІІІ ст. до н.е., Афіни)**

За архонта Діотіма у сьому пританство Антігоніди, коли Лісістрат, син Арістомаха, пеанець, був секретарем, в останній день Гамеліона, у 29-й день пританства, народні збори; з проєдрів проводив голосування [...] син Автосфена, ксіпетеонець, і співголови. Народ ухвалив, Аргирій, син Калімедонта, коллітієць, запропонував. Оскільки і раніше предки Спартока чинили послуги народу і тепер Спарток перейняв від них прихильність до народу, чинить послуги народу взагалі і зокрема афініям, які прибувають до нього, то за це і афінський народ зробив їх громадянами і пошанував мідними статуями на площі і в порту та заявив, що якщо хтось зазіхне на владу предків його чи Спартокову, то допомагати їм всією силою і на землі, і на морі.

Ще Спарток, коли почув від посольства, що прибуло від афінян, що народ повернув собі місто, він порадив разом щастю народу і подарував п'ятнадцять тисяч медимнів¹ хліба, також обіцяє і на майбутні часи чинити послуги афінському народові, наскільки буде в змозі, і діє так, бо наперед вирішив зберігати прихильність до народу, передану йому від його предків.

Тому, аби народ також виявив свою ревність щодо тих, хто постійно буває прихильний до нього з давнього часу, в добрий час нехай ухвалить народ похвалити царя Спартока, сина Євмела, боспорця, і увінчати золотим вінком згідно із законом за добродесність та прихильність, в яких він перебуває до народу, і оголосити про вінок під час трагедій (на свято) Великих Діонісій на змаганнях. Про виготовлення вінка і оголошення потурбуватися завідуючим видатками. Поставити йому одну мідну статую на площі біля (статуй його) предків, а іншу – в Акрополі.

А щоб дізнався цар Спарток про декрет народу, вибрали послами трьох мужів з усіх афінян, які після виборів вирушать, подадуть цей декрет, повідомлять про прихильність, яку має до нього народ, і попросяють його допомагати народові, наскільки в нього сил. Дати, що належить, на дорожні витрати кожному з послів.

Щоб було нагадування про дружбу і дарунки, які додаються до наявних, то секретареві цього притаства написати цей декрет на кам'яній стелі і виставити її в Акрополі. Зроблені витрати оплатити завідуючим видатками.

Народ.

¹ Міра сипких тіл = 52,5 л.

Текст подано за виданням:

Історія державної служби в Україні : у 5 т. / [відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій ; редкол.: С. В. Кульчицький та ін.] ; Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. – К. : Ніка-Центр, 2009. – Т. 3 : Документи і матеріали. V ст. до н. е. – 1774 р. / [упоряд.: Г. В. Боряк (кер. кол. упоряд.), Л. Я. Демченко, Ю. А. Мицик]. – С. 60.

УРИВКИ З ДЕКРЕТУ ПРО ВШАНУВАННЯ ВЕЛИКОГО КУПЦЯ ТА ПОЛІСНОГО СЛУЖБОВЦЯ ПРОТОГЕНА (III ст. до н.е., Ольвія)

Сторона А. Рада і народ ухвалили двадцятого числа, архонти і [колегія] семи запропонували: через те, що і Геросон, батько Протогена, зробив місту багато важливих послуг і грішми, і вчинками, і Протоген, успадкувавши від батька прихильність до народу, все життя продовжував говорити і діяти якнайкраще: поперше, коли цар Сайтафарн прибув до Канкіта і вимагав подарунків [з нагоди] проїзду, а громадська скарбниця була порожня, він на прохання народу дав чотириста золотих; і коли архонти віддали у заклад священні сосуди на потреби міста Поліхарму за сто золотих і не могли їх викупити, а іноземець (Поліхарм) хотів уже нести їх до майстра, [Протоген] сам викупив сосуди, заплативши ці сто золотих; і коли архонти з Демоконтом на чолі дешево купили вина на триста золотих; і за жерця Геродора, коли був голод і хліб продавався по п'ять медимнів за золотий, і народ внаслідок небезпеки, що насувалася, визнав за потрібне заготовити достатню кількість хліба і закликав до цього тих, хто мав запаси, він перший виступив і обіцяв дві тисячі медимнів по десять медимнів за золотий, і тоді, як інші відразу одержали плату, він, давши пільгу на рік, не взяв ніяких

процентів; і за того самого жерця, коли з'явилися у величезній кількості сайї, вимагаючи подарунків, а народ не міг їм дати і попросив Протогена зарадити його скрутному становищу, він, виступивши (на народних зборах), запропонував чотириста золотих; і будучи обраний членом Колегії Дев'яти¹, він запропонував від себе не менш як тисячу п'ятсот золотих в рахунок майбутніх доходів, з яких було вчасно задоволено багато скіпетроносців [варварів] і чимало подарунків було підготовлено для царя; і коли за декретом було віддано на відкуп спорядження посольства в резиденцію царя [Сайтафарна], за якою відкупники мали одержати від міста триста золотих, і взяв на відкуп Конон, але внаслідок того, що архонти не могли заплатити ці гроші, які були у відкупників податків, бо вони ще не внесли їх у державну скарбницю, [Конон з товаришами] відмовилися від відкupu і внаслідок цього було три переторги і на третій раз відкуп лишився за Форміоном – то Протоген, побачивши, що місто матиме великі неприємності, сам, прибувши на [народні] збори, дав ці триста золотих; і коли за жерця Плістарха знову був великий голод і хліб продавався по півтора медимна за золотий, але було очевидно, що подорожчає, як він і став продаватися за одну й дві третини золотого, і через те народ злякався і визнав за необхідне закупити хліб, і для цього закликав заможних допомогти, Протоген перший, коли відбувалися збори, пообіцяв на закупівлю хліба тисячу золотих, які відразу приніс і дав з того числа триста без відсотків на рік і, давши всю суму золотом, одержав міддю з чотириста, він перший обіцяв дві з половиною тисячі медимнів пшениці з яких п'ятсот дав по чотири і одній шостій медимна [за золотий], тоді як інші, хто запропонував хліб у цей час, відразу одержали належні їм суми з доставлених грошей, він, давши пільгу на рік, одержав гроші без ніяких відсотків, і внаслідок цієї послуги Протогена народові було доставлено багато грошей і чимало хліба; і коли цар Сайтафарн прийшов на той бік (ріки) за подарунками і архонти скликали народні збори і оголосили про прибуття царя і про те, що в скарбниці немає ніяких грошей, Протоген виступив і дав дев'ятсот золотих, коли ж посли, Протоген і Арістократ, взяли ці гроші і прибули до царя, а цар незадоволений подарунками, розгнівався і виступив у похід [...].

Сторона Б. [Протоген] витратив на обидві стіни півтори тисячі золотих і віддав більшу частину з них золотом, а одержав з

чотирьохсот міддю; відбудував він і зруйновані вежі – обидві при великій брамі: Кафігіторову придорожно і Епідаврієву; також коли місто платило фрахти приватним особам, які возили каміння, внаслідок того, що полісні судна були поламані і не мали ніякого спорядження, він запропонував їх полагодити і витратив на це двісті золотих, і негайно дав звіт, внаслідок чого народ, який і раніше часто нагороджував його вінками, увінчав і тоді за звітування; до того ж, коли залишалася незакінченою схінія (святилище), що коло вежі Посія, народ звернувся до нього, прохаючи закінчити і цю четверту схінію, і Протоген, не бажаючи відмовлятися від жодних послуг, узяв на себе і це будівництво, на яке запропонував сто золотих. Він, взявши управління громадським майном і посаду скарбника, розпоряджався найважливішими міськими прибутками і нікого з відкупників податків не вигнав з його маєтності, і ні в кого не забрав нічого з майна, а, зглядаючись на їхнє скрутне становище, одним простив борги, іншим надав відстрочки на стільки часу, скільки вони хотіли, і не брав ніяких відсотків. Розпоряджаючись більшою частиною громадських сум, він протягом трьох років безперервно всім управляв чесно і справедливо, звітуючись у встановлені строки, а лишки прибутків за час своєї каденції зараховував собі як плату за борги – хоч насправді цього не було – і таким чином звільнив місто від боргів і очистив від відсотків. І коли все в місті було в занепаді внаслідок воєн і неврожаїв і кошти зовсім вичерпались, так що народ через це попросив його зробити місячні відстрочки і потурбуватися про кредиторів і боржників, він перший, хоча борги йому і його батькові сягали шести тисяч золотих, запропонував народові розпоряджатися ним як тому завгодно, і коли народ попросив його простити боржникам їхні борги, він усім все простив [...].

¹ Колегія дев'яти архонтів.

Текст подано за виданням:

Історія державної служби в Україні : у 5 т. / [відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій ; редкол.: С. В. Кульчицький та ін.] ; Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. – К. : Ніка-Центр, 2009. – Т. 3 : Документи і матеріали. V ст. до н. е. – 1774 р. / [упоряд.: Г. В. Боряк (кер. кол. упоряд.), Л. Я. Демченко, Ю. А. Мицик]. – С. 61–62.

ХЕРСОНЕСЬКИЙ ДЕКРЕТ НА ЧЕСТЬ ДІОФАНТА (кінець II ст. до н.е., Херсонес)

[Номофілаки такі-то та той, хто очолює управління], син Зета, запропонували: оскільки Діофант, син Асклепідора, сінопець, будучи нашим другом та благодійником, користуючись, як ніхто інший, довірою та повагою з боку царя Мітрідата Євпатора, постійно виявляється для кожного з нас винуватцем блага, схилиючи царя до найпрекрасніших та найславетніших діянь; будучи вже запрошений ним і взявши на себе війну проти скіфів, він прибув до нашого міста й відважно здійснив з усім військом переправу на той бік. Коли ж скіфський цар Палак зненацька напав на нього з величезним полчищем, він, мимоволі прийнявши битву, змусив тікати скіфів, які до того часу вважалися непереможними, і зробив так, що цар Мітрідат Євпатор першим спорудив трофей на знак перемоги над ними. Підкривши собі сусідніх таврів та заснувавши на тому місці місто, він рушив у боспорські місцевості й там за короткий час здійснив багато великих справ. Знову повернувшись у наші місця і взявши з собою громадян квітучого віку, він проникнув усередину Скіфії; коли ж скіфи здали йому царські фортеці Хабеї та Неаполь, сталося так, що майже всі скіфи стали підвладними цареві Мітрідату Євпатору; за це вдячний народ вшанував його належними почестями як звільнений вже від панування варварів. Коли ж скіфи виявили природжене їм віроломство, відпали від царя й змінили стан справ і коли цар Мітрідат Євпатор з цієї причини знову вислав Діофанта з військом у Херсонес, Діофант, хоча й наближалася зима, взявши своїх воїнів і найсильніших із громадян, рушив проти царських фортець скіфів, але, будучи затриманий негодю, повернув у приморські місцевості, захопив Керкінітиду, укріпленнями й розпочав облогу мешканців Прекрасної Гавані; коли ж Палак, гадаючи, що йому сприяє час, зібрав усіх своїх і крім того залучив на свій бік народ ревксіналів¹, постійна покровителька херсонеситів Діва, і тоді сприяючи Діофанту, через дива, що трапилися в храмі, передбачила діяння, що мало статися, і надихнула сміливістю та відвагою все військо; коли Діофант зайняв розумну диспозицію, здобув цар Мітрідат Євпатор перемогу славу і достопам'ятну на всі часи, бо з ворожої піхоти майже ніхто не врятувався, а з вершників вислизнуло лише небагато. Не гаючи потім ані хвилини в

бездіяльності, Діофант, узявши військо, пішов на початку весни на Хабеї і Неаполь з усім важким... тікати, а інших скіфів радитися про... Вирушивши в боспорські місцевості, Діофант влаштував тамтешні справи прекрасно й корисно для царя Мітрідата Євпатора; коли ж скіфи з Савмаком на чолі здійснили державний переворот та вбили годувальника останнього – боспорського царя Перісада, а проти Діофанта змовилися, він, уникнувши небезпеки, сів на відправлений за ним херсонеськими громадянами корабель і, прибувши в Херсонес, покликав на допомогу громадян, маючи щиру підтримку з боку царя Мітрідата, який послав його, на початку весни він з'явився з сухопутним і морським військом, а крім того взяв і добірних із громадян на трьох кораблях і рушив із нашого міста, здобув Феодосію і Пантікапей, покарав винуватців повстання, а Савмака, вбивцю царя Перісада, захопивши в свої руки, відіслав в царство Понтійське й знову відновив владу для царя Мітрідата Євпатора над Боспором. Крім того, він, сприяючи посольствам, які відправляє народ, у всьому корисному херсонесцям, виявляє прихильність та щирість. Отже, щоб і народ склав достойну подяку своїм благодійникам, най постановить рада і народ увінчати Діофанта, сина Асклепідора, золотим вінцем у свято Парфеній під час процесії, причому симмнамони зроблять наступне оголошення: «Народ нагороджує вінцем Діофанта, сина Асклепідора, сінопця, за його доблесть та прихильність до себе». Поставити також його мідну статую в повному озброєнні на Акрополі² біля вівтарів Діви і Херсонеса; про це подбати вищезазначеним посадовим особам, щоб було зроблено якомога швидше і краще; постанову ж вирізьбити на п'єдесталі статуї, а потрібні на це кошти видати скарбникам священних сум. Так ухвалила рада і народ місяця Діонісія дев'ятнадцятого дня <...>.

¹ Сарматське плем'я роксоланів.

² Укріплена частина грецьких міст, що, як правило, розташовувалася на пагорбі, та на якій часто знаходилися міські святині.

Перекладено за виданням:

Хрестоматія по історії Древньої Греції / [под ред. Д. П. Каллистова]. – М. : Мысль, 1964. – С. 654–656.

ЗАВДАННЯ

Варіант 1

На думку дослідника права міст-держав Північного Причорномор'я О. Гавриленка, «за тогочасними уявленнями, на відміну від громадян, іноземці, які не мали ніяких обов'язків перед державою свого тимчасового перебування, не мали на її території й ніяких прав, які б гарантувалися державою. Навіть у разі завдання іноземцеві якоїсь майнової, моральної або фізичної шкоди він не мав права відстоювати свої права в судовому порядку» (*Гавриленко О. А. Особливості правосвідомості громадян північнопричорноморських держав античної доби / О. А. Гавриленко // Часопис Київського університету права. – 2006. – № 1. – С. 32*). Як ви вважаєте, наскільки виправданим було подібне ставлення до іноземців у містах-державах Північного Причорномор'я?

Варіант 2

Дослідник О. Гавриленко зазначає: «Як свідчать нарративні джерела, скіфське право було доволі консервативним. Скіфи уникали запозичення чужоземних звичаїв, особливо еллінських. Протягом тривалого часу грецька правова культура сприймалася скіфами вкрай негативно» (*Гавриленко О. А. Основні риси права скіфських ранньодержавних утворень / О. А. Гавриленко // Часопис Київського університету права. – 2007. – № 1. – С. 18*). Поясніть, чому скіфи ставилися негативно до грецької правової культури? Знайдіть у «Історії» Геродота підтвердження тези дослідника.

Варіант 3

Спростуйте або обґрунтуйте точку зору О. Гавриленка щодо правового статусу громадян міст-держав Північного Причорномор'я: «На практиці реальний правовий статус громадянина в античних полісах часто залежав від належності особи до певного роду, розмірів земельної ділянки, що перебувала у її власності, або доходів із неї» (*Гавриленко О. А. Особливості правосвідомості громадян північнопричорноморських держав античної доби / О. А. Гавриленко // Часопис Київського університету права. – 2006. – № 1. – С. 32*).

Варіант 4

Дослідники перших державних утворень на теренах України М. Г. Тараненко та М. М. Тараненко звертають увагу на те, що «рабовласницькі держави Кіммерія, Таврика, Скіфія, Сарматія, грецькі міста-держави, Боспорське царство, а також феодална Гетика були першими державними утвореннями, що виникли на території України. Звичайно, вони не були українськими, але значною мірою вплинули на процеси зародження, формування і розвитку майбутньої Української держави». (*Тараненко М. Г. Перші державні утворення на території України / М. Г. Тараненко, М. М. Тараненко // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. – 2016. – № 1/2 (29/30). – С. 185*). У чому саме, на вашу думку, виявився вплив вищезазначених державних утворень на процес національного державотворення?

Варіант 5

Уявіть, що вам запропонували пожити в одному з полісів Північного Причорномор'я. Яке місто-державу ви оберете й чому?

Методичні рекомендації

Дане завдання розраховане на виявлення особливостей та порівняння суспільно-політичного ладу в містах-державих Північного Причорномор'я на основі здійснення самостійного пошуку відповідних джерел та літератури. У своїй розповіді ви маєте використовувати тексти правових пам'яток, вказуючи їхню назву та номер параграфа, на який посилаєтесь. Оберіть одне з міст-держав Північного Причорномор'я і виконайте завдання, дотримуючись наступної послідовності викладу матеріалу.

Розповідь бажано вести від першої особи – мешканця обраного вами полісу. Згадайте основні соціальні прошарки, які були в обраному вами місті-державі, та оберіть той, до якого належатиме ваш герой. З'ясуйте, яка форма правління була притаманна вашому полісу, в чому полягали її переваги та недоліки. Наскільки комфортним було життя вашого героя в місті-державі саме з такою формою правління? Охарактеризуйте діяльність органів законодавчої та виконавчої влади в обраному вами полісі, з'ясуйте, хто саме обіймав найвищі посади, а також, чи брав ваш герой безпосередню участь в управлінні містом. Конкретизуйте, хто з місцевих

мешканців був позбавлений права брати участь у політичному житті. Поясніть, чому ви обрали соціальну категорію, до якої належить саме ваш герой. Які особисті (громадянські), політичні, економічні, соціальні, культурні права він мав? Визначте правовий статус свого героя та порівняйте його, звернувши увагу на переваги та недоліки, з правовим статусом мешканців інших полісів. З'ясуйте ступінь захищеності основних прав вашого героя у полісі, перелічіть судові установи, до яких він міг звернутися у випадку необхідності. Охарактеризуйте його повсякденне життя, звернувши особливу увагу на проблеми політичного та соціального характеру, з якими стикався ваш герой. Поміркуйте, чи було можливим, а якщо так, то яким чином, вирішення цих проблем у контексті тогочасної конкретно-історичної ситуації.

Варіант 6

Здійсніть реконструкцію судового процесу в одному з античних полісів Північного Причорномор'я.

Методичні рекомендації

Дане завдання розраховане на виявлення основних рис юрисдикційного процесу в містах-державках Північного Причорномор'я. Для його виконання, перш за все, рекомендовано опрацювати:

1) Гавриленко О. А. *Історія держави і права України: стародавня доба : навчальний посібник / О. А. Гавриленко. – Х. : ХНУВС, 2011. – С. 38–41;*

2) Гавриленко О. А. *Судова влада у скіфо-античну добу / О. А. Гавриленко // Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / за ред. І. Б. Усенка ; Національна академія наук України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького ; Міжнародна асоціація істориків права. – К. : «Наукова думка», 2014. – С. 35–67;*

3) Гавриленко О. А. *Судові органи античних полісів Північного Причорномор'я / О. А. Гавриленко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2006. – Вип. 32. – С. 157–162;*

4) Скржинська М. В. *Судочинство в античних державах Північного Причорномор'я / М. В. Скржинська // Український*

історичний журнал. – 2009. – № 5. – С. 4–11, а також здійснити самостійний пошук та підбір відповідної літератури.

Також бажано дотримуватися наступної послідовності викладу матеріалу.

1. Визначте категорію справи, яка розглядатиметься у вашому суді (цивільна, кримінальна).

2. Визначте різновид судової справи за формою судового процесу (графе (державна), діке (приватна)).

3. В залежності від різновиду судової справи охарактеризуйте процесуальні сторони, що беруть участь у судовому процесі.

4. Відтворіть основні стадії юрисдикційного процесу (від порушення справи до виконання судового рішення).

ЗАДАЧІ

Задача 1

Скіф А. здійснив напад на свого царя.

Яке покарання чекає на нападника?

Задача 2

Після повернення з Ольвії до Скіфії скіф Л. відмовився поклонятися місцевим богам та здійснював жертвоприношення Діонісу за грецьким обрядом.

Чи існувала в Скіфії свобода віросповідання? Якщо ні, то яке покарання чекало на скіфа Л.?

Задача 3

Раб В. із метою пограбування здійснив напад на громадянина міста-держави Ольвії – Ф., однак не розрахував силу свого удару й вбив Ф. Брат загиблого звернувся до суду, вимагаючи від господаря раба – громадянина С. – сплати йому матеріальної компенсації за вбивство родича. Однак С. категорично відмовився від сплати компенсації, наголосивши на тому, що раб В. має особисто відповідати за здійснений ним злочин.

Чи правий С.? Чи відповідатиме раб В. за скоєний ним злочин? Якщо так, то яке покарання може очікувати на нього?

Задача 4

Херсонесит Ю. привселюдно відмовився поклонитися царюючій Діві – головному божеству міста-держави. Суд виніс Ю. вирок у вигляді вищої міри покарання – смертної кари та постановив конфіскувати усе його майно.

Чи погоджується ви з вирокком суду? Чи має право херсонесит Ю. на подання апеляції?

Задача 5

Торговець О., громадянин міста-держави Тіри, був спійманий агораномом Б. під час продажу на місцевому ринку зіпсованої риби. Намагаючись уникнути відповідальності, О. запропонував Б. хабар, однак агораном не лише відмовився, але й повідомив про це колегію архонтів, після чого О. було викликано до суду.

Яким буде вирок суду?

Задача 6

Херсонесит Р. був спійманий під час продажу ним скіфові Х. мапи Херсонеса. За рішенням суду майно херсонесита Р. було конфісковано на користь держави, а самого Р. разом із родиною було обернено на рабів.

Чи відповідало рішення суду чинному законодавству?

Задача 7

Купець-ольвіюполіт М., вирушаючи за новим товаром до Мілету, попрохав свого сусіда – купця Б. – подбати про своїх двох овець. Купець Б. погодився. Після повернення М. до Ольвії виявилось, що його вівця народила двох ягнят, однак Б. категорично відмовився віддавати їх сусідові. Депонент подав на депозитарія до суду.

Яким буде рішення суду? Чи має право депозитарій на винагороду?

Задача 8

Громадянин Керкінітиди Д. купив у іншого громадянина цього ж міста-держави В. раба. Договір купівлі-продажу було укладено в письмовій формі та при свідках. Однак через тиждень Д. виявив бажання повернути раба його колишньому господарю й зажадав

повернення грошей, оскільки виявилось, що раб хворіє на якусь невідому хворобу. В. категорично відмовився повертати гроші, наполягаючи на тому, що продавав раба цілком здоровим. Д. подав на В. до суду.

Яким буде рішення суду? Чи можна використовувати в суді свідчення раба?

Задача 9

Купець-мілетянин З., прибувши до Ольвії, відмовився від сплати мита за ввіз свого товару, який згодом у нього було конфісковано агораномом П. Купець-мілетянин З. звернувся до суду, звинувачуючи агораном П. у перевищенні службових повноважень і вимагаючи повернення товару з грошовою компенсацією.

Яким буде рішення суду?

Задача 10

Ольвіополіт К. впродовж 5 років проживав у Херсонесі. За цей час К. купив собі ділянку землі, побудував на ній будинок, відкрив ювелірну майстерню. На шостий рік свого перебування в Херсонесі К. вирішив повернутися до Ольвії, продавши перед тим землю, будинок та ювелірну майстерню. Дізнавшись про плани К., архонт Т. заявив, що, по-перше, К., оскільки не є громадянином Херсонесу, не має права продавати землю, будинок і майстерню, по-друге, звернувся до колегії астиномів із вимогою оголосити в розшук із метою покарання особи, яка свого часу продала К. земельну ділянку, по-третє, ухвалив рішення про конфіскацію землі, будинку та ювелірної майстерні на користь міста-держави.

Чи відповідали дії архонта чинному законодавству? Чи можна було оскаржити рішення архонта в суді?

ТЕСТИ

1. Вкажіть орган державної влади Скіфської держави:

- А) буле;
- Б) народні збори;
- В) віче;
- Г) герусія.

2. Влада скіфського царя:

- А) була необмеженою;
- Б) обмежувалася радою скіфських племен та народними зборами;
- В) обмежувалася старійшинами та вождями племен;
- Г) обмежувалася жерцями.

3. Найтяжчим видом злочину в Скіфії вважалося:

- А) вбивство скіфа скіфом;
- Б) замах на здоров'я або життя царя;
- В) завдання скіфові тілесних ушкоджень;
- Г) відступ від віри у скіфських богів.

4. Вкажіть основне джерело рабства у скіфів:

- А) перехід у іншу віру;
- Б) самопродаж;
- В) вчинення замаху на царя;
- Г) війна.

5. Вкажіть основне джерело права в Скіфській державі:

- А) прецеденти;
- Б) звичаї;
- В) закони царів;
- Г) міжнародні договори.

6. Будинок померлого скіфа разом із господарством передавався у спадок:

- А) молодшому сину;
- Б) старшому сину;
- В) братам;
- Г) дружині.

7. Оберіть правильну послідовність періодів, які відповідають становленню та розвитку античних держав та права Північного Причорномор'я:

- А) архаїчний, пізньоантичний, елліністичний, класичний, римський;
- Б) архаїчний, елліністичний, класичний, римський, пізньоантичний;

В) архаїчний, класичний, елліністичний, римський, пізньоантичний;

Г) архаїчний, римський, пізньоантичний, елліністичний, класичний.

8. Вищий орган державної влади в містах-державих Північного Причорномор'я – це:

А) форос;

Б) буле;

В) промантіан;

Г) еклесія.

9. Право участі в роботі народних зборів у містах-державих Північного Причорномор'я мали:

А) повноправні громадяни обох статей, яким виповнилося 25 років;

Б) повноправні громадяни виключно чоловічої статі, яким виповнилося 25 років;

В) усе населення міста-держави за виключенням рабів;

Г) правильна відповідь відсутня.

10. Виконавчий орган влади в містах-державих Північного Причорномор'я – це:

А) форос;

Б) буле;

В) промантіан;

Г) еклесія.

11. Посада царя в Ольвії та Херсонесі була пов'язана з:

А) представницькою функцією;

Б) судовою діяльністю;

В) релігійними справами;

Г) посади царя в Ольвії та Херсонесі не існувало.

12. Правителі Боспорського царства отримали титул царів з:

А) V ст. до н.е.;

Б) IV ст. до н.е.;

В) III ст. до н.е.;

Г) II ст. н.е.

13. Після потрапляння Боспорського царства в залежність від Римської імперії боспорський цар після затвердження римським імператором отримував від останнього:

- А) скіпетр;
- Б) печатку;
- В) корону;
- Г) трон.

14. Посада стратега була пов'язана з:

- А) вирішенням фінансових питань;
- Б) вирішенням питань, що стосувалися оборони;
- В) укладанням міжнародних договорів;
- Г) вихованням молоді.

15. Встановіть відповідність:

- А) колегія агораномів;
- Б) колегія архонтів;
- В) колегія номофілаків;
- Г) колегія продиків;
- Д) колегія астиномів;
- Е) колегія есимнетів.

1) керувала усіма іншими колегіями, а також скликала в разі необхідності народні збори;

2) слідкували за неухильним дотриманням законів у межах полісу;

3) виконували функції юридичних радників;

4) здійснювали контроль за організацією торгівлі в містах;

5) займалися подоланням гострих соціальних конфліктів та вирішенням суперечок;

6) слідкували за санітарним станом міста, а також станом доріг і мостів.

16. Більшість міст-держав Північного Причорномор'я були:

- А) парламентськими республіками;
- Б) демократичними республіками;

- В) обмеженими монархіями;
- Г) абсолютними монархіями.

17. Основним джерелом права більшості міст-держав Північного Причорномор'я можна вважати:

- А) закони царів;
- Б) декрети рад міст;
- В) постанови снемів;
- Г) «Номоканони».

18. Рівність усіх перед законом – це:

- А) симахія;
- Б) ісономія;
- В) ісегорія;
- Г) епігамія.

19. Встановіть відповідність:

- А) енктісіс;
- Б) промантіан;
- В) епігамія;
- Г) ателія;
- Д) проедрія;
- Е) форос.

- 1) право набувати у власність землю та іншу нерухомість;
- 2) право займати почесні місця та головувати в народних зборах, яке надавалося за визначні заслуги перед общиною;
- 3) право першому запитувати оракула під час офіційних релігійних церемоній, яке надавалося за визначні заслуги перед общиною;
- 4) право брати шлюб із дочкою повноправного громадянина.
- 5) звільнення від усіх прямих податків і мита;
- 6) податок, що сплачувався союзними полісами й спрямовувався на задоволення спільних військових потреб.

20. Засновник грецької колонії – це:

- А) енктісіс;
- Б) промантіан;

- В) тімухіон;
- Г) ойкіст.

21. Ойкосний принцип політичної організації означає:

А) право голосу в народних зборах мають усі мешканці міста-держави;

Б) право голосу в народних зборах має лише голова домогосподарства;

В) право голосу в народних зборах мають усі мешканці міста-держави, крім метеків;

Г) право голосу в народних зборах мають усі мешканці міста-держави, крім ойкіста.

22. Сикофант – це:

А) професійний донощик;

Б) голова колегії архонтів;

В) суддя;

Г) прокурор.

23. Верховна власність на землю в містах-державах Північного Причорномор'я належала:

А) ойкісту;

Б) громадянам;

В) громадянській общині полісу;

Г) колегії архонтів.

24. Встановіть відповідність:

А) хірограф;

Б) синграфа;

В) фрахт;

Г) енгієсіс.

1) двосторонній письмовий документ, який складався від імені третьої особи за обов'язкової присутності свідків, засвідчував факт передачі кредитором певної грошової суми або речей боржникові, а також підписувався кредитором, боржником та свідками;

2) плата власникові морського транспортного засобу за перевезення вантажу;

3) боргова розписка, що складалася в одному екземплярі від імені першої особи боржником і підписувалася ним;

4) договір нареченого з батьком/покровителем нареченої.

25. Найтяжчою мірою покарання в грецьких містах-державах вважалося:

А) вигнання за межі держави;

Б) смертна кара;

В) конфіскація майна;

Г) позбавлення громадянських прав.

26. За умови, якщо позивач та відповідач були громадянами різних держав, між якими не було укладено ніякого спеціального договору, судочинство відбувалося в:

А) в полісі відповідача;

Б) в полісі позивача;

В) в іншому, «нейтральному», полісі;

Г) в полісі позивача, але з залученням суддів із полісу відповідача.

27. Особи, які здійснили зумисне вбивство, в містах-державах Північного Причорномор'я каралися:

А) вигнанням;

Б) смертною карою;

В) ув'язненням;

Г) калічницькими покараннями.

28. Встановіть відповідність:

А) агамія;

Б) декасмо;

В) діомосія;

Г) ксенія;

Д) ліпостратія;

Е) парастасія.

1) ухиляння від військової служби;

2) підкуп;

3) символічне судове мито в державних процесах, яке сплачувалося лише позивачем;

4) клятва;

5) безшлюбність чоловіків;

6) самовільне присвоєння негромадянином прав громадянства.

29. Встановіть відповідність:

А) адікія;

Б) ейфігія;

В) ісегорія;

Г) метімерінея;

Д) парапресбейя;

Е) пританея.

1) судове мито, що сплачувалося обома сторонами (позивачем та відповідачем) при порушенні приватної справи;

2) несумлінне виконання послом своїх обов'язків;

3) найтяжчий злочин («гріх перед богами»).

4) довічне вигнання;

5) рівність у праві голосу;

6) вчинення злочину «серед білого дня», що розглядалося в якості обставини, обтяжуючої провину злочинця.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Охарактеризуйте сутність скіфської «військової демократії».

2. Розкрийте особливості суспільного ладу скіфів.

3. Назвіть органи влади Скіфської держави.

4. Перелічіть джерела права Скіфії.

5. Визначте сутність «полісної демократії».

6. Чи відрізнявся державний та суспільний лад грецьких полісів Північного Причорномор'я від суспільно-політичного устрою їхніх метрополій?

7. Визначте особливості права античних міст-держав.

8. Назвіть причини та охарактеризуйте процес об'єднання міст-держав Північного Причорномор'я та Приазов'я в Боспорське царство.

9. Чи відрізнявся суспільно-політичний лад Боспорського царства від суспільно-політичного ладу грецьких полісів Північного Причорномор'я?

10. Чим саме боспорське право відрізняється від права інших античних міст-держав?

ТЕМА 2. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ УСТРІЙ ТА ПРАВОВА СИСТЕМА КИЇВСЬКОЇ РУСІ

План

1. Державний лад Київської Русі:
 - а) центральні органи влади;
 - б) місцеві органи управління;
 - в) суд та його компетенція.
2. Суспільний лад Давньоруської держави:
 - а) вільні люди;
 - б) напіввільні;
 - в) невольні.
3. Джерела права Київської Русі.
4. Цивільне право:
 - а) право власності;
 - б) зобов'язальне право;
 - в) спадкове право.
5. Шлюбно-сімейне право.
6. Кримінальне право Давньоруської держави:
 - а) види злочинів;
 - б) система покарань.
7. Процесуальне право.

Основні терміни та поняття: бояри, боярська рада (боярська дума, князівська рада), васалітет, верв, видок, вира, вирник, віче, головщина, гоніння сліду, гридень (грідь, грідінь), дика вира, домен, задниця, заклич, закуп, звод (звід), ізгой, князь, лице (лицо), мечник, мир, муж (княжий), обида, огнищанин, ордалії («Суд Божий»), отрок, подвійна вира, поклажа, полу вира, посадник, послух, потік (поток) та пограбування, продаж, рота, Руська Правда, ряд, рядович, смерд, снєми, тать, татьба, тіун (тивун), тяжа (тяжба), урок, холоп, челядь.

Методичні рекомендації

Мета заняття полягає в ознайомленні студентів із особливостями суспільно-політичного устрою та правової системи Київської Русі на основі опрацювання таких важливих історико-юридичних джерел, як Руської Правди, церковних Уставів князя Володимира Великого і Ярослава Мудрого, а також інших пам'яток

Розкриваючи **перше питання**, необхідно визначити форму правління, форму устрою та політичний режим Руської держави. Доведіть, що державна влада в Київській Русі не була суверенною. Перш за все, охарактеризуйте центральні органи влади. Простежте зміни в компетенції великого князя київського на різних етапах розвитку Київської Русі, з'ясуйте специфіку його взаємин з удільними князями, розкрийте особливості «горизонтального» та «вертикального» принципу престолонаслідування. Поміркуйте, чи можна вважати князя київського типовим середньовічним монархом. Встановіть, в якому контексті згадується у запропонованих вам джерелах правитель Давньоруської держави, а також, як саме захищало існуюче законодавство його інтереси.

Зверніть увагу на те, що в період феодальної роздробленості Київської Русі чільне місце серед органів державної влади займають князівські з'їзди – снєми. Чи містять запропоновані вам джерела інформацію про князівські з'їзди? Визначте склад та компетенцію снемів, встановіть, чи мали їхні рішення загальнообов'язковий характер. Назвіть найвідоміші снєми XI–XII ст. Особливу увагу слід приділити характеристиці боярської (князівської) ради. Чи містять проаналізовані вами історико-юридичні джерела докази на користь її існування? Визначте шлях формування, склад та компетенцію цього дорадчого органу. Окремо потрібно зупинитися на такому важливому інституті державної влади, як віче. Визначте природу, види, склад, компетенцію віче, а також способи ухвалення рішень на ньому. Встановіть, чи був цей владний інститут постійно діючим, а також чи можна вважати його незалежним від князя та боярської ради.

Зверніть увагу на те, що формування вищих органів управління в Київській Русі відбувалося двома способами: впровадженням десяткової та двірцево-вотчинної системи управління. Встановіть, коли розпочався та завершився процес формування десяткової

системи, в чому полягали її особливості, а також коли та за яких обставин на Русі почала утверджуватися двірцево-вотчинна система. Поясніть, у чому полягали функції тисяцького, десяцького, соцького, тіуна, огнищанина, отрока, гридя, мечника, діцького, дворецького, митника та ін. княжих урядовців. Характеризуючи місцеві органи управління, зосередьте свою увагу, перш за все, на визначенні компетенції посадників та волостелів – безпосередніх представників князівської влади на місцях. Конкретизуйте джерела їх фінансового забезпечення. У якому контексті згадується їхня діяльність безпосередньо в тексті пам'яток, винесених на опрацювання?

Визначте основні риси судового устрою Київської Русі, окремо зупинившись на недоліках судової системи. Характеризуючи світські суди, визначте, насамперед, компетенцію князівського суду. Встановіть, чи обов'язковою була присутність князя під час розгляду справи, чи потрібно було неодмінно належати до стану феодалів, щоб судитися в ньому, де відбувалося судове засідання, чи можна розглядати князівський суд у якості найвищої апеляційної інстанції. Назвіть урядовців, які мали право виконувати судові функції від імені князя. Характеризуючи вічовий (вічевий) суд як різновид світських судів, з'ясуйте, перш за все, його компетенцію, а також встановіть, хто саме проводив судове засідання. З'ясовуючи специфіку вотчинних (доменіальних, приватних, панських) судів як одного з видів світських судів, визначте їхню компетенцію, а також встановіть, хто саме виступав у них у якості судді та чи можна було засудженому подати скаргу на ухвалу вотчинного суду до найвищої апеляційної інстанції Київської Русі. Визначаючи специфіку вервного (громадського) суду як різновиду світських судів, зверніть увагу на те, що це була найнижча судова інстанція в судовоїстрої Київської Русі. Перш за все, з'ясуйте етимологію та значення слова «верв». Перелічіть категорії справ, що підпадали під розгляд вервного суду. Як називалися судді вервного суду? З'ясуйте, вони призначалися чи обиралися на свої посади, якими якостями володіли, за якої кількості відбувалися їхні засідання. Чи містять запропоновані вам джерела згадки про існування князівського, вічового, вервного, а також вотчинного суду? З метою з'ясування специфіки церковних судів, існування яких свідчило про те, що церква не лише впливала на суспільно-політичне життя країни, але й перебрала на себе окремі державні функції, потрібно звернутися,

перш за все, до церковних Уставів Володимира Великого та Ярослава Мудрого. З'ясуйте, чи втручалася держава в церковні справи, і, якщо так, то яким чином. Конкретизуйте перелік справ, які розглядалися у церковних судах за часів Володимира Великого, а також з'ясуйте, чи розширився він за доби його наступника.

Розглядаючи **друге питання**, слід пам'ятати, що все населення Київської Русі умовно поділялося на три категорії: вільні, напівзалежні та залежні. Спираючись на конкретні статті Руської Правди і церковних Уставів Володимира та Ярослава, розгляньте спочатку категорію вільних людей. Передусім, визначте правовий статус великого князя київського. З'ясуйте, чим саме його права та обов'язки відрізнялися від прав та обов'язків інших феодалів. Охарактеризуйте правове становище боярства. Назвіть джерела його формування, а також групи, на які воно поділялося. Встановіть, як саме існуюче законодавство захищало інтереси бояр та членів їхніх родин. Визначте правовий статус князівських дружинників. Доведіть, посилаючись на відповідні статті запропонованих вам першоджерел, що останні не лише виконували свої безпосередні обов'язки, пов'язані з участю у військових кампаніях, але й здійснювали управлінські функції, будучи представниками князівської адміністрації. З'ясуйте, на які групи поділялися дружинники, а також, у якому контексті згадуються представники цих груп у тексті історико-правових пам'яток. Окрему групу категорії вільних людей становило духовенство. Перш за все, з'ясуйте, чи містила Руська Правда – пам'ятка світського законодавства – статті, які захищали життя «церковних людей». За допомогою Уставів Володимира та Ярослава охарактеризуйте права та обов'язки «білого» та «чорного» духовенства, а також, звернувшись до Руської Правди, конкретизуйте джерела їхніх прибутків. Поясніть, чому задушні люди, прощеники, а також сторонники знаходилися під опікою церкви.

Крім того, потрібно охарактеризувати правовий статус вільних общинників або «люде», до яких належав як сільський елемент (члени сільської общини – верві), так і міський (купці, торгівці, ремісники, лихварі). Якими правами та обов'язками були наділені «люде», чи захищала Руська Правда їхні інтереси? Також охарактеризуйте правове становище ізгоїв, з'ясуйте джерела поповнення цього соціального прошарку. Знайдіть у Руській Правді

та церковних Уставах статті, в яких фігурують ізгої (обов'язково зверніть увагу на контекст). Чи погоджуєтеся ви з зарахуванням ізгоїв до категорії вільних людей Давньоруської держави? Визначаючи правовий статус смердів, візьміть до уваги той факт, що питання про те, чи була ця категорія населення вільною чи залежною, залишається дискусійним.

За допомогою Руської Правди охарактеризуйте правовий статус представників напівзалежної категорії людей – закупів та рядовичів. Конкретизуйте причини перетворення вільної особи на закупа та рядовича. Назвіть обставини, за яких закуп міг як перетворитися на повного холопа, так і отримати волю. Чи обмежувала Руська Правда сваволю господарів щодо їхніх закупів та рядовичів? Як ви вважаєте, чиї умови життя та праці були кращими: закупа чи рядовича? Визначте правове становище представників категорії залежного населення – холопів та челяді. Доведіть, що останні були не суб'єктом, а об'єктом права. Назвіть джерела рабства, а також шляхи звільнення з нього. Поміркуйте, чи існувала принципова відмінність у правовому становищі холопів та челяді. З'ясуйте, чи відрізнялося відшкодування за завдання шкоди залежній особі в залежності від її статевої приналежності. Чи була юридично закріплена державою існуюча в ній соціальна стратифікація?

Розкриваючи **третє питання**, необхідно, перш за все, охарактеризувати основні джерела вивчення суспільно-політичного ладу та права Київської Русі, що мають місцеве походження: звичаєве право, міжкнязівські договори (хрестоцілувальні грамоти), договори князів із народом (ряди), князівські законодавчі акти (устава та уроки). Після цього слід перейти до детального аналізу найважливіших пам'яток давньоруського права – Руської Правди і церковних Уставів Володимира Великого та Ярослава Мудрого, вивчення яких сприятиме виокремленню основних рис суспільно-політичного ладу та правової системи Давньоруської держави.

Характеризуючи Руську Правду як історико-юридичне джерело, з'ясуйте, чи існували подібні до неї зводи правових норм на теренах Давньоруської держави. Чи відомі вам подібні пам'ятки права в інших європейських країнах? Поясніть, у чому полягає унікальність Руської Правди, а також чому звід отримав назву «правда». Чи зберігся оригінал Руської Правди? Назвіть її найвідоміші списки. Детально проаналізуйте існуючі концепції про

походження пам'ятки. Вивчаючи джерела Руської Правди, наведіть приклади (безпосередньо з тексту) правових звичаїв, князівських постанов, прецедентів. Чи зустрічаються у тексті Руської Правди запозичення з інших систем права? Використовуючи текст Руської Правди, доведіть, що звід укладався за казуальною системою. Перелічіть редакції Руської Правди та визначте їх датування. Розгляньте структуру Короткої редакції Руської Правди. З'ясуйте причини та конкретизуйте обставини появи «Правди Ярослава» та «Правди Ярославичів». Охарактеризуйте «Покон вирний» та «Урок мостникам». Розгляньте структуру Розширеної редакції Руської Правди. Конкретизуйте обставини появи та мету «Уставу Володимира Мономаха». Проаналізуйте «Суд Ярослава». Охарактеризуйте Скорочену редакцію Руської Правди та з'ясуйте, в чому саме полягають труднощі, пов'язані з визначенням її датування. На конкретних прикладах продемонструйте вплив Руської Правди на формування правових систем західних та південних слов'ян.

Аналізуючи церковний Устав князя Володимира Великого, яким були визначені правові засади церковно-державних відносин, назвіть його джерела. З'ясуйте, коли було створено його первинний варіант. Чи дійшов до нас Устав у первинному вигляді, скільки редакцій та списків цієї унікальної пам'ятки наразі існує? Висловіть свою думку з приводу проблеми авторства Уставу, юридичної та історичної достовірності пам'ятки. На основі вивчення тексту Уставу встановіть характер справ, які підлягали церковній юрисдикції, джерела прибутків церкви, а також коло осіб, які перебували під її опікою. Порівнявши дві редакції Уставу, наведіть докази поступового зміцнення правового становища церкви та розширення її привілеїв. Розглядаючи церковний Устав князя Ярослава Мудрого, який у цілому розвиває ідеї, закладені в Уставі Володимира Великого, визначте якісно відмінні риси цієї історико-правової пам'ятки від її попередниці. Чи дійшов до нас Устав Ярослава в первинному вигляді? Перерахуйте редакції та конкретизуйте кількість його списків, висловіть свою думку з приводу проблеми його авторства, а також на конкретних прикладах простежте зміни в правовому статусі церкви.

На окрему увагу заслуговують договори міжнародно-правового характеру Київської Русі з Візантією, зокрема, 907, 911, 944 (за іншими даними 945) та 971 років, які дійшли до нас не в

оригіналі, а в копіях, розміщених на сторінках «Повісті минулих літ». Розкрийте обставини та проаналізуйте умови укладення русько-візантійських договорів. На підставі їх текстів з'ясуйте, норми яких галузей права вони містять.

Після характеристики джерел місцевого походження охарактеризуйте пам'ятки іноземного походження, насамперед, «Закон судний людям», «Книги законні», «Еклогу», «Номоканони», «Прохірон». З'ясуйте, де саме, коли й за яких обставин вони були створені. Визначте їхнє практичне значення, а також з'ясуйте, за яких обставин вони з'явилися на теренах Давньоруської держави. Назвіть ті з них, які функціонували в Київській Русі у первинному вигляді, а також ті, які набули видозміненої форми, будучи пристосованими до місцевих реалій та вимог.

Підготовка до **четвертого питання** потребує, насамперед, ознайомлення з інститутом права власності в Київській Русі. Посилаючись на конкретні статті Руської Правди та церковних Уставів, доведіть або спростуйте факт перебування у власності як привілейованих, так і непривілейованих верств населення рухомого та нерухомого майна. Конкретизуйте об'єкти та суб'єкти права власності. Знайдіть у Руській Правді статті, які свідчать про те, що тодішня правова дійсність відрізняла право власності й право володіння. Назвіть види зобов'язань, які існували в Київській Русі. Посилаючись на статті Руської Правди, конкретизуйте умови укладення та види договорів, назвіть вимоги, які висувалися до сторін (суб'єктів) угод, а також встановіть види відповідальності за угодами. Зверніть увагу на форму укладання договорів за доби Руської Правди. Використовуючи її текст, з'ясуйте види спадкування, визначте коло спадкоємців за законом. Поясніть, чому спадкування відбувалося виключно за чоловічою лінією, а також розкрийте причини обмежень спадкових прав жінок. Розкрийте механізм реалізації спадкових прав жінки (незаміжньої дівчини, заміжньої жінки, жінки-вдови, жінки, яка повторно вийшла заміж). Чи впливала соціальна приналежність жінок на реалізацію їхніх спадкових прав?

Підготовка до **п'ятого питання** потребує, перш за все, опрацювання тексту Руської Правди. Чи містить остання статті, які регламентували процедуру укладання шлюбу, вказували на можливі причини його розірвання, шлюбний вік наречених? Охарактеризуйте

інститут опіки. Проаналізувавши відповідні статті Руської Правди, встановіть, у чому полягала мета опікунства, за яких життєвих обставин виникала необхідність у призначенні опікуна, які вимоги висувалися до останнього, чи був зацікавлений опікун у якісному виконанні своїх обов'язків, а також яке покарання на нього очікувало в випадку завдання збитків майну своїх підопічних.

Після опрацювання тексту Руської Правди слід звернутися до церковних Уставів князя Володимира та Ярослава. З'ясуйте, чому сфера шлюбно-сімейних відносин перебувала в компетенції церкви? Опрацювавши церковні Устави, максимально відтворіть процедуру укладення шлюбу (чи було обов'язковим вільне волевиявлення сторін в укладанні шлюбу, чи потрібна була згода батьків на шлюб, як саме захищалися інтереси нареченого або нареченої у випадку відмови котрогось із них, чи потрібною була реєстрація шлюбу світською владою тощо), назвіть факти, які унеможлилювали укладення правозгідного шлюбу та могли спричинити його недійсність, конкретизуйте підстави для розірвання шлюбу (зокрема, з'ясуйте, чи могла жінка виступити ініціаторкою розлучення), опишіть перешкоди, які чинила церква розірванню шлюбу, а також наслідки розлучення для колишнього подружжя.

Підготовка до **шостого питання** передбачає, насамперед, опрацювання тексту Руської Правди і церковних Уставів Володимира та Ярослава. Перш за все, потрібно з'ясувати, чи надавали вищезгадані пам'ятки чітке визначення злочину. Який саме зміст вкладали русичі в поняття «образа» («обіда») та «гріх»? Посилаючись на статті першоджерел, з'ясуйте, яким міг бути об'єкт злочину, на які стадії поділявся об'єктивний аспект злочину, чи передбачав закон поняття співучасті, чи розрізняв ступінь участі кожного із співучасників злочинного діяння, чи існувало в той час уявлення про перевищення меж необхідної оборони. Наведіть приклади пом'якшувальних та обтяжуючих відповідальність обставин. Чи знав законодавець поняття рецидиву? Чи згадуються в опрацьованих вами джерелах злочини, вчинені шляхом бездіяльності? З'ясуйте, хто міг виступати в якості суб'єкта злочину. Чи було знайоме законодавцеві поняття юридичної особи, осудності, чи визначав він віковий ценз для суб'єктів злочину? Чи розрізняв закон відповідальність залежно від суб'єктивного аспекту злочину,

чи бачив відмінність між умислом та необережністю, чи існувало чітке розмежування мотивів злочину і поняття «вина»?

Посилаючись на конкретні статті Руської Правди та церковних Уставів, охарактеризуйте такі види злочинів: 1) проти особи; 2) проти власності (майнові); 3) проти релігії та церкви; 4) проти сім'ї (шлюбу) та моралі. Чи йдеться в опрацьованих вами джерелах про злочини проти держави? Наведіть приклади відомих вам історичних пам'яток доби Київської Русі, в яких ішлося про повстання проти князівської влади. Чи існувало в Давньоруській державі чітке визначення поняття покарання? З'ясуйте мету останнього, а також знайдіть у тексті Руської Правди наступні види покарань: 1) кровну помсту; 2) потік (поток) та пограбування; 3) штрафи (вира, полувира, подвійна вира, дика вира, головщина, продаж, урок). Чи згадується у Руській Правді про самосуд, смертну кару, тілесні покарання, позбавлення волі? Зверніть увагу на те, що церква в Київській Русі також мала свою систему покарань, які застосовувала у випадку вчинення злочину, що підпадав під її юрисдикцію. Для з'ясування особливостей церковної системи покарань слід звернутися до Уставів Володимира та Ярослава. Поміркуйте, чому відповідні статті, тобто статті з вказівкою на види церковних покарань, з'явилися лише в Уставі Ярослава. Знайдіть в Уставі князя Ярослава наступні покарання: 1) епитимії; 2) штрафи; 3) направлення злочинця до «дому церковного».

Розглядаючи **сьоме питання**, необхідно розкрити сутність змагально-обвинувального характеру судового процесу в Київській Русі. Схарактеризуйте, спираючись на текст Руської Правди, його основні стадії: заклич, звід, гоніння сліду. Доведіть, що судовий процес у Київській Русі мав приватно-правовий характер. Назвіть основні види судових доказів та визначте порядок їх застосування. У запропонованих джерелах знайдіть випадки використання в судовому процесі ордалій та клятви (присяги). Охарактеризуйте процедуру винесення судових рішень. Чи контролювала держава виконання останніх? З'ясуйте, чи можливо було у випадку, якщо одна з процесуальних сторін не погоджувалася з ухваленим судом рішенням й вважала його несправедливим, подання апеляції. Якщо так, то хто мав право переглянути ухвалене судом рішення?

Теми рефератів

1. Правовий статус князя в Київській Русі та Галицько-Волинській державі.
2. Віче (або снєми, або боярська рада) в Київській Русі: витоки, різновиди, компетенція, місце і роль у системі органів влади.
3. Верв у Київській Русі: витоки, органи управління, компетенція, місце та роль у системі органів влади.
4. Правове становище феодалів Київської Русі та Західної Європи: порівняльний аналіз.
5. Правовий статус смердів Київської Русі.
6. Потік (поток) та пограбування як види покарання в кримінальному праві Давньоруської держави.
7. Пам'ятки іноземного походження (на вибір: «Закон судний людям», «Книги законні», «Еклога», «Номоканони», «Прохірон») як джерела права Київської Русі.

Джерела

- Літопис руський / [пер. з давньорус. Л. Є. Махновця ; відп. ред. О. В. Мишанич]. – К. : Дніпро, 1989. – 591 с.
- Повість врем'яних літ: Літопис (За Іпатським списком) / Пер. з давньоруської, післяслово, комент. В. В. Яременка. – К. : Рад. письменник, 1990. – 558 с.
- Розширена Правда (за Троїцьким першим списком) // Заруба В. М. Держава і право Київської та Галицько-Волинської Русі (кінець VIII ст. – початок XIV ст.) : Навчальний посібник / В. М. Заруба. – К. : Істина, 2007. – С. 89–100.
- Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. – М. : Юридическая литература, 1984. – Т. 1. Законодательство Древней Руси. – С. 47–208.
- Руська Правда (Коротка редакція за Академічним списком) // Заруба В. М. Держава і право Київської та Галицько-Волинської Русі (кінець VIII ст. – початок XIV ст.) : Навчальний посібник / В. М. Заруба. – К. : Істина, 2007. – С. 82–88.
- Статут князя Ярослава про церковні суди (Просторова редакція) // Заруба В. М. Держава і право Київської та Галицько-Волинської Русі (кінець VIII ст. – початок XIV ст.) : Навчальний посібник / В. М. Заруба. – К. : Істина, 2007. – С. 107–110.

«Устав святого князя Володимира, крестившого Руськую землю, о церковних судех» // Заруба В. М. Держава і право Київської та Галицько-Волинської Русі (кінець VIII ст. – початок XIV ст.) : Навчальний посібник / В. М. Заруба. – К. : Істина, 2007. – С. 105–107.

Хрестоматія з історії Української РСР : посібник для вчителів / [під ред. І. О. Гуржії]. – К. : Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1959. – Т. I: З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. – С. 29–63.

Підручники та навчальні посібники

Заруба В. М. Держава і право Київської та Галицько-Волинської Русі (кінець VIII ст. – початок XIV ст.) : Навчальний посібник / В. М. Заруба. – К. : Істина, 2007. – С. 3–35, 48–79.

Захарченко П. П. Історія держави і права України : Підручник / П. П. Захарченко. – К. : Атака, 2004. – С. 14–40.

Іванов В. М. Історія держави і права України : Підручник / В. М. Іванов. – К. : МАУП, 2007. – С. 45–80.

Історія держави і права України : Підручник / А. С. Чайковський (кер. авт. кол.), В. І. Батрименко, Л. О. Зайцев, О. Л. Копиленко та ін. ; За ред. А. С. Чайковського. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – С. 31–79.

Музиченко П. П. Історія держави і права України : Навч. посіб. / П. П. Музиченко. – 6-те вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2007. – С. 21–48.

Терлюк І. Я. Історія держави і права України (Доновітній час) : Навчальний посібник / І. Я. Терлюк. – К. : Атіка, 2006. – С. 25–67.

Основна література

Арсеній А. В. Руська Правда – першоджерело кримінального права Київської Русі / А. В. Арсеній // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2009. – Вип. 492: Правознавство. – С. 22–26.

Бедрій М. М. Історико-правовий огляд джерел права Київської Русі / М. М. Бедрій // Молодий вчений. – 2014. – № 8 (11). – С. 179–184.

Бирилюк О. М. Компетенція церковних судів середньовіччя щодо розгляду шлюбно-сімейних справ на Русі / О. М. Бирилюк //

Малий і середній бізнес (право, держава, економіка). – 2011. – № 3–4. – С. 12–18.

Бойко І. Й. Правовий статус вервних судів у Київській Русі (IX – XII ст.) / І. Й. Бойко, М. М. Бедрій // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2009. – Вип. 49. – С. 26–33.

Гриб А. М. Примирення та відновне правосуддя у правовому житті Київської Русі [Електронний ресурс] / А. М. Гриб // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 1. – С. 19–22. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/2_2013/Hryb.pdf.

Гришук В. Кримінально-правовий захист особи за Короткою редакцією Руської Правди / В. Гришук // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2001. – № 36. – С. 439–443.

Єрмолаєв В. Віче в Київській Русі – важлива складова державного механізму / В. Єрмолаєв // Право України. – 2003. – № 3. – С. 136–141.

Єрмолаєв В. М. Деякі проблеми злочину та покарання в Київській Русі / В. М. Єрмолаєв // Вісник Академії правових наук України. – 1996. – № 5. – С. 135–143.

Захарченко П. До питання зародження кріпосного права на Русі: історико-правовий аспект / П. Захарченко // Право України. – 2006. – № 3. – С. 128–130.

Захарченко П. Київська Русь: державний устрій, суспільний лад та основні риси права / П. Захарченко // Історія України. – 2002. – № 10. – С. 6–8.

Ковальова С. Г. Інститут заповіту в руському праві X – першої половини XIV ст. / С. Г. Ковальова // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2009. – Вип. 43. – С. 153–159.

Кудін С. Деякі аспекти відповідальності органів місцевого самоврядування за «Руською Правдою» / С. Кудін // Право України. – 2002. – № 9. – С. 134–136.

Кудін С. Поняття «поток і пограбування» у кримінальному праві України XI – першої половини XVII ст.: історично-правовий аналіз / С. Кудін // Право України. – 2003. – № 6. – С. 132–135.

Кудін С. Поняття злочину в кримінальному праві Київської Русі / С. Кудін // Право України. – 2000. – № 7. – С. 101–104.

Кудін С. Поняття кримінального штрафу за Руською Правдою та Литовським Статутом / С. Кудін // Право України. – 2000. – № 11. – С. 141–144.

Левчук М. В. Сутність церковного суду в Київській Русі / М. В. Левчук // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2008. – Вип. 40. – С. 102–108.

Литовченко Л. А. Розсуд осіб у цивільному праві української держави XI–XII століть за «Руською Правдою» / Л. А. Литовченко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 3. – С. 31–49.

Марисюк К. Б. Майнові покарання на користь приватних осіб (на матеріалах Руської Правди) / К. Б. Марисюк // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 3. – С. 210–214.

Милов Л. В. О происхождении Пространной Русской Правды / Л. В. Милов // Вестник Московского университета. Серия 8. История. – 1989. – № 1. – С. 3–29.

Музика І. В. Дискусійні питання історії державності Київської Русі / І. В. Музика // Часопис Київського університету права. – 2002. – № 2. – С. 57–64; 2002. – № 3. – С. 65–70.

Петр (Гайденко), иером. К вопросу о подлинности Устава князя Владимира «О десятинах, судах и людях церковных» / иером. Петр (Гайденко) // Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Серия II «История. История Русской Православной Церкви». – 2008. – Вып. II:1(26). – С. 7–16.

Поляков А. Н. Древнерусская цивилизация: основные черты социального строя / А. Н. Поляков // Вопросы истории. – 2006. – № 9. – С. 67–86.

Поляков А. Н. Древнерусская цивилизация: основы политического строя / А. Н. Поляков // Вопросы истории. – 2007. – № 3. – С. 50–69.

Ромінський Є. В. Судова влада Давньої Русі княжої доби (кінець XI – середина XIV ст.) / Є. В. Ромінський // Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / за ред. І. Б. Усенка ; Національна академія наук України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького ; Міжнародна асоціація істориків права. – К. : «Наукова думка», 2014. – С. 68–94.

Рубаник В. Є. Природа й особливості виникнення правової традиції врегулювання майнових відносин у Давній Русі / В. Є. Рубаник // Часопис Київського університету права. – 2003. – № 2. – С. 75–81.

Щапов Я. Н. О системах права на Руси в XI – XIII веках / Я. Н. Щапов // История СССР. – 1987. – № 5. – С. 175–181.

Щапов Я. Н. Устав князя Ярослава и вопрос об отношении к византийскому наследию на Руси в середине XI в. / Я. Н. Щапов // Византийский временник. – 1971. – Т. 31 (56). – С. 71–78.

Додаткова література

Аніщук Н. Правове становище українських жінок в історичному минулому / Н. Аніщук // Право України. – 2002. – № 3. – С. 155–157.

Бачур Б. С. Поземельні відносини за звичаєвим правом України у X–XIII ст.ст. / Б. С. Бачур // Правова держава. – 2001. – № 3. – С. 203–210.

Биков О. М. Особливості нормативно-правового регулювання релігійних відносин у період християнізації Київської Русі / О. М. Биков // Держава та регіони. Серія: Право. – 2011. – Вип. 1. – С. 5–8.

Бочарников Д. Чи дійсно юридичне право було єдиним інструментом державного управління суспільством в Київській Русі? / Д. Бочарников // Право України. – 1997. – № 11. – С. 109–110.

Будзилович І. Деякі особливості розвитку державності, права і функцій церкви у Київській Русі (аналітичний нарис) / І. Будзилович // Право України. – 1999. – № 1. – С. 126–132, 140.

Буркацький Л. Спадкування за княжої доби Київської Русі-України / Л. Буркацький // Юридичний вісник України. – 2006. – № 20 (20–26 травня). – С. 8.

Головатенко В. Здійснення функцій глави держави в Київській Русі / В. Головатенко // Вісник Академії правових наук України. – 2008. – № 1. – С. 120–127.

Головкін Б. Кримінологічна генеза корисливих убивств у найдавніших пам'ятках права України-Русі / Б. Головкін // Філософські обрії. – 2004. – № 12. – С. 207–228.

Греков Б. Д. Киевская Русь / Б. Д. Греков. – М. : Госполитиздат, 1953. – 568 с.

Гришук В. Договори київських князів з візантійськими імператорами в X ст.: проблеми кримінально-правового регулювання / В. Гришук // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2000. – № 35. – С. 69–72.

Гришук В. К. Злочини проти життя та здоров'я за Короткою редакцією «Руської Правди» / В. К. Гришук // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – 2000. – № 1. – С. 52–56.

Гураль П. Міські та волосні громади – активні учасники політичного життя Київської Русі / П. Гураль // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2011. – Вип. 52. – С. 56–63.

Дзейко Ж. О. Історія законодавчої техніки в Україні періоду княжої доби кінця IX – початку XIV ст. / Ж. О. Дзейко, О. Й. Вовк // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2005. – Вип. 28. – С. 148–158.

Долинська М. С. «Руська правда» як джерело зародження нотаріату в Україні [Електронний ресурс] / М. С. Долинська // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 1. – С. 17–20. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/1_2014/Dolynska.pdf.

Дроб'язко В. Елементи авторського права Київської Русі / В. Дроб'язко // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2008. – № 3. – С. 13–27.

Єрмолаєв В. Віче в Київській Русі: питання компетенції (IX – середина XII ст.) / В. Єрмолаєв // Вісник Академії правових наук України. – 2002. – № 4. – С. 45–55.

Забзалюк Д. Є. Історико-правові засади католицизму в Київській Русі та Галицько-Волинській державі [Електронний ресурс] / Д. Є. Забзалюк // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 2. – С. 26–29. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/2_2014/6.pdf.

Задорожний Ю. Західна традиція права у контексті формування кодифікованих актів на теренах України / Ю. Задорожний // Право України. – 2006. – № 9. – С. 42–46.

Зимин А. А. О смердах в Древней Руси XI – начала XII в. / А. А. Зимин // Историко-археологический сборник / [под ред. Д. А. Авдусина, В. Л. Янина]. – М. : Изд-во Московского университета, 1962. – С. 222–227.

Зубашенко Ю. Джерела кримінального права Староруської держави / Ю. Зубашенко // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2002. – № 37. – С. 79–82.

Калініченко Л. Застосування кровної помсти та смертної кари в Древній Русі / Л. Калініченко // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2002. – Спецвипуск № 1. – С. 36–37.

Капустинський В. А. Особливості реалізації судових функцій у періоди станово-представницької та абсолютної монархії у державах Європи / В. А. Капустинський // Право України. – 2013. – № 6. – С. 282–288.

Ковальова С. Суд і процес у східних слов'ян в язичницьку добу / С. Ковальова // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 1. – С. 82–85.

Ковальчук І. В. Виникнення та становлення інституту усиновлення в Київській Русі / І. В. Ковальчук // Часопис Київського університету права. – 2008. – № 2. – С. 155–159.

Котенко В. Проблема та напрями досліджень виникнення держави у східних слов'ян / В. Котенко // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 3. – С. 39–41.

Котляр М. Ф. «Отчина» у правосвідомості Давньої Русі / М. Ф. Котляр // Український історичний журнал. – 2010. – № 2. – С. 4–16.

Котляр М. Ф. Княжа служба в Київській Русі / М. Ф. Котляр. – К. : Ін-т історії України, 2009. – 251 с.

Котляр М. Ф. Княжий двір Південної Русі X – XIII ст. / М. Ф. Котляр, В. М. Ричка. – К. : Наукова думка, 2008. – 358 с.

Котляр М. Ф. Феномен княжого двору на Русі / М. Ф. Котляр // Український історичний журнал. – 2006. – № 4. – С. 51–64.

Котляр Н. Ф. Древнерусская государственность / Н. Ф. Котляр. – СПб. : Алетейя, 1998. – 445 с.

Котляр Н. Ф. Удельная раздробленность Руси / Н. Ф. Котляр. – К. : Институт истории Украины НАН Украины, 2013. – 270 с.

Крисюк Ю. Деякі аспекти злочину й покарання Київської Русі / Ю. Крисюк // Історико-правовий часопис. – 2013. – № 2. – С. 34–37.

Кудін С. В. Виникнення вітчизняної традиції рецепції права у період Київської Русі (X – перша чверть XII ст.) [Електронний ресурс] / С. В. Кудін // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3–

2. – С. 31–35. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/3-2_2013/1/Kudin%20S.V..pdf.

Кушинська Л. А. Звичаєве право та його еволюція у східнослов'янському суспільстві (VI-XI ст.) : монографія / Л. А. Кушинська ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. – 140 с.

Лихтей М. Русская Правда как кодификация хозяйственных отношений XI–XII вв. / Михаил Лихтей // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 2. – С. 34–37.

Ломжець Ю. Формування інституту міжнародного арбітражу в Київській Русі та Московській державі / Ю. Ломжець // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 2. – С. 114–118.

Любимов В. П. Смерд и холоп / В. П. Любимов // Исторические записки. – 1941. – Т. 10. – С. 66–84.

Малютіна І. П. Правовий звичай у системах державного і кримінального права доби Київської Русі: генеза, чинність / І. П. Малютіна // Юридична наука. – 2012. – № 3. – С. 7–20.

Наливайко Л. Історія становлення державного ладу України / Л. Наливайко // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 10. – С. 31–35.

Нелін О. До питання про історичну спадщину перших державних утворень на теренах України / О. Нелін // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 10. – С. 52–55.

Нелін О. До питання про формально-догматичний і становий поділ норм права Київської Русі / О. Нелін // Юридична Україна. – 2012. – № 2. – С. 4–8.

Нелін О. І. До питання спадкового права за «Еклогою» / О. І. Нелін // Часопис Київського університету права. – 2004. – № 1. – С. 65–70.

Озель В. Форми укладення шлюбу в Україні у дохристиянські часи (історико-правове дослідження) / В. Озель // Юридична Україна. – 2010. – № 10. – С. 29–33.

Павлік О. Історичні джерела виникнення та розвитку законодавства щодо потерпілих від злочинів / О. Павлік // Право України. – 2008. – № 9. – С. 114–119.

Паньонко І. М. Суб'єкт злочину за кримінальним правом Київської Русі / І. М. Паньонко, В. А. Коваль // Науковий вісник

Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2013. – № 2. – С. 40–46.

Ричка В. М. «Вся королівська рать» (Влада Київської Русі) / В. М. Ричка. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2009. – 180 с.

Романова Е. Д. Свободный общинник в Русской Правде / Е. Д. Романова // История СССР. – 1961. – № 4. – С. 76–90.

Ромінський Є. В. Загальнооруські міжкнязівські договори / Є. В. Ромінський // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 4. – С. 20–23.

Русу С. Історія розвитку деліктних зобов'язань в Україні / С. Русу // Право України. – 2001. – № 2. – С. 120–123.

Рыбаков Б. А. Смерды / Б. А. Рыбаков // История СССР. – 1979. – № 1. – С. 41–58.

Рыбаков Б. А. Смерды / Б. А. Рыбаков // История СССР. – 1979. – № 2. – С. 36–57.

Смирнов И. И. К проблеме холопства в Пространной Правде / И. И. Смирнов // Исторические записки. – 1961. – Т. 68. – С. 238–270.

Смирнов И. И. Проблема «смердов» в Пространной Правде / И. И. Смирнов // Исторические записки. – 1959. – Т. 64. – С. 255–302.

Сокуренько О. Київська Русь як суб'єкт міжнародних відносин у IX–XI ст. / О. Сокуренько // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 7. – С. 19–22.

Терещенко Ю. Становлення Старокиївської держави і процес державотворення у Західній Європі (VI – IX ст.) / Ю. Терещенко // Історія України. – 1996. – №7. – С. 1–3.

Толочко О. П. Краткая редакция Правды Руской: происхождение текста / О. П. Толочко. – К. : Інститут історії України НАН України, 2009. – 136 с.

Федоренко Т. М. Вплив християнського світогляду на правосвідомість та правову культуру Київської Русі (кінець X – перша третина XIII ст.) / Т. М. Федоренко // Право України. – 2001. – № 8. – С. 114–116.

Федоренко Т. М. Історико-правові аспекти визначення права церкви епохи Київської Русі / Т. М. Федоренко // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2001. – Вип. 10. – С. 103–113.

Федоренко Т. М. Розвиток церковної юрисдикції як динамічний аспект давньоруської правової системи / Т. М. Федоренко // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2000. – Вип. 7. – С. 82–92.

Фроянов И. Я. Смерды в Киевской Руси / И. Я. Фроянов // Вестник Ленинградского университета. – 1966. – № 2. – Вып. 1. – С. 62–73.

Цветкова Ю. Деякі приклади візантійського впливу на формування української правової традиції / Ю. Цветкова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2010. – Вип. 85. – С. 41–46.

Швидько Т. К. Судочинство Київської Русі / Т. К. Швидько // Історія та правознавство. – 2011. – № 16–18 (червень). – С. 41–49.

Юшкова С. В. Русская Правда : Происхождение, источники, ее значение. – М. : Юридгиз, 1950. – 379 с.

Якімець Т. Розвиток інституту крайньої необхідності в українському кримінальному праві / Т. Якімець // Право України. – 2007. – № 9. – С. 113–117.

ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ

ДОГОВІР КНЯЗЯ ОЛЕГА З ВІЗАНТІЙСЬКИМ ІМПЕРАТОРОМ (907 р.)

Пішов Олег на Греків, Ігоря zostавивши в Києві. Узяв же він множество варягів, і словен, і чуді, і кривичів, і мері, і полян, і сіверян, і деревлян, і радимичів, і хорватів, і дулібів, і тиверців, котрі є пособниками. Ці всі називалися «Велика Скіфія». І з цими усіма вирушив Олег на конях і в кораблях, і було кораблів числом дві тисячі.

І прибув він до Цесарограда, | а греки замкнули Суд¹ і город заперли. І вийшов Олег на берег, і повелів воям виволокти кораблі на берег. І попустошив він довкола города, і вчинив убивство багатьох греків. І палат багато вони розбили, і церкви попалили. А котрих же брали як полоняників, [то] одних вони посікали, а других мучили,

інших же розстрілювали, а [ще] інших у море кидали. І багато іншого зла творили руси грекам, як ото [звичайно] вороги творять.

І повелів Олег воям своїм колеса зробити і поставити кораблі на колеса. А коли настав попутний вітер, напнули вони паруси, [рушили] з поля, і пішов [Олег] до города.

Побачивши ж [це], греки убоюлися і сказали, виславши [послів] до Олега: «Не погубляй город. Ми згоджуємось на данину, як ти ото хочеш». І зупинив Олег воїв, і винесли йому [греки] їжі і вина, і не взяв він його, бо було воно приготоване з отрутою. І убоюлися греки, і сказали: «Не Олег се, а святий Дмитрій, посланий на нас богом».

І зажадав Олег, щоб вони данину дали на дві тисячі кораблів: по дванадцять гривень² на чоловіка, а в кораблі [було] по сорок мужів. І згодилися греки на це, і стали греки миру просити, щоби не спустошив він Грецької землі.

Олег тоді, трохи відступивши од города, почав мир ладнати з обома цесарями грецькими, з Леоном і з Олександром. Він послав до них обох у город Карла, Фарлофа, Вермуда, Рулава і Стемида, кажучи: «Згоджуйтесь мені на данину». І сказали греки: «Чого хочете – [того] ми й дамо тобі». І зажадав Олег дати воям на дві тисячі кораблів по дванадцять гривень на кочет, а потім давати углади³ на руські городи – спершу на Київ, а тоді й на Чернігів, і на Переяславль, і на Полоцьк, і на Ростов, і на Любеч, і на інші городи, – бо по тих городах сиділи князі, під Олегом суці.

«[Коли] приходять руси, нехай посольське⁴ беруть, скільки [посли] хотять. А якщо прийдуть купці, хай беруть місячину⁵ на шість місяців: і хліб, і вино, і м'яса, і риби, і овочів. І нехай дадуть їм митися, скільки вони хотять⁶. А коли йтимуть руси додому, нехай беруть у цесаря нашого на дорогу їжу, і якорі, і канати, і паруси, і [все], скільки треба».

І згодилися греки, і сказали обидва цесарі і боярство все: «Якщо прийдуть руси не для торгу – хай місячини не побирають. Хай заборонить князь людям своїм, русам, які приходять сюди, щоб не творили вони капості в селах і в землі нашій. Руси, що прибувають, нехай живуть коло [церкви] святого Мами. А [коли] пошле цесарство наше [своїх мужів], хай ті перепишуть імена їхні, і тоді [хай] візьмуть вони місячину свою: спершу [ті, що] від города Києва, а тоді з Чернігова, і [з] Переяславля, і [з] інших городів. І нехай входять вони в город одними воротами, з цесаревим мужем,

без оружжя, [по] п'ятдесят чоловік, і хай торгують, як ото їм треба, не платячи мита ні від чого».

Отож, цесар Леон з Олександром мир оба вчинили з Олегом, згодившись на данину і присягнувши межі собою. Цілувавши самі хреста, Олега і мужів його водили вони до присяги по руському закону. Клялися ті оружжям своїм, і Перуном, богом своїм, і Волосом, богом скоту. І утвердили вони мир.

І сказав Олег: «Ізшийте паруси паволочані⁷ русам, а словенам – шовкові». Так і вчинили. І повісив [Олег] щита свого на [Золотих] воротах, знаменуючи побіду, і пішов од Цесарограда. І напнули руси паруси паволочані, а словени – шовкові, і роздер їх вітер. І сказали словени: «Візьмемось за свої грубі. Не дано словенам [напинати] паруси шовкові».

І прибув Олег до Києва, несучи золото, і паволоки, і овочі, і вина, і всяке узороччя⁸. І прозвали [кияни] Олега – «Віщий», бо були люди [ці] поганями і невігласами.

¹ Затоку Золотий ріг, яку замикали, протягуючи ланцюг по морю між баштами, що стояли обабіч неї.

² Гривна – грошова одиниця – близько 200 грамів срібла.

³ Углади (уклади) – контрибуція, щорічна данина.

⁴ Йдеться про все, що було потрібне для утримання послів.

⁵ Провіант на місяць.

⁶ Вода в посушливому Константинополі мала велику вартість, а купання в лазні для греків було великою насолодою і навіть засобом лікування.

⁷ Паволока – загальна назва міцної дорогої матерії – порфіри, парчі, багору та ін. – пурпурового кольору або витканої золотом чи сріблом на шовковій основі.

⁸ Коштовності взагалі, зокрема тканини з вишитими візерунками, різьблені речі, ювелірні та ін.

Текст подано за виданням:

Літопис руський / [пер. з давньорус. Л. Є. Махновця ; відп. ред. О. В. Мишанич]. – К. : Дніпро, 1989. – С. 16–19.

ДОГОВІР КНЯЗЯ ОЛЕГА З ВІЗАНТІЙСЬКИМ ІМПЕРАТОРОМ (911 р.)

Послав Олег мужів своїх налагодити мир і укласти договір межі Греками і Руссю. І послав він, мовлячи:

«Згідно з другою угодою, що відбулась при тих же цесарях, Льві й Олександрові, ми, [мужі] від народу руського – Карл, Ингельд, Фарлоф, Вермуд, Рулав, Гуди, Руальд, Карн, Фрелав, Руар, Актеву, Труан, Лідул, Фост, Стемид, – послані від Олега, великого князя руського, і всіх, що є під рукою його, світлих бояр, до вас, Льва, і Олександра, і Костянтина, великих за волею божою самодержців, цесарів грецьких, для збереження і на засвідчення дружби, яка од багатьох літ була межі християнами і руссю, за бажанням наших князів і за [їхнім] велінням, і від усіх, що є під рукою його, [Олега], суцхих русів. Наша світлість, більше від інших за волею божою хочачи зберегти і засвідчити таку дружбу, яка бувала межі християнами і руссю, багато разів насправді прагнули не лише просто на словах, а на письмі і з клятвою твердою, клявшись оружжям своїм, дружбу таку засвідчити і утвердити по вірі і по закону нашому.

Глави [угоди], які ми, отже, взяли на себе по божій вірі і дружбі, суть такі:

По першому слову замирімося з вами, греки, дружимо один з одним від усієї душі і призволення, а ми не дамо, наскільки наша воля, статися ніякому обману чи злочині од тих, що перебувають під рукою наших світлих князів, і подбаємо, наскільки [наша] сила, щоб зберегти з вами, греки, на подальші літа і назавжди дружбу немінливу | й бездоганну, яку ми засвідчуємо проголошенням і написанням з клятвою. Так само й ви, греки, бережіте таку ж дружбу, незваблिवу й непорушну, до князів світлих наших руських і до всіх [людей], що є під рукою світлого князя нашого, завжди і в усі літа.

А про справи щодо злочинів, які можуть статися, урядимося так:

[Злочин] нехай настільки явно буде доведений доказами, щоб [судді] мали віру до цих доказів; а коли вони йому, [доказові], будуть не йняти віри, нехай не клянеться та сторона, яка прагне, щоб [доказові] не вірили; а коли поклянеться [позивач] по вірі своїй – буде [такою] кара, якою й виявиться провина.

Про це: якщо хто уб'є, християнина русин чи християнин русина, нехай умре там, де вчинить убивство. Якщо ж утече той, що вчинив убивство, [і] якщо є він імущим, то [ту] частину [майна] його, котра його буде по закону, хай візьме родич убитого; але й жона убивці хай має стільки, скільки належить [їй] по закону; якщо ж той,

що вчинив убивство і втік, є неімушим, хай буде він під судом, поки не знайдеться, і тоді хай умре.

Якщо ж ударить [хто кого] мечем або поб'є яким-небудь знаряддям, то за удар або побої нехай дасть п'ять літр¹ срібла по закону руському; якщо ж той, що так учинив, буде неімушим, хай дасть, скільки може, і хай зніме із себе [потерпілому] навіть ту саму одягу свою, у якій він ходить, а про решту [суми] нехай поклянеться по своїй вірі, що [ніхто] інший ніяк [не може] допомогти йому; після цього за провину хай [більше] не стягують.

Про це: якщо украде русин що-небудь у християнина чи, навпаки, християнин у русина, і злодій буде спійманий у той час, коли вчинить крадіжку, тим, хто втратив що-небудь, [та] якщо опиратиметься він, крадіжку чинячи, і буде вбитий, хай не карають за смерть [його] ні християни, ні руси, але ще | нехай забере своє той, який [це] втратить. А якщо віддасться в руки крадій, нехай буде він узятий тим же, у кого буде украдено, і зв'язаний буде, і оддасть те, що посмів украсти, однак оддасть потрійно.

Про це: якщо ж хто, чи русин християнинові, чи християнин русинові, завдаючи муки, вчинить грабіж або явно насильно візьме що-небудь у другого, хай верне потрійно.

Якщо викинутий буде човен вітром великим на чужу землю, і якщо він знайдений буде нами, русами, то якщо хто збереться спорядити човен з добром своїм і відіслати назад у землю Християнську, ми проведемо його крізь усяке небезпечне місце, доки [не] прибуде він у безпечне місце. Якщо ж такий човен, чи бурюю, чи земною перепною задержаний, не може добратися до своїх місць, то ми, руси, допоможемо гребцям того човна і допровадимо [туди] з куплею їх по-здорову. Якщо це станеться поблизу землі Грецької і якщо приключиться така сама біда човну руському, то ми, [греки], проведемо його в Руську землю; і хай продають [руси] товар того човна; і якщо може [хто] продати що з човна, [то] ми, [греки], виволочимо їм [товар]. А коли ми, руси, прийдемо в Греки чи для торгівлі, чи з посольством до цесаря вашого, то ми, [греки], пропустимо з честю їх [і] проданий товар човна їхнього. Якщо ж приключиться кому з того човна в ньому убитим бути, або побитим бути нами, русами, або взято [буде з човна] що-небудь, то хай ті, що це вчинили, зазнають названої раніш кари.

Про цих: якщо полоняник з обох країн задержується чи русами, чи греками, проданий в ту [їхню] країну, і якщо знайдеться чи русин, чи гречин, що викуплять і вернуть викуплену особу у свою країну, то [хай] візьмуть ті, які [раніш] його, [полоняника], купили, [заплачену] ціну його або [те] візьмуть за нього, що вважається на торзі на [той] день ціною | челядина. Так само якщо з війська взятий буде [русин у полон] тими ж греками, то хай же повернеться він у свою країну і [хай] оддана буде [та] ціна його, як уже сказано, що й на торзі.

Коли ж потрібно [цесареві вашому] на війну іти і якщо виникне вам потреба [в людях], а ці, [руси], захотять віддати честь вашому цесареві, – то коли в будь-який час скільки їх [не] прийде і схочуть вони остатись [на службі] у цесаря вашого своєю волею, – нехай вони будуть [там].

Про полонення руссами [тих], які часто прибувають із якої-небудь країни в Русь і яких продають в Християни, а також іще й про полонених християн, які часто з якої-небудь країни прибувають в Русь, – цих [нехай] продають по двадцять золотих², і хай прибудуть вони в Греки.

Про це: якщо украдений буде челядин руський, або втече, або насильно проданий буде і жалітися стануть руси, – хай підтвердиться це челядином, [і] нехай заберуть вони його в Русь; також і купці, якщо вони втратили челядина і жаліються, – нехай позивають [через суд] і, знайшовши його, нехай заберуть; якщо ж який-небудь місцевий [житель] не дасть учинити цей розшук, – хай буде він винуватим.

Про русів, що служать у Греках у християнського цесаря. Якщо хто [з них] помре, не розпорядившись своїм майном, чи також своїх [тут] не матиме, хай верне [цесар] майно [його] найближчим родичам в Русь. Якщо ж [русин] учинить заповіт, – той візьме спадок його, кому він напише успадкувати майно; хай успадкує його [хто-небудь] із русів, що [тут] торгують, [чи хто] з різних [людей], що прибувають [із Русі] в Греки і надовго [тут] залишаються.

Якщо злочинець [не] повернеться в Русь, – хай жаліються руси християнському цесареві і [нехай] схоплять такого і повернуть насильно в Русь. Це ж усе нехай роблять руси грекам, якщо де-небудь станеться таке [саме].

На підтвердження ж | непорушність [миру, що має] бути межі вами, християнами, і [нами], руссю, цей мирний договір учинили ми,

[руси], і ви, оба [цесарі], новим написанням на двох хартіях³, – цесаря вашого і своєю рукою, [а цесар] присягальним чесним хрестом і святою єдиносущою трійцею єдиного істинного бога вашого засвідчив [свій договір] і дав нашим послам. Ми ж клялися цесарю вашому, од бога сущому, яко божому створінню, по закону і за звичаєм народу нашого не переступати ні нам, ні іншому [кому] із країни нашої встановлених глав договору про мир і дружбу. І це написання дали ми обом цесарям вашим для підтвердження, що договору цьому бути на укріплення і засвідчення існуючого межі нами миру, місяця вересня в другий [день], а в індикт п'ятнадцятий, у рік [від] сотворіння світу 6420».

Цесар же Леон, вшанувавши послів руських дарами – золотом, і паволоками, і фофудіями⁴, – приставив до них мужів своїх показати їм церковну красу, і палати золотії, і багатство, що було в них: золота безліч, і паволоки, і каміння дороге, і страждання господні – вінець, і гвоздіє, і багрянцю, і мощі святих, повчаючи їх віри своєї і показуючи їм істинну віру. І тоді одпустив він їх у свою землю з честю великою.

Послані ж Олегом послі прийшли до Олега і повідали всі речі обох цесарів, як учинили мир і уклали договір межі Грецькою землею і Руською і як [дійшли згоди] клятви не переступати ні грекам, ні русі.

І жив Олег, мир маючи з усіма землями [і] князюючи в Києві.

¹ Літра (лібра, фунт) – основна вагова одиниця римської і візантійської монетної системи (327, 45 г.).

² Золотий, або солід – золота римська, потім візантійська монета, основна монета і лічильно-грошова одиниця (4,55 г, 1/72 фунта).

³ Пергамен.

⁴ Особлива грецька матерія, з якої шили каптани з поясами, чи фофудоти; з середини XII ст. замість фофудій з'явилися оксамити.

Текст подано за виданням:

Літопис руський / [пер. з давньорус. Л. Є. Махновця ; відп. ред. О. В. Мишанич]. – К. : Дніпро, 1989. – С. 20–22.

ДОГОВІР КНЯЗЯ ІГОРЯ З ВІЗАНТІЙСЬКИМ ІМПЕРАТОРОМ (944 р.)

Прислав Роман, і Костянтин, і Стефан до Ігоря послів налагодити колишній мир. Ігор тоді, поговоривши з ними про мир, послав мужів своїх до Романа. Роман же зібрав бояр і сановників. І привели руських послів, і повеліли [їм] говорити, і [стали] писати речі обох [сторін] на хартію: «Згідно з другою угодою, що відбулась при цесареві Романові, і Костянтинові, і Стефанові, христоролюбивих владиках, ми, од народу руського послали й купці, Івор, посол Ігоря, великого князя руського, й інші послы <...>, послані Ігорем, великим князем руським, і всім князівством, і всіма людьми Руської землі, і ними заповідано [нам] обновити давній мир, розладнаний од багатьох літ ворожнечолюбцем-дияволом, який ненавидить добро, [і] утвердити дружбу межи Греками і Руссю.

І великий наш князь Ігор, і бояри його, і всі люди руські послали нас до Романа, і Стефана, і Костянтина, великих цесарів грецьких, учинити дружбу зсамими цесарями, і з усім боярством, і з усіма людьми грецькими на всі літа, допоки сонце сіяє і весь світ стоїть. [А] якщо намислить [хто] із країни Руської розладнати цю дружбу, то [ті], скільки їх прийняло хрещення, хай дістануть відплату од бога вседержителя – осудження їх на погибель і в сей вік, і в будучий, а [ті], скільки їх не охрещено є, хай не мають помочі від бога, ані від Перуна, хай не захистяться вони щитами своїми, і хай посічені бу|дуть мечами своїми, і хай [погинуть] од стріл і од іншого оружжя свого, і хай будуть вони рабами і в сей вік, і в будучий.

Великий князь руський і бояри його хай посилають для того, [для чого їм треба], у Греки до великих цесарів грецьких [стільки] кораблів з послами своїми і купцями, скільки хочуть.

Оскільки ж їм є [так] установлено, [то] носили послы печаті золоті, а купці –срібні; нині ж домовився князь наш посилати грамоту до цесарства вашого. Коли од них, [русів], посилатимуть послів і купців, хай приносять вони грамоту, де написано так: «Я прислав стільки-то кораблів», і щоб із тих [грамот] узнали й ми, [цесарі], що вони з миром приходять. Якщо ж вони без грамоти прибудуть і передані будуть нам, ми будемо держати їх і стерегти [доти], доки не сповістимо князеві вашому [про них]. Якщо ж вони

рук [зв'язати] не дадуть, а стануть противитись і будуть убиті, то хай не карається за смерть їх князем вашим [той, хто вбив]. Якщо ж, утікши, придуть вони в Русь, а ми напишемо [про них] до князя вашого, то [нехай] зроблять [із ними так], як їм, [власням], угодно.

А якщо придуть руси не на торг, хай не побирають місячину.

І хай заборонить князь послам своїм та [іншим] русам, які приходять сюди, щоб не творили вони безчинства в селах, ні в країні нашій. А коли вони приходять, хай живуть коло [церкви] святого Мами. А [коли] пошле цесарство наше [мужа свого], хай перепише він імена їхні, і тоді [хай] візьмуть вони місячину свою – і посли посольське своє, і купці місячину свою, – спершу [ті, що] від города Києва, а тоді з Чернігова, і з Переяславля, і [з] інших городів. І нехай входять вони в город одними воротами, з цесаревим мужем, без оружжя, [по] п'ятдесят чоловік, і хай торгують, як ото їм треба; а тоді нехай виходять [із города] і муж цесарства нашого хай оберігає їх; а якщо хто з русів чи з греків учинить [що-небудь] несправедливо, | хай він розсуджує.

Коли ж руси входять у город, хай не творять вони капості і [хай] не мають права купити паволок більше [ніж] на п'ятдесят золотих; а якщо хто купить [скільки-небудь] із тих паволок, нехай показує цесаревому мужеві, і той їх запечатає і віддасть їм.

А відходячи звідси, руси [нехай] беруть од нас, що потрібно: їжу на дорогу і що треба для човнів, як це вже встановлено раніш, і хай вертаються безпечно у свою сторону; і хай не мають вони права зимувати коло [церкви] святого Мами.

А якщо втече челядин від русів, коли вони придуть у країну цесарства нашого, і од [церкви] святого Мами, [де вони живуть], то якщо він буде знайдений, – нехай вони візьмуть його; а якщо не знайдеться, – нехай поклянуться наші руси-християни *за своєю вірою*, а нехристияни по закону своєму, [що він утік], і тоді беруть од нас, [греків], ціну свою, як це вже встановлено давніше: дві паволоки за челядина.

Якщо ж від кого із людей цесарства нашого, чи з города *нашого*, чи з інших городів утече челядин до вас, [русів], і принесе що-небудь, – нехай вони вернуть його назад, і якщо те, що він приніс, буде ціле все, – нехай візьме [той, хто його спіймав], від нього, [того, чий є челядин], два золотих за спімання.

Якщо ж заміряться хто з русів узяти [що-небудь] у людей цесарства нашого, [то той], що це вчинить, покараний буде вельми; а якщо він візьме, – хай заплатить подвійно. А якщо таке саме вчинить гречин русинові, – нехай дістане ту ж кару, яку ото дістав він, [русин].

Якщо ж приключиться украсти що-небудь русинові в греків чи гречинові в русів, [то] належить, щоб [крадій] повернув не лише одне [вкрадене], але й ціну його; якщо виявиться, що вкрадене продано, – нехай він оддасть його подвійну ціну і [хай] буде він покараний по закону грецькому, і за правилом грецьким, і по закону руському.

А скільки полонених християн, підвладних | наших, приведуть руси сюди, [в Греки, то] якщо буде [це] юнак чи дівчина добра, – хай дадуть [греки] десять золотих і візьмуть їх; якщо ж він, [полоняник], є середнього віку, – хай дасть [покупець] вісім золотих і візьме його; якщо ж буде старий чи дитина, – нехай дасть п'ять золотих. Якщо ж виявляться руси в рабстві у греків, [то], коли є вони полоняниками, – хай викуповують їх руси по десять золотих; якщо ж його, [русина, раніш] купить гречин [і поклянеться про це] перед хрестом, [то] належить йому взяти [ту] ціну, скільки він і дав за нього.

Про Корсунську сторону. Скільки ж є городів у тій частині [землі Грецької], хай не мають права [на них] князі руські. Хай воює [князь руський] у тих сторонах, – а та сторона не покорається нам, – і тоді, якщо попросить війська од нас, [греків], князь руський, ми дамо йому, скільки йому буде треба, – і нехай він воює.

І про це: якщо знайдуть руси корабель грецький, викинутий [на берег] в якому-небудь місці, – хай не завдадуть вони йому шкоди; якщо ж із нього візьме хто що-небудь чи людину [з нього] забере в рабство, – хай буде той винуватий по закону руському і грецькому.

А якщо виявлять руси корсунян, які рибу ловлять в усті Дніпра, – хай не чинять їм ніякого зла.

І хай не мають руси права зимувати в усті Дніпра, Білобережжі, коло [острова] святого Елевферія, а коли прийде осінь, хай ідуть вони у доми свої в Русь.

І про сих: оскільки ж приходять чорні болгари і пустошать в стороні Корсунській, то ми поручаємо князю руському, хай їх не пускає, бо вони завдають шкоди [і] його стороні.

А якщо скоять злочин який-небудь греки, суші під владою цесарства нашого, [то] не майте ви, [руси], права карати їх, але за

велінням цесарства нашого хай дістане [злочинець так], як ото вчинить.

А якщо уб'є християнин русина чи русин християнина, – нехай задержать того, що вчинив убивство, родичі вбитого [і] хай уб'ють його.

Якщо | ж утече той, що вчинив убивство, і зникне, і якщо він буде імущим, – хай візьмуть майно його родичі вбитого; якщо ж той, що вчинив убивство, є неімущим і втече, – нехай шукають його, доки він [не] знайдеться, а якщо знайдеться, – хай убитим буде.

А якщо ударить мечем, чи списом, чи яким іншим знаряддям русин гречина чи гречин русина, – хай за цей злочин заплатить він п'ять літр срібла по закону руському; якщо ж він є неімущим, – хай [дасть], скільки може, і все те [хай] продане буде, навіть хай і одержу, в якій він ходить, – і те з нього зняти, а про решту [суми] нехай поклянеться він по своїй вірі, що не має [більше] нічого, і тоді [хай] одпущений буде.

Якщо ж зажадає наше цесарство од вас воїв на тих, що нам противляться, то хай напишуть [мужі наші] до великого князя вашого і [хай] він пошле нам [стільки], скільки ми хочемо; і з цього довідаються інші країни, яку дружбу мають Греки з Руссю.

Ми ж договір сей виклали на двох хартіях, і одна хартія є у цесарства нашого і на ній єсть хрест і імена наші написані, а на другій [імена свої написали] послали ваші і купці ваші. А відходячи з послом цесарства нашого, хай вони допроводять їх до великого князя руського Ігоря і до людей його, і ті, приймаючи хартію [нашу, хай] поклянуться додержувати вірність [тому], про що ми домовились і написали на хартії сій, на якій написані суть імена наші.

Ми ж, [руси], скільки нас охрестилося, клялися [своєю] церквою святого Іллі в соборній церкві [цесароградській Софії] і присягальним чесним хрестом, і хартією сею додержувати ж усього, що є написано на ній, і не переступати з того анічого; а якщо переступить це [хто-небудь] із країни нашої, чи князь, чи інший хто, чи охрещений, чи нехрещений, – хай не має він од бога помочі, і хай буде він рабом у сей вік і в будучий, | і хай заколений буде своїм оружжям. А нехрещені руси хай покладають щити свої, і мечі свої оголені, і обручі свої, і інше оружжя і хай клянуться, що все, написане на хартії сій, [буде] додержано Ігорем, і всіма боярами, і всіма, людьми, і землею Руською в наступні літа і завжди. Якщо ж

хто із князів чи із людей руських, чи християнин, чи нехрещений, переступить се, що написано на хартії сій, – йому належить від оружжя свого померти, і хай буде він проклят богом і Перуном [за те], що переступив свою клятву.

А коли схвалить [це] Ігор, великий князь, хай береже він дружбу сю правдиву, хай вона не розладнається, допоки сонце сіяє і весь світ стоїть, у нинішні віки і в будучі».

Послані ж Ігорем послі прийшли до Ігоря з послами грецькими і повідали всі речі cesаря Романа. Ігор тоді призвав послів грецьких [і] сказав: «Говоріте, що вам повелів cesар!» І сказали послі cesареві: «Се послав нас cesар. Рад він єсть мирові і хоче мир мати з князем руським і дружбу. А твої послі водили вже cesаря нашого до присяги, і нас послали водити до присяги тебе і мужів твоїх». І обіцявся Ігор так учинити.

І на другий день призвав Ігор послів і прийшов на пагорби, де стояв Перун. І покляли [руси] оружжя своє, і щити, і золото, і присягнув Ігор, і мужі його, і скільки [було] поган-русів. А християн-русів водили *присягати* в церкву святого Іллі, що є над ручаєм кінець Пасинчої бесіди, бо це була соборна церква, а багато варягів і хозар були християнами.

Ігор тим часом, утвердивши мир з Греками, відпустив послів; одаривши хутром, і челяддю, і воском, він одпустив їх. А послі прийшли до cesаря [свого Романа] і повідали всі речі Ігореві і [розповіли про] дружбу, яку [він виявляє] до Греків.

Текст подано за виданням:

Літопис руський / [пер. з давньорус. Л. Є. Махновця ; відп. ред. О. В. Мишанич]. – К. : Дніпро, 1989. – С. 26–30.

ІЗ «ПОВІСТІ МИНУЛИХ ЛІТ» ПРО ПРОВЕДЕННЯ ЛЮБЕЦЬКОГО З'ЇЗДУ (1097 р.)

Прибули Святополк [Ізяславич], і Володимир [Всеволодович], і Давид Ігоревич, і Василько Ростиславич, і Давид Святославич, і брат його Олег і зібралися [в городі] Любечі, щоб уладнати мир. І говорили вони один одному, кажучи: «Пощо ми губимо Руськую землю, самі проти себе зваду маючи? А половці землю нашу

розносять і раді є, що межі нами війна донині. Відтепер з'єднаймося в одне серце і обережімо Руськую землю. Кожен хай держить отчину свою: Святополк – Київ Ізяславів; Володимир – Всеволодів [уділ]; Давид, і Олег, і Ярослав – Святославів [уділ]; [іншим хай будуть] городи, які їм роздав Всеволод: Давидові – Володимир; двом Ростиславичам: Перемишль – Володареві, а Теревовль – Василькові». І на цім вони цілували хреста: «А якщо відтепер хто на кого встане, то проти того будемо ми всі і чесний хрест». І сказали вони всі: «Хай буде проти нього хрест чесний і вся земля Руськая». І, поцілувавшись, пішли вони до себе.

Текст подано за виданням:

Літопис руський / [пер. з давньорус. Л. Є. Махновця ; відп. ред. О. В. Мишанич]. – К. : Дніпро, 1989. – С. 146.

ІЗ «ПОВІСТІ МИНУЛИХ ЛІТ» ПРО ПРОВЕДЕННЯ ВІЧА В КИЄВІ (1113 р.)

<...> А помер благовірний князь Михайло, якого звали Святополком, місяця квітня в 16-й день за Вишгородом. <...>

Ранком же в 17-день кияни зібрали раду і послали до Володимира [Мономаха] з проханням: «Іди, князю, на стіл батьківський і дідівський». Почувши це, Володимир дуже плакав і не пішов [у Київ], горюючи за братом. Кияни ж розграбували двір Путяти, тисяцького, напали на жидів і розграбили їх. І послали кияни знову до Володимира, вмоляючи: «Іди, княже, в Київ. А коли не прийдеш, то знай, що багато зла станеться, і не тільки Путятин двір, чи соцьких, чи жидів пограбують, а ще й на ятрівку¹ твою нападуть, і на бояр, і на монастирі, і будеш ти відповідати, княже, якщо розграбують і монастирі». Почув це Володимир і пішов у Київ.

¹ Ятрівка – невістка.

Текст подано за виданням:

Повість врем'яних літ: Літопис (За Іпатським списком) / Пер. з давньоруської, післяслово, комент. В. В. Яременка. – К. : Рад. письменник, 1990. – С. 460–461.

**УСТАВ КНЯЗЯ ВОЛОДИМИРА СВЯТОСЛАВОВИЧА
ПРО ДЕСЯТИНИ, СУДИ ТА ЛЮДЕЙ ЦЕРКОВНИХ
(ОЛЕНІНСЬКА РЕДАКЦІЯ, XII – XIII ст.)**

1. В ім'я отця, і сина, і святого духа.
2. Я, князь великий Василій, названий Володимиром, син Святослава, онук Ігоря (і) блаженної Ольги, прийняв хрещення святе від грецьких царів Костянтина та Василя і Фотія патріарха, взяв першого митрополита Михаїла для Києва і для всієї Русі, який хрестив всю землю Руську.
3. Рік потому заклав церкву святої Богородиці й дав їй десятину¹ по всій землі Руській з княжих прибутків від будь-якого суду десятий грош², і з торгу десятий тиждень³, і з будинків щорічно десятину від всякого стада й всякого жита дивовижній Матері Божій і дивовижному Спасу.
4. Потім розкрив грецький Номоканон⁴ і дізнався з нього, що не личить цих позовів та судових справ розглядати ані князеві, ані боярам, ані суддям його.
5. І, порадившись із своєю княгиною Анною і зі своїми дітьми, я надав право розглядати подібні справи церкві святої Богородиці, митрополитові й усім єпископам.
6. А тому не потрібно втручатися ані дітям моїм, ані онукам моїм, ані представникам роду мого як у справи людей церковних, так і в роботу їхніх судів.
7. Все це оголосив у всіх містах, погостах, слободах, де мешкають християни.
8. А хто порушить мою постанову, з тим мені судитися перед Богом, а митрополитові проклинати його на соборі.
9. Постановив, що в церковних судах мають розглядатися справи про розлучення без надання дозволу церковного суду, про перелюбство, про порушення подружньої вірності, що доведене свідками, про викрадення жінки, про згвалтування⁵, про суперечки подружжя довкола майна⁶, про вступ у статевий зв'язок родичів або свояків, про чаклування⁷, про наклеп, про виготовлення вузлів⁸, про приготування зілля, про еретицтво, про нанесення укусів зубами під час бійки, про побиття батька й матері, про бійки між сином та дочкою, про суперечки довкола спадку.
10. Митрополитові люди церковні⁹: ігумен, ігуменя, (піп,

попадя), попові діти, чернець, черниця, диякон, дружина диякона, просвірниця, паламар, вдова, каліка, мандрівник, задушна людина¹⁰, прикладник¹¹, кульгавий, сліпий, дяк й увесь церковний причт.

11. Якщо ж хтось із них завинить, судитиме їх митрополит та єпископ окремо від мирян.

¹ Десята частина прибутків, що надходила на користь церкви.

² Дрібна монета.

³ Торгові мита збиралися один тиждень із десяти.

⁴ Збірник правил Апостолів, Отців Церкви, Вселенських соборів (канони) та законів, виданих візантійськими імператорами, що стосувалися церкви та церковного суду (номой).

⁵ Або побиття.

⁶ Або мастку.

⁷ Або відьомство.

⁸ Вузол, чародійна «нав'язь», яку носили з собою для захисту від хвороб, порчі, тобто виготовлення талісманів.

⁹ Люди, що знаходяться під опікою церкви.

¹⁰ 1) Холоп, відпущений на волю господарем; 2) холоп, звільнений господарем за заповітом (за душу).

¹¹ Особа, походження якої невідоме.

Перекладено за виданням:

Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. – М. : Юридическая литература, 1984. – Т. 1. Законодательство Древней Руси. – С. 139–140, 142–146.

УСТАВ СВЯТОГО КНЯЗЯ ВОЛОДИМИРА, ЯКИЙ ХРЕСТИВ РУСЬКУ ЗЕМЛЮ, ПРО ЦЕРКОВНІ СУДИ (СИНОДАЛЬНА РЕДАКЦІЯ, XIII – XIV ст.)

1. В ім'я отця, і сина, і святого духа.

2. Я, князь Василій, названий Володимиром, син Святослава, онук Ігоря, блаженної княгині Ольги, прийняв святе хрещення від грецького царя і від Фотія, патріарха царгородського, взяв першого митрополита Леона для Києва, хрестив усю землю Руську святим хрещенням.

3. Пізніше спорудив церкву святої Богородиці Десятинну і дав їй десятину на всій землі Руській і з княжіння¹ до соборної церкви від усього княжого суду десяту векшу², а з торгу десятий тиждень, а з

будинків щороку десятину від всякого стада і від всякого жита дивовижному Спасу і дивовижній його матері.

4. Потім розкрив грецький Номоканон і дізнався з нього, що не личить цих судових справ і позовів князеві розглядати, ні боярам його, ні суддям.

5. І я, порадившись із своєю княгинєю з Анною і зі своїми дітьми, надав право розглядати подібні справи церквам, митрополитові і всім єпископствам по Руській землі.

6. А тому не треба втручатися ані дітям моїм, ані онукам, ані представникам всього роду мого довіку, як у справи людей церковних, так і в роботу їхніх судів.

7. Все це оголосив у всіх містах, погостах, слободах, де мешкають християни.

8. І своїм тіунам наказую церковного суду не ображати, не судити без намісника владики³.

9. Постановив, що в церковних судах мають розглядатися справи про розлучення без надання дозволу церковного суду, про перелюбство, про порушення подружньої вірності, що доведене свідками, про згвалтування⁴, про викрадення жінки, про суперечки між чоловіком і дружиною довкола майна⁵, про вступ у статевий зв'язок родичів або свояків, про чаклунство, про знахарство, про наведення порчі⁶, про ворожіння⁷, про три види наклепницьких звинувачень: у дотриманні розпусного способу життя, у виготовленні зілля, у еретицтві, про нанесення укусів зубами під час бійки, про побиття батька або матері сином чи дочкою, свекрухи невісткою, про суперечки довкола спадку братів або дітей, про церковну крадіжку, про пограбування могили, про зрубування хреста⁸, про вирізування чого-небудь на стінах церкви, про заведення без нагальної необхідності до церкви худоби або собак, або птиці, про завдання будь-якої іншої шкоди церкві, про нанесення каліцтв під час бійки двох друзів геніталіям котрогось із них дружиною одного з цих чоловіків, про скотолозтво, про виголошення молитов під овіном⁹ або в гаю, або біля води, про спровокування викиденя¹⁰ незаміжньою дівчиною.

10. Право розгляду всіх цих справ надається церкві. Князеві та боярам і суддям їхнім у розгляд цих справ втручатися неможна.

11. То все надано згідно постанов перших царів і Вселенських святих семи соборів великих святитель.

12. Якщо хтось порушить наш устав, не отримає пробачення від Закону Божого і горе на нього спіткає.

13. А своїм тіунам наказую суду церковного суду не ображати і з суду давати дев'яту частину князеві, а десяту святій церкві.

14. А хто образить суд церковний, платити йому за себе, а перед богом йому ж відповідати на страшному суді перед безліччю ангелів, де жодних вчинків не приховати, добрих або поганих, де вже не допоможе ніхто ж нікому, лише правда позбавить від повторної загибелі, від вічної муки, від хрещення не врятованого, від вогню негасимого. Господь говорить: «У Судний день отримають по заслугам ті, що свідомо вдавалися до неправди, тих вогонь не згасне та черв'як їхній не вмре, ті, що чинили благо, – в життя та в радість і непроречену». «А на тих, що творили зло, при воскресінні, – їм же говорить, – чекає неблаганний суд».

15. Споконвіку встановлено і доручено святим єпископам наглядати за міськими та торговими всілякими мірами та вагами, гирями, від Бога споконвіку вставлено єпископові наглядати за ними без капості, ні зменшити, ні примножити, за все це йому звітуватися у Судний день, як і про душі людські.

16. А це церковні люди: ігумен, піп, диякон, діти їх, попадає і хто в кліросі¹¹, ігуменя, чернець, черниця, просвірниця, паломник, лікар, прощеник¹², задушна людина, мандрівник, сліпий, кульгавий. Під церковним заступництвом знаходяться монастирі, лікарні, готелі, будинки для ночівлі мандрівників¹³.

17. То люди церковні, богадільні. Митрополит або єпископ здійснює судовий розгляд їхніх справ або про завдання матеріальних збитків, або про скоєння злочину проти особи, або про сварку, або про вбивство, або про суперечку про спадок.

18. А якщо буде потрібно іншій людині розв'язати суперечку з тією людиною, що знаходиться під заступництвом церкви, то судитися у такому випадку в загальному суді¹⁴.

19. Хто порушить ці правила, які ми встановили за правилами святих отців і уложенням перших царів, хто порушить правила ці, або діти мої, або правнуки, або в якому-небудь місті намісник, або тіун, або суддя, образять суд церковний, або хто-небудь інший, будуть прокляті в це століття і в майбутнє сімома соборами святих отців Вселенськими.

-
- ¹ Княжих прибутків.
² Найдрібніша грошова одиниця Київської Русі, 1/6 частина куни.
³ Владика – священнослужитель вищої церковної ієрархії (архієрей, єпископ, архієпископ, митрополит).
⁴ Або побиття.
⁵ Або мастку.
⁶ Або виготовлення «чудодійного» зілля.
⁷ Або відправлення язичницького культу.
⁸ Хреста, що стояв на дорозі, могилі, підвищенні.
⁹ Будівля для сушіння снопів.
¹⁰ Або народження та залишення немовляти.
¹¹ Співці, що співають під час служби біля вівтаря.
¹² 1) Колишній холоп або колишня вільна людина, що знаходилися в залежності від церкви (сплачували повинності на користь останньої, працювали на церковних землях); 2) люди, що зцілилися у святому місці від святих мошей чи ікон.
¹³ Або будинки для утримання непрацездатних осіб (богадільні).
¹⁴ Суд князя та єпископа.

Перекладено за виданням:

Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. – М. : Юридическая литература, 1984. – Т. 1. Законодательство Древней Руси. – С. 148–150, 152–162.

УСТАВ КНЯЗЯ ЯРОСЛАВА ПРО ЦЕРКОВНІ СУДИ (КОРОТКА РЕДАКЦІЯ, XIV ст.)

1. Я, князь великий Ярослав, син Володимира, відповідно до настанов свого батька, порадившись із митрополитом Іларіоном, з'ясував із грецького Номоканона, які судові справи не повинні розглядати ані князь, ані його бояри, а відтак передав такі справи, які зазначені в правилах, в Номоканоні, на розгляд митрополита та єпископів, по всім містам та по всій області, де мешкають християни.

2. Якщо хтось викраде дівчину з метою укладання шлюбу або звалтує її, а вона виявиться боярською дочкою, за осоромлення їй сплатити 5 гривен золота, а єпископу – 5 гривен золота; менших бояр, їй – гривну золота, а єпископу – гривну золота; добрих людей, їй – 5 гривен срібла, а єпископу – 5 гривен срібла; викрадачі мають сплатити по гривні срібла єпископу, а князь має право покарати їх.

3. Якщо хтось звалтує боярську дочку або боярську дружину, за осоромлення їй має сплатити 5 гривен золота, а єпископу –

5 гривен золота; менших бояр – гривну золота, а єпископу – гривну золота; поважних людей – 3 рублі¹, а єпископу – 3 рублі; простих людей – 15 гривен, а єпископу – 15 гривен, а князь має право покарати.

4. Якщо прожене геть боярин великий дружину, хоча вона не давала йому для цього ніякого приводу, за осоромлення їй має сплатити 300 гривен, а єпископу – 5 гривен золота; поважних людей – 3 рублі, а єпископу – 3 рублі; простих людей – 15 гривен, а єпископу – 15 гривен, а князь має право покарати.

5. Якщо дочка, мешкаючи з батьком та матір'ю, будучи незаміжньою, народить дитину, викривши це, відіслати її до монастиря.

6. Так само вчинити і з жінкою, яка має відбувати покарання доти, доки її не викуплять родичі.

7. Якщо дівчину хтось запросить до себе, а потім відбудеться її групове зґвалтування, той, хто запросив, має сплатити єпископу 3 гривни срібла, а дівчині за осоромлення – 3 гривни срібла; а співучасники зґвалтування – по рублю, а князь має право покарати.

8. Якщо одружений чоловік зраджує дружині, єпископ повинен призначити відповідне покарання, а князь має право покарати.

9. Якщо чоловік одружиться на іншій жінці, не розлучившись із першою, єпископ повинен призначити такому чоловікові відповідне покарання, другу жінку потрібно відіслати до монастиря, а з першою жінкою чоловік мусить жити й надалі.

10. Якщо жінка тяжко захворіє, осліпне, або хворітиме впродовж тривалого часу, її хвороба не може стати приводом для розлучення.

11. Так само хвороба чоловіка не може стати приводом для розлучення.

12. Якщо кум із кумою перебуватимуть у інтимних стосунках, вони мають сплатити єпископу гривну золота, крім того, на них єпископом буде накладено єпитимію².

13. Якщо хтось підпалить двір або тік, або будь-що інше, єпископу палій має сплатити 100 гривен, а князь має право його покарати.

14. Якщо хтось перебуватиме в інтимних стосунках із сестрою, має сплатити єпископу 100 гривен, крім того, на нього єпископом буде накладено єпитимію, а князь має право покарати.

15. Якщо хтось із близьких родичів³ перебуватиме в інтимних стосунках, єпископу потрібно сплатити 80 гривен, а їх розлучити, крім того, на них єпископом буде накладено епитимію.

16. Якщо чоловік одночасно мешкає з двома дружинами, єпископу має сплатити 40 гривен, а другу дружину відправити до монастиря, з першою ж чоловік має одружитися по закону. Якщо ж чоловік і надалі продовжуватиме перебувати з першою дружиною у язичницькому шлюбі⁴, князь має право його покарати.

17. Якщо чоловік із дружиною за власним бажанням розлучиться, повинен сплатити єпископу 12 гривен, а якщо вони будуть невінчані, сплатити єпископу потрібно 6 гривен.

18. Якщо хтось перебуватиме в інтимних стосунках із черницею, має сплатити єпископу 100 гривен, а якщо займатиметься скотолозтвом, то тоді – 12 гривен, крім того, на них єпископом буде накладено епитимію.

19. Якщо свекор з невісткою перебуватиме в інтимних стосунках, має сплатити єпископу 100 гривен, крім того, на них єпископом буде накладено епитимію.

20. Якщо хтось із двома сестрами перебуватиме в інтимних стосунках, єпископу має сплатити 30 гривен.

21. Якщо брат чоловіка з дружиною брата перебуватиме в інтимних стосунках, єпископу має сплатити 30 гривен.

22. Якщо хтось із мачухою перебуватиме в інтимних стосунках, єпископу має сплатити 40 гривен.

23. Якщо два брати будуть жити з однією жінкою, єпископу мають сплатити 100 гривен, а жінку потрібно відправити до монастиря.

24. Якщо дівчина відмовляється виходити заміж, а батько й мати силою її до цього змусять, а вона що-небудь із собою зробить, то тоді батько й мати мають відповісти за свої дії перед єпископом, крім того, ще й повернути все, що було витрачено родичами нареченого під час підготовки до весілля. Так само вчинити й у випадку з юнаком.

25. Якщо хтось назве чужу дружину розпусною жінкою, а вона походитиме з великих бояр, за осоромлення їй має сплатити 5 гривен золота, а єпископу – 5 гривен золота, а князь має право його покарати; якщо з менших бояр, за осоромлення їй – 3 гривни золота, а єпископу – 3 гривни золота; якщо з міських людей, за осоромлення

їй – 3 гривни срібла, а єпископу – 3 гривни срібла, якщо з сільських людей, за осоромлення їй – гривна срібла, а єпископу – гривна срібла.

26. Якщо хтось комусь постриже голову або бороду⁵, має сплатити єпископу 12 гривен, а князь має право покарати.

27. Якщо чоловік або дружина крастимуть коноплі або льон, і всяке жито, то єпископ, визначивши розмір штрафу, розділить його з князем навпіл.

28. Якщо чоловік або дружина крастимуть білі порти⁶ або полотна і портища⁷, поньови⁸, то єпископ, визначивши розмір штрафу, розділить його з князем навпіл.

29. За такі злочини, як весільне⁹ та городне¹⁰, бої та вбивство, навіть якщо буде вчинено й душоубство, вира сплачується князеві навпіл із владикою.

30. Якщо двоє чоловіків б'ються по-жіночому¹¹, або вкусить, або подряпає один одного, єпископу мають сплатити три гривни.

31. Якщо чоловік б'є чужу дружину, має сплатити їй за осоромлення відповідно до закону, а єпископу – 6 гривен.

32. Якщо син б'є батька або матір, волостель має право його покарати. Крім того, відповідне покарання призначає йому й єпископ.

33. Якщо дівчина захоче вийти заміж, а батько й мати заборонятимуть, після чого вона що-небудь із собою зробить, батько й мати відповідатимуть за це перед єпископом. Так само вчинити й у випадку з юнаком.

34. Якщо чернець або черниця, або піп, або попадя, або просвірниця перебуватимуть у інтимних стосунках, їх судитиме єпископ окремо від мирян. Покарання він має право визначити на свій власний розсуд.

35. Якщо піп або чернець нап'ються без міри, то відповідатимуть за це перед єпископом.

36. Якщо чернець або черниця залишать чернецтво, то відповідатимуть за це перед єпископом, який має право їх засудити.

37. У справі домовних людей¹², і церковних, і в справі монастирські княжі волостелі не втручаються. Подібні справи вирішують волостелі єпископа. Виморочне майно таких людей залишається єпископу.

38. А хто устав мій порушить, або сини мої, або онуки мої, або

правнуки мої, або з роду мого хто-небудь, або хто-небудь із бояр, порушить встановлені мною правила й втрутитися в суди митрополитові, які надані митрополиту і церкві, і єпископам по всіх містах, того за правилами святих отців потрібно судити й карати відповідно до закону.

39. А хто в ті суди церковні втрутитися, позбавиться свого християнського імені, крім того, святими отцями 318 буде проклятий.

¹ Анахронізм, оскільки перша згадка про рубль датується XIV ст.

² Хоча мова йде про накладення єпитимії, Устав не містить вказівок, що саме вона передбачала.

³ Хоча мова йде про близьких родичів, в Уставі відсутня вказівка, кого саме мав законодавець на увазі (вірогідно, це такі пари, як племінник та тітка, племінниця та дядько, двоюрідні брат та сестра).

⁴ Або завдасть першій дружині якоїсь шкоди.

⁵ 1) Мова йде про заборону жінкам стригти волосся, а чоловікам – бороду; 2) мова йде про заборону духовенству стригти голову та бороду.

⁶ 1) Полотно з грубого прядива; 2) одяг.

⁷ Відрізи тканини, необхідні для пошиття одягу.

⁸ Клапоть, яким селянки обмотували стегна замість спідниці.

⁹ Можливо, злочин, який скоєно під час весілля.

¹⁰ Можливо, злочин, який скоєно в ході змови.

¹¹ Або через жінку.

¹² 1) Люди, які підпорядковані юрисдикції митрополита та єпископа; 2) люди, що відбували покарання в монастирі.

Перекладено за виданням:

Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. – М. : Юридическая литература, 1984. – Т. 1. Законодательство Древней Руси. – С. 168–170, 172–188.

УСТАВ КНЯЗЯ ЯРОСЛАВА ПРО ЦЕРКОВНІ СУДИ (ПРОСТОРОВА РЕДАКЦІЯ, XII – XIII ст.)

1. Я, князь великий Ярослав, син Володимира, відповідно до настанов свого батька, порадившись із митрополитом київським та всієї Русі Іларіоном, з'ясував із грецького Номоканона, які судові справи не повинні розглядати ані князь, ані бояри, ані судді його, а відтак передав справи про розлучення на розгляд митрополита та єпископів. Також надав право церкві та митрополиту на отримання

прибутків кожного десятого тижня від мита¹. А людям митрополита не сплачувати мита, вони мають право на отримання осьмінеччя².

2. Якщо хтось викраде дівчину або звалтує, а вона виявиться боярською дочкою, за осоромлення їй сплатити 5 гривен золота, а митрополиту – 5 гривен золота; менших бояр, їй – гривну золота, а митрополиту – гривну золота; добрих людей, їй – рубль, а митрополиту – рубль; а викрадачі мають сплатити по 60 гривен кун митрополиту, а князь має право покарати їх.

3. Якщо хтось звалтує боярську дочку або боярську дружину, за осоромлення їй має сплатити 5 гривен золота, а митрополиту – 5 гривен золота; менших бояр – гривна золота, а митрополиту – гривна золота; поважних людей – два рубля, а митрополиту – два рубля; простих людей – 12 гривен кун, а митрополиту – 12 гривен, а князь має право покарати.

4. Якщо прожене геть боярин дружину з великих бояр, хоча вона не давала йому для цього ніякого приводу, за осоромлення їй має сплатити 300 гривен, а митрополиту – 5 гривен золота; менших бояр – гривну золота, а митрополиту – гривну золота, поважних людей – 2 рубля, а митрополиту – 2 рубля; простих людей – 12 гривен, а митрополиту – 12 гривен, а князь має право покарати.

5. Якщо дівчина, мешкаючи з батьком та матір'ю, ведучи розпусний спосіб життя, народить дитину, або подібне станеться із вдовою, викривши це, їх відіслати до монастиря.

6. Так само, якщо дружина без свого чоловіка або при чоловікові народить позашлюбну дитину, яку потім уб'є: або згодує свиням, або втопить, викривши це, відіслати її до монастиря, поки родичі її не викуплять.

7. Якщо дівчина засяде³ з великих бояр, на користь митрополита потрібно сплатити 5 гривен золота, менших бояр – гривну золота, поважних людей – 12 гривен, а простих людей – рубль.

8. Якщо одружений чоловік веде розпусний спосіб життя, митрополит не отримує кун, однак князь має право покарати його.

9. Якщо чоловік одружиться на іншій жінці, а з першою не розлучиться, митрополит повинен призначити такому чоловікові відповідне покарання, другу жінку потрібно відіслати до монастиря, а з першою жінкою чоловік мусить жити й надалі.

10. Якщо жінка, перебуваючи в шлюбі, вийде заміж за іншого

чоловіка або вестиме розпусний спосіб життя, таку жінку потрібно відіслати до монастиря, а на другого чоловіка цієї жінки митрополит має накласти штраф.

11. Якщо жінка тяжко захворіє, осліпне або хворітиме впродовж тривалого часу, її хвороба не може стати приводом для розлучення.

12. Так само хвороба чоловіка не може стати приводом для розлучення.

13. Якщо кум із кумою перебуватимуть у інтимних стосунках, вони мають сплатити митрополиту 12 гривен, крім того, на них митрополитом буде накладено єпитимію.

14. Якщо хтось підпалить тік або двір, або будь-що інше, має сплатити 40 гривен митрополиту, який, крім того, має право накласти на палія єпитимію, а князь – покарати.

15. Якщо хтось перебуватиме в інтимних стосунках із сестрою, має сплатити митрополиту 40 гривен, крім того, на нього митрополитом буде накладено єпитимію, а князь має право покарати.

16. Якщо хтось із близьких родичів перебуватиме в інтимних стосунках, митрополиту потрібно сплатити 40 гривен, а їх розлучити, крім того, на них митрополитом буде накладено єпитимію.

17. Якщо чоловік одночасно мешкає з двома дружинами, митрополиту має сплатити 20 гривен, а другу дружину відправити до монастиря, з першою ж чоловік має одружитися по закону. Якщо ж чоловік буде погано поводитися з законною дружиною, князь має право його покарати.

18. Якщо чоловік із дружиною за власним бажанням розлучиться, у випадку, якщо вони будуть вінчані, він повинен сплатити митрополиту 12 гривен, а якщо невінчані – 6 гривен.

19. Якщо іудей або мусульманин вступає у зв'язок із руською жінкою, іновірці мають сплатити митрополиту 50 гривен, а руську жінку потрібно відправити до монастиря.

20. Якщо хтось перебуватиме в інтимних стосунках із черницею, має сплатити митрополиту 40 гривен, крім того, на них буде накладено єпитимію.

21. Якщо хтось займатиметься скотолозтвом, має сплатити митрополиту 12 гривен, крім того, на нього митрополитом буде накладено єпитимію й очікуватиме покарання за законом.

22. Якщо свекор з невісткою перебуватиме в інтимних

стосунках, має сплатити митрополиту 40 гривен, крім того, на них митрополитом буде накладено епитимію.

23. Якщо хтось із двома сестрами перебуватиме в інтимних стосунках, митрополиту має сплатити 12 гривен.

24. Якщо хтось із пасербицею перебуватиме в інтимних стосунках, митрополиту має сплатити 12 гривен.

25. Якщо брат чоловіка з дружиною брата перебуватиме в інтимних стосунках, митрополиту має сплатити 12 гривен.

26. Якщо хтось із мачухою перебуватиме в інтимних стосунках, митрополиту має сплатити 12 гривен.

27. Якщо два брати будуть жити з однією жінкою, митрополиту мають сплатити 30 гривен, а жінку потрібно відправити до монастиря.

28. Якщо батько з дочкою перебуватиме в інтимних стосунках, митрополиту потрібно сплатити 40 гривен, крім того, на них митрополитом буде накладено епитимію.

29. Якщо дівчина відмовляється виходити заміж, а батько й мати силою її до цього змусять, а вона що-небудь із собою зробить, то тоді батько й мати мають відповісти за свої дії перед митрополитом.

30. Якщо хтось назве чужу дружину розпусною жінкою, а вона виявиться боярською дружиною, із великих бояр, за осоромлення їй має сплатити 5 гривен золота, а митрополиту – 5 гривен золота, а князь має право його покарати; якщо з менших бояр, їй – 3 гривни золота, а митрополиту – рубль; якщо з міських людей, їй – 3 гривни золота, а митрополиту – рубль, якщо з сільських людей, за їй – 60 резан⁴, а митрополиту – 3 гривни.

31. Якщо хтось комусь постриже голову або бороду, має сплатити митрополиту 12 гривен, а князь має право покарати.

32. Якщо чоловік або дружина крастимуть коноплі або льон, і всяке жито, то митрополиту потрібно сплатити 12 гривен.

33. Якщо чоловік або дружина крастимуть білі порти або портища, або полотна, митрополиту мають сплатити 3 гривни.

34. Якщо хтось крастиме весільне та городне, має сплатити штраф митрополиту.

35. Якщо після того, як дівчина-наречена покраяла сир⁵, наречений відмовляється з нею одружуватися, має сплатити їй за осоромлення 3 гривни, відшкодувати витрати, здійснені родиною

дівчини під час підготовки до весілля, а також сплатити митрополиту 6 гривен, крім того, князь має його покарати.

36. Після того, як виявиться, що дружина краде в чоловіка, вона має сплатити митрополиту 3 гривни, а чоловік має право її покарати, однак дії дружини не вважаються підставою для розлучення.

37. Якщо хтось кліть обкрадає, зі злодієм так само вчиняють.

38. Якщо дружина виявиться чародійницею, наузницею або волхвицею, або зелейницею, чоловік, викривши її, має право покарати останню, однак дії дружини не вважаються підставою для розлучення.

39. Якщо двоє чоловіків б'ються по-жіночому, або подряпає один одного, або вкусить, митрополиту мають сплатити 12 гривен.

40. Якщо дружина б'є чоловіка, має сплатити митрополиту 3 гривни.

41. Якщо б'ються дві жінки, винуватиця бійки сплачує митрополиту 6 гривен.

42. Якщо чоловік б'є чужу дружину, має сплатити їй за осоромлення відповідно до закону, а митрополиту – 6 гривен.

43. Якщо син б'є батька або матір, волостель має право його покарати, а митрополит відправляє цього юнака до монастиря.

44. Якщо чернець або черниця перебуватимуть у інтимних стосунках, їх має судити митрополит.

45. Так само, якщо або піп, або попадя, або просвірниця перебуватимуть у інтимних стосунках, їх судитиме митрополит окремо від мирян. Покарання він має право визначити на свій власний розсуд.

46. Якщо піп або чернець, або черниця зловживатимуть спиртним, відповідатимуть за це перед митрополитом.

47. Якщо хтось з'їсть щось погане зі власної волі: або конину, або ведмежатину, або що-небудь інше заборонене, відповідає за це перед митрополитом, який і визначає міру покарання.

48. Якщо піп хрестить дітей у чужому повіті іншого попа, за виключенням випадків нагальної потреби або хвороби, за те, що здійснив хрещення не в своєму повіті, відповідає за це перед митрополитом.

49. Той, хто буде їсти або пити з не охрещеним як з іноземцем, так і співвітчизником, має відповісти за це перед митрополитом.

50. Того, хто буде з відлученим від церкви їсти та пити, буде й самого відлучено.

51. Того, хто з мусульманкою або іудейкою перебуватиме в інтимних стосунках і їх не розірве, буде відлучено від церкви та християн, а митрополиту винуватий має сплатити 12 гривен.

52. Якщо чернець або черниця залишать чернецтво, то мають сплатити митрополиту 40 гривен.

53. У наступних випадках чоловік із дружиною мають бути розлучені.

По-перше, якщо дружина дізнається від інших людей про підготовку змови проти царя чи князя, але чоловікові своєму нічого не скаже, а потім про це стане відомо.

По-друге, якщо чоловік застане свою дружину з коханцем або факт її перелюбства буде доведений послухами.

По-третє, якщо замислить дружина вбивство свого чоловіка за допомогою отрути чи інших людей, або, дізнавшись про те, що її чоловіка хочуть убити, нічого йому не скаже, а потім про це стане відомо.

По-четверте, якщо дружина без дозволу чоловіка спілкується з іншими людьми, або п'є, або їсть, або спить окремо від свого чоловіка, а потім про це стане відомо.

По-п'яте, якщо дружина окремо від чоловіка відвідує ігрища вдень чи вночі, ігноруючи відповідні заборони чоловіка.

По-шосте, якщо дружина на чоловіка нацькує крадіїв, накаже його обікрасти або сама здійснить крадіжку чи-то товару, чи-то в церкві.

54. У справі монастирській, церковній, в діяльність самих монастирів не повинні втручатися ані князь, ані волостель. Виморочне майно церковних людей надходить волостелю митрополита.

55. Якщо хто-небудь устав мій та все, що я постановив, порушить, або сини мої, або онуки мої, або правнуки мої, або з роду мого хто-небудь, або хто-небудь із роду боярського, бояр моїх, й втрутиться в роботу церковних судів митрополита й єпископів, того за правилами святих отців потрібно судити й тяжко карати відповідно до закону.

56. А той, кого судитимуть, стане зі мною на страшному суді перед Богом, і нехай він буде проклятий святими отцями 300 і 18 на Нікейському соборі, в ім'я усіх святих. Амінь.

¹ Мито за проїзд для торгівлі.

² Торгове мито, що стягувалося з торгівлі зерном, яке вимірювалося осьминами.

³ 1) Дівчина, яка не вийшла заміж (залишилася «сидіти в дівках»); 2) дівчина, що згрішила й була відправлена до монастиря для відбуття покарання, однак так і не розкалася, в результаті чого «засиділася» в монастирі.

⁴ Грошова одиниця, що дорівнювала трьом векшам.

⁵ Йдеться про порушення змовин про шлюб. Різання сиру – складова частина обряду дошлюбних змовин, яка передбачала винесення сиру нареченою, його розрізання сватом та роздачу всім присутнім. Однак якщо наречений відмовлявся від нареченої, то дівчина ризикувала в майбутньому залишитися самотньою («довіку дівувати»). Наречений або його батьки були зобов'язані відшкодувати витрати за частування, за образу нареченої, а також сплатити штраф на користь церкви.

Перекладено за виданням:

Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. – М. : Юридическая литература, 1984. – Т. 1. Законодательство Древней Руси. – С. 189–208.

РУСЬКА ПРАВДА (КОРОТКА РЕДАКЦІЯ XI ст., ЗА АКАДЕМІЧНИМ СПИСКОМ)

ПРАВДА ЯРОСЛАВА

1. Якщо уб'є чоловік чоловіка, то мститися брат за брата, син за батька, батько за сина, син брата, син сестри. Якщо ж не буде, кому мститися, то сплачується 40 гривен¹ за вбивство. Якщо вбитий виявиться русином², гриднем, купцем, ябетником³, мечником, ізгоєм, словенином⁴, то сплатити 40 гривен за нього.

2. Якщо кого-небудь поб'ють до крові чи до синців, йому не потрібно шукати свідка. Якщо ж на ньому не буде жодних слідів побиття, то скривджений має привести на суд свідка. Якщо скривджений не зможе його привести, то й справі кінець. Якщо ж скривджений не може за себе помститися, то нехай кривдник сплатить 3 гривни за образу, а також оплатить послуги лікаря.

3. Якщо хтось когось ударить батогом, жердиною, долонею, чашею, рогом, плазом меча, має сплатити 12 гривен. Якщо ж кривдника не схоплять, то він все одно має сплатити потерпілому вказану суму, на цьому й справі кінець.

4. Якщо хто-небудь ударить мечем, не вийнявши його з піхов, або його рукояттю, то має сплатити 12 гривен за образу.

5. Якщо хто-небудь ударить мечем по руці й відсіче її або вона всохне, має сплатити 40 гривен.

6. Якщо після удару мечем нога залишиться цілою, але людина почне кульгати, тоді діти пораненого мстяться його кривднику.

7. Якщо хто-небудь відсіче кому-небудь палець, має сплатити 3 гривни за образу.

8. А за висмикнутий вус сплатити 12 гривен, а за жмут бороди – 12 гривен.

9. Якщо хто-небудь вийме меча, але не вдарить ним, має сплатити гривну.

10. Якщо чоловік штовхне чоловіка від себе або до себе, має сплатити 3 гривни за умови, якщо потерпілий виставить на суді двох свідків. Якщо ж виявиться варягом⁵ або колбязгом⁶, то йому достатньо буде заприсягтися.

11. Якщо челядин сховається у варяга або колбязга, а ті його впродовж трьох днів не повернуть власникові, то, упізнавши його на третій день, господар повертає челядина собі, а переховувач має сплатити 3 гривни за образу.

12. Якщо хто-небудь поїде на чужому коні, не спитавши дозволу у власника, має сплатити 3 гривни.

13. Якщо хто-небудь украде чужого коня або зброю, або одяг, а господар упізнає крадене в своїй общині, то нехай забере своє майно, а злодій має сплатити 3 гривни за образу.

14. Якщо хто-небудь у кого-небудь упізнає свою річ, то не можна її відібрати одразу, сказавши «мое». Потрібно сказати: «Піди на звід, й з'ясуємо, де взяв її». Якщо ж відповідач не піде, має знайти поручителя, що з'явиться на звід не пізніше, ніж за п'ять днів.

15. Якщо позивач намагатиметься стягнути з відповідача залишок украденого, а останній відмовлятиметься, мають обидва іти на суд із 12 осіб. Якщо виявиться, що відповідач винуватий і зловмисно не віддавав предмет позову, то він має повернути позивачеві його майно, а крім того, ще й сплатити 3 гривни за образу.

16. Якщо власник упізнає свого зниклого челядина, то підозрюваний у його викраденні, якщо стверджуватиме, що челядина було ним куплено, повинен вказати на того, в кого купив. Якщо ж і новий підозрюваний виправдуватиметься, то має вказати на

іншого, а коли дійдуть до третього, який так само виправдовуватиметься, власникові челядина потрібно сказати: «Віддай мені свого челядина, а своє втрачене шукай при свідкові».

17. Якщо холоп ударить вільного чоловіка й втече в хороми свого власника, який відмовлятиметься від видачі свого холопа, тоді власник останнього має сплатити 12 гривен. Після того, якщо побитий чоловік зустрінє холопа, то може його вбити.

18. Якщо хто-небудь зламає спис чи щит, або зіпсує одяг й виявить бажання залишити зіпсовані речі в себе, тоді має сплатити їх власникові грошову компенсацію. Якщо ж, зіпсувавши речі, намагатиметься їх повернути, тоді має сплатити власникові таку ж суму, яку власник у свій час витратив на їх купівлю.

ПРАВДА ЯРОСЛАВИЧІВ

Закон, упорядкований для Руської землі, коли зібралися Ізяслав, Всеволод, Святослав, Коснячко, Переніг, Микифор Киянин, Чудин Микула.

19. Якщо хтось уб'є огнищанина навмисно, з метою помсти, має сплатити 80 гривен, а люди не допомагають убивці у виплаті. За вбивство княжого під'їзного⁷ також платити 80 гривен.

20. Якщо вб'ють огнищанина під час розбійницького нападу, а вбивцю люди не шукатимуть, то виру⁸ має сплатити та верв, де знайдено вбитого.

21. Якщо вб'ють огнищанина⁹ біля будинку або біля коня, або біля бика, або під час крадіжки корови, то нехай уб'ють злочинця, як собаку. Так само вчинити у випадку з тіуном.

22. За вбивство княжого тіуна – 80 гривен.

23. За вбивство старшого конюха біля табуна – 80 гривен, як постановив Ізяслав за свого конюха, якого вбили дорогобужці.

24. За вбивство княжого сільського старости чи старости, що наглядав за сільськогосподарськими роботами, – 12 гривен.

25. За вбивство княжого рядовича – 5 гривен.

26. За вбивство смерда та холопа – 5 гривен.

27. За вбивство рабині-годувальниці або вихователя – 12 гривен.

28. З княжого коня з тавром – 3 гривни, за коня смерда – 2 гривни, за кобилу – 60 резан, за вола – гривну, за корову – 40 резан, за трирічну корову – 15 кун, за дворічну корову – півгривни, за теля – 5 резан, за ягня – ногату, за барана – ногату.

29. Якщо хто-небудь украде чужого холопа або рабиню, то має сплатити 12 гривен за образу.

30. Якщо людина прийде скривавлена або в синцях, то шукати свідка їй не потрібно.

31. Якщо хтось украде або коня, або волів, або обкраде будинок, за умови, якщо сам крав, має сплатити гривну і 30 резан. Якщо ж крадіїв буде 18, то кожен із них має сплатити по 3 гривни і 30 резан.

32. Якщо сплять князівську бортъ¹⁰ або видеруть з неї бджіл, сплатити 3 гривни.

33. За катування смерда без княжого дозволу сплатити 3 гривни за образу. За катування огнищанина, тіуна, мечника – 12 гривен.

34. Якщо хто-небудь переоре польову межу або знищить межовий стовп, має сплатити 12 гривен за образу.

35. Якщо хто-небудь украде човен, має сплатити 30 резан, а також 60 резан продажу.

36. За крадіжку голуба та курки потрібно сплатити 9 кун. За крадіжку качки, гусака, журавля та лебедя – 30 резан, а також 60 резан продажу.

37. За крадіжку чужого собаки або яструба, або сокола потрібно сплатити 3 гривни за образу.

38. Якщо вб'ють злодія на своєму подвір'ї або біля будинку, або біля хліва, то так тому й бути. Якщо ж злодія дотримали до світанку, його потрібно відвести на княжий двір. Якщо ж злодія вб'ють, а люди бачили його зв'язаним, убивці мають сплатити штраф.

39. Якщо вкрадуть сіно чи дрова, платити 9 кун.

40. Якщо вкрадуть вівцю або козу, або свиню, а злодіїв буде 10, то хоча б вони разом і одну вівцю украли, кожен із них має сплатити по 60 резан продажу. Той, хто схопив крадіїв, має отримати 10 резан.

41. А з гривни мечникові куна, а в десятину – 15 кун, а князеві – 3 гривни. З 12 гривен тому, хто схопив злодія, – 70 кун, а в десятину – 2 гривни, а князеві – 10 гривен.

42. А це устав для вирників: вирнику¹¹ взяти 7 відер солоду¹² на тиждень, а також барана чи півтуші м'яса, або 2 ногати; а в середу резану або сири, в п'ятницю стільки ж; а хліба й пшона – стільки,

скільки зможуть з'їсти; по 2 курки на день. Якщо вирник залишить на постій 4 коней, давати їм корму стільки, скільки з'їдять. А вирнику взяти 60 гривен, 10 резан, 12 вивериці, а при в'їзді – гривну. Якщо під час посту йому знадобиться риба, то взяти за рибу 7 резан. Все означене має скласти 15 кун на тиждень, а хліба давати стільки, скільки зможуть з'їсти і доти, доки не зберуть виру впродовж тижня. Така постанова Ярослава.

43. А це устав мостобудівничим: коли збудують міст, то мають взяти за роботу ногату, від кожної опори моста – ногату. Коли ж потрібно буде полагодити декілька дощок старого мосту, 3, 4 або 5, то взяти стільки ж.

¹ Штраф у 40 гривен, що згадується у статті двічі, дослідники трактують і як виру, і як головництво.

² 1) Мешканець Київської Русі; 2) городянин.

³ 1) Князівський прикажчик, тіун; 2) посадова особа в суді.

⁴ 1) Житель Новгородської землі; 2) селянин.

⁵ 1) Іноземець; 2) мешканець Скандинавії.

⁶ 1) Іноземець; 2) можливо, мешканець північних районів Русі.

⁷ Особа, яка збирала різні надходження на користь князя.

⁸ У даному випадку мова йде про дику виру.

⁹ У даному випадку незрозуміло: чи був огнищанин жертвою вбивці (якщо дотримуватися цієї точки зору, то його вбивцю дозволялося вбити на місці злочину), чи сам був злочинцем (якщо дотримуватися цієї точки зору, то огнищанина можна було вбити на місці злочину, оскільки вчинені ним дії суперечили його високому суспільному статусу).

¹⁰ Вирубане в дереві дупло, в яке бортник у період роїння бджіл клав мед та віск для того, щоб заманити бджолину сім'ю.

¹¹ Особа, яка збирала вири.

¹² Продукт штучного пророщування злакових культур (жито, ячмінь, овес, просо, пшениця), що використовується у виробництві пива, квасу, спиртних напоїв.

Перекладено за виданням:

Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. – М. : Юридическая литература, 1984. – Т. 1. Законодательство Древней Руси. – С. 47–63.

РУСЬКА ПРАВДА
(ПРОСТОРОВА РЕДАКЦІЯ XII ст., ЗА ТРОЇЦЬКИМ
СПИСКОМ)

СУД ЯРОСЛАВА ВОЛОДИМИРОВИЧА

1. Якщо вільна людина вб'є вільну людину, то мстить за убитого брат, або батько, або син, або племінник по братові чи по сестрі. Якщо ж не буде, кому помститися, то стягнути з убивці 80 гривен, якщо загиблій виявиться княжим мужем або княжим тіуном. Якщо ж загиблій виявиться русином або гриднем, або купцем, або боярським тіуном, або мечником, або ізгоєм, або словенином, то вбивця має сплати за нього 40 гривен.

2. Після смерті Ярослава зібралися його сини: Ізяслав, Святослав, Всеволод зі своїми боярами: Коснячком, Перенігом, Никифором й відмінили кровну помсту за вбивство, встановивши викуп грошима. В усіх інших випадках, як судив Ярослав, так і сини його вирішили судити.

3. Якщо хто-небудь уб'є княжого мужа під час бійки, а вбивцю не шукають, то виру в 80 гривен має сплатити верв, в межах якої знайдено тіло вбитого. Якщо вбитий виявиться простою людиною, то верв має сплатити 40 гривен.

4. Якщо якась верв почне платити дику виру за умови, що вбивцю так і не знайшли, то нехай платить її стільки років, скільки зможе, оскільки сплачує її за відсутності вбивці.

5. Якщо ж вбивця належатиме до цієї ж верві й його відшукають, то верв або допомагає йому, оскільки він сплачував за інших за громадською розкладкою. Якщо сплачується дика вира, то спільно сплачується 40 гривен, а винагороду потерпілим платить сам убивця, вносячи в дику виру тільки свою частку за розкладкою.

6. Однак за вбивцю, що вкладав у вирні платежі верві за інших, верв платить лише тоді, коли він скоїв вбивство відкрито під час сварки або на бенкеті.

7. За вбивцю, який скоїв злочин під час грабежу без будь-якої причини, верв не платить вири, але видає його разом із дружиною та дітьми на потік¹ та пограбування².

8. Тому, хто не вкладав у вирні платежі верві за інших, верв не допомагає в сплаті вири за нього самого, і він має її сплатити самостійно.

9. А це устав для вирників, ухвалений ще за Ярослава: вирнику взяти 7 відер солоду на тиждень, а також барана чи півтуші м'яса, або 2 ногати; а в середу – куну, та крім того сир, в п'ятницю стільки ж; по 2 курки на день, а хлібів на тиждень – 7, пшона – 7 мір, гороху – 7 мір, солі – 7 мір. Все це належить взяти вирнику з отроком. А їхнім 4 коням кожному насипати вівса. Крім того вирнику – 8 гривен, 10 кун перекладного³, а метельнику⁴ – 12 векш, та гривну зсадного⁵.

10. Якщо вира – 80 гривен, то вирнику – 16 гривен, 10 кун, 12 векш, а раніше – гривну зсадного, а за вбитого – 3 гривни.

11. За вбивство княжого отрока, княжого конюха або княжого кухаря вбивця має сплатити 40 гривен.

12. За вбивство тіуна огнищанного і конюшого – 80 гривен.

13. За вбивство тіуна сільського і ратайного – 12 гривен.

14. За вбивство рядовича – 5 гривен, стільки і за боярського.

15. За вбивство ремісника і ремісниці – 12 гривен.

16. За вбивство смерда і холопа – 5 гривен, рабині – 6 гривен.

17. За вбивство вихователя – 12 гривен, так само як і за вбивство годувальниці, незалежно від того, чи буде він холопом, а вона – рабиною.

18. Якщо хто-небудь звинувачуватиме кого-небудь у вбивстві, не маючи достатніх доказів, то відповідач має виставити 7 свідків, щоб відвести від себе звинувачення. Якщо ж відповідач виявиться варягом або іншим іноземцем, то йому достатньо буде виставити 2 свідків.

19. У випадку виявлення кісток або трупу людини, про яку нічого не відомо й ім'я якої ніхто не знає, верв не платить вири.

20. Якщо хтось відведе від себе брехливе звинувачення в убивстві, має сплатити гривну кун отроку за участь у суді та виправдання, а обвинувач повинен сплати другу гривну, а за надану допомогу в спростуванні звинувачення в убивстві – 9 кун.

21. Якщо відповідач шукатиме свідка, але не знайде, а позивач і надалі продовжуватиме звинувачувати в убивстві, їхня справа має бути вирішена за допомогою випробування залізом⁶.

22. Так само чинити в усіх справах про брехливе звинувачення у крадіжці. Якщо речові докази будуть відсутніми, а позов становитиме не менше півгривни золота, справа має бути вирішена за допомогою примусового випробування обвинуваченого залізом. У

випадку, коли сума позову буде меншою, то, якщо до двох гривен, справа має бути вирішена за допомогою випробування водою, а якщо ще меншою, то для отримання своїх кун позивачеві достатньо буде запрягтися.

23. Якщо хто-небудь ударить мечем, не вийнявши його з піхов, або рукояттю, то має сплатити 12 гривен продажу за образу.

24. Якщо хто-небудь оголить меч, але не вдарить ним, має сплатити гривну кун.

25. Якщо хто-небудь ударить батоном або чашею, або рогом, або плазом меча, має сплатити 12 гривен.

26. Якщо скривджений, не стерпівши, вдарить у відповідь мечем, то таких дій йому в вину не ставити.

27. Якщо хто-небудь ударить мечем по руці, після чого вона відпаде чи усохне, або відсіче ногу чи ніс, або виколе око, має сплатити полуvirне – 20 гривен, а постраждалому за каліцтво – 10 гривен.

28. Якщо хто-небудь відрубає в кого-небудь палець, має сплатити 3 гривни продажу, а постраждалому – гривну кун.

29. Якщо на княжий двір прийде скривавлена людина або з синцями, то шукати свідка їй не потрібно, її ж кривдник має сплатити 3 гривни продажу. Якщо ж на ній не буде слідів побиття, то має привести свідка для підтвердження своїх слів, після чого призвідник бійки має сплатити 60 кун. Якщо на княжий двір прийде скривавлена людина, але свідки засвідчать, що саме вона була призвідником бійки, то зарахувати їй побої за платіж, незважаючи на те, що її було побито.

30. Якщо хто-небудь ударить кого-небудь мечем, але не вб'є, має сплатити 3 гривни, а постраждалому – гривну за поранення та на лікування. Якщо ж уб'є, має сплатити виру.

31. Якщо хто-небудь штовхне кого-небудь від себе чи до себе, або вдарить у обличчя, або вдарить жердиною, і це підтвердять два свідки, винний має сплатити 3 гривни продажу. Якщо ж виявиться врягом або колбязгом, потрібно привести на суд повне число видоків, які повинні запрягтися.

32. Якщо челядин утече, а власник оголосить про це на торгу, однак впродовж трьох днів його так і не буде повернуто, то, впізнавши його на третій день, господар повертає челядина собі, а переховувач має сплатити 3 гривни продажу.

33. Якщо хто-небудь поїде на чужому коні, не спитавши дозволу у власника, має сплатити 3 гривни.

34. Якщо хто-небудь украде чужого коня або зброю, або одяг, а потерпілий оголосить про це на торгу, після того, як господар упізнає крадене в своїй общині, то нехай забере своє майно, а злодій має сплатити 3 гривни за образу.

35. Якщо хто-небудь у кого-небудь упізнає свою річ, що зникла або була вкрадена, чи-то коня, чи-то одяг, чи-то худобу, то не можна одразу сказати «це моє». Потрібно сказати: «Піди на звід й зізнайся, у кого взяв її». Той, хто не зможе виправдатися, вважатиметься крадієм. Після того позивач має право повернути своє, а злодій має відшкодувати потерпілому збитки, що були завдані внаслідок крадіжки. Якщо ж мова йтиме про конокрада, то необхідно видати його князю на потік та пограбування. Якщо ж мова йтиме про злочинця, який щось вкрав із комори, то він має сплатити 3 гривни.

36. Якщо звід буде в межах однієї як з позивачем, так і з відповідачем міської общини, то позивач повинен вести справу до кінця. Якщо ж посилятимуться на членів якої-небудь позаміської общини, то позивач має вести справу до третього зводу. Третій відповідач, заплативши позивачеві за вкрадену річ, має разом із нею йти до кінця цього зводу, а позивач повинен чекати його закінчення. Коли ж знайдуть останнього відповідача, він має за все заплатити і, крім того, сплатити продаж князеві.

37. Якщо хто-небудь купить на ринку щось украдене: чи-то коня, чи-то одяг, чи-то худобу, має представити в якості свідків двох вільних людей або митника⁷. Якщо ж виявиться, що він не знав, у кого купив крадену річ, то свідки мають заприсягтися на його користь, а позивач має право забрати свою річ, а з усім, що було втрачено, попроситися. Відповідачеві ж попроситися зі сплаченими за крадену річ грошима, оскільки він не знає, в кого її купив. Якщо ж пізніше він довідається, у кого її купив, то нехай стягне свої гроші з продавця, який і має сплатити за все, що позивачем було втрачено, а князеві – продаж.

38. Якщо хто-небудь упізнає свого вкраденого челядина й затримає його, то має вести його до третього зводу й взяти в третього відповідача його челядина замість свого, а відповідачеві віддати вкраденого – нехай іде з ним до останнього зводу, бо челядин – не худоба, щодо нього не можна сказати «не знаю, у кого купив», тому

за свідченнями челядина потрібно йти до останнього відповідача. Коли ж буде знайдений справжній злодій, вкраденого челядина потрібно повернути господареві, а третьому відповідачеві – забрати свого челядина. Злодій має заплатити протор⁸ і, крім того, 12 гривен продажу князеві за вкраденого челядина.

39. Мешканцеві однієї міської общини з мешканцем іншої зводу бути не може. Тому відповідач зобов'язаний представити свідків або митника, за присутності яких він купив вкрадену річ. Тоді позивач має право забрати свою річ, а з усім, що було втрачено, – попроситися. Відповідачеві доведеться втратити сплачені ним за річ гроші.

40. Якщо злодія уб'ють біля комори або під час крадіжки, його вбивство трактується як вбивство собаки. Після того, як злодія затримають і дотримають живим до світанку, його потрібно відвести на княжий двір. Якщо злодія уб'ють, однак виявиться, що люди бачили його зв'язаним, за це потрібно сплатити 12 гривен.

41. Якщо хто-небудь крастиме худобу з хліва або щось із клуні, то, якщо один крастиме, має сплатити 3 гривни і 30 кун. Якщо крадіїв буде багато, всі вони мають сплатити по 3 гривни 30 кун.

42. Якщо худоба або вівці, або кози, або свині були вкрадені на полі, крадіїв має сплатити 60 кун. Якщо крадіїв буде багато, всі вони мають сплатити по 60 кун.

43. Якщо покрадуть хліб із току або ями, то, скільки б не було злодіїв, кожен із них має сплатити по 3 гривни і 30 кун.

44. Якщо викрадене знайдеться цілим і неушкодженим, то потерпілий має право забрати його назад, а зі злодія йому потрібно стягнути по півгривни за рік.

45. Якщо викраденого в наявності не буде, а вкрали княжого коня, то за нього потрібно сплатити 3 гривни, а за інших – 2 гривни. А це урочна плата за крадіжку худоби. За крадіжку кобили – стягати 60 кун, за вола – гривну, за корову – 40 кун, за трирічну корову – 30 кун, за дворічну корову – півгривни, за теля – 5 кун, за свиню – 5 кун, за порося – ногату, за вівцю – 5 кун, за барана – ногату, за жеребця необ'їждженого – гривну кун, за лоша – 6 ногат. Ці урочні ціни для смердів, якщо платять князеві продаж.

46. Якщо ж злодії виявляться холопами або княжими, або боярськими, або монастирськими, з них князь продаж не стягує, оскільки вони – невільні, а тому їхній господар має сплатити позивачеві подвійну ціну за завдані ними збитки.

47. Якщо хто-небудь намагатиметься стягнути з кого-небудь якийсь борг, а боржник відмовлятиметься, то позивач має виставити проти нього свідків, які виголосять присягу, після чого позивач повертає свої гроші. Якщо боржник не повертав йому борг впродовж багатьох років поспіль, має сплатити йому за образу 3 гривни.

48. Якщо купець надасть іншому купцеві гроші для місцевої торгівлі чи торгівлі з іноземними купцями, то йому не треба демонструвати гроші при свідках, адже свідки йому не потрібні, але в випадку, якщо боржник відмовлятиметься від сплати боргу, кредитор має заприсягтися.

49. Якщо хто-небудь передає кому-небудь своє майно на зберігання, то свідок при цьому не потрібен. Якщо ж власник майна почне вимагати назад більше, ніж віддав, тоді той, хто зберігав майно, повинен заприсягтися, сказавши: «Ти мені стільки ж і давав, не більше». Адже відповідач надав добру послугу позивачеві, зберігаючи його майно.

50. Якщо хто-небудь віддає кому-небудь гроші під відсотки, мед або хліб за умови повернення з надбавкою, йому потрібно це зробити за присутності свідків. І на яких умовах він домовлявся, таку йому стягувати надбавку.

51. Місячні відсотки при наданні короткотермінової позички кредитор має стягувати за домовленістю. Якщо ж боржник не поверне суму боргу протягом року, то приріст з неї – 50%, а від місячних відсотків – відмовитися.

52. Якщо не буде свідків, за присутності яких укладалася угода кредитування, а борг становитиме не більше 3 гривень кун, кредитор повинен заприсягтися, що дав гроші боржникові. Якщо борг становитиме більше 3 гривень кун, то потрібно сказати кредиторіві: «Сам винуватий, що віддав гроші без свідків».

53. Після смерті Святополка Володимир Всеволодович скливав свою дружину в Берестові: Ратибора, київського тисяцького, Прокопія, білгородського тисяцького, Станіслава, переяславського тисяцького, Нажира, Мирослава, Іванка Чудиновича, Олегового мужа, й постановили наступне. Якщо кредитор двічі стягнув із боржника свої 50%, отримавши 100% суми боргу, то він втрачає право на подальше отримання відсотків, але зберігає право на отримання наданих у приріст грошей. Якщо кредитор тричі стягнув із боржника свої 50%, отримавши 150% суми боргу, то боржник

звільняється від боргу. Однак, якщо позичальник брав гроші під 20% річних, то за таких умов повернення суми боргу ні в якому разі не відмінюється.

54. Якщо купець, вирушивши куди-небудь з чужими грошима, потрапить у корабельну аварію або ж втратить майно в результаті воєнних дій, або пожежі, то йому не можна завдати шкоди або продати його в рабство. Йому потрібно дозволити сплачувати борг у розстрочку впродовж декількох років, адже все, що з ним сталося, є нещастям від Бога, вини ж купця в цьому немає. Однак, якщо купець або проп'є, або пограє, або, перебуваючи в неадекватному стані, зіпсує чужий товар, то нехай довірителі вчинять із ним так, як побажають: чи-то чекатимуть на повернення боргів, чи-то продадуть боржника в рабство, на те їхня воля.

55. Якщо хто-небудь багатом заборгує, а купець, що приїхав із іншого міста, або чужинець, не знаючи про те, довірить йому свій товар, а боржник відмовлятиметься від сплати за товар, а крім того, ще й попередні кредитори почнуть вимагати сплати боргів, відмовляючи боржникові в наданні нової позики для сплати боргів ошуканим купцеві або чужинцю, у такому разі вести боржника на торг і продати його. При цьому, в першу чергу, потрібно віддати гроші купцеві, що приїхав із іншого міста, або чужинцеві, а залишок має бути розподілений між місцевими кредиторами. Якщо ж за боржником залишатимуться у боргу гроші князя, то потрібно, в першу чергу, стягнути саме їх, а те, що залишиться, має бути розподілене між іншими кредиторами. Якщо ж хто-небудь вже стягнув чимало відсотків із того боргу, тоді цей кредитор вже не має права на стягнення із боржника своєї частини боргу.

56. Якщо закуп втече від свого пана, то стає за такі дії повним холопом. Якщо ж закуп у пошуках грошей відлучиться відкрито або до князя, або до суддів побіжить, не стерпівши образ свого господаря, то не обертати його на раба, а справу його вирішити в судовому порядку.

57. Якщо землеробський закуп, який живе в господаря, погубить свого військового коня, то за це господарю закуп не зобов'язаний платити. Якщо ж господар, що стягує із закупа борг, дав йому плуг і борону, то за пропажу цих речей закуп має заплатити. Якщо ж господар відправив свого закупа у своїх власних

справах, а за відсутності останнього щось зникло, закуп не повинен платити за господарські речі.

58. Якщо із замкненого хліва вкрадуть худобу, закуп за це не зобов'язаний платити. Однак якщо закуп втратить її у полі або не зажене в двір, або не зачинить у хліві, як йому звелів господар, або погубить її, займаючись своїми справами, за це він має заплатити.

59. Якщо господар образить закупа, відніме будь-що з його власного майна, то все це зобов'язаний повернути закупові, а за образу – ще й сплатити 60 кун.

60. А якщо господар візьме з нього понад того, що вже було взято, то має повернути все, що взяв додатково, а за образу заплатити 3 гривни продажу.

61. Якщо ж господар продасть закупа, як свого повного холопа, то закуп звільняється від усіх своїх боргів, а господар має сплатити за образу 12 гривен продажу.

62. Якщо господар б'є закупа, маючи для цього якусь підставу, то він не винуватий. Якщо ж господар б'є закупа, не усвідомлюючи, за що, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, без будь-якої підстави, то має заплатити за образу закупа так само, як платять за образу вільної людини.

63. Якщо повний холоп вкраде чийого-небудь коня, то власник холопа має сплатити 2 гривни.

64. Якщо закуп вкраде що-небудь і втече, то господар за нього не відповідає. Однак якщо злодія відшукають, то господар має, перш за все, сплатити за коня або інше, що було ним украдене, а закупа перетворити на повного холопа. Якщо ж господар не захоче за нього платити й вирішить продати, то має спочатку заплатити або за коня, або за вола, або за товар, украдений закупом, а те, що залишиться після сплати, може забрати собі.

65. Якщо холоп ударить вільну людину та сховається в будинку, а господар не видасть його, то за вчинок свого холопа господар має сплатити 12 гривен. А якщо після того побита холопом людина зустрине де-небудь свого кривдника, то Ярослав свого часу дозволяв його вбити. Але сини Ярослава по смерті батька постановили брати викуп грошима, або бити, розв'язавши, або стягнути гривну кун за образу.

66. При судочинстві на свідчення холопа посилатися неможна. Але якщо взагалі не знайдеться свідка – вільної людини, то за

потреби можна посилатися на свідчення боярського тіуна, але ні на кого-небудь іншого. При незначному позові за необхідності можна посилатися на свідчення закупа.

67. Якщо хто-небудь висмикне в кого-небудь жмут бороди, після чого залишиться відповідний слід, а свідки той факт підтвердять, то потрібно стягнути з кривдника 12 гривен продажу. Але якщо свідків не буде й звинувачення не буде підтверджене, то продаж з відповідача стягати не потрібно.

68. Якщо хто-небудь виб'є в кого-небудь зуб, після чого в постраждалого в роті буде видно кров, а свідки той факт підтвердять, то потрібно стягнути з кривдника 12 гривен продажу, а за зуб потерпілому – гривну.

69. Якщо хто-небудь украде бобра, то з нього потрібно стягнути 12 гривен.

70. Якщо хто-небудь розриє землю під пасткою, або будуть знайдені ознаки лову, або сітка, то верв має або відшукати в себе злодія, або сплатити продаж.

71. Якщо хто-небудь знищить позначки власності на борті, має сплатити 12 гривен.

72. Якщо хто-небудь зрубає бортну або переоре польову, або перегородить тином дворову межу, має сплатити 12 гривен продажу.

73. Якщо хто-небудь зрубає дуб, на якому зроблено позначку власності, або дуб, що стоїть на межі, має сплатити 12 гривен продажу.

74. Додаткове мито при стягненні штрафу в 12 гривен: отроку – 2 гривни й 20 кун, а самому судовому виконавцеві їхати з отроком на двох конях, кожному з яких давати вівса, а м'яса дати – барана або півтуші, іншої їжі – стільки, скільки ці двоє з'їдять, а писарю – 10 кун, перекладного – 5 кун, на шкіряний пергамен для записів у слідчій справі – 2 ногати.

75. Якщо хто-небудь пошкодить бортъ, має сплатити 3 гривни продажу, а якщо бортне дерево – півгривни.

76. Якщо хто-небудь украде бджолиний рій, має сплатити 3 гривни продажу. А за мед, якщо до вулика не залазили, щоб підрізати соти, – 10 кун, а якщо залазили й соти були підрізані⁹, – 5 кун.

77. Якщо злочинця не буде схоплено на місці злочину, то община повинна здійснювати його розшук за залишеними ним

слідами. Якщо ж не буде сліду до іншого села або торгового стану, а від свого села члени общини його не відведуть, не вирушать слідом на пошуки злочинця або взагалі відмовляться його розшукувати, то вони мають відшкодувати збитки, завдані крадіжкою, та сплатити продаж, а розшук злочинця потрібно здійснювати з чужими людьми та свідками. Якщо ж слід загубиться на великій дорозі, де й села поблизу не буде, або на безлюдному місці, де не буде ані села, ані людей, у цих випадках община не повинна сплачувати продаж або відшкодувати збитки, завдані крадіжкою.

78. Якщо смерд катуватиме іншого смерда без княжого веління, то має сплатити 3 гривни продажу, а за катування – гривну кун. Якщо смерд катуватиме огнищанина, то має сплатити 12 гривен продажу, а за катування – гривну.

79. Якщо хто-небудь вкраде човен, то має сплатити 60 кун продажу, а човен повернути господареві. За вкрадений морський човен – 3 гривни, за набійний¹⁰ – 2 гривни, за простий¹¹ – 20 кун, за струг¹² – гривну.

80. Якщо хто-небудь перерубить мотузку в сітці для лову птахів, то має сплатити 3 гривни продажу, а господареві за мотузку – гривну кун.

81. Якщо хто-небудь украде з чиєїсь сітки для лову птахів яструба чи сокола, то має сплатити 3 гривни продажу, а господареві – гривну, а за голуба – 9 кун, за дрібну птицю¹³ – 9 кун, за качку – 30 кун, за гуску – 30 кун, за лебедя – 30 кун, за журавля – 30 кун.

82. Якщо хто-небудь украде сіно чи дрова, то має сплатити 9 кун продажу, а господареві за кожний украдений віз – 2 ногати.

83. Якщо хто-небудь підпалить тік, то його будинок підлягає потоку й пограбуванню. Спочатку злочинець має відшкодувати потерпілому вартість знищеного, а решту його майна конфіскує князь. Таке ж саме покарання очікує на того, хто підпалить двір.

84. Якщо хто-небудь навмисно заріже коня або худобу, то має сплатити 12 гривен продажу, а господареві за збитки – урок.

85. Всі вище зазначені справи розглядаються за свідченнями вільних людей. Якщо ж трапиться бути свідком холопу, то він не може виступати в суді. Але позивач, якщо захоче, може скористатися свідченнями холопа, сказавши відповідачу: «Викликаю тебе до суду зі слів холопа, але від своєї власної особи, а не холопської». Позивач може вимагати від відповідача, щоб той виправдався через

випробування залізом. Якщо ж виявиться, що відповідач винний, то позивач має взяти те, що йому належить. Якщо ж виявиться, що відповідач невинний, то позивач має сплатити гривну за страждання, оскільки відповідач був викликаний на випробування зі слів холопа.

86. При випробуванні залізом потрібно сплатити мито¹⁴ – 40 кун, мечнику – 5 кун, дідькому¹⁵ – півгривни. Це – норма мита, що сплачується при викликах на випробування залізом.

87. Якщо кого-небудь буде викликано на випробування залізом за свідченнями вільних людей або за підозрою, або тому, що бачили звинуваченого вночі біля місця злочину, або ще на якій-небудь підставі, то, якщо відповідач не обпечеться, він нічого не отримує від позивача за страждання, однак залізне¹⁶ має сплатити позивач.

88. Якщо хто-небудь уб'є жінку, то вбивця підлягає такому ж суду, що і вбивця чоловіка. Якщо ж вина вбивці буде доведена, він має сплатити піввіри – 20 гривен.

89. А за вбивство холопа або рабині вира не стягується. Але, якщо хто-небудь із них буде вбитий безвинно, тоді вбивця має сплатити урок їхньому господарю та 12 гривен продажу князю.

90. Якщо смерд помре, не залишивши синів, його майно успадковує князь. Якщо ж у смерда залишаться вдома незаміжні доньки, то їм потрібно виділити частину спадку. Якщо ж доньки будуть заміжніми, то цієї частини їм не давати.

91. Якщо ж помре боярин або дружинник, не залишивши синів, то спадок отримують доньки померлого, але не князь.

92. Якщо хто-небудь, помираючи, розподілить своє майно між дітьми, то останні зобов'язані виконати волю померлого. Але, якщо хто-небудь помре, не залишивши заповіту, то майно має бути розподілене між усіма дітьми. При цьому на спомин душі померлого¹⁷ треба виділити частину.

93. Якщо після смерті чоловіка, вдова не вийде заміж, їй потрібно виділити частину майна померлого. Якщо чоловік за життя виділив жінці частину майна, ним вона й володіє, а до чоловікової спадщини вона не має ніякого відношення.

94. Якщо залишаються діти від першої дружини, то вони окремо отримують частину майна, що належала їхній матері. Навіть якщо померлий чоловік заповів це майно другій дружині, діти першої у будь-якому випадку отримають майно своєї матері.

95. Якщо вдома залишиться незаміжня сестра, вона не має

права претендувати на батьківський спадок, однак брати повинні видати її заміж відповідно до своїх статків.

96. А таким є мито, що стягується під час будівництва міських укріплень. Городник¹⁸, закладаючи городню¹⁹, має право на отримання куні, а після закінчення роботи – ногати. На їжу та питво, на м'ясо та рибу потрібно дати 7 кун на тиждень, 7 хлібів, 7 уборків²⁰ пшона, 7 лукон²¹ вівса на 4 коней. Все це отримувати доти, доки не буде зведено городню. Солоду ж давати один раз впродовж всього часу – 10 лукон.

97. А таким є мито, що стягується на користь мостобудівничого: коли збудує міст, має право взяти ногату за кожні 10 ліктів²² мосту. Якщо полагодить старий міст, то має право взяти куну за кожен полагоджений прогін мосту. Мостобудівничий має їхати з отроком на двох конях, яким потрібно давати 4 лукна вівса на тиждень, а годувати ж його необхідно досхочу.

98. Якщо після смерті чоловіка в нього залишаться діти від рабині, то вони не мають права претендувати на спадок, однак разом із матір'ю діти стають вільними.

99. Якщо після смерті батька в домі залишаться малолітні діти, які ще не в змозі піклуватися про себе, а їхня мати знову вийде заміж, то діти разом із рухомим та нерухомим майном переходять під опіку їхнього найближчого родича до того часу, поки не підروстуть. При цьому майно дітей передається опікунові за присутності свідків. Прибуток, який у майбутньому опікун отримає, віддавши майно під відсотки або залучивши його до торгового обігу, він може забрати собі. Майно ж, успадковане дітьми, опікун повинен повернути своїм підопічним. Однак прибуток залишається йому, оскільки саме він годував та піклувався про дітей. Але якщо ж буде приплід від челяді або від худоби, то все це опікун зобов'язаний віддати своїм підопічним. У випадку втрати чого-небудь опікун має все повернути. Якщо ж вітчим візьме під опіку дітей із їхнім спадком, умови опіки будуть такими ж самими.

100. Батьківський двір успадковується у будь-якому випадку молодшим сином.

101. Якщо дружина, яка обіцяла по смерті чоловіка сидіти у вдовстві, розтратить майно й вийде заміж, вона зобов'язана відшкодувати дітям усі збитки.

102. Якщо ж вона, залишаючись вдовою, захоче жити зі своїми

дітьми в одному дворі, а діти чинитимуть цьому перешкоди, то потрібно чинити по волі матері, а не дітей. При цьому жінка залишається у вдівстві з тим майном, що дав їй чоловік, або отримавши свій виділ.

103. На материнський виділ діти не мають права претендувати. Однак той, кому матір вирішить його залишити, і отримує. Якщо матір вирішить залишити свій виділ усім дітям, вони його повинні розділити. У випадку, якщо матір помре, не залишивши заповіту, то її майно забирає той, у дворі якого вона жила, та хто її годував.

104. Якщо в однієї жінки будуть діти від двох чоловіків, то кожен із них успадковує спадок свого батька.

105. Якщо вітчим розтратить що-небудь із майна своїх пасинків і помре, то син вітчима відповідно до свідчень свідків зобов'язаний відшкодувати пасинкам свого батька усі завдані ним збитки. Син вітчима має право володіти усім майном, яке було ним успадковане від свого батька.

106. Матір має право заповідати своє майно тому синові, який був добрішим до неї, незалежно від того, від якого чоловіка він народився – від першого чи від другого. Якщо ж усі сини ставилися до неї погано, матір може віддати своє майно доньці, яка її годувала.

107. Такими ж мають бути судові мита: від вири – 9 кун, а метельнику – 9 векш, зі справи про порушення прав власності на бортну ділянку в лісі – 30 кун, а з усіх інших справ ті, яким судові виконавці допомогли виграти процес, мають сплатити по 4 куни, а метельнику – 6 векш.

108. Якщо брати в княжому суді судитимуться за спадок, то дітьському, який бере участь у розгляді їхньої справи, потрібно сплатити гривну кун.

109. Такими ж мають бути мита за принесення на суді присяги: від справ по звинуваченню в убивстві – 30 кун, зі справи про бортну або орну ділянку – 27 кун, а від справ про звільнення з холопства – 9 кун.

110. Повне холопство є трьох видів. Перше: якщо хто-небудь купить людину, хоча б і за півгривни, але в присутності свідків, віддавши в присутності самого холопа хоча б ногату князівському чиновнику. Друге: якщо хто-небудь одружиться на рабині без укладення попереднього договору з її господарем, а якщо ж одружиться, уклавши такий договір, то має дотримуватися умов,

зазначених у ньому. Третє: якщо хто-небудь піде в тіуни або ключники без укладення договору з господарем, а якщо ж піде в тіуни або ключники, уклавши такий договір, то має дотримуватися умов, зазначених у ньому.

111. Людина, що відпрацьовує грошову позичку, – не холоп. Людину не можна обернути на раба ані за хлібну позичку, ані за придаток. Однак людина, що отримала позичку, має залишатися залежною до закінчення обумовленого терміну роботи або зобов'язана її повернути. Після закінчення терміну роботи людина стає вільною.

112. Якщо холоп втече, а його господар публічно оголосить про втечу, то той, хто чув про втечу та знав, що людина, яка до нього звернулася, – холоп-втікач, але все ж таки забезпечив останнього хлібом й показав дорогу, має сплатити за нього власникові 5 гривен, а за рабиню – 6 гривен.

113. Якщо хто-небудь схопить чужого холопа та повідомить про це його господаря, винагорода за піймання втікача становитиме гривну. Якщо хто-небудь, впіймавши чужого холопа, не встежить його, має сплатити 4 гривни, а п'ятою вважатиметься гривна, яку йому мають сплатити за піймання холопа. Якщо ж хто-небудь, впіймавши чужу рабиню, не встежить її, має сплатити 5 гривен, а шостою вважатиметься гривна, яку йому мають сплатити за піймання рабині.

114. Якщо хто-небудь самостійно встежить свого холопа в якому-небудь місті й виявиться, що посадник про холопа нічого не знав, то, повідомивши посадника, потрібно взяти в нього отрока, піти й зв'язати холопа. Отроку потрібно дати 10 кун в'язебної²³, а плата за піймання холопа в такому випадку не передбачається. Якщо господар холопа не спіймає холопа, переслідуючи його, то він сам винуватий, відтак за це ніхто не платить, відсутня також і плата за піймання.

115. Якщо хто-небудь, зустрівши холопа-втікача, через своє невідання допоможе йому втекти або сховає його в себе, а холоп-втікач після того залишить його, то останній повинен заприсягтися, що не знав про холопство людини, якій допоміг. За такі дії не передбачено ніякого платежу.

116. Якщо холоп обманним шляхом отримає гроші, а його кредитор, даючи ці гроші, нічого не знав про його холопство, то господар холопа повинен або викупити останнього, або відмовитися

від нього. Однак кредитор втрачає свої гроші, якщо, знаючи, що позичальник – холоп, все одно дав їх останньому.

117. За борги холопа, що займається торгівельною діяльністю від імені свого господаря, відповідає останній. Господар не може відмовитися від свого холопа й зобов'язаний сплатити його торгівельні борги.

118. Якщо хто-небудь придбає чужого холопа через своє невідання, то справжній власник холопа має право повернути його собі. Той, хто купив холопа через своє невідання й присягнувши про це, має право повернути гроші. Той, хто купив холопа, знаючи про холопство останнього, втрачає свої гроші.

119. Якщо холоп-втікач, перебуваючи в бігах, придбав собі майно, то борг за холопа має сплатити його господар. Все, що було придбано холопом, належить його господареві, так само, як і холоп.

120. Якщо холоп, втікаючи, прихопив із собою що-небудь із майна сусідів, то його господар зобов'язаний відшкодувати збитки, завдані холопом, відповідно до урочної ціни.

121. Якщо холоп обікрав кого-небудь, його господар може або викупити його, або видати разом із тим, із ким він крав, а дружину та дітей у цьому випадку видавати непотрібно. Якщо ж виявиться, що вони крали й ховали вкрадене разом із ним, то господар усіх їх зобов'язаний видати або викупити. Якщо ж з'ясується, що разом із ним крали й ховали вкрадене вільні люди, то вони мають сплатити продаж на користь князя.

¹ Вигнання, згодом – ув'язнення, заслання.

² Конфіскація майна, перетворення на холопів дружини та дітей злочинця.

³ 1) Перекладна – вірогідно, мито, яке отримував вирник за те, що, об'їжджаючи волость, перекладався з воза на віз; 2) прикладна – додаткове мито.

⁴ 1) Представник місцевої общини, який брав участь у зборі вир як рахівник або понятий; 2) синонім отрока; 3) особа, яка обліковувала зібрані податки.

⁵ Вірогідно, мито, яке стягував представник влади після того, як в'їхав на територію общини та спішився з коня.

⁶ Одна із форм середньовічних ордалій.

⁷ Чиновник, який збирав торгове мито й слідкував за дотриманням правил торгівлі.

⁸ Збитки, що були завдані потерпілому за час відсутності в нього челядина.

⁹ Або в вулику сиділи молоді бджоли, які ще не наносили меду.

¹⁰ Човен з набитими бортами, які могли нарощуватися або зменшуватися за необхідності під час плавання в глибоких водах або на мілководді.

¹¹ Невеликий швидкохідний човен, вирублений із суцільного стовбура або човен із якісною обшивкою, який призначався для риболовлі та перевезення невеликих вантажів.

¹² Маленький плоскодонний або кільовий човен, каюк, що призначався для річкових перевезень.

¹³ Перепілка, рябчик, куріпка, глухар.

¹⁴ Вірогідно, князеві й залежно від ситуації – або відповідачем, або позивачем.

¹⁵ Інша назва отрока, судового агента молодшої князівської дружини, послуги якого оцінювалися більше, ніж мечника, оскільки він безпосередньо брав участь у випробуванні залізом, а мечник лише здійснював нагляд за його здійсненням.

¹⁶ Судовий штраф.

¹⁷ Тобто церкві чи монастирю.

¹⁸ Князівський чиновник, який завідував будівництвом та ремонтом міських стін (архітектор).

¹⁹ Частина, ланка стіни фортеці.

²⁰ Міра сипких тіл, яка становила, ймовірно, добову порцію зерна.

²¹ Міра сипких тіл, яка становила, ймовірно, не менше трьох-чотирьох відер.

²² Міра довжини, яка становила, близько 0,5 метрів.

²³ Оплата за затримання, за те, що ввійманого зв'язуть.

Перекладено за виданням:

Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. – М. : Юридическая литература, 1984. – Т. 1. Законодательство Древней Руси. – С. 64–73, 80–129.

ЗАВДАННЯ

Варіант 1

Дослідниця історії державності Київської Русі І. Музика зазначає: «Загалом давньоруська державність розвивалася за тією ж схемою, що й державність англосаксів, германців, скандинавських народів, але мала свої істотні особливості, зумовлені, насамперед, зовнішньополітичними чинниками та її географічним розташуванням» (*Музика І. В. Дискусійні питання історії державності Київської Русі / І. В. Музика // Часопис Київського університету права. – 2002. – № 3. – С. 68*). Визначте спільне та відмінне в розвитку давньоруської державності та державності англосаксів, германців, скандинавських народів. Які фактори вплинули на процес формування Давньоруської держави та зумовили її специфіку?

Варіант 2

Як ви розумієте твердження дослідниці права Київської Русі Л. Кушинської: «Правління Ольги можна вважати винятковим збігом обставин для давньоруської держави, оскільки в політичній та правовій культурі останньої домінуючим був дружинний елемент, а жінка не могла бути військовим ватажком» (*Кушинська Л. Становлення державного права і племінна звичаєва традиція у Київській Русі (кінець IX – X ст.) / Л. Кушинська // Історія України. – 2000. – № 38. – С. 4*)? Чи погоджуєтеся ви з ним? Обґрунтуйте свою точку зору.

Варіант 3

Дослідниця інституту міжнародного арбітражу в Київській Русі Ю. Ломжець зазначає: «Давньоруське судочинство не характеризується впливом римського права такою мірою як це притаманно іншим національним системам права. Проте форма вирішення суперечок шляхом передачі їх на розгляд третейського суду на Русі була досить поширеною. Крім того, у практиці третейських судів Давньої Русі вчені знаходять багато аналогій з римським правом» (*Ломжець Ю. Формування інституту міжнародного арбітражу в Київській Русі та Московській державі / Ю. Ломжець // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 2. – С. 115*). Чим характеризується римське право? Чому судочинство Київської Русі не потрапило під його вплив? Що таке третейський суд? Які аналогії можна простежити у практиці давньоруських третейських судів із римським правом?

Варіант 4

Знайдіть у Руській Правді підтвердження слів дослідника майнових відносин у Київській Русі В. Рубаника: «Основним постало питання не *родоплемінної* належності правопорушника, а *соціальної* належності сторін. Стягнення вирішальною мірою залежало від того, *ким і кому* була заподіяна шкода, а сам її розмір – річ другорядна» (*Рубаник В. Є. Природа й особливості виникнення правової традиції врегулювання майнових відносин у Давній Русі / В. Є. Рубаник // Часопис Київського університету права. – 2003. – № 2. – С. 77*).

Варіант 5

Чи погоджуєтеся ви з точкою зору дослідника права Давньоруської держави Д. Бочарникова, який наголошує на тому, що «у Київській Русі право здійснювалось за принципом: що бажано суверену, то і є право. Зі зміною суверена право змінювалось, що не йшло на користь стабільності. Відповідно формальні вимоги пред'являлись виключно до представників суспільності, але не до представників влади» (*Бочарников Д. Чи дійсно юридичне право було єдиним інструментом державного управління суспільством в Київській Русі? / Д. Бочарников // Право України. – 1997. – № 11. – С. 109–110*)?

Варіант 6

Знайдіть у Руській Правді статті, які б підтвердили думку дослідника кримінального права Київської Русі Б. Головкина: «Створення централізованої київської держави призвело до соціальної стратифікації, виділення княжої знаті, закріплення за нею низки привілеїв. Кримінальна політика була надзвичайно кон'юнктурно сприятливою і багато в чому залежала від політичної волі правлячої еліти» (*Головкін Б. Кримінологічна тенеза корисливих убивств у найдавніших пам'ятках права України-Русі / Б. Головкін // Філософські обрії. – 2004. – № 12. – С. 209*).

Варіант 7

Чи поділяєте ви думку дослідника права Київської Русі Ю. Задорожного про те, що ««Руська Правда», будучи першим кодифікованим юридичним актом східних слов'ян, створила основу для формування та розвитку системи права на теренах України» (*Задорожний Ю. Західна традиція у контексті формування кодифікованих актів на теренах України / Ю. Задорожний // Право України. – 2006. – № 9. – С. 44*)? Назвіть відомі вам історико-правові пам'ятки, основним джерелом яких була Руська Правда.

Варіант 8

Поясніть, як ви розумієте твердження дослідника Київської Русі М. Котляра про те, що «княжий двір на Русі у XI – XIII ст. був рушійною силою влади, інструментом здійснення государем завдань внутрішньої та зовнішньої політики» (*Котляр М. Ф. Феномен*

княжого двору на Русі / М. Ф. Котляр // *Український історичний журнал*. – 2006. – № 4. – С. 62)?

Варіант 9

Поясніть, які зміни має на увазі дослідниця спадкового права Давньоруської держави С. Ковальова: «Інститут заповіту був відомим ще руському звичаєвому праву. Протягом X – першої половини XIV ст. він зазнав змін, що були зумовлені еволюцією державного і суспільного життя» (*Ковальова С. Г. Інститут заповіту в руському праві X – першої половини XIV ст. / С. Г. Ковальова // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2009.- Вип. 43. – С. 158*).

Варіант 10

Дослідник давньоруського кримінального права С. Кудін зазначає: «З XII ст. у Київській Русі значного поширення набувають відносини васалітету-сюзеренітету як між князями, так і між князями та боярами, дружинниками» (*Кудін С. Поняття злочину в кримінальному праві Київської Русі / С. Кудін // Право України. – 2000. – № 7. – С. 103*). Хто такий сюзерен? Хто такий васал? Розкрийте сутність відносин васалітету-сюзеренітету?

Варіант 11

Чи погоджуєтеся ви з точкою зору дослідника історії зародження кріпосного права на Русі П. Захарченка: «У цей період кріпацтва як соціального, політичного явища чи юридичного факту не існувало. Джерела фіксують вільних, напіввільних, рабів, але не кріпаків. Єдина категорія, що за своїм правовим становищем наближалася до кріпаків, були ролейні закупи. <...> Зрештою, жодна правова норма не вказує на закупів чи представників інших суспільних верств як на кріпаків» (*Захарченко П. До питання зародження кріпосного права на Русі: історико-правовий аспект / П. Захарченко // Право України. – 2006. – № 3. – С. 130*)? Охарактеризуйте кріпосницькі відносини. Чи існувала на Русі приватна земельна власність? З'ясуйте правовий статус ролейних закупів. Наведіть факти, які б свідчили на користь того, що ролейних

закупів дійсно можна вважати категорією, максимально наближеною за своїм правовим статусом до кріпаків.

Варіант 12

Чи погоджуєтеся ви з наступним, відмінним від традиційного, трактуванням природи віче, запропонованим дослідником історії Київської Русі О.Толочком: «В усіх випадках достовірних повідомлень про *віче* воно виступає в джерелах не як організований традиційний інститут, а сигналізує тимчасовий колапс нормального функціонування держави, будучи майже синонімічним із безладом і анархією. *Віче* виникає там, де утворюється вакуум влади. Як правило – у ситуаціях, коли маси відчували якусь гостру загрозу: наприклад в умовах військового нападу, смерті князя і неясності щодо його наступника, соціального невдоволення. *Віче* – наслідок колективної паніки чи сум'яття. <... > Лише за історіографічною традицією доводиться згадувати віче в огляді інститутів давньоруської держави. Справжнє його місце – в рубриці суспільних рухів та соціальних вибухів» (Толочко О. *Київська Русь* / О. Толочко // *Влада і суспільство в Україні. Історичний контекст* / Відп. ред. В. А. Смолій. – К. : НАН України, Інститут історії України, 2013. – С. 39–40)?

Варіант 13

Здійсніть реконструкцію судового процесу в Київській Русі.

Методичні рекомендації

Це завдання має на меті вивчення основних рис юрисдикційного процесу в Київській Русі. Для його виконання, перш за все, рекомендовано опрацювати:

1) Бойко І. Й. *Правовий статус вервних судів у Київській Русі (IX – XII ст.)* / І. Й. Бойко, М. М. Бедрій // *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* – 2009. – Вип. 49. – С. 26–33;

2) Заруба В. М. *Держава і право Київської та Галицько-Волинської Русі (кінець VIII ст. – початок XIV ст.)* : Навчальний посібник / В. М. Заруба. – К. : Істина, 2007. – С. 75–79;

3) Капустинський В. А. *Особливості реалізації судових функцій у періоди станово-представницької та абсолютної монархії у державах Європи* / В. А. Капустинський // *Право України.* – 2013. – № 6. – С. 282–288;

4) Левчук М. В. Сутність церковного суду в Київській Русі / М. В. Левчук // *Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.* – К., 2008. – Вип. 40. – С. 102–108;

5) Ромінський Є. В. Судова влада Давньої Русі княжої доби (кінець XI – середина XIV ст.) / Є. В. Ромінський // *Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / за ред. І. Б. Усенка ; Національна академія наук України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького ; Міжнародна асоціація істориків права.* – К. : «Наукова думка», 2014. – С. 68–94;

6) Терлюк І. Я. Історія держави і права України (Доновітній час) : Навчальний посібник / І. Я. Терлюк. – К. : Атіка, 2006. – С. 25–67;

7) Швидько Т. К. Судочинство Київської Русі / Т. К. Швидько // *Історія та правознавство.* – 2011. – № 16–18 (червень). – С. 41–49, а також здійснити самостійний пошук та підбір відповідної літератури.

Виконання завдання передбачає реконструкцію судового процесу в Київській Русі з використанням наступного алгоритму:

1) Оберіть категорію справи, яка розглядатиметься в суді (цивільна, кримінальна).

2) Визначте вид суду, в якому розглядатиметься справа (вервний, князівський, вічовий, доменіальний (вотчинний, приватний), церковний), з'ясуйте його компетенцію та склад, встановіть, які категорії населення підлягали юрисдикції обраного вами суду, охарактеризуйте джерела права, якими користувалися судді під час розгляду справи.

3) Охарактеризуйте процесуальні сторони (істців, сутяжників), що беруть участь у судовому процесі (тяжбі, тяжі), особливу увагу приділивши їхньому правовому статусу.

4) Якщо в суді розглядається кримінальна справа, необхідно пам'ятати про необхідність відтворення таких процесуальних дій, як гоніння сліду, заклич, звід.

5) Реконструюючи безпосередньо судовий процес, потрібно пам'ятати про необхідність демонстрації, насамперед, його змагально-обвинувального характеру. Особливу увагу слід звернути на види доказів: зізнання, свідчення видоків або послухів, присяга, ордалії, судовий поєдинок (поле), речові докази (лице, поличне).

б) Після ухвалення рішення, потрібно визначити судових виконавців та з'ясувати, в який спосіб вони виконували судову ухвалу.

ЗАДАЧІ:

Задача 1

Смерд Б., повертаючись вночі від свого кума смерда В., зустрів огнищанина Г., який перебував у стані алкогольного сп'яніння й не міг чинити опору. Оцінивши вартість зброї та одягу огнищанина, Б. вбив Г. та втік із місця злочину, забравши цінні речі Г. Однак родичам убитого пощастило знайти відоків, які підтвердили факт скоєння вбивства смердом Б. й притягнути останнього до відповідальності. Під час судового розгляду виявилося, що члени общини, до якої належав смерд Б., ставши на захист останнього, заявили, що допоможуть йому в сплаті вири та головщини.

Чи прийме суддя до уваги зауваження членів общини? Яким буде вирок суду в цій справі?

Задача 2

Варяга Б., який мешкав у Києві впродовж трьох місяців, було затримано за підозрою у скоєнні ним убивства князівського конюха А., однак прямих доказів проти Б. так і не було здобуто. Варягові Б. вдалося знайти чотирьох послухів, які засвідчили його непричетність до скоєного злочину. Втім суд не взяв до уваги їхні свідчення, пояснивши, що згідно з законом для того, щоб відвести від себе звинувачення, варяг мав представити сім свідків. Відтак Б. за рішенням суду мав сплатити грошовий штраф у 80 гривен князеві, а також головщину на користь родичів загиблого в розмірі 40 гривен.

Чи погоджується ви з вирокom судді?

Задача 3

Суддя виніс вирок княжому тіуну Б., яким зобов'язав останнього сплатити 8 гривен на користь смерда В., адже, як було з'ясовано, хизуючись своїм становищем, тіун Б. ударив смерда В. тупою стороною свого меча. Смерд В. категорично не погодився із розміром відшкодування й вирішив оскаржити рішення судді у вищій судовій інстанції.

Як буде вирішено цю справу вищою судовою інстанцією?

Задача 4

На княжий двір прибіг княжий конюх В., який продемонстрував господарю синці та інші ушкодження, які, за його словами, були завдані йому, кухарем М. Князь виніс вирок, яким зобов'язав кухаря М. сплатити 3 гривни продажу на користь конюха В., незважаючи на те, що кухар М. до останнього наголошував на своїй непричетності до факту побиття конюха.

Чи правильно вчинив князь, який не тільки не взяв до уваги свідчення кухаря, але й навіть не віддав наказ розшукати свідків пригоди?

Задача 5

Від боярина Б. утік холоп Х. Через три дні боярин Б випадково побачив втікача, коли той працював у дворі боярина В. Боярин Б. наказав своїм слугам повернути холопа Х. На наступний день Б. подав позов до суду про стягнення з В. грошового штрафу на свою користь, оскільки В. буцімто не тільки прихистив холопа-втікача, але й переховував його впродовж трьох днів.

Яким буде рішення суду в цій справі?

Задача 6

Два смерди А. та Л. уночі залізли до комори огнищанина С. із метою крадіжки сільськогосподарського реманенту. Однак сусід огнищанина С. – тіун Б. – помітив смердів і, коли вони вдерлися до комори, зачинив за ними двері, після чого покликав господаря. Огнищанин та тіун намагалися зв'язати злочинців, однак смерди вчинили опір, під час якого тіун Б. убив смерда А. На галас позбігалися сусіди огнищанина й допомогли останньому зв'язати смерда Л., після чого було вирішено відвести його вранці на княжий двір. Уночі С. вирішив принести Л. води, однак смерд почав ображати огнищанина, вживаючи лайливі вирази, а також погрожувати вбивством його дружині та дітям. Не витримавши образ, огнищанин С. убив смерда Л.

Як має вчинити суд із тіуном Б. та огнищанином С.?

Задача 7

Холоп Ф. заліз до хліва боярина Ж. та вкрав двох поросят. Суд постановив стягнути з холопа урок – ногату, а також 3 гривни продажу.

Чи відповідало таке рішення суду чинному законодавству?

Задача 8

Закуп О. втік від боярина Н., коли останній, звинувативши О. в безвідповідальному ставленні до своїх обов'язків (закуп забув зачинити хлів, із якого злодії вкрали двох телят), спочатку жорстоко побив його, а потім відняв у нього двох поросят, які були придбані О. ще до того, як він став напівзалежним. Князь, розглянувши обставини справи, постановив обернути закупа в рабство.

Чи справедливим було рішення князя?

Задача 9

Княжий тіун М., посварившись із боярським тіуном В., вирвав у останнього жмут бороди. Тіун В. звернувся до суду, привівши з собою для підтвердження своїх звинувачень холопа С. та закупа Р., які були випадковими свідками сварки. Суд визнав свідчення залежної та напівзалежної осіб недостатніми для покарання тіуна М. та відхилив позов тіуна В.

Прокоментуйте рішення суду.

Задача 10

До суду звернувся купець А., який повідомив, що його дружину – С. – було вбито, коли вона поверталася додому від своєї подруги. Вбивцею виявився конкурент купця А. – купець Ф. Суд зобов'язав купця Ф. сплатити піввири.

Чи відповідало таке рішення суду чинному законодавству?

Задача 11

Після раптової смерті огнищанина Р., який не встиг за життя скласти заповіту, його сини – О. та З. – почали ділити майно померлого батька. Свої претензії на спадок висловив також і позашлюбний син огнищанина – Д., який був прижитий ним від рабині.

Чи має право Д. на отримання своєї частки батьківського спадку?

Задача 12

Черниця одного з монастирів, скориставшись своїм перебуванням у місті, куди її направили для придбання ниток для вишивання, витратила кошти на алкогольні напої, після вживання яких заснула біля копиці сіна, де її знайшли на наступний день інші черниці.

Яким судом будуть судити черницю? Яким буде його рішення?

Задача 13

Чоловік, дізнавшись, що його дружина займається ворожінням, вирішив з нею розлучитися. Однак єпископ відмовився надати дозвіл на розлучення, після чого чоловік заявив, що скаржитиметься на рішення єпископа митрополиту.

Яким буде рішення митрополита?

Задача 14

Смерд Б. тривалий час жив цивільним шлюбом із іудейкою Х. Вирішивши із нею одружитися, Б. звернувся до єпископа з проханням надати дозвіл на шлюб. Однак єпископ оголосив, що відлучає смерда Б. від церкви та зобов'язує його сплатити штраф у розмірі 12 гривень.

Чи відповідало це рішення законодавству?

Задача 15

Боярин В. разом із дружиною О. впродовж року чинили психологічний тиск на свою дочку, змушуючи її вийти заміж за сина боярина З., хоча дівчина хотіла вийти заміж за сина боярського тіуна М. Не витримавши тиску, дівчина вчинила самогубство. Син боярського тіуна М. завернувся до суду з вимогою притягнути до відповідальності батьків дівчини.

Яким буде вирок суду?

ПЕРЕВІР СЕБЕ

на знання Розширеної редакції Уставу Ярослава

1. Якщо хтось зґвалтував боярську дочку, то:
 - А) ґвалтівник мав сплатити 5 гривень золота родичам дівчини, 5 гривень золота митрополиту та 5 гривень золота князеві;
 - Б) на ґвалтівника чекала смертна кара;
 - В) ґвалтівник був зобов'язаний одружитися з боярською дочкою;
 - Г) ґвалтівник мав сплатити 5 гривень золота дівчині, 5 гривень золота митрополиту, а також мав бути покараний князем;
 - Д) інший варіант розв'язання ситуації.

2. Якщо жінка, завагітнівши не від свого чоловіка, народила дитину, а потім втопила немовля, то:
 - А) на жінку накладалася епитимія, що визначалася на розсуд митрополита;
 - Б) церковний суд надавав чоловікові дозвіл на розлучення з дітовбивцею, після чого останню потрібно було доправити до церковного будинку без права залишати його стіни впродовж 20 років;
 - В) жінку потрібно було доправити до церковного будинку, після чого родичі дітовбивці мали право її викупити;
 - Г) на жінку чекала смертна кара;
 - Д) інший варіант розв'язання ситуації.

3. Якщо чоловік зраджував своїй дружині, то:
 - А) зраджена дружина мала право вимагати від церковного суду розлучення, після чого отримувала грошове відшкодування від свого чоловіка у вигляді половини його майна;
 - Б) чоловік мав сплатити 10 гривень золота митрополиту та 5 гривень золота князеві;
 - В) на чоловіка накладалася епітимія, що визначалася на розсуд митрополита, а також призначалося грошове стягнення на користь князя;
 - Г) подальша доля чоловіка залежала від рішення князя, церковна влада взагалі не мала права втручатися;
 - Д) інший варіант розв'язання ситуації.

4. Якщо чоловік, перебуваючи в шлюбі, зміг одружитися вдруге обманним шляхом, то:

А) чоловіка відправляли в монастир, а половина його майна підлягала розподілу між першою та другою дружинами, а також митрополитом;

Б) з чоловіка стягувалося грошове відшкодування на користь митрополита, другу дружину відправляли до монастиря, а з першою дружиною чоловік мав продовжувати жити й надалі;

В) з чоловіка стягувалося грошове відшкодування на користь митрополита, князя та першої дружини, після чого він отримував право розлучитися з першою дружиною та одружитися на другій;

Г) з чоловіка стягувалося грошове відшкодування на користь князя, після чого він мав право розлучитися з першою дружиною, яку відправляли до монастиря, та одружитися з другою дружиною;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

5. Якщо мусульманин, який мешкав Давньоруській державі впродовж 5 років, жив увесь цей час із місцевою мешканкою цивільним шлюбом, а на шостий рік вирішив на ній одружитися, то:

А) мусульманин не мав права на одруження з християнкою, адже для укладення такого шлюбу він мав проживати в Давньоруській державі впродовж 10 років;

Б) мусульманин мав право одружитися з християнкою, сплативши за надання відповідного дозволу 10 гривень золота митрополиту та 15 гривень золота князеві;

В) мусульманин не мав права на одруження з християнкою, був зобов'язаний сплатити 50 гривень митрополиту за перебування з християнкою у цивільному шлюбі, жінку відправляли до монастиря;

Г) мусульманин разом із жінкою підлягали депортації;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

6. Якщо дружина побила свого чоловіка, то:

А) дружина повинна була сплатити 3 гривни митрополиту;

Б) на дружину накладалася епитимія, після чого вона була зобов'язана привселюдно на торгу просити вибачення в свого чоловіка;

В) дружину відправляли до монастиря, викупити з якого її міг лише чоловік;

- Г) чоловік міг розлучитися з дружиною;
- Д) інший варіант розв'язання ситуації.

7. Якщо дружина була спіймана чоловіком на крадіжці його грошей, то:

А) дружина мала сплатити чоловікові зі своїх грошей суму, вдвічі більшу за ту, що хотіла вкрасти;

Б) чоловік мав право розлучитися з жінкою та відправити її до монастиря;

В) дружина мала сплатити митрополиту 3 гривни, після чого чоловік міг її покарати на власний розсуд, однак розлучитися з нею він не мав права;

Г) чоловік мав сплатити митрополиту 3 гривни та князеві 2 гривни, оскільки погано дбав про свою дружину, через що власне вона й вдалася до крадіжки;

- Д) інший варіант розв'язання ситуації.

8. Якщо дружина попри заборону чоловіка впродовж місяця періодично залишала будинок, гуляла по селу, співала пісень, вживала алкогольні напої, то:

А) чоловік мав сплатити 3 гривни митрополиту та 5 гривень родичам дружини, оскільки неадекватна поведінка останньої була наслідком неухваленого ставлення до неї чоловіка;

Б) якщо дружина поводити себе подібним чином лише вдень, вона мала сплатити 10 гривень митрополиту, після чого залишити розпусний спосіб життя та повернутися до чоловіка, якому заборонялося з нею розлучатися;

В) якщо дружина поводити себе подібним чином і вдень, і вночі, вона мала сплатити 10 гривень митрополиту й 10 гривень князеві, після чого залишити розпусний спосіб життя та повернутися до чоловіка, якому заборонялося з нею розлучатися;

Г) у будь-якому разі чоловік мав право розлучитися з дружиною;

- Д) інший варіант розв'язання ситуації.

ПЕРЕВІР СЕБЕ

на знання Короткої редакції Руської Правди

1. Якщо одна людина вдарила іншу людину батогом, жердиною, долонею, чашею, рогом або плазом меча, то:

А) на людину, яка це зробила, чекала смертна кара;
Б) до людини, яка це зробила, повинні були вжити такі ж самі дії;

В) людина, яка це зробила, мала сплатити скривдженому 12 гривен;

Г) якщо людині, яка це зробила, вдавалося втекти, то вона звільнялася від будь-якої відповідальності;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

2. Якщо одна людина вдарила іншу людину мечем, не вийнятим із піхов, або рукояткою меча, то:

А) на людину, яка це зробила, чекала смертна кара;
Б) до людини, яка це зробила, повинні були вжити такі ж самі дії;

В) людина, яка це зробила, мала сплатити скривдженому 40 гривен;

Г) якщо людина, яка це зробила, визнавала свою вину й щиро розкаювалася, то вона звільнялася від будь-якої відповідальності;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

3. Якщо одна людина відрубала іншій людині палець, то:

А) до людини, яка це зробила, повинні були вжити такі ж самі дії;

Б) людина, яка це зробила, мала взяти скривдженого на довічне утримання;

В) людина, яка це зробила, мала сплатити скривдженому 3 гривні;

Г) якщо виявлялося, що людина, яка це зробила, знаходилася в стані алкогольного сп'яніння, вона звільнялася від відповідальності;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

4. Якщо одна людина висмикнула вус або жмут бороди іншої людини, то:

А) до людини, яка це зробила, повинні були вжити такі ж самі дії;

Б) якщо виявлялося, що людина, яка це зробила, знаходилася в стані алкогольного сп'яніння, вона звільнялася від відповідальності;

В) людина, яка це зробила, мала сплатити скривдженому 40 гривень;

Г) якщо людина, яка це зробила, надавала докази того, що її було спровоковано скривдженням чи-то словами, чи-то діями, вона звільнялася від відповідальності;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

5. Якщо одна людина, погрожуючи іншій, вийняла меч, замахнулася ним, але не вдарила, то:

А) скривджений мав право вдарити мечем свого кривдника;

Б) на людину, яка це зробила, чекав потік та пограбування;

В) людина, яка це зробила, мала сплатити 12 гривень продажу;

Г) людина, яка це зробила, мала попросити вибачення у скривдженого, після чого звільнялася від будь-якої відповідальності;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

6. Якщо русин у бійці штовхнув варяга, то:

А) суддя мав право зобов'язати русина сплатити варягові 12 гривень, але за умови, що останній приведе з собою до суду двох свідків;

Б) суддя мав право зобов'язати русина сплатити варягові 3 гривни, визнавши достатньою присягу останнього;

В) суддя мав право винести рішення про ув'язнення русина;

Г) суддя міг відмовитися від розгляду справи, зважаючи на те, що одним із її фігурантів був представник іншої держави, й передати її на розгляд князеві;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

7. Якщо холоп вдарив вільну людину і втік до хоромів свого господаря, то:

А) холопа мали насильно вилучити у його власника, після чого вільна людина могла його не лише побити, але й навіть убити;

Б) господар холопа мав право утримувати його в своїх хорамах без будь-яких наслідків як для себе, так і для свого раба;

В) господар холопа мав право видати свого холопа людині, яку той скривдив, але вільна людина мала сплатити господарю холопа одну гривну;

Г) господар холопа мав право утримувати свого раба в себе, але був зобов'язаний сплатити вільній людині 12 гривен;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

8. Якщо під час розбійного нападу з метою грабежу було вбито огнищанина, а його вбивця переховувався на території общини, члени якої відмовлялися розшукувати злочинця, то:

А) княжі урядовці були зобов'язані самостійно здійснити слідчі дії й знайти вбивцю;

Б) княжі урядовці мали право фізично покарати всіх членів общини;

В) княжі урядовці мали право перетворити всіх членів общини на рабів;

Г) община мала сплатити дику виру;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

9. Якщо огнищанин вбив смерда, то:

А) він мав сплатити князеві 5 гривен;

Б) він мав сплатити 5 гривен князеві та 5 гривен общині, до якої смерд належав;

В) він мав сплатити 5 гривен сім'ї убитого;

Г) він мав сплатити 5 гривен сім'ї убитого, після чого князь перетворював його на холопа;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

10. Оберіть правильний варіант:

А) за вбивство огнищанина вбивця мав сплатити 80 гривен, княжого тіуна – 80 гривен, старшого конюха – 80 гривен, сільського старости чи наглядача за польовими роботами – 12 гривен, рядовича – 5 гривен, смерда чи холопа – 5 гривен, рабині-годувальниці чи раба-годувальника – 12 гривен;

Б) за вбивство огнищанина вбивця мав сплатити 80 гривен, княжого тіуна – 80 гривен, старшого конюха – 40 гривен, сільського старости чи наглядача за польовими роботами – 12 гривен,

рядовича – 10 гривен, смерда чи холопа – 5 гривен, рабині-годувальниці чи раба-годувальника – 20 гривен;

В) за вбивство огнищанина вбивця мав сплатити 80 гривен, княжого тіуна – 60 гривен, старшого конюха – 40 гривен, сільського старости чи наглядача за польовими роботами – 20 гривен, рядовича – 10 гривен, смерда чи холопа – 5 гривен, рабині-годувальниці чи раба-годувальника – 10 гривен;

Г) за вбивство огнищанина вбивця мав сплатити 100 гривен, княжого тіуна – 80 гривен, старшого конюха – 60 гривен, сільського старости чи наглядача за польовими роботами – 40 гривен, рядовича – 20 гривен, смерда чи холопа – 10 гривен, рабині-годувальниці чи раба-годувальника – 12 гривен.

ПЕРЕВІР СЕБЕ

на знання Розширеної редакції Руської Правди

1. Якщо боярин убив свою дружину, то:

А) вбивця мав сплатити 20 гривен на користь князя;

Б) вбивця мав сплати 40 гривен на користь князя та 20 гривен на користь родичів убитої;

В) на вбивцю очікувало покарання у вигляді потоку й пограбування;

Г) до вбивці не застосовувалося жодне з існуючих покарань, бо жінка вважалася його власністю;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

2. Якщо купець, узявши товари або гроші в кредит, потрапив у корабельну аварію або зазнав нападу грабіжників, або все це було втрачено під час пожежі, то:

А) купця одразу ж можна було продати в рабство;

Б) купцеві на декілька років надавали розстрочку для сплати боргу;

В) купець мав повернути товар або гроші впродовж одного року, якщо ж після цього він так і не повертав борг, його перетворювали на раба;

Г) купець звільнявся від будь-якої відповідальності, адже означена ситуація склалася не з його вини;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

3. Якщо пан образив закупа, відібравши в останнього надану йому раніше позику або майно, то:

- А) закуп ставав вільним;
- Б) пан був зобов'язаний повернути закупові позику або майно;
- В) пан був зобов'язаний сплатити закупові 40 кун;
- Г) пан був зобов'язаний повернути закупові позику або майно, а також сплатити останньому 60 кун;
- Д) інший варіант розв'язання ситуації.

4. Якщо пан продавав свого закупа, то:

- А) закуп міг стати вільним, але за умови термінового повернення панові третини свого боргу;
- Б) пан сплачував закупові за образу 12 гривен;
- В) закуп ставав вільним, а пан ще й сплачував йому за образу 12 гривен;
- Г) закуп ставав вільним, а пан сплачував за образу 12 гривен продавцю;
- Д) інший варіант розв'язання ситуації.

5. Якщо пан у стані алкогольного сп'яніння побив свого закупа, то:

- А) пан був змушений заплатити за купу за образу;
- Б) закуп ставав вільним;
- В) пан звільняв закупа, а також сплачував йому за образу 12 гривен;
- Г) дії пана ніяк не каралися;
- Д) інший варіант розв'язання ситуації.

6. Якщо під час судового процесу в якості свідка не вдавалося знайти жодної вільної людини, то:

- А) можна було посилатися на свідчення холопа;
- Б) можна було посилатися на свідчення челядина;
- В) можна було посилатися на свідчення закупа;
- Г) можна було посилатися на свідчення рядовича;
- Д) інший варіант розв'язання ситуації.

7. Якщо одна людина навмисно підпалила двір іншої людини, то:

- А) на палія очікувала смертна кара;
- Б) палій мав відшкодувати збитки власнику спаленого двору, але мав право й надалі мешкати в общині, в якій жив до моменту підпалу;
- В) палій мав відшкодувати збитки власнику спаленого двору, а його самого та членів його родини перетворювали на рабів;
- Г) у палія забирали все майно, за рахунок якого, насамперед, відшкодовувалися збитки власника спаленого будинку, рештою майна розпоряджався князь, від якого залежала майбутня доля палія та членів його родини;
- Д) інший варіант розв'язання ситуації.

8. Якщо вільна людина вбила холопа, то:

- А) вільна людина мала сплатити господарю вбитого нею холопа виру в розмірі 5 гривен;
- Б) вільна людина мала сплатити господарю вбитого нею холопа виру в розмірі 10 гривен;
- В) вільна людина мала сплатити господарю вбитого нею холопа виру в розмірі 15 гривен;
- Г) вільна людина мала сплатити господарю вбитого нею холопа виру в розмірі 20 гривен;
- Д) інший варіант розв'язання ситуації.

9. Якщо смерд помирав, не залишивши спадкоємців чоловічої статі, то:

- А) його майно мало перейти до князя;
- Б) його майно розподілялося між найближчими родичами із обов'язковим виділенням частини майна незаміжнім дочкам;
- В) його майно розподілялося між усіма дочками незалежно від їхнього сімейного статусу;
- Г) його майно переходило до общини, в якій він жив;
- Д) інший варіант розв'язання ситуації.

10. Якщо дружина після смерті чоловіка відмовлялася виходити вдруге заміж, то:

- А) вона мала право на отримання всього майна, яке залишив її чоловік;

Б) вона мала право на отримання лише частини майна, яке залишив її чоловік;

В) вона взагалі не мала право на отримання майна, яке залишив її чоловік;

Г) родичі чоловіка, хоч і не були зобов'язані виділяти їй частину майна померлого, однак мали утримувати її до самої смерті;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

11. Якщо після смерті чоловіка, в нього залишалися діти, народжені від рабині, то:

А) вони не мали право на отримання частини майна, але ставали вільними разом із своєю матір'ю;

Б) вони мали право на отримання частини майна, але продовжували залишатися рабами разом із своєю матір'ю;

В) вони ставали вільними разом із своєю матір'ю та мали право на отримання частини майна;

Г) вони ставали вільними та мали право на отримання частини майна, але їхня матір залишалася рабинею;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

12. Якщо помирає голова родини, то:

А) батьківський двір успадковував старший син;

Б) батьківський двір успадковував молодший син;

В) батьківський двір ділився між усіма синами померлого;

Г) батьківський двір ніхто з родичів не успадковував, оскільки він переходив у власність князя;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

13. Якщо дружина померлого, залишившись вдовою, виявила бажання жити разом із дітьми, однак останні відмовлялися задовольнити бажання своєї матері, то:

А) задовольнялося бажання дружини померлого;

Б) задовольнялося бажання дітей померлого;

В) задовольнялося бажання дружини померлого, але жінка повинна була віддати дітям частку майна, яка їй дісталася після смерті чоловіка;

Г) задовольнялося бажання дітей померлого, але за умови, якщо вони сплачували своїй матері грошову компенсацію;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

14. Якщо жінка, яка померла, не залишила заповіту, то:

А) майно померлої жінки розподілялося між усіма її дітьми;

Б) майно померлої жінки могли успадкувати лише її сини;

В) майно померлої жінки могли успадкувати лише її дочки;

Г) майно померлої жінки успадковували або син, або дочка, в залежності від того, в кого жінка жила, хто доглядав за нею, хто її утримував;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

15. Якщо холоп, видавши себе за вільну людину, взяв у когось гроші в кредит, то:

А) віддавати борг холопа мав його власник;

Б) власник холопа міг не віддавати борг останнього, але мав відмовитися від права власності на свого раба на користь ошуканої холопом людини;

В) ошукана холопом людина не мала права висувати до його власника жодних претензій та була змушена самостійно знайти ошуканця й повернути свій борг;

Г) якщо холопа вдавалося упіймати, за подібні дії на нього чекала смерть;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

ТЕСТИ

1. Коротка редакція Руської Правди датується:

А) X ст.;

Б) XI ст.;

В) XII ст.;

Г) XIII ст.

2. Оберіть складову частину Руської Правди, яка **не має відношення** до її Розширеної редакції:

А) Суд Ярослава;

Б) Правда Ярослава;

В) Статут Володимира Мономаха;

Г) Статут про холопів.

3. Оберіть список Руської Правди, **який не має відношення** до її Короткої редакції:

- А) Академічний;
- Б) Пушкінський;
- В) Археографічний;
- Г) Синодальний.

4. Оберіть групу осіб, яка **не входила** до категорії вільних:

- А) огнищани;
- Б) смерди;
- В) ізгої;
- Г) рядовичі.

5. Князівські з'їзди в Київській Русі називалися:

- А) віче;
- Б) боярська рада;
- В) поле;
- Г) сними.

6. «Вєрв» та «мир» – це:

- А) сусідська община;
- Б) князівські дружинники;
- В) різновиди церковного суду;
- Г) різновиди штрафів.

7. Назвіть джерело права місцевого походження:

- А) Салічна правда;
- Б) Прохірон;
- В) Покон вирний;
- Г) Номоканон.

8. Першим на теренах Давньоруської держави з'явився:

- А) Номоканон Іоанна Схоластика;
- Б) Номоканон Св. Сави Сербського;
- В) Номоканон Фотія;
- Г) Номоканон при Великому Требнику.

9. Збірник норм візантійського кримінального, цивільного, процесуального та церковного права, складений імператором Василієм I Македонянином, це:

- А) Еклога;
- Б) Прохірон;
- В) Закон судний людям;
- Г) Книги законні.

10. Градський закон – це перекладені слов'янською мовою:

- А) Еклога і Номоканон;
- Б) Прохірон і Книги законні;
- В) Еклога і Прохірон;
- Г) Еклога і Закон судний людям.

11. Особа, яка внаслідок певних причин втратила свій звичний соціальний статус і не набула іншого, називалася:

- А) смерд;
- Б) прощенник;
- В) ізгой;
- Г) закуп.

12. Грошовий штраф, який сплачувався вбивцею на користь князя за вбивство вільної людини й становив 40 гривен, це:

- А) урок;
- Б) продаж;
- В) головщина;
- Г) вира.

13. Штраф за різні правопорушення (крім убивства та каліцтва), який стягувався на користь князя, це:

- А) урок;
- Б) продаж;
- В) головщина;
- Г) вира.

14. Найтяжчий вид покарання в Київській Русі – потік (поток) та пограбування – **не застосовувався** до такого виду злочинів:

- А) чаклування;

- Б) вбивство під час розбійного нападу;
- В) підпал;
- Г) конокрадство.

15 Князівський дружинник у Давньоруській державі, зазвичай, молодший воїн, який, крім виконання своїх безпосередніх обов'язків (воєнної служби), брав участь в управлінні князівським господарством, це:

- А) огнищанин;
- Б) тіун;
- В) гридень;
- Г) мечник.

16. Група осіб, яка **не належала** до категорії «церковних людей»:

- А) задушні люди;
- Б) прощенники;
- В) прикладники;
- Г) послухи.

17. Розмежування світських і церковних судів було здійснено внаслідок судової реформи, проведеної в Давньоруській державі:

- А) Ольгою;
- Б) Володимиром Великим;
- В) Ярославом Мудрим;
- Г) Володимиром Мономахом.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Назвіть основні джерела права в Київській Русі, виокремивши в окремі групи пам'ятки іноземного походження та місцеві.

2. Розкрийте інформаційний потенціал Уставів Володимира Великого та Ярослава Мудрого як історико-юридичних джерел.

3. Охарактеризуйте Руську Правду як визначну історико-юридичну пам'ятку Київської Русі: концепції про походження, авторство, списки, редакції, структура, джерела, характер, принципи, вплив на розвиток правових систем західних та південних слов'ян. Чи зберігся оригінал Руської Правди?

4. Доведіть, що Київська Русь була ранньофеодальною державою.

5. Визначте форму правління та політичний режим Київської Русі. Доведіть, що форма державного устрою Давньоруської держави впродовж всього періоду її існування еволюціонувала.

6. Перелічіть органи центрального управління в Київській державі.

7. Охарактеризуйте «горизонтальний» (родового старшинства) принцип престолонаслідування та встановіть період у історії Київської Русі, для якого він був характерний.

8. Охарактеризуйте «вертикальний» (вотчинний) принцип престолонаслідування та встановіть період у історії Київської Русі, для якого він був характерний.

9. Зазначте, які саме державні функції у Київській Русі перебрала на себе церква.

10. Поясніть сутність десяткової та двірсько-вотчинної системи управління землями та встановіть періоди в історії Київської Русі, для яких вони були характерні.

11. Охарактеризуйте місцеві органи управління в Київській Русі.

12. На які соціальні категорії поділялося населення Київської Русі?

13. Назвіть форми землеволодіння у Київській Русі.

14. Які суди існували в Київській Русі? Визначте недоліки існуючої у той час судової системи.

15. Охарактеризуйте судовий процес у Київській Русі. З'ясуйте форми досудового провадження. Наведіть приклади відомих вам видів доказів.

16. Охарактеризуйте кримінальне право Київської Русі.

17. Охарактеризуйте цивільне право Київської Русі

18. Охарактеризуйте спадкове право Київської Русі.

19. Визначте правовий статус жінки в Київській Русі. Чи зустрічали ви в Руській Правді факти, які б свідчили про її принижене становище?

20. Охарактеризуйте шлюбно-сімейне право Київської Русі.

ТЕМА 3. ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКЕ КНЯЗІВСТВО: ДЕРЖАВА І ПРАВО

План

1. Державно-політичний устрій:
 - а) органи державної влади;
 - б) органи державного управління;
 - в) судова влада.
2. Особливості суспільного ладу Галицько-Волинської держави.
3. Правова система Галицько-Волинської держави.

Основні терміни та поняття: *волость, городники, дворський (дворецький), десяцький (десятник), кормління, мала дружина, печатник, писець, сідельничий, соцький, стольник, тисяцький.*

Методичні рекомендації

Мета заняття полягає в розгляді державно-політичного устрою Галицько-Волинської держави, з'ясуванні особливостей її суспільного ладу та основних галузей права на основі опрацювання грамоти князя Івана Ростиславовича Берладника (1134 р.), статутної грамоти князя Мстислава Даниловича (1289 р.), «Рукописання» (або заповіту) – передсмертної грамоти – князя Володимира Васильовича (1287 р.), а також інших історико-юридичних джерел.

Готуючись до **першого питання**, слід звернути увагу на те, що Галицько-Волинська держава, створена в результаті об'єднання 1199 р. Галицького та Волинського князівств, стала спадкоємицею державно-правової традиції Київської Русі. Охарактеризуйте особливості політичного розвитку та форму правління Галицько-Волинської держави на різних етапах її існування. Використовуючи джерела, проаналізуйте систему влади та управління Галицько-Волинської держави. Чи існували відмінності у правовому статусі князя в Галицько-Волинській державі та Київській Русі? Охарактеризуйте функції князя Галицько-Волинської держави, а також порядок престолонаслідування. За яких обставин та які саме галицько-волинські володарі отримали титул короля?

Охарактеризуйте структуру, склад та джерела утримання війська галицько-волинських володарів. Визначте функції, охарактеризуйте порядок скликання, проаналізуйте склад та з'ясуйте роль місцевої боярської ради у політичному житті держави. Поясніть, чому віче в Галицько-Волинській державі не набуло такого значення, як в інших руських землях. Охарактеризуйте порядок його скликання. Чи існувала в Галицько-Волинській державі традиція проведення снемів? Якщо так, наведіть приклади найвідоміших з них.

Характеризуючи органи державного управління Галицько-Волинської держави, потрібно розглянути центральне та місцеве управління. Необхідно пам'ятати, що центральне управління в Галицько-Волинській державі базувалося на двірцево-вотчинній системі, відтак потрібно з'ясувати особливості її функціонування. Поясніть, чому посада двірського (дворецького) вважалася найголовнішою у державній структурі. Визначте функції печатника (канцлера), писця, стольника, сідельничого. З яких джерел утримувалася князівська адміністрація? Охарактеризуйте місцеву систему управління Галицько-Волинської держави. Врахуйте, що територія Галицько-Волинської держави поділялася на князівства (землі), які, у свою чергу, поділялися на волості, центрами яких були міста-города. З'ясуйте специфіку системи «кормління». Охарактеризуйте функціональні обов'язки тисяцьких (воевод), соцьких, десятників, волостелів та посадників. Крім того, потрібно з'ясувати, як саме здійснювалося управління в селянських общинах. Охарактеризуйте функції старців (старост). Зверніть увагу на той факт, що наприкінці XIII – у першій половині XIV ст. на теренах Галицько-Волинської землі почало поширюватися магдебурзьке право, згідно з яким у містах запроваджувалося самоврядування. Студенти мають перелічити міста, які першими отримали право на самоврядування, а також з'ясувати, чи застосовувалося воно у повному обсязі. На які саме привілеї могли розраховувати мешканці міста, що отримало магдебурзьке право?

Характеризуючи судову владу, зверніть увагу, що вона не була відокремлена від адміністративної. Порівняйте судову систему Галицько-Волинської держави та Київської Русі. Також визначте, чи існували істотні відмінності у здійсненні судочинства. З'ясуйте особливості функціонування та сферу юрисдикції суду в містах із магдебурзьким правом.

Друге питання вимагає вивчення правового становища населення Галицько-Волинської держави. Слід порівняти правове становище різних суспільних верств Галицько-Волинської держави та Київської Русі й виявити відповідні зміни. Перш за все, охарактеризуйте категорію вільних людей. Почніть із з'ясування правового становища князя. Потрібно виокремити відмінності у формуванні князівського домену в Галичині та на Волині, а також розглянути вплив цих відмінностей на соціальне становище великого князя і боярства Галицько-Волинської держави. Характеризуючи останнє, потрібно зважати на його неоднорідність: поділ на велике, середнє та дрібне. Особливу увагу приділіть правовому статусу «мужів галицьких», які відігравали найважливішу роль у суспільній ієрархії. Охарактеризуйте поширені у той час форми боярського землеволодіння («до волі господарської», «до живота», «в отчину»). Поміркуйте, що саме було основою економічної могутності боярства. Чи можна було потрапити до боярської верстви представникам інших груп населення?

Окремо потрібно зупинитися на характеристиці мешканців міст, соціальний склад яких був неоднорідним. Окремо охарактеризуйте заможну купецько-лихварську верхівку («мужі градські», містичі), середній прошарок (ремісники, майстри, дрібні торговці), міські низи (робітні люди, «люди менші», підмайстри, обслуга). Для аналізу розмірів та форм феодальних повинностей міського населення на користь держави використовуйте уставну грамоту князя Мстислава Даниловича (1289 р.). Зверніть увагу на існування купецьких об'єднань («гречники», «чудинці» та ін.) і ремісничих корпорацій («цехи», «вулиці», «сотні», «братчини»). З'ясовуючи правове становище іноземних купців, проаналізуйте, зокрема, грамоту князя Івана Ростиславовича Берладника (1134 р.) та визначте, які саме пільги для них передбачалися. Також потрібно зупинитися на характеристиці духовенства. Визначте роль вищого духовенства – архієпископів, єпископів, ігуменів – у суспільному житті.

Проаналізуйте правове становище основної маси населення Галицько-Волинської держави – селянства – з урахуванням його поділу на вільних та залежних. Також слід охарактеризувати форми феодальної залежності селянства: стягнення данини (татарщина, сребщина), відбування різноманітних повинностей (підводної,

військової) на користь князівства та князівського двору, а також відробітки на панській землі, сплата оброку (дякла) натурою на користь місцевих феодалів. Окремо слід зупинитися на причинах переходу від натурального до грошового оброку – «чиншу». З'ясуйте, чи були поширені в Галицько-Волинській державі такі категорії населення, як закупи, ізгої, рядовичі. Поміркуйте, чому холопство на теренах Галицько-Волинської землі не набуло значного поширення.

Третє питання передбачає вивчення джерел та з'ясування характерних рис права Галицько-Волинської держави. Внаслідок того, що Галицько-Волинська держава стала історичною спадкоємицею державно-правових традицій Київської Русі, на її теренах продовжувала існувати правова система, що сформувалася в ранньофеодальний період. Зважаючи на це, необхідно, перш за все, звернути увагу на такі джерела права, як звичаї, Руську Правду, церковні Устави Володимира та Ярослава. Також потрібно пам'ятати, що значного поширення на теренах Галицько-Волинської держави набуло князівське законодавство у формі уставів, грамот, договорів і т.д. Відтак потрібно ознайомитися з грамотою князя Івана Ростиславовича Берладника (1134 р.), статутною грамотою князя Мстислава Даниловича (1289 р.), «Рукописанням» (або заповітом) – передсмертною грамотою – князя Володимира Васильковича (1287 р.) та грамотами князя Андрія Юрійовича (1320 р.). По-перше, необхідно відтворити основні факти життєпису цих князів, по-друге, встановити обставини та причини складання ними документів юридичного характеру, по-третє, проаналізувати їх зміст. Окремо слід проаналізувати договори князів із іншими державами.

Поміркуйте, як саме вплинуло на формування суспільно-політичних відносин Галицько-Волинської держави західноєвропейське право. Які привілеї отримувало місто (населення міста), якому надавалося магдебурзьке право? За яких обставин та за якого князя воно з'явилося в містах Галицько-Волинської держави? Яке місто і коли саме отримало повне магдебурзьке право? Для характеристики магдебурзького права проаналізуйте, зокрема, грамоту Юрія II Болеслава (1339 р.).

Потрібно також зупинитися на характеристиці основних галузей права. Охарактеризуйте інститут права власності. Визначте суб'єкти права власності. Чи могли виступати в якості останніх у

Галицько-Волинській державі холопи та челядь? Перелічіть об'єкти права власності. Охарактеризуйте основні форми земельної власності (князівський домен, боярська вотчина, земля громади (общини) і т.д.). При цьому зацентуйте увагу на джерелах набуття тієї чи іншої форми, особливо, коли вестимете мову про способи набуття феодальної земельної власності. Назвіть підстави виникнення зобов'язань. Назвіть види поширених у той час договорів, а також визначте їхню форму. Охарактеризуйте шлюбно-сімейне право. Пригадайте з попереднього заняття основні етапи укладання шлюбу, шлюбний вік наречених, підстави для розірвання шлюбу. Чи існували відмінності у правовому статусі жінки Київської Русі та Галицько-Волинської держави? Охарактеризуйте інститут опіки та піклування. Чи відрізнялося спадкове право Галицько-Волинської держави від спадкового права Київської Русі? З'ясуйте особливості спадкування за законом і заповітом. Яка форма заповіту існувала за тих часів? Характеризуючи кримінальне право, зверніть увагу на відсутність однозначного трактування поняття злочину, а також на відсутність різниці між кримінальним правопорушенням та цивільно-правовим. Пригадайте з попереднього заняття, хто міг виступати в якості суб'єкта злочину. Визначте суб'єктивну сторону злочину. Перелічіть об'єкти злочину. Чи можна чітко визначити об'єктивну сторону злочину? Охарактеризуйте види злочинів. Порівняйте систему покарань на теренах Галицько-Волинської держави та Київської Русі. З'ясуйте, чи існували відмінності у процесуальному праві обох держав.

Теми рефератів

1. Державний лад Київської Русі та Галицько-Волинської держави: порівняльна характеристика.
2. Князівське законодавство як джерело права Галицько-Волинської держави.
3. Магдебурзьке право на теренах Галицько-Волинської держави: джерела, сутність, особливості поширення.

Джерела

Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження.

Тексти / Олег Купчинський. – Львів : ТОВ «Простір-М», 2004. – 1284 с.

Памятники русского права / [под ред. С. В. Юшкова]. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1953. – Выпуск второй: Памятники права феодально-раздробленной Руси XII–XV в.в / [сост. А. А. Зимин]. – С. 26–32.

Хрестоматія з історії Української РСР : посібник для вчителів / [під ред. І. О. Гуржія]. – К. : Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1959. – Т. I: З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. – 747 с.

Підручники та навчальні посібники

Заруба В. М. Держава і право Київської та Галицько-Волинської Русі (кінець VIII ст. – початок XIV ст.) : Навчальний посібник / В. М. Заруба. – К. : Істина, 2007. – С. 34–46, 79–80.

Захарченко П. П. Історія держави і права України : Підручник / П. П. Захарченко. – К. : Атака, 2004. – С. 40–44.

Іванов В. М. Історія держави і права України : Підручник / В. М. Іванов. – К. : МАУП, 2007. – С. 85–95.

Історія держави і права України : Підручник / А. С. Чайковський (кер. авт. кол.), В. І. Батрименко, Л. О. Зайцев, О. Л. Копиленко та ін. ; За ред. А. С. Чайковського. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – С. 80–93.

Музиченко П. П. Історія держави і права України : Навч. посіб. / П. П. Музиченко. – 6-те вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2007. – С. 49–67.

Терлюк І. Я. Історія держави і права України (Доновітній час) : Навчальний посібник / І. Я. Терлюк. – К. : Атіка, 2006. – С. 67–88.

Література

Бойко Г. В. Еволюція місцевого та регіонального самоврядування в умовах розвитку європейської демократії / Г. В. Бойко, Н. В. Камінська // Архіви України. – 2014. – № 4–5. – С. 73–83.

Бойко І. Галицько-Волинська держава (1199–1349 рр.): від князівства до королівства / І. Бойко // Право України. – 2013. – № 10. – С. 265–274.

Бойко І. Історико-правові аспекти приєднання Галичини до складу середньовічної Польщі у XIV ст. / І. Й. Бойко // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матер. XII регіон. наук.-практ. конф. (Львів, 9–10 лютого 2006 р.). – Львів, 2006. – С. 73–75.

Бойко І. Особливості вервних судів Галицько-Волинської держави (1199–1349 рр.) / І. Бойко, М. Бедрій // Часопис Київського університету права. – 2008. – № 1. – С. 32–36.

Бойко І. Й. Джерела права Галицько-Волинської держави (1199–1349 рр.) / І. Й. Бойко // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2006. – Вип. 42. – С. 59–65.

Бойко І. Й. Інститут покарання у джерелах права Галицько-Волинської держави (1199–1349 рр.) / І. Й. Бойко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Національний університет «Одеська юридична академія». – Одеса, 2013. – Вип. 69. – С. 261–269.

Войтович Л. В. Королівство Русі: реальність і міфи / Л. В. Войтович // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – 2003. – Вип. 7. – С. 63–71.

Войтович Л. В. Тевтонський орден у політиці Галицько-Волинського князівства / Л. В. Войтович // Український історичний журнал. – 2010. – № 6. – С. 4–17.

Головко О. Б. Зустріч цивілізацій в середині XIII ст.: держава Романовичів між католицьким Заходом і монгольським Сходом / О. Б. Головко // Східний світ. – 2005. – № 1. – С. 47–56.

Гошко Т. Міське самоврядування на українських землях у 14–16 ст. / Т. Гошко. – Прага, 2000. – 111 с.

Дашкевич Я. Українські землі в часах Галицько-Волинської держави: (кінець X – середина XIV ст.) / Я. Дашкевич // Пам'ять століть. – 2002. – № 4. – С. 3–21.

Кобилецький М. Надання місту Сяноку магдебурзького права / М. Кобилецький // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2006. – Вип. 42. – С. 82–89.

Кобилецький М. М. Магдебурзьке право в Україні [Електронний ресурс] / М. М. Кобилецький // Порівняльно-аналітичне право. – № 3-1/2013. – С. 33–36. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/3-1_2013/1/Kobyletsyiy%20M.M..pdf.

Котенко Т. Особливості поширення магдебурзького права у слов'янських народів / Т. Котенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2007. – Вип. 74–76. – С. 146–149.

Котляр М. Галицько-Волинська Русь у XIII ст. / М. Котляр // Київська старовина. – 1999. – № 6. – С. 3–14.

Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь / М. Ф. Котляр. – К. : Альтернативи, 1998. – 336 с.

Котляр М. Ф. Галицько-Волинське князівство (до 800-ліття утворення) / М. Ф. Котляр // Український історичний журнал. – 2000. – № 1. – С. 21–32.

Кульчицький В. Галицько-Волинська держава (1199–1349) : моногр. / В. Кульчицький, Б. Тищик, І. Бойко. – Львів : ВАТ «Бібльос», 2005. – 280 с.

Купчинський О. А. Реконструйовані акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст. / О. А. Купчинський // Рукописна та книжкова спадщина України : археограф. дослідж. унікальних арх. та бібл. фондів / Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. – К., 2005. – Вип. 10. – С. 155–162.

Паславський І. В. Коронація Данила Галицького в контексті політичних і церковних відносин XIII століття / І. В. Паславський. – Львів : «Місіонер», 2003. – 112 с.

Ровинська К. І. Магдебурзьке право як підґрунтя формування місцевого самоврядування на території України / К. І. Ровинська // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. / Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України. – Х., 2013. – Вип. 2 (41). – С. 257–263.

ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ

ГРАМОТА ІВАНА РОСТИСЛАВОВИЧА БЕРЛАДНИКА (1134 р.)

В ім'я отця і сина, [і святого духа]: я, Іван Ростиславович від Галицького столу, князь Берладський¹ дозволяю купцям месемврійським² не сплачувати мит³ у місті нашому [в Ма]лому в

Галичі⁴ на ізклад⁵, хіба що в Берладі⁶ і в Текучому⁷, і [в м]істах наших. А на ісвоз⁸ за різний товар місцевий і угорський, і руський, і чесь[кий] не платити ніколи, хіба що в Малому в Галичі. А карає воевода. А на тому клятва. (В літо) від різдва Христового, тисячу й сто й тридцять й четвертого року місяця травня 20 день.

¹ Берладське князівство розташовувалося у Придунайських землях.

² Месемврія – давнє місто в Болгарії.

³ На теренах Південно-Західної Русі торгівельне мито, пізніше в XIV–XV ст. – проїзне мито.

⁴ Малий Галич – місто й порт Галац, що розташовується на сході Румунії.

⁵ Склад. Мова йде про те, що за привіз болгарськими купцями товарів «на ізклад» мит у Малому Галичі не сплачувався на відміну від інших міст князівства.

⁶ Берладь (Бирлад) – місто на сході Румунії, на р. Берлад (Бирлад) – лівій притоці р. Серету.

⁷ Текуч – місто в Румунії, над рікою Берлад (Бирлад).

⁸ Місце причалу та вивантаження суден. Мова йде про те, що при торгівлі «на ісвоз» мит у Малому Галичі сплачувався на відміну від інших міст князівства.

Перекладено за виданням:

Памятники русского права / [под ред. С. В. Юшкова]. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1953. – Выпуск второй: Памятники права феодально-раздробленной Руси XII–XV в.в / [сост. А. А. Зимин]. – С. 26, 30–31.

ЛІТОПИСНА РОЗПОВІДЬ ПРО МІЖУСОБНУ БОРОТЬБУ В ГАЛИЦЬКІЙ ЗЕМЛІ (1170 р.)

Того ж року втекла княгиня Ярославова¹ із Галича до Ляхів із сином своїм Володимиром, і Костянтин Сірославич, і багато бояр з нею, були там 8 місяців. І почав слати до неї (послів) Святополк² і інша дружина, ваблячи її назад (словами): «Князя тобі маєм». Володимир³ же послав до Святослава Мстиславича просячи в нього Червень⁴: «Адже мені, там сидячи, добре буде слати до Галича; якщо я сяду в Галичі, то Бужськ твій поверну тобі і ще 3 міста дам тобі в придачу». І Святослав дав йому, і Володимир хрест цілував⁵ помагати йому (Святославові). І пішов Володимир у Червень з матір'ю. І зустріла його звістка з Галича від Святополка: «Поспішай; батька твого ми забрали, і приятелів його Чаргових дітей повбивали;

а твій ворог – це Настаська⁶). Галичани ж, розклавши вогонь, спалили її, а сина її послали в ув'язнення, а князя⁷ водили до хреста⁸, що він не буде обіжати княгиню, і так уладнали справу.

¹ Дружина Ярослава Осмомисла Настасія.

² Дружинник князя Ярослава Осмомисла.

³ Син Ярославни.

⁴ Червень – місто на березі річки Західний Буг.

⁵ Присягав.

⁶ Дружина Ярослава Осмомисла Настасія.

⁷ Ярослава Осмомисла.

⁸ Водили до присяги з цілуванням хреста.

Текст подано за виданням:

Хрестоматія з історії Української РСР : посібник для вчителів / [під ред. І. О. Гуржія]. – К. : Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1959. – Т. I: 3 найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. – С. 79.

СВІДЧЕННЯ ЛІТОПИСЦЯ ПРО ВИСТУП ГАЛИЦЬКИХ БОЯР ПРОТИ КНЯЗЯ ВОЛОДИМИРА (1188 р.)

Року 1188. Коли Володимир князював у Галицькій землі, то він любив багато пити, а радитися з мужами своїми не любив; він відняв у попа дружину і зробив її своєю дружиною, і народилося в неї два сини. А володимирський князь Роман Мстиславович посватався з ним, віддавши свою дочку за його найстаршого сина; і ось Роман, довідавшись, що мужі галицькі недружно живуть із князем своїм, довідавшись про його насильства, що де полюбивши жінку чи дочку чино, він забирав її насильством, Роман послав, не ховаючись, до мужів галицьких і підбурював їх проти свого князя, щоб вони вигнали його з його вітчизни і прийняли на князювання самого Романа. Галицькі ж мужі, прийнявши пораду Романову, з'єднавши полки свої і скріпивши свою змову присягою, повстали проти свого князя, але не наважилися ні схопити його, ні вбити, бо не всі були в тій змові і боялися приятелів Володимирових, і, порадившись, вони послали до свого князя сказати йому ось що: «Княже, ми повстали не проти тебе, але ми не хочемо кланятися попаді, а хочемо вбити її; а ти, де захочеш, там для тебе візьмем (дружину)»: вони так сказали,

знаючи, що він не відпустить попаді, але щоб їм можна було як-небудь прогнати його, і вони цим пригрозили йому. Він же, злякавшись, забравши з військом своїм багато золота і срібла і забравши жінку свою і обох синів, поїхав в Угорщину до короля. А галичани... послали за Романом.

Текст подано за виданням:

Хрестоматія з історії Української РСР : посібник для вчителів / [під ред. І. О. Гуржія]. – К. : Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1959. – Т. I: З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. – С. 79–80.

ЗВІСТКА ЛІТОПISУ ПРО ПОСОЛЬСТВО РИМСЬКОГО ПАПИ ІНОКЕНТІЯ ІІІ ДО ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО КНЯЗЯ РОМАНА (початок XIII ст.)

Роман Мстиславович, мстячи ляхам за їх неправди і за рани свої, зібрав галицьке і володимирське військо і пішов весною до Сандомира¹, взяв два міста і багато опустошив... Почувши ж, що Лешка² на королівство не взяли, розгнівавшись, пішов він знову до Сандомира і почав ще більше розоряти і села палити. Ляхи ж пустили від себе Лешка, щоб він став від себе просити Ярослава; він же, не знаючи, що його обманюють, бо був дитиною ще, послав від себе послів просити Романа. Також і папа³, почувши що Роман переміг угрів і ляхів і всю Русь підкорив під себе, послав до нього свого посла намовляти перейти в католицьку віру свою, обіцяючи йому міста надати і королем в Русі зробити його. Роман же сперечався, опираючись на святе письмо, а вони, не соромлячись, тиснули на нього ласкавими словами. Одного разу, як той посол говорив Романові, що папа дуже могутній і може його зробити багатим, могутнім і шановним з допомогою Петрового меча⁴, Роман, вийнявши свого меча, сказав послові: «Чи такий отой Петрів меч у папи? Якщо він має такий меч, то він може міста надавати, а я, доки маю його при бедрі, не хочу купувати, тільки кров'ю, як і батьки та діди наші примножали землю Руську, буду примножувати її». А Лешковим послам сказав: «Ідіть і скажіть: я не хочу з милості до вас – шкодити вам обом, тільки заплатіть мені витрати, які ви

погодилися; а якщо не можете стільки срібла негайно дати, то дайте мені Люблін з землею, поки виплатите». І, відпустивши тих послів, пішов у Галич.

¹ Сандомир (Судомир) – місто, розташоване в Свентокшиському воєводстві Польщі.

² Краківський князь (1194–1227).

³ Римський Папа Інокентій III (1198–1216).

⁴ Масться на увазі меч апостола Петра.

Текст подано за виданням:

Хрестоматія з історії Української РСР : посібник для вчителів / [під ред. І. О. Гуржія]. – К. : Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1959. – Т. I: З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. – С. 84.

РОЗПОВІДЬ ЛІТОПИСЦЯ ПРО БОРОТЬБУ МІЖ КНЯЗЕМ ДАНИЛОМ РОМАНОВИЧЕМ І ГАЛИЦЬКИМИ БОЯРАМИ (1240 р.)

В 1240 р. галицькі бояри називали своїм князем Данила, але всю землю держали самі. Вокняжився Доброслав і Судьч, попів внук, і грабували всю землю; і, прийшовши в Бакоту¹, взяв він усе Пониззя² без князівського веління. А Григорій Васильович думав захопити собі всю Перемиську гірську країну³. І було в землі велике заворушення і грабіж від них. Довідавшись про це, Данило послав до Доброслава свого стольника Якова з великою скорботою сказати: «Я – ваш князь, ви не виконуєте моїх велінь, грабуєте землю; я велів тобі, Доброславе, не приймати чернігівських бояр, а давати їм волості галицьким, коломийську ж сіль лишити для мене». Доброслав сказав: «Хай буде так». В той же час, коли Яків сидів у нього, прийшли Лазар Домажиреч і Івор Молибожич, два беззаконники, з смердів і поклонилися йому в землю. Яків здивувався і запитав про причину, чому вони поклонилися. Доброслав сказав: «Я дав їм Коломию». Яків же сказав йому: «Як ти можеш без князівського повеління віддати її їм? Великі князі держать цю Коломию для роздач дружинникам; а ці недостойні і Вотьнина⁴ держати». Доброслав же усміхнувся і сказав: «Що ж можу я сказати!» Приїхавши, Яків усе розповів князю Данилові. Данило ж

сумував і молився богу за свою отчину, об тім, що ці нечестивці держать і володіють нею. Небагато минуло часу, і Доброслав прислав (з доносом) на Григорія, говорячи: «Він тобі невірний»; Доброслав хотів заволодіти всією землею, а той противився йому. Самі почавши розбрат, вони приїхали до князя з великою гординою. Доброслав їхав в одній сорочці, бундючно, недивлячись на землю, а галичани йшли біля стремені його. Данило і Василько побачили його гордість і пройнялися великою ворожістю до нього. А Доброслав і Григорій обидва обвинувачували один одного. Почув Данило, що їх слова сповнені обману, що вони не хочуть по його волі ходити, а хочуть передати його владу іншому, і, поміркувавши з своїм братом, обурений їх явним беззаконням, звелів їх схопити.

¹ Місто на Поділлі.

² Низинна частина Галичини по Дністру.

³ Передгір'я Карпат.

⁴ Село в Галицькому князівстві.

Текст подано за виданням:

Хрестоматія з історії Української РСР : посібник для вчителів / [під ред. І. О. Гуржія]. – К. : Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1959. – Т. I: З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. – С. 76–77.

**НАДАННЯ ПАПОЮ РИМСЬКИМ ІНОКЕНТІЄМ IV¹
ПІДТРИМКИ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ З БОКУ
РИМСЬКОГО ПРЕСТОЛУ З МЕТОЮ СТВОРЕННЯ
АНТИОРДИНСЬКОЇ КОАЛІЦІЇ
(1246 р.)**

Найяснішому королю Русі – єпископ Інокентій, слуга слуг Божих.

Оскільки ми намірені удостоїти тебе і твоє Королівство як нову ниву [Господню] особливою милістю і благословенням, то охоче відгукнулися на твої прохання і доброзичливо вислухали твої просьби, покладаючись на милість Бога. Схилені твоїми благаннями, ми приймаємо тебе і згадане Королівство під заступництво святого Петра і наше, [що] й підтверджуємо сьогоднішнім листом.

Нехай не буде нікому з людей дозволено порушувати цю сторінку нашого покровительства або в нерозсудному зухвальстві виступати проти нього. Коли ж хто-небудь наслідиться це зробити, то хай він знає, що викличе на себе гнів усемогутнього Бога і святих апостолів Петра і Павла.

Дано в Ліоні, п'ятого дня перед Нонами травня (тобто 3 травня), третього року [понтифікату].

¹ Папа Римський (1243–1254), відомий спробами приєднання до Риму східної православної церкви, прагненням організації оборони Східної Європи від монголо-татарської навали, передачею 1253 р. Данилові Галицькому королівської корони та проголошенням 1253 р. «регіонального» хрестового походу проти монголо-татар із закликком взяти в ньому участь християн Польщі, Чехії, Моравії, Сербії та Померанії.

Текст подано за виданням:

Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / Олег Купчинський. – Львів : ТОВ «Простір-М», 2004. – С. 763–764.

ПРО ВІДРЯДЖЕННЯ ДО ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПАПОЮ ІНОКЕНТІЄМ ІV ЧЕНЦІВ ДОМІНІКАНСЬКОГО ОРДЕНУ¹ (1246 р.)

Найяснішому королю Русі – єпископ Інокентій, слуга слуг Божих.

Бажаючи відгукнутися на твої прохання і з Божою допомогою задовольнити у всьому твої побажання, ми відряджаємо під твою опіку улюблених синів, братів Олексія і товариша його [...], що був з ним у Богемії², з домініканського ордену, даючи їм цією грамотою ті ж повноваження, які мають особи, скеровані до татар.

Дано в Ліоні, п'ятого дня перед Нонами травня, третього року [понтифікату].

¹ Домініканський орден (Орден Проповідників) – католицький чернечий орден, заснований на початку XIII ст. іспанським каноніком св.Домініком де Гусманом (де Гузманом).

² Історична область в Чеській Республіці.

Текст подано за виданням:

Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / Олег Купчинський. – Львів : ТОВ «Простір–М», 2004. – С. 764–765.

**ПАПА ІНОКЕНТІЙ ІV ПОВІДОМЛЯЄ ЧЕНЦЯМ
ДОМІНКАНСЬКОГО ОРДЕНУ ПРО НЕОБХІДНІСТЬ
ЇХНЬОГО ВІД'ЇЗДУ ДО ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ
ДЕРЖАВИ
(1246 р.)**

Братові Олексію і його товаришеві [...], що був з ним у Богемії, які перебувають в ордені домініканців – Інокентій, єпископ, слуга слуг Божих.

Бажаючи відгукнутись на прохання найдорожчого у Христі нашого сина [...] найчеснішого короля Русі і бажаючи в усьому з Божою допомогою задовольнити його побажання, ми відряджаємо вас для перебування при ньому, даючи вам нашим листом такі повноваження, якими наділені ті, хто посланий до татар.

А тому велимо негайно з'явитись перед цим королем і знаходитись при ньому [стільки], скільки йому буде потрібно.

Дано в Ліоні, п'ятого дня перед Нонами травня, третього року [понтіфікату].

Текст подано за виданням:

Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / Олег Купчинський. – Львів : ТОВ «Простір–М», 2004. – С. 765–766.

**НАДАННЯ ЗГОДИ ПАПОЮ РИМСЬКИМ ІНОКЕНТІЄМ ІV
НА ДОТРИМАННЯ РУСЬКИМ ДУХОВЕНСТВОМ
РЕЛІГІЙНИХ ОБРЯДІВ, ЯКІ НЕ СУПЕРЕЧАТЬ
КАТОЛИЦЬКІЙ ВІРІ
(1247 р.)**

Найяснішому королю Русі Данилові – єпископ Інокентій, слуга слуг Божих.

Оскільки ми особливо поважаємо тебе серед шанувальників церкви, [то] з Божою допомогою охоче спрямовуємо [наш] слух до твоїх прохань і чинимо милостиве благословення твоїм побажанням. Тому, найдорожчий у Христі сине, схиляючись до твоїх прохань, ми дозволяємо цим листом єпископам і іншим пресвітерам Русі дотримуватися обрядів, пов'язаних з [підготовкою святих дарів із] перебродженого тіста та інших їхніх релігійних звичаїв, які не суперечать католицькій вірі, тобто вірі римської церкви.

Нехай не буде нікому з людей дозволено порушувати цю сторінку нашого покровительства або в нерозсудливій зухвалості виступати проти нього. Коли ж хто-небудь наслідиться це зробити, то хай він знає, що викличе на себе гнів усемогутнього Бога і святих апостолів Петра і Павла.

Дано в Ліоні, шостого дня перед Календами вересня, п'ятого року [пontiфікату].

Текст подано за виданням:

Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / Олег Купчинський. – Львів : ТОВ «Простір–М», 2004. – С. 767.

НАДАННЯ ДОЗВОЛУ ПАПОЮ РИМСЬКИМ ІНОКЕНТІЄМ ІV НА ПОВЕРНЕННЯ НЕЗАКОННО ВІДІБРАНИХ У КНЯЗІВ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ СПАДКОВИХ ВОЛОДІНЬ (1247 р.)

Найяснішим королям Русі Данилові та Лодомерії – Василькові, братові його, і синові того ж Данила – єпископ Інокентій, слуга слуг Божих.

Оскільки від нас просять те, що [є] справедливим і почесним, то й сила справедливості, а також докази розуму вимагають, щоб, виконуючи покладені на нас обов'язки, ми довели цю [справу] до належного висліді. Тому, найдорожчі у Христі синове, схильні вашими справедливими проханнями [про повернення] володінь, земель та іншого добра, що належало вам за спадковим або іншим правом, [тобто всього] того, що інші королі, нешанобливо ставлячись до церкви, отримують у супереччя справедливості, ми даємо вам повну

можливість усунути несправедливість, завдану світською владою, спираючись на наш авторитет.

Нехай не буде нікому з людей дозволено порушувати цю сторінку нашого покровительства або в нерозсудливій зухвалості виступати проти нього. Коли ж хто-небудь насмілиться це зробити, то хай він знає, що викличе на себе гнів усемогутнього Бога і святих апостолів Петра і Павла.

Дано в Ліоні, шостого дня перед Календами вересня, п'ятого року [понтифікату].

Текст подано за виданням:

Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / Олег Купчинський. – Львів : ТОВ «Простір-М», 2004. – С. 768.

**ДОРУЧЕННЯ ПАПОЮ РИМСЬКИМ ІНОКЕНТІЄМ ІV
ПАПСЬКОМУ ЛЕГАТОВІ¹ АЛЬБЕРТОВІ ЗАКЛИКАТИ ВИЩЕ
ДУХОВЕНСТВО І РУСЬКИХ ВЕЛЬМОЖ ДО ВОЗЗ'ЄДНАННЯ
З РИМСЬКОЮ ЦЕРКВОЮ
(1247 р.)**

Архієпископові пруському, лівонському й естонському, легату папської столиці – Інокентій, єпископ, раб рабів Божих.

Як згинули в потопі всі, хто опинився поза ковчегом, так на муку вічного прокляття приречені всі, хто перебуває поза єдністю церкви, якщо їх не повернути до її лона. Схилений ось такими роздумами, наш найдорожчий у Христі син Данило, найясніший король Русі, якого просвітив Господь своїм милосердям, волюючи не смерті грішникам, а свого воскресіння і життя, просив нас із належною поштивістю у спеціальному листі і через недавно присланих з цією метою послів, щоб ми з властивою нам добросердністю удостоїли прийняти його самого і весь народ його Королівства, досі відірваний від єдиної віри, до спільності й обітниці римської церкви, голови й наставниці усім іншим.

А тому ми доручаємо тобі, як особисто причетному до цих земель, від імені нашої папської влади возз'єднати й прийняти їх, як особливо побожних синів названої римської церкви – матері всякої єдності, за умови, що згаданий король сам, утвердившись у своєму

благочестивому намірі, а також архієпископи, єпископи та інші магнати його Королівства, клятвено й щиро відрікаючись від схизми, пообіцяють і присягнуть, що вони віднині перебуватимуть у єдиній вірі, яку зберігає й проголошує римська церква, і у вічній обітниці цієї ж римської церкви.

Оголоси про це всенародно в містах і королівствах, де вважатимеш за потрібне, і подбай про публічне розголошення.

Дано в Ліоні, сьомого дня перед вересневими Ідами, п'ятого року [понтифікату].

¹ Представник Папи Римського в різних країнах, що призначається для виконання його доручень.

Текст подано за виданням:

Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / Олег Купчинський. – Львів : ТОВ «Простір-М», 2004. – С. 769–770.

НАДАННЯ ЗГОДИ ПАПОЮ РИМСЬКИМ ІНОКЕНТИЄМ ІV НА ОХОРОНУ І ЗАСТУПНИЦТВО ВОЛОДІНЬ КНЯЗІВ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ВІД ВОРОЖОГО ПОСЯГАННЯ (1247 р.)

Найяснішим Данилові, королю Русі, та Василькові, королю Лодомерії, братові його і синові Даниловому – єпископ Інокентій, слуга слуг Божих.

Оскільки ми закликаємо славити з Божою допомогою знатніших, іменитих і інших осіб, відданих церкві, і оскільки Бог і Господь наш Ісус Христос через своє терпіння знову покликав вас до єдності церкви, тому-то таких близьких [нам людей] ми хочемо наділити привілеями, удостоїти благословення і особливої милості. Адже у поклику вас до пошанування церкви розпізнається священнодіюча рука не людини, а всесильного Бога. Тому, наймиліші у Христі сини, схилені вашими проханнями, ми беремо під заступництво святого Петра і наше вас, володіння, сім'ї і все інше ваше добро – як рухоме, так і нерухоме, якими ви розумно володієте нині і зможете володіти в майбутньому з Божою допомогою,

придбаючи їх справедливим чином, і в чому вас, наступників ваших, вірних церкві, клятвено запевняємо апостольською владою і підтверджуємо цим посланням.

Нехай не буде нікому з людей дозволено порушувати цю сторінку нашого покровительства або в нерозсудливій зухвалості виступати проти нього. Коли ж хто-небудь наслідиться це зробити, то хай він знає, що викличе на себе гнів усмогутнього Бога і святих апостолів Петра і Павла.

Дано в Ліоні, другого дня перед Ідами вересня, п'ятого року [понтіфікату].

Текст подано за виданням:

Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / Олег Купчинський. – Львів : ТОВ «Простір-М», 2004. – С. 771.

**ПРО ПІДТРИМКУ ПАПОЮ РИМСЬКИМ ІНОКЕНТІЄМ ІV
ПОЛІТИКИ ЗАБОРОНИ НАБУТТЯ ВОЛОДІНЬ НА РУСІ
ХРЕСТОНОСЦЯМИ ТА ІНШИМИ ЧУЖИМИ ДУХОВНИМИ
ОСОБАМИ, ЯКОЇ ДОТРИМУВАЛИСЯ ГАЛИЦЬКО-
ВОЛИНСЬКІ КНЯЗІ
(1247 р.)**

Найяснішим королю Русі Данилові і Василькові, королю Лодомерії, братові його і синові Даниловому – єпископ Інокентій, слуга слуг Божих.

Необхідність гідних вшанувань і обітниць ваших охоче схвалюємо і з Божою допомогою допомогою прихильно вислухали ваші прохання. Схилившись до ваших благань, ми даною нам владою надаємо вам [право забороняти], щоб ніхто з хрестоносців або інших духовних осіб не міг без вашого дозволу набувати будь-які володіння у ваших землях або бути впровадженим ким-небудь у володіння.

Нехай не буде нікому з людей дозволено порушувати цю сторінку нашого покровительства або в нерозсудливій зухвалості виступати проти нього. Коли ж хто-небудь наслідиться це зробити, то хай він знає, що викличе на себе гнів усмогутнього Бога і святих апостолів Петра і Павла.

Дано в Ліоні, шостого дня перед Календами вересня, п'ятого року [понтіфікату].

Текст подано за виданням:

Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / Олег Купчинський. – Львів : ТОВ «Простір-М», 2004. – С. 772–773.

УРИВОК З ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО ЛІТОПISУ ПРО КОРОНАЦІЮ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО 1253 р.

Кін. серпня 1253

Тоді ж у Кракові перебували послы папині, що принесли [Данилові] благословення от папи [Іннокентія], і вінець, і сан королівський. Вони хотіли бачити князя Данила, але він сказав їм: «Не подобає мені бачитися з вами в чужій землі, нехай потім». <...>

Вересень 1253

У той же час прислав папа послів достойних, що принесли [Данилові] вінець, і скіпетр, і корону, які означають королівський сан, кажучи: «Сину! Прийми од нас вінець королівства». Він бо перед цим прислав [був] до нього біскупа¹ веронського і каменецького [Якова Браганца], кажучи йому: «Прийми вінець королівства». Але він, [Данило], у той час не прийняв був [вінця], сказавши: «Рать татарська не перестає. Зле вони живуть із нами. То як могу я прийняти вінець без підмоги твоєї?»

Тим часом Опізо, [посол папський], прийшов, несучи вінець [і] обіщючи: «Ти матимеш поміч од папи». Але він, [Данило], все одно не хотів, та умовила його мати його [Анна], і [князі лядські] Болеслав [Стидливий]² та Сомовит, [син Кондрата]³, і бояри лядські, кажучи: «Прийняв би ти вінець, а ми [готові] есмо на підмогу проти поганих».

Грудень 1253

Він, ото ж, прийняв вінець от Бога, од церкви Святих апостолів, від престолу святого Петра, і від отця свого, папи [Ін]нокентія, і від усіх єпископів своїх. [Ін]нокентій же проклинав тих, що хулили віру грецьку православну, і збирався він собор учинити про істинну віру [і] про возз'єднання церкви.

Прийняв же Данило од Бога вінець у городі Дорогичині <...>.

¹ Біскуп – католицький єпископ.

² Болеслав Сидливий (1126–1279) – князь Малої Польщі впродовж 1243–1279 рр.

³ Сомовит (Земовит) (1224–1262) – князь Мазовії, який був одружений з донькою Данила Галицького – Переяславою.

Текст подано за виданням:

Літопис руський / [пер. з давньорус. Л. Є. Махновця ; відп. ред. О. В. Мишанич]. – К. : Дніпро, 1989. – С. 412–413.

«РУКОПИСАННЯ»¹ КНЯЗЯ ВОЛОДИМИРА ВАСИЛЬКОВИЧА (близько 1287 р.)

В ім'я отця і сина і святого духа. Молитвами святої богородиці і пріснодіви Марії і святих ангелів. Це я, князь Володимир, син Василька, онук Романа даю землю свою усю та міста, після своєї смерті, братові своєму Мстиславові, і стольне своє місто Володимир; другу ж грамоту написав братові своєму таку саму; хоча й ще й княгині своїй написав грамоту таку саму.

В ім'я отця і сина і святого духа, молитвами святої богородиці і пріснодіви Марії і свтих ангелів. Це я, князь Володимир, Син Василька, онук Романа, пишу грамоту. Дав я княгині своїй, після своєї смерті, місто своє Кобринь², і з людьми, і з даниною, яку при мені дав али, так і після мене нехай дають княгині моїй. А що я дав їй своє село Городел³, із митом, то люди, які на мене робили, так і мають робити на княгиню мою після моєї смерті; якщо треба буде князеві місто закладати, то вони нехай йдуть робити до міста, а збори та данину татарську⁴ нехай дають князеві. А Садове⁵ та Сомино⁶ дав я княгині свої[й] і монастир своїх Апостолів⁷, що звів я за рахунок власних зусиль. А село Березовиче⁸ я купив у [Ю]рійовича у Давидовича Федірка, а дав я йому 50 гривен кун і 5 ліктів шарлату⁹, і броні дощаті¹⁰: а те [село] дав я також монастиреві Апостолів. А княгиня моя, після моєї смерті, якщо схоче в черниці піти, то нехай іде; якщо не схоче піти, то як їй завгодно. Мені ж не встати, щоб подивитися, що хто буде роботи після моєї смерті.

-
- ¹ Заповіт.
- ² Місто на р. Муховці, правій притоці р. Західний Буг.
- ³ Село, що знаходилося західніше м. Володимира-Волинського на р. Західний Буг.
- ⁴ Данина татарська (татарщина) – данина на користь татарського хана.
- ⁵ Село, що знаходилося на кордоні пізніших Володимирського та Луцького повітів.
- ⁶ Село, що знаходилося на відстані 45 км у південно-східному напрямку від м. Володимира-Волинського.
- ⁷ Знаходився поблизу м. Володимир-Волинський та був збудований коштом князя.
- ⁸ Село, що знаходилося на відстані 15 км у південно-східному напрямку від м. Володимира-Волинського.
- ⁹ Шарлат (скарлат) – особливий вид дорогоцінної, шовкової яскраво-червоної, тканини.
- ¹⁰ Панцир зі сталевих бляшок.

Перекладено за виданням:

Памятники русского права / [под ред. С. В. Юшкова]. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1953. – Выпуск второй: Памятники права феодально-раздробленной Руси XII–XV в.в / сост. [А. А. Зимин]. – С. 27–28, 31–32.

УСТАВНА ГРАМОТА КНЯЗЯ МСТИСЛАВА ДАНИЛОВИЧА (близько 1289 р.)

Це я, князь Мстислав, син короля, онук Романа, встановлюю ловче¹ на берестян навіки за їхню крамолу: з сотні – по два лукна меду і по дві вівці, і по п'ятнадцять десятків льону, і по сто хлібів, і по п'ять цебрів² вівса, і по п'ять цебрів жита, і по двадцять курей; і стільки з кожної сотні³; а з городян – чотири гривні кун. А хто моє слово порушить, то стане зі мною перед богом. І вписав я до літопису крамолу їхню.

¹ Повинність, за рахунок якої утримувалися князівські ловчі, слуги, що відповідали за організацію князівського полювання.

² Міра сипких тіл.

³ Адміністративна одиниця.

Перекладено за виданням:

Памятники русского права / [под ред. С. В. Юшкова]. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1953. – Выпуск второй: Памятники права феодально-раздробленной Руси XII–XV в.в / [сост. А. А. Зимин]. – С. 29, 31–32.

**ПРО УЧАСТЬ БЕРЕЗИНСЬКОГО СТАРОСТИ
(НАДЖУПАНА¹) ГРИГОРІЯ У ЗДІЙСНЕННІ СУДОЧИНСТВА
НА ТЕРИТОРІЇ ОДНІЄЇ З ЗАКАРПАТСЬКИХ
АДМІНІСТРАТИВНО-СУДОВИХ ОКРУГ
(1299 р.)**

Ми, Григорій, граф з Берега, урядник князя Русі Лева, та четверо суддів від тутешньої знаті.

Подаємо для пам'ятного запису, що на восьмий день [після свята] блаженного Георгія-мученика, особисто з'явившись перед нами, душевно здорові Софрон, Соломон, Степан та їхній брат Зовард, з одного боку, та Ладислав і Донч, сини Томи – з другого, за добровільним бажанням і згодою обох сторін, при посередництві нас та інших чесних людей дійшли до такого мирного єднання в усіх судових процесах, які досі між ними точаться чи відбуваються. У зв'язку з цим усі справи, які між ними ведуться, віддали на скасування і зробили так, щоб це було завершено, в чому і зобов'язалися.

Якщо б хтось із них намагався поновити згадані суперечки, в яких вони дійшли до примирення, або Ладислав і Донч, його брат, чи хтось із родичів, або Софрон і його брати, то перед [заявою] початком спору повинен сплатити сто марок.

Дано у Лупрет-Нані², на згаданий восьмий день, року Божого 1299.

[Місце прикріплення чотирьох печаток]

¹ Наджупан (ішпан) – призначений королем очільник жупи (комітату) – адміністративно-територіальної одиниці Закарпатської України, наділений адміністративною, військовою та судовою владою

² Містечко Березької столиці (жупи) Закарпаття, яке належало до володінь князівства Лева Даниловича або було йому підпорядковане.

Текст подано за виданням:

Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / Олег Купчинський. – Львів : ТОВ «Простір–М», 2004. – С. 128–129.

**ДОГОВІР КУПВЛІ-ПРОДАЖУ, УКЛАДЕНИЙ КНЯЗЕМ
ЛЕВОМ І ПРИВАТНОЮ ОСОБОЮ, ЯКИЙ СВДЧИТЬ ПРО
ПОШИРЕННЯ МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА¹ В ГАЛИЦЬКО-
ВОЛИНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ**

(Не пізніше 1301 р., березня 16 або не пізніше 1323 р., травня 31)

Я, князь Лев, продав Іванові вйтівство² у Перемишлі і кам'яну церкву святого Миколи під магдебурзьке право, він мені за це дав дві гривни золота і сорок сувоїв сукна або шовку [?], і я продав йому з усіма правами, [що випливають з] магдебурзького права, а саме: жоден вйт не має права суду, тільки вйт міста на основі вйтівського права, і ніхто його самого не може позивати в суд, а лише до князя. А цей князь його самого повинен судити разом з вйтами за вйтівським правом, а міщан ніхто не повинен судити, тільки вйт за магдебурзьким правом.

А продав я йому на всі часи і навічно.

І хто моє слово порушить, матиму з ним суд перед Богом.

¹ Магдебурзьке право – середньовічне міське право, за яким міське населення звільнялося з-під юрисдикції центральної урядової адміністрації або влади феодала, отримувало можливість користування власним правом та створення власних судово-адміністративних органів.

² 1) Невелике землеволодіння на великокнязівських землях; 2) назва посади вйта, наділеного судово-адміністративними функціями щодо сільських та міських станових соціальних спільнот.

Текст подано за виданням:

Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / Олег Купчинський. – Львів : ТОВ «Простір–М», 2004. – С. 145.

**ДОГОВІР ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКИХ КНЯЗІВ АНДРІЯ І
ЛЕВА ЮРІЙОВИЧІВ ІЗ ТЕВТОНСЬКИМ ОРДЕНОМ ПРО
ПОНОВЛЕННЯ ЗВ'ЯЗКІВ ПОЛІТИЧНОГО ТА
ЕКОНОМІЧНОГО ХАРАКТЕРУ
(1316 р.)**

Вельможному панові і улюбленому у Христі братові Карлу з Тревері¹, великому магістрові ордену шпиталю святої Марії Тевтонського дому в Єрусалимі² та іншим братам цього визнання у Пруссії.

Андрій і Лев, з Божої ласки князі всієї землі Русі, Галичини та Володимирщини, [шлють] поздоровлення і [бажають] після цього [проведеного] у боротьбі життя торжествувати серед небесних. Оскільки між шанованими мужами, вашими попередниками – магістром і братами пруськими, з одного боку, і нашими найяснішими предками – з другого, процвітали вияви люб'язності та добродійства взаємного сприяння, тому й нам відрадно з вами єднатися цим зв'язком прихильності та щирої дружби. Тим паче, що й шановний і побожний муж, наш милий родич Зігхард із Шварцбурга³, висловлювався за необхідність відновлення з нами дружби, що в данину [пов'язувала] наших предків, як це ширше сказано у відповідних документах та угодах. Ми, бажаючи за прикладом наших предків бути з вами у щирій дружбі та прихильності і дружніх союзів від давніх днів поміж нами укладених узагалі нічим не зменшити, радше з Божої волі щедріше примножити. Будемо, врешті, старатися надійно захистити ваші землі від татар і від будь-якого іншого ворожого нападника, як тільки це нам випаде. Крім того, перед вами і всім вашим народом ми є боржниками щодо всякої прихильності, сприяння та доброзичливості.

На засвідчення цього ми звеліли написати даний документ, зміцнений силою наших печаток.

Звершено і дано у Володимирі, року [від] втілення слова [Божого] 1316, у надвечір'я [дня] святого мученика Лаврентія.

¹ Карл фон Трір (бл. 1265–1324) – великий магістр Тевтонського ордену з 1311 по 1324 р.

² Католицький рицарсько-чернечий орден (Орден шпиталю св. Марії, панни Німецького дому в Єрусалимі), заснований німецькими хрестоносцями наприкінці XII ст.

³ Зігхард фон Шварцбург (1274–1330) – комтур Тевтонського Ордену, граф, онук короля Данила Романовича, наймолодший син Софії Данилівни та графа Генріха V Бланкенбург-Шварцбурга.

Текст подано за виданням:

Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / Олег Купчинський. – Львів : ТОВ «Простір-М», 2004. –С. 151–152.

**ОХОРОННИЙ ЛИСТ, НАДАНИЙ КНЯЗЕМ АНДРІЄМ
ЮРІЙОВИЧЕМ ІНОЗЕМНИМ КУПЦЯМ, ЯКИЙ
ЗАБЕЗПЕЧУВАВ ЇМ ПРИВІЛЕЙОВАНЕ СТАНОВИЩЕ НА
ТЕРЕНАХ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
(1320 р.)**

Андрій, Божою ласкою князь Володимирщини і володар Русі, висловлює достойним мужам радникам, лавникам і всім громадянам у Торуні¹ прихильність і палку в цьому зичливість.

Нехай знає ваша достойність, що ми, прагнучи добра для нашої землі, а також користі всім приїжджим, які бажають побувати у нашій землі з тканинами, товарами або будь-якими іншими речами, за вашою вчасною радою, [а також радою] бояр і наших вельмож, надаємо всім приїжджим на [їх] прохання таке право, що жоден з митників наших або урядовців не повинен від них брати тканин або товарів, ні їх конфіскувати. Врешті, [беручи до уваги] всі ці права, які за часів нашого блаженної пам'яті батька мали на землі Руській усі купці, хочемо, щоб подібним правом знову всі приїжджі або купці користувалися. Також, якщо якомусь приїжджому або купцеві, що прибув на нашу землю, хтось з наших у нашому краї завдасть якусь кривду, прикрість чи насильство, і це буде доказано, то за кожен несправедливо відібраний або взятий динар зобов'язуємося віддати два.

Все це іменем нашої влади, з нашого боку і з боку всіх наших постановляємо неухильно дотримуватися.

Дано у Володимирі, в день мученика Руффа, року Божого 1320.

¹ Німецький середньовічний торговий центр, зараз – місто в центральній Польщі.

Текст подано за виданням:

Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / Олег Купчинський. – Львів : ТОВ «Простір–М», 2004. – С. 157–158.

**ОХОРОННИЙ ЛИСТ, НАДАНИЙ КНЯЗЕМ АНДРІЄМ
ЮРІЙОВИЧЕМ ІНОЗЕМНИМ КУПЦЯМ, У ЯКОМУ
ОБУМОВЛЮВАЛИСЯ ЇХНІ ПРАВА І ЗАБЕЗПЕЧУВАЛИСЯ
ІНТЕРЕСИ НА ТЕРЕНАХ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ
ДЕРЖАВИ
(1320 р.)**

Андрій, Божою ласкою князь володимирський і володар землі Русі, [шле] достойним мужам радникам і всім городянам або купцям міста Кракова, а також тим, які перебувають на згаданій території, (вирази) прихильності та сприяння у всьому.

Нехай буде відомо вашій достойності, що ми, зважаючи на оподаткування купців, що вступають у нашу землю, а також задля відновлення нашого краю, з поради боярів і нашої знаті для кожного, що з метою [торгівлі] з будь-яким товаром прибуде врешті на нашу землю, робимо таку милість, щоб у місті Володимирі, де раніше повинні були за яку-небудь тварину платити три гроші, тепер визначаємо лиш один грош. Крім того, [зберігаючи] всі права, які діяли за часів нашого благословенної пам'яті батька на землі Русі, хочемо, щоб усі приїжджі або купці користувалися цим правом. Також, якщо кому-небудь у нашій країні будуть учинені несправедливість, кривда або насильство з боку наших урядників, службовців чи митників, то за один несправедливо присвоєний динар, якщо це буде виявлено, ми віддамо два. І все це іменем нашої влади твердо обіцяємо дотримуватися – як ми, так і всі наші [громадяни].

Дано у Володимирі, в день мученика Руффа, року Божого 1320.

Текст подано за виданням:

Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / Олег Купчинський. – Львів : ТОВ «Простір-М», 2004. – С. 161.

**ПРО ПОШИРЕННЯ У ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ
МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА
(1324 р.)**

Шановним мужам і визначним панам радникам і громаді у Штральзунді¹ – радники і громада міста Володимира [засвідчують] свою вірність, а також схильність до всього та готовність.

Хай буде відомо вам, у нашій присутності було висловлено протест [у тому], що Бертрам Русин і Микола, пред'явник даного документа, наші брати й співгромадяни, мали на судні що недавно через загрозу льоду, затонуло в у межах володаря Ругії² 34 [сувої] сукна, серед них – 14 іпренських³, інші – дорненські⁴ та попренські. Їх придбав собі цей же Микола у Фландрії і склав на згаданому судні, щоб перевезти, поклавшись на свою долю та успіх. Ці сукна були їхніми і нічийми іншими як тоді, так і тепер; до того ж ці Бертрам і Микола тоді були, як і тепер є, нашими найвидатнішими громадянами. Крім них ви й до нас повинні мати непохитну і певну повагу.

Для засвідчення цієї справи до теперішнього [документа] підвішено нашу печатку.

Гаряче просимо, з огляду на справедливість і з поваги до нашої постійної прихильності, щоб зволили розпорядитися [та] згадані сукна були безперешкодно і в цілості повернені до рук того ж Миколи та його названого брата. Це й бажаємо з усією відданістю та вдячністю у вас та у [всіх] ваших, – якщо буде така потреба, – з особливою [до вас] прихильністю.

Дано року Божого 1324, в Обретіння святого Хреста.

¹ Місто в Німеччині.

² Середньовічний феод, що займав територію острова Рюген, невеликих островів та прилеглої материкової частини, правителі якого перебували у васальній залежності від королів Данії.

³ Сукно, яке відрізнялося своєю високою якістю, назва якого походила від назви міста Іпр, розташованого в Західній Фландрії (Бельгія), відомого європейського центра сукноробства.

⁴ Сукно, що походило з міста Дорн, розташованого в провінції Утрехт (Нідерланди).

Текст подано за виданням:

Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / Олег Купчинський. – Львів : ТОВ «Простір–М», 2004. – С. 166.

ДОГОВІР ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО КНЯЗЯ ЮРІЯ ІІ БОЛЕСЛАВА З ТЕВТОНСЬКИМ ОРДЕНОМ (1325 р.)

Хай буде відомо всім, до кого дійде наше писання, що ми, Юрій, Божою ласкою князь Русі, обіцяємо і зобов'язуємося почесним панам – панові Веренгеру¹, генеральному магістрові у Торуні, та кожному з його братів, які належать до ордену блаженної Марії, що як наші предки, благословенної пам'яті король Данило або наш прапрадід Лев, чи наш найдорожчий дід Юрій мали звичай перебувати у прихильності та мирі із згаданим орденом, так і ми, не послабляючи, а радше розвиваючи протягом нашого життя [цей звичай] на основі нашої вірності, прагнемо у такій же згоді зоставатися.

Для засвідчення цього велимо скріпити дане [писання] силою нашої великої печатки.

Дано і звершено року Божого 1325.

¹ Вернен фон Орзельн (бл. 1280–1330) – 17-й великий магістр Тевтонського Ордену (1324–1330).

Текст подано за виданням:

Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / Олег Купчинський. – Львів : ТОВ «Простір–М», 2004. – С. 170.

**ДОГОВІР ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО КНЯЗЯ
ЮРІЯ ІІ БОЛЕСЛАВА З ТЕВТОНСЬКИМ ОРДЕНОМ
(1327 р.)**

Вельможному панові і улюбленому в Христі братові Веренгеру з Орселі, великому магістру братів Тевтонського ерусалимського ордену шпиталю блаженної Марії та іншим братам цього святого визнання у Пруссії.

Юрій, Божою ласкою князь землі Русі, Галичини і Володимирщини, [шле] поздоровлення і [бажає] після цього, [проведеного] у боротьбі, життя торжествувати серед небесних. Оскільки між шанованими мужами, вашими попередниками – великим магістром і братами пруськими, з одного боку, і нашими найяснішими предками – з другого, процвітали вияви люб'язності та добродійства взаємного сприяння, тому й нам з вами [личить] єднатися цим зв'язком прихильності та щирої служби. Тим паче, що й шановний і побожний муж, наш милий родич Зігхард із Шварцбурга висловлювався від вашого імені за необхідність відновлення з нами дружби, що в давнину [пов'язувала] наших предків, як це ширше сказано у відповідних документах та угодах. Ми, бажаючи за прикладом наших предків бути з вами у щирій дружбі та прихильності і дружніх союзах, від давніх днів поміж нами укладених, узагалі нічим не зменшити, радше з Божої волі щедріше примножити. Будемо, врешті, старатися надійно захистити ваші землі від татар і від будь-якого іншого ворожого нападу, як тільки це нам випаде. Крім того, перед вами і всім вашим народам ми є боржниками щодо всякої прихильності, сприяння та доброзичливості.

На засвідчення цього [ми] вирішили скріпити даний документ силою нашої печатки.

Дано і звершено року Божого 1327, у Володимирі, нашому столичному місті, другого дня після неділі, коли співають «Ремінісцере».

Текст подано за виданням:

Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / Олег Купчинський. – Львів : ТОВ «Простір-М», 2004. – С. 173.

**ДОГОВІР ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО КНЯЗЯ
ЮРІЯ II БОЛЕСЛАВА З ТЕВТОНСЬКИМ ОРДЕНОМ
(1334 р.)**

Усім, хто вірно вшановує знамено Христа, хто читатиме або оглядатиме дані сторінки, Юрій, з Божої ласки уроджений князь і володар Русі, [шле] вітання і [бажає] радості у Христі та приємності в досягненні жаданих насолод.

Прагнемо довести рядом документів до відома вашої світлості і всім загально, що з уваги на численні обґрунтовані і законні причини, а також [з огляду] на добро, що є незаперечним, відповідним і належним [усій] державі, ми та блаженної пам'яті наші найдорожчі попередники, а саме Роман, Данило, Лев, Юрій та Андрій, разом із найсвітлішими знатними панами, колись генеральними магістрами Пруссії, починаючи з минулих часів від пана генерального магістра і його наступників аж до часів славетного знатного пана з Брунсвіка, нині правлячого генерального магістра Пруської землі, і з їх землями, людьми та жителями звикли укладати та скріплювати союз постійного, усякого можливого миру та згоди, що видно з документів цих же наших попередників, так і наших, складених у справі осягнення і дотримання згаданих угод. Бажаємо й ми такого союзу та згоди з преподобним паном Людером¹, славним вельможею з Брунсвіка, генеральним магістром Пруссії, та його співнаставниками, його землями, його як знатними, так і простими людьми та жителями, [з одного боку], та нашими боярами, а також військовими – Ходором, єпископом галицьким; Дмитром Детьком, Хотком, суддею нашого двору; Юрієм Лисим, Михайлом Єлизаровичем, Олександром Молдайовичем, Борисом Кракулою та нашими землями і людьми, [з другого] – без будь-якого прихованого підступу зберігати непорушно [союз і згоду] на вічні часи. Ми ж, щоб закрити рота наклепникам і брехунам і тим, що несправедливо шкодять умовам згаданого союзу, вважаємо за гідне, дбаючи про правду, відновити [нашу угоду] даним документом, щоб, набувши нового виразу та вигляду, вона втішалася більшою силою і обґрунтованістю.

На засвідчення цього всього ми веліли скріпити дані сторінки прикріпленням нашої та наших бояр або військових печаток.

Дано і звершено у Львові, найближчої п'ятниці перед першою неділею Великого Посту, року від втілення Бога 1334.

¹ Лютер фон Брауншвейг (бл. 1275–1335) – 18-й великий магістр Тевтонського Ордену (1331–1335).

Текст подано за виданням:

Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / Олег Купчинський. – Львів : ТОВ «Простір–М», 2004. – С. 179–180.

ДОГОВІР ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО КНЯЗЯ ЮРІЯ ІІ БОЛЕСЛАВА З ТЕВТОНСЬКИМ ОРДЕНОМ (1335 р.)

В ім'я Господнє, амінь.

Оскільки велич незбагненого провидіння творця усього [сущого] не лише те поручила панам, щоб вони панували над підлеглими, але й щоб керуючи, збагачували їх миром і справедливістю, тому ми, Юрій, з Божої ласки уроджений князь усієї Малої Русі, бажаючи обмежити шкідливість суперечок вигодою справедливості та єднання, щоб унаслідок цього зв'язку можна було уникнути недовір'я і щоб, тим самим, бурхливіше могли розвинутися спокій миру і злагоди та союзи дружби, миру і прихильного зближення, як колись з шановними і найяснішими святого визнання мужами і панами генеральними магістрами Покровительного святої Марії Тевтонського ерусалимського ордену землі Пруської, які б тільки імена [їх] не перечеислялися аж до часів милого і шановного пана Теодорика з Альденбурга¹, теперішнього найвищого і генерального магістра Покровительного святої Марії Тевтонського ерусалимського ордену [цей союз] нашими блаженної пам'яті попередниками, королями і князями, тобто Романом, Данилом, Левом, Юрієм і Андрієм, так і ми, разом із нашими вибраними і вірними боярами та військовими, тобто Дмитром Дядьком нашим, Михайлом Єлизаровичем, воєводою белзьким; Васьком Кудиновичем, суддею нашого двору; Грицьком Коссачовичем, воєводою перемишльським; Бориском Кракулою, воєводою львівським; Ходором Отеком, воєводою з Луцька, Хотком, сином

Яромира – опорою та охороною даного питання, відновлюємо, схвалюємо, ратифікуємо [і] стверджуємо, з доброю вірою, усунувши всяке лукавство, пристрасть, вигадки та без будь-яких лихих хитрувань обіцяємо разом із нашими названими боярами, військовими, знаттю та нашими землями і людьми укласти цей сприятливий союз із згаданим [святого] визнання шановним паном Теодориком з Альденбурга, теперішнім генеральним магістром названого Покровительного Ордену та з його співнаставниками, покровителями, братами, знаттю та їх землями і людьми, твердо і непорушно на вічні часи його зберігати та не чинити нічого, що суперечило б йому.

А щоб усе це залишилося непорушним і завжди цілісним і щоб мало силу постійної ваги, а також, щоб набуло нового вигляду, велимо дане [питання] підписати і скріпити нашою печаткою та печатками згаданих наших бояр.

Дано і звершено у Володимирі, року від втілення Бога 1335, 13-х календ листопада, у надвечір'я [свята] 11 тисяч святих дівчат.

¹ Теодорик (Дітріх) фон Альтенбург (?–1341) – 19-й великий магістр Тевтонського Ордену (1335–1341).

Текст подано за виданням:

Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / Олег Купчинський. – Львів : ТОВ «Простір–М», 2004. – С. 186–187.

ПРО ПОШИРЕННЯ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКИМ КНЯЗЕМ ЮРІЄМ ІІ БОЛЕСЛАВОМ МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА НА МІСТО СЯНОК¹

(1339 р.)

Во ім'я Господнє, амінь.

Оскільки легше забуваються земні справи людей, які ясно не підтверджуються ні письмом, ні словом свідків, то необхідно, щоб звершена справа на довгі роки була скріплена гідним пам'яті записом. Отож хай дізнаються всі загалом і кожен зокрема – як тепер, так і у майбутньому, кому б не був поданий цей аркуш – чи то для читання, чи для слухання, що ми, Юрій, Божою ласкою князь і

спадкоємець Королівства Русі, будучи при доброму здоров'ї тіла та душі, внаслідок зрілої, заздалегідь обміркованої та щирої волі дали та надали нашому вірному слугі Барткові зі Сандомира вїтївство у нашому місті Сяноці, що розташоване над рікою, званою Сян, з повною владою та усією юрисдикцією за німецьким, тобто магдебурзьким правом, [щоб] він та його діти і всі законні спадкоємці [на основі цього] постійного права вільно та за спадщиною [цим вїтївством] володіли, [його] держали та посідали, як [це передбачає] саме магдебурзьке право, [що] має силу та зберігається у кожних окремих містах; [право, що дозволяє] судити будь-яку людину – чи то німця, поляка, угорця або русина, якого б стану і статі або становища не була ця людина, [якщо перебуває] в окрузі та околицях, належних до цього ж міста Сянока. А кари від вказаних осіб два динари, згідно з правом, повинні віднести нам, а третій повинен бути призначений самому Барткові, його нащадкам і спадкоємцям. Урешті раніше, названому Барткові, його дітям і законним теперішнім і майбутнім спадкоємцям ми дали в самому місті Сяноці у посідання згідно з усіма правами або свободою спадкоємства ринок і його околиці, щоб його забудувати чи споруджувати на ньому, що захочуть – будинки і всілякі крамниці, тобто [для] суконників, крамарів, м'ясників, шевців, рибалок, та все те, що могли б застосувати та обернути на власний ужиток. І рівно ж цьому згаданому Барткові та його нащадкам ми дали та надали дворище кравців і лазні з їх площами, чи були б вони розміщені внутрі чи поза містом Сяноком. Окрім того, часто згадуваному Барткові і його спадкоємцям або законним дітям ми добродушно дозволили [на основі] вічного і спадкового права володіти шостим лишком чи ланом між гаями і межами самого міста Сянока, тобто півмилі в околицях самого міста вище і нижче [від нього], біля ріки Сяну [на] одну милю і стільки праворуч, на тій частині берега, де розміщене місто, з усіма пожитками [та] прибутками, які є і які можуть бути, тобто на ріллі, де викорчувані і де можуть бути викорчовані [дерева], на луках, пасовищах, полях, болотах, у лісах і зарослях, при полюванні на тварин і всіляких звірів і ловлі різних птахів, а також з усіх пожитків і доходів, які можна було б набути між гаями та згаданими межами [міста]. А жителі та поселенці, що осіли чи перебувають у самому місті Сяноці і за його межами, що обробляють і працюють на інших лишках чи ланах на околицях

згаданого міста, після закінчення 15 років свободи повинні будуть сплачувати 16 грошів щорічного чиншу². А з городів, що лежать навкруги міста, третій динар повинен бути сплачуваний цьому ж Барткові та його дітям. Крім того, часто згадуваному Барткові та всім його нащадкам ми дали і надали ріку Сян упродовж півмилі по обидва її береги вище міста з малим островом біля міста і всіми потоками, що впадають у цей же Сян у згаданих межах, і млин, що розміщений у Требчі, якими б не були з цього всього користі або доходи, тобто з млинів, ставів і ловлі риби з будь-яких гребель, що по-німецьки називаються *We(h)r*, а по-слов'янськи яз.

Однаково ж велимо і чітко наказуємо, щоб ніхто всупереч цій нашій ласці з наших урядовців і службовців, шляхетний чи не шляхетний, вельможа чи простолюдин не смів розпоряджатися, судити, наказувати в названому місті Сяноці і його околицях, на землях або на водах проти волі часто згадуваного Бартка та законних спадкоємців і законних наступників. Хто ж учинить по-іншому, хай знає, що він накликав на себе наш гнів і важку образу. Але якщо колись цей часто згадуваний Бартко, його спадкоємці та законні нащадки у догідливу [для них] пору забажають частково або повністю продати, виставити на продаж або обміняти на інші добра згадане Сяноцьке вйтівство з усіма зисками та прибутками, [то] ми повністю з цим згідні.

На доказ цього ми веліли скласти дану грамоту і скріпити [її] прикріпленням нашої печатки.

Звершено у Володимирі при сумлінних і почесних мужах, а саме: Йоаном, званим Лякта, Адальбертом, вйтом з Бохні, Бартоломеєм, вйтом з Варшави, Йоаном Бруноном, Левом із Сивича.

Дано року Божого 1339, в день святого Фабіяна і Севастіяна.

¹ Сянок (Сянік) – місто, розташоване в Підкарпатському воєводстві Польщі.

² Регулярний податок натурою чи грошима.

Текст подано за виданням:

Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / Олег Купчинський. – Львів : ТОВ «Простір-М», 2004. – С. 192–194.

**ПРО НАМАГАННЯ ГАЛИЦЬКОГО БОЯРСТВА,
ОЧОЛЮВАНОГО ДМИТРОМ ДЕДЬКОМ, ВСТАНОВИТИ
ТОРГІВЕЛЬНІ ЗВ'ЯЗКИ З МІСТОМ ТОРУНЕМ
(1341 р.)**

Славним мужам і гідним віри намісникам, радникам, купцям усієї громади в Торуні – Дмитро Дедько, управитель або староста землі Русі, [бажає] постійного здоров'я у Богіві.

Пам'ятаючи велику таємницю цього святого вислову: блаженні, які перебувають у мирі, бо їм належатиме земля, ми усунули суперечку, посягну з намови диявола, між польським королем Казимиром і нами й натхнені животворним духом, подолавши спокусника людського роду, уклали союз згоди. Тому бажаємо, щоб усі, хто хоче їхати в Руську землю, знали, що згідно з правами наших попередників [кожен], нікого не лякаючись, може безпечно приїздити з товаришами до Львова. А тих, хто вирішив приїхати сюди на постійне перебування, звільняємо і даруємо їм вільну спадщину і лише мали б сплачувати річний податок, як то було раніше, а також повинні зважати на інші права. А шкоди, заподіяні львів'янами після смерті нашого володаря, блаженної пам'яті руського князя, беремо тим листом, як і іншими, на себе.

А на доказ обіцяного та щоб було до нас довір'я, ми веліли скріпити цю сторінку нашою печаткою.

Дано у Львові, цього року.

Текст подано за виданням:

Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / Олег Купчинський. – Львів : ТОВ «Простір–М», 2004. – С. 200.

ЗАВДАННЯ

Варіант 1

Прокоментуйте твердження дослідників державно-правових проблем історії Галицько-Волинської держави В. Кульчицького, Б. Тищика та І. Бойка: «Галицько-Волинська держава стала спадкоємницею Київської держави. Правда, на відміну від останньої, вона відрізнялася німецькою централізаторською владою своїх правителів, міцними економічними і політичними позиціями

боярства, чіткою структуризацією суспільних верств. Правова система держави, будучи по своїй суті ранньофеодальною, ґрунтувалася переважно на джерелах права давньоруського періоду, хоч значними тут були місцеві особливості, що базувалися на звичаєвому праві і давніх традиціях» (*Кульчицький В. Галицько-Волинська держава (1199–1349) : моногр. / В. Кульчицький, Б. Тищик, І. Бойко. – Львів : ВАТ «Біблос», 2005. – С. 273).*

Варіант 2

Доберіть факти, які доводять тезу одного з сучасних дослідників історико-правового розвитку Галицько-Волинської держави І. Терлюка: «У Галицько-Волинській державі склалася доволі рідкісна для Русі та Східної Європи загалом система правління, коли основна влада перебувала в руках бояр, а князь переважно мав репрезентативні функції» (*Терлюк І. Я. Історія держави і права України (Доновітній час) : Навчальний посібник / І. Я. Терлюк. – К. : Атака, 2006. – С. 85).*

Варіант 3

Доберіть факти, які доводять слушність точки зору відомого дослідника правової системи Галицько-Волинської держави І. Бойка: «Історичні джерела права свідчать, що звичаєве право в Галицько-Волинській державі було гуманнішим, ніж існуюче в цей період у інших народів. Це одна з головних причин збереження національних правових традицій. Звичаєве право відіграло позитивну роль у Галицько-Волинській державі, оскільки ототожнювалося з правом, що мало загальну підтримку населення» (*Бойко І. Й. Інститут покарання у джерелах права Галицько-Волинської держави (1199–1349 рр.) / І. Й. Бойко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Національний університет «Одеська юридична академія». – Одеса, 2013. – Вип. 69. – С. 263).*

Варіант 4

Що саме має на увазі один із сучасних дослідників магдебурзького права М. Кобилецький: «Використовуючи магдебурзьке право, Україна перебувала в єдиному правовому просторі з іншими європейськими державами, які входили до складу Європейського Союзу (ФРН, Польща, Литва, Чехія, Словаччина,

Угорщина)» (Кобилецький М. М. Магдебурзьке право в Україні [Електронний ресурс] / М. М. Кобилецький // Порівняльно-аналітичне право. – № 3-1/2013. – С. 36. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/3-1_2013/1/Kobyletskyi%20M.M..pdf)? Чи погоджуєтесь ви з наступною думкою дослідниць Г. Бойко та Н. Камінської: «Організація влади за магдебурзьким правом у містах ставила їх на один рівень з європейськими» (Бойко Г. В. Еволюція місцевого та регіонального самоврядування в умовах розвитку європейської демократії / Г. В. Бойко, Н. В. Камінська // Архіви України. – 2014. – № 4–5. – С. 78)?

Варіант 5

М. Кобилецький зазначає: «Надання м. Сяноку магдебурзького права сприяло його економічному і культурному розвитку, а також підвищувало ступінь самоврядування міської громади» (Кобилецький М. Надання місту Сяноку магдебурзького права / М. Кобилецький // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2006. – Вип. 42. – С. 83). Коли м. Сянок отримало магдебурзьке право? Як саме, на вашу думку, воно сприяло економічному та культурному розвитку міста? Які привілеї отримала міська громада після отримання магдебурзького права?

Варіант 6

Чи поділяєте ви точку зору дослідниці магдебурзького права К. Ровинської: «Магдебурзьке право, поширюючись на українських землях, знайшло тут сприятливий ґрунт. Інститут місцевого самоврядування, запровадження якого пропонувало Магдебурзьке право, фактично у видозміненому вигляді, вже був знайомий місцевому населенню. Можливо, саме з цим пов'язаний той факт, що на території України (на відміну від Польщі) Магдебурзьке право застосовувалося далеко не в тому, безумовному і беззмінному вигляді, в якому воно існувало в країнах Західної Європи. Потрапляючи на Україну, Магдебурзьке право суттєво зазнавало місцевих впливів, більших чи менших, залежно від того, куди воно потрапляло. Магдебурзьке право проникло на Русь поступово та збагачувалось місцевими звичаями і традиціями» (Ровинська К. І. Магдебурзьке право як підґрунтя формування місцевого самоврядування на території України / К. І. Ровинська // Теорія та

практика державного управління : зб. наук. пр. / Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. – Х., 2013. – Вип. 2 (41). – С. 262)?

Варіант 7

Прокоментуйте твердження дослідниці магдебурзького права Т. Гошко: «Хоч міське самоврядування за магдебурзьким правом в Україні не відіграло такої ж значної ролі, як у Центральній Європі, все ж воно залишило помітний слід у суспільному житті України: сприяло виділенню міського населення в окремий суспільний стан, утвердженню демократичних традицій, правової культури, зрештою, було одним із найважливіших чинників інтеграції українського суспільства в європейську цивілізацію» (*Гошко Т. Міське самоврядування на українських землях у 14 – 16 ст. / Т. Гошко. – Прага, 2000. – С. 102*).

Варіант 8

Доведіть, що «впродовж XIII–XIV ст. Галицько-Волинське князівство перебувало в тісному військово-політичному й торговельно-економічному союзі з Тевтонським орденом, що зумовлювалося тогочасною політичною кон'юнктурою та було вигідним для обох сторін» (*Войтович Л. В. Тевтонський орден у політиці Галицько-Волинського князівства / Л. В. Войтович // Український історичний журнал. – 2010. – № 6. – С. 11*).

ТЕСТИ

1. Оберіть правильний варіант:

А) у Галичині процес утворення та зростання боярського земельного володіння випереджав утворення князівського домену;

Б) у Галичині процес утворення та зростання боярського земельного володіння відбувався паралельно з утворенням князівського домену;

В) у Галичині процес утворення та зростання боярського земельного володіння відбувався зі значним відставанням від утворення князівського домену;

Г) усі вищезазначені варіанти є неправильними.

2. Оберіть правильний варіант:

А) галицькі князі з метою отримання підтримки від місцевих феодалів вдавалися до практики роздачі власних земель;

Б) галицькі князі з метою зміцнення своєї влади вдавалися до практики вилучення земель у місцевих феодалів;

В) у Галичині процес утворення та зростання боярського земельного володіння відбувався зі значним відставанням від утворення князівського домену;

Г) усі вищезазначені варіанти є неправильними.

3. «Кормління» – це:

А) система місцевого управління, за якої управителі волостей з боярства отримували винагороду за службу («корм») за рахунок поборів та податків з місцевого населення;

Б) назва князівських дружинників, які служили при дворі князя на постійній основі та отримували від нього винагороду за службу («корм»);

В) право вільного переходу від одного князя до іншого, яким користувалися як галицькі, так і волинські бояри, за умови обов'язкової сплати «корму» – своерідної компенсації – своєму колишньому господарю;

Г) присяга, яку мусило складати галицьке боярство, на вірність князю.

4. «Мала дружина» – це:

А) вузьке коло наближених до князя осіб (переважно, родичів), які виконували дорадчі функції;

Б) вихідці з галицького боярства, які займали вищі адміністративно-судові та фінансові посади;

В) група дрібних феодалів, які знаходилися при дворі князя й займали незначні адміністративно-судові та фінансові посади;

Г) збірна назва військових спеціалістів визначеної кваліфікації – «стрільців», «кінників» тощо.

5. Чи вірне твердження: «Спільним для західних феодалів, а також галицько-волинських бояр було те, що всі вони могли вільно розпоряджатися своїми земельними володіннями, передавати їх у

спадок, а також мали повну владу над населенням, що мешкало в межах їхніх володінь»?

А) так;

Б) ні;

В) частково вірне, адже галицько-волинське боярство не могло передавати у спадок свої земельні володіння;

Г) частково вірне, адже галицько-волинське боярство не мало повної влади над населенням, що мешкало у межах їхніх володінь.

6. Чи вірне твердження: «Велика церковна знать у Галицько-Волинській державі володіла селянами, землями, отриманими від князя та інших приватних осіб або набутими внаслідок захоплення общинних земель, а також відігравала значну роль у політичному житті держави»?

А) так;

Б) ні;

В) частково вірне, адже церковна верхівка у Галицько-Волинській державі не могла володіти селянами та вдаватися до практики захоплення общинних земель, оскільки це суперечило її морально-етичним приписам;

Г) частково вірне, адже велика церковна знать у Галицько-Волинській державі не відігравала значної ролі у політичному житті держави.

7. «Городники» – це:

А) залежні селяни, головним обов'язком яких був обробіток земельних володінь своїх господарів;

Б) залежні селяни, які отримували від своїх господарів «город» – ділянку землі, обробляючи яку, сплачували податки та утримували свою родину;

В) збірна назва ремісників із вузькою кваліфікацією;

Г) міські торговці.

8. Основною особливістю феодальної влади в Галицько-Волинській державі було те, що влада:

А) зосереджувалася в руках князя;

Б) зосереджувалася в руках великого боярства;

В) зосереджувалася в руках церковної верхівки;

Г) усі варіанти є правильними.

9. Єпископи в містах Галицько-Волинської держави:

- А) призначалися князем;
- Б) призначалися боярською радою;
- В) призначалися місцевим віче;
- Г) призначалися київським митрополитом.

10. Який орган влади Галицько-Волинської держави мав на увазі літописець: «Князей себе называху, а сами всю землю держаху»?

- А) боярську раду;
- Б) віче;
- В) снєми;
- Г) малу дружину.

11. Оберіть правильний варіант:

А) віче у політичному житті Галицько-Волинської держави відігравало значну роль і скликалося за потреби мешканцями міста чи пригородів;

Б) віче у політичному житті Галицько-Волинської держави відігравало значну роль і скликалося за потреби князем або боярами;

В) віче у політичному житті Галицько-Волинської держави не відігравало значної ролі й скликалося у виключних випадках мешканцями міста чи пригородів;

Г) віче у політичному житті Галицько-Волинської держави не відігравало значної ролі й скликалося у виключних випадках князем або боярами.

12. Встановіть відповідність:

- А) дворський (дворецький);
- Б) печатник;
- В) стольник;
- Г) сідельничий.

1) посада, пов'язана зі здійсненням судочинства від імені князя;

2) посада, пов'язана з управлінням князівським двором й виконанням різноманітних завдань як довіреної особи володаря;

3) посада, пов'язана з управлінням князівськими земельними мастками;

4) посада, пов'язана зі зберіганням князівської печатки й прикладанням її до князівських документів.

13. На чолі сільської общини перебували:

А) волостелі;

Б) посадники;

В) воеводи;

Г) старости.

14. Регламентация правового становища іноземних купців при в'їзді на територію Галицько-Волинської держави здійснювалася:

А) Грамотою 1134 р. князя Івана Ростиславовича Берладника;

Б) Рукописанням 1287 р. князя Володимира Васильковича;

В) Уставною грамотою 1289 р. князя Мстислава Даниловича;

Г) Руською Правдою.

15. Норми спадкового права містить:

А) Грамота 1134 р. князя Івана Ростиславовича Берладника;

Б) Рукописання 1287 р. князя Володимира Васильковича;

В) Уставна грамота 1289 р. князя Мстислава Даниловича;

Г) Грамота руських князів Володимира-Андрія і Льва Юрійовича до великого магістра Тевтонського ордену Карла 1316 року.

16. Про встановлення розмірів та визначення форми феодальних повинностей міського населення на користь держави мова йде в:

А) Грамоті 1134 р. князя Івана Ростиславовича Берладника;

Б) Рукописанні 1287 р. князя Володимира Васильковича;

В) Уставній грамоті 1289 р. князя Мстислава Даниловича;

Г) Грамоті руських князів Володимира-Андрія і Льва Юрійовича до великого магістра Тевтонського ордену Карла 1316 року».

17. Першим повне магдебурзьке право отримало місто:
- А) Володимир-Волинський;
 - Б) Сянок;
 - В) Львів;
 - Г) Галич.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Назвіть та охарактеризуйте основні джерела права Галицько-Волинської держави.
2. Охарактеризуйте основні групи населення Галицько-Волинської держави. У чому полягала особливість суспільного ладу князівства?
3. З'ясуйте специфіку системи правління Галицько-Волинської держави.
4. Визначте форму правління та політичний режим Галицько-Волинської держави.
5. Охарактеризуйте систему центрального управління у Галицько-Волинській державі.
6. Охарактеризуйте місцеве управління у Галицько-Волинській державі. В чому полягали особливості системи «кормління»?
7. Назвіть форми землеволодіння у Галицько-Волинській державі.
8. Охарактеризуйте військову організацію Галицько-Волинської держави.
9. Охарактеризуйте процес поширення магдебурзького права у Галицько-Волинській державі.
10. Охарактеризуйте суд та судовий процес у Галицько-Волинській державі.
11. Охарактеризуйте кримінальне право Галицько-Волинської держави.
12. Охарактеризуйте цивільне право Галицько-Волинської держави.
13. Охарактеризуйте спадкове право Галицько-Волинської держави.
14. Охарактеризуйте шлюбно-сімейне право Галицько-Волинської держави.

ТЕМА 4. ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У СКЛАДІ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО, КОРОЛІВСТВА ПОЛЬСЬКОГО ТА РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

План

1. Державно-політичний устрій Великого князівства Литовського, Королівства Польського та Речі Посполитої (органи державної влади; органи державного управління; судова влада). Державно-правовий статус українських земель у складі вказаних держав.

2. Особливості суспільного ладу Великого князівства Литовського, Королівства Польського та Речі Посполитої. Правовий статус українського населення.

3. Правова система на українських землях у складі Великого князівства Литовського, Королівства Польського та Речі Посполитої:

- а) джерела права;
- б) конституційне право;
- в) цивільне право (право власності, зобов'язальне право, спадкове право);
- г) кримінальне право (види злочинів, система покарань);
- г) шлюбно-сімейне право;
- д) процесуальне право.

Основні терміни та поняття: *вено (віно), виволання (баніція), виж, вина, воєвода, возний, врадник, гетьман двірський (польний), гетьман земський (великий) / коронний гетьман, головщина, державца, децький (діцький), каланні люди, канцлер / коронний канцлер, каштелян, ківалт, коморник, личкування (лицювання), магістрат, магнати, маршалок двірський / маршалок надвірний, маршалок земський / маршалок великий (коронний), нав'язка, непохожі селяни, ординці, пан хоругвовний, пани-рада, паробок, підканцлер, підкоморій придворний, підкоморій повітовий, підскарбій двірський, підскарбій земський / підскарбій коронний, підстолії, покаяння, похожі селяни, путна людина, сейм, селяни-данники, сервітути, службові селяни (слуги), сотні люди, староста, Статути Великого князівства Литовського, стольник, тяглі (тяглові) селяни, удовине стольце, чиншові селяни, шкода, шляхта.*

Методичні рекомендації

Мета заняття полягає у з'ясуванні на основі опрацювання джерел особливостей державного устрою, суспільного ладу, а також правової системи Великого князівства Литовського, Королівства Польського та Речі Посполитої, державно-правового статусу українських земель у складі цих держав.

Готуючись до **першого питання**, слід проаналізувати процес включення українських земель до складу Великого князівства Литовського та Королівства Польського. Потрібно пам'ятати, що в результаті занепаду Галицько-Волинського князівства його землі опинилися у складі сусідніх держав. Зокрема, Галичина, частина Західної Волині та Західне Поділля стали частиною Королівства Польського. На територію Середнього Подніпров'я, Східного Поділля та Волині була поширена влада Великого князівства Литовського. Необхідно з'ясувати особливості політики Литви та Польщі щодо українських земель, а також простежити зміни їх державно-правового статусу в різні конкретно-історичні періоди. Також слід охарактеризувати державний устрій Великого князівства Литовського, простеживши основні етапи його еволюції. Потрібно пам'ятати, що Велике князівство Литовське спочатку являло собою ранньофеодальну монархію. Однак наприкінці XV ст. розпочався процес її перетворення у станово-представницьку монархію. В цьому контексті слід з'ясувати зміни в правовому статусі великого князя литовського, а також проаналізувати причини появи, склад та компетенцію таких важливих владних структур, як панів-ради та великого вального (загального) сейму. Поміркуйте, чи відрізнявся вальний сейм Великого князівства Литовського від станово-представницьких установ у країнах Західної Європи?

Розглядаючи механізм державного управління Великого князівства Литовського, слід охарактеризувати різні його рівні. Необхідно зазначити, що центральну адміністрацію, очолювану безпосередньо князем, складали князівські урядовці. З'ясуйте функції та повноваження найважливіших із них – маршалка земського, маршалка двірського, канцлера, підканцлера, підскарбія земського, підскарбія двірського, гетьмана земського, гетьмана двірського (польного), а також інших урядовців. Щодо місцевого управління, то його слід характеризувати у відповідності до змін адміністративно-територіального поділу Великого князівства

Литовського. Окрему увагу необхідно зосередити на аналізі функцій та повноважень воєвод та старост. Також потрібно окремо зупинитися на характеристиці місцевого управління на рівні міст та сіл.

Характеризуючи судоустрій Великого князівства Литовського, слід пам'ятати, що до реформи 1564–1566 рр. суд не був відокремлений від адміністрації. Потрібно визначити компетенцію та підсудність справ центральних судових установ: великокнязівського (господарського) суду, його форм (суду панів-ради, сеймового суду, скарбового суду, комісарського, асесорського, маршалкового суду), а також суду Головного литовського трибуналу. Також слід розглянути компетенцію та підсудність справ місцевих судів: воєводських, старостинських, а також доменіальних та копних. Варто взяти до уваги, що в 1564–1566 рр. у Великому князівстві Литовському була проведена судова реформа, наслідком якої було створення великим князем земських та гродських (або замкових) судів. Доповненням до них стали підкоморські суди, запроваджені Статутом Великого князівства Литовського 1566 р. Потрібно визначити компетенцію та підсудність справ, охарактеризувати повноваження судових чиновників і механізм забезпечення виконання судових рішень кожного із цих судів. Крім центральних та місцевих судових установ, слід звернути увагу на цілу низку спеціальних судів: церковний, цеховий, ярмарковий, каптуровий, для іновірів, гетьманський, полюбовний (третейський). Охарактеризуйте діяльність в'їтівсько-лавничих та бурмистерських судів, що створювалися в містах після одержання ними магдебурзького права.

У межах першого питання проаналізуйте основні етапи еволюції державного устрою Королівства Польського. Слід підкреслити, що впродовж другої половини XIV – першої половини XV ст. Польща являла собою приклад станово-представницької монархії на чолі з королем та однопалатним парламентом – вальним (загальним) сеймом, який пізніше, у XVI ст., було розподілено на дві палати: сенат і посольську ізбу. Охарактеризуйте структуру, склад та компетенцію вального (загального) сейму з урахуванням вищезазначеного поділу. Зверніть увагу на те, що з другої половини XV ст. і до появи 1573 р. «Генріхових артикулів» («Артикулів» Генріха Валуа) форма державного правління Польщі визначалася як

208

ранньофеодальна республіка на чолі з королем. Необхідно розглянути причини та етапи зближення Литви та Польщі, а також проаналізувати наслідки укладення Люблінської унії. Зверніть увагу на зміни у правовому становищі українських земель у складі Речі Посполитої. Оскільки після 1569 р. верховна влада в Речі Посполитій належала спільному литовсько-польському сейму, який складався з трьох складових – короля, сенату та посольської ізби, потрібно розглянути склад, структуру та компетенцію кожної з них. Слід пам'ятати, що з 1573 р. після появи «Артикулів» Генріха Валуа було заборонено успадкування королівського титулу (король обирався), а сейм почав контролювати як внутрішню, так і зовнішню політику держави.

Характеризуючи центральне управління Речі Посполитої, зверніть увагу на те, що його здійснювали король та низка посадових осіб. Слід охарактеризувати функції коронного або великого маршалка, надвірного маршалка, коронного канцлера та підканцлера, коронного підскарбія, коронного гетьмана, референдаріїв (світського та духовного). Систему місцевих органів управління необхідно розглядати відповідно до територіально-адміністративного поділу Речі Посполитої (воєводства, повіти, землі). Відтак потрібно з'ясувати функції воєводи, старости та каштеляна. Крім того, потрібно розглянути діяльність та види таких органів місцевого самоврядування, як шляхетські сеймики. Окрему увагу слід приділити порядку управління у містах та містечках відповідно до їхнього юридичного статусу (королівські або великокнязівські, приватновласницькі, церковні, самоврядні). Разом із тим, необхідно проаналізувати компетенцію волосних та сільських старост – представників низової ланки управління Речі Посполитої.

Характеризуючи судову систему Речі Посполитої, потрібно пам'ятати про її залежність від адміністрації та існування станового характеру судочинства. Вищою судовою та апеляційною інстанцією виступали королівські суди, в яких король самостійно або за допомогою уповноважених ним посадових осіб здійснював судочинство. Слід визначити компетенцію та підсудність справ власного королівського трибуналу, Коронного трибуналу (до якого було приєднано ліквідований Луцький трибунал, створений 1578 р. для Брацлавського, Волинського та Київського воєводств), сеймового суду, суду королівських асесорів, суду референдаріїв, суду великого

маршалка, комісарського суду. Також необхідно охарактеризувати шляхетські суди Речі Посполитої – земські, гродські, підкоморські. На окрему увагу заслуговують такі види церковних судів, як духовний та доменіальний. Зверніть увагу на те, що в королівських і приватновласницьких містах та містечках судочинство здійснювалося суддями, які призначалися їхніми власниками. Натомість у самоврядних містах суддівськими функціями наділялися магістрати і ратуші. Крім того, потрібно охарактеризувати діяльність поточних, виложених та цехових судів, що діяли в містах, а також вотчинних та копних (громадських) судів.

Підготовка до **другого питання** передбачає ознайомлення, перш за все, із суспільним устроєм Великого князівства Литовського. Зверніть увагу на те, що його соціальна структура складалася з привілейованих та непривілейованих станів. До першої категорії належали феодали та духовенство, до другої – селянство та міщанство. Також наприкінці XV ст. виникло козацтво – «міжстановий» соціальний прошарок.

Необхідно охарактеризувати стан феодалів. Майте на увазі, що на верхньому щаблі станової ієрархії перебували князі, доступ до якого надавало лише народження. Розглядаючи правове становище князів, з'ясуйте різницю між «княжатами-головними» та «княжатами-повітовниками (повітниками)». Також потрібно охарактеризувати боярський стан, беручи до уваги його неоднорідність: до верхівки належали пани та магнати, до середнього боярства – зем'яни, до дрібного – панцирне боярство. Визначте правове становище кожної з цих категорій. Особливу увагу слід приділити формуванню шляхетського стану, що тривало впродовж кінця XV – XVI ст., на основі середнього боярства. Потрібно проаналізувати причини появи та зміст сеймової постанови 1522 р. про «вивід» шляхетства, «попису земського» (перепису шляхти) 1528 р., «Устави на волоки» 1557 р., виданих із метою перетворення шляхти у замкнутий привілейований стан, а також визначити її правове становище безпосередньо на основі Статутів Великого князівства Литовського. Знайдіть у тексті Статутів підтвердження того, що шляхта у Великому князівстві Литовському наділялася широкими економічними та політичними правами. Також потрібно охарактеризувати правове становище духовенства. Зверніть увагу,

що останнє поділялося на біле та чорне. З'ясуйте роль православного духовенства у суспільно-політичному житті держави.

У межах цього питання потрібно з'ясувати правове становище міщанства. Чи відрізнялося становище міщанства Великого князівства Литовського від становища міщанства у Західній Європі? Характеризуючи особисті права міщан, їх обсяг та практичну реалізацію, візьміть до уваги, перш за все, правове становище міста, в якому вони проживали (самоврядне, приватновласницьке, церковне). У цілому міщани поділялися на такі категорії: патриціат (купецько-лихварська верхівка, цехові майстри, представники самоврядних установ), бюргерство (дрібні купці та торговці), плебс (позацехові ремісники (партачі), міська біднота, слуги). Також необхідно проаналізувати правове становище селянства в контексті поділу останнього на «похожих» і «непохожих». Крім того, слід розглянути існуючі на той час прошарки селянства в залежності від характеру повинностей, які воно виконувало (данники, чиншові, тяглі, службові). Зверніть увагу на той факт, що з розвитком та поглибленням феодалних відносин розпочинається процес закріпачення українського селянства, який було завершено Статутом Великого князівства Литовського 1588 р.

Також потрібно з'ясувати спільне та відмінне в становищі привілейованих та непривілейованих станів у Великому князівстві Литовському та Королівстві Польському. Особливу увагу приділіть змінам у суспільному ладі на українських землях після Люблінської унії. Охарактеризуйте правове становище українських магнатів та шляхти після створення Речі Посполитої. Чи вся українська шляхта була зрівняна в правах з польською? Поясніть, що саме передбачав режим «шляхетської демократії», встановлений реформами 50–60-х рр. XVI ст. Характеризуючи правове становище православного духовенства, зверніть увагу на втрату православною церквою свого привілейованого становища на підвладних Польщі та Речі Посполитій українських територіях. Характеризуючи селянський стан, окремо зупиніться на змінах у його правовому статусі внаслідок запровадження «Устави на волоки» 1557 р. Поміркуйте, як саме вплинув на становище селян розвиток шляхетських фільварків. Аналізуючи правове становище міщанства, з'ясуйте причини того, що в Польщі порівняно з іншими країнами Західної Європи воно відіграло незначну роль у політичному житті. Також слід

проаналізувати причини запровадження реєстрового козацтва королівською владою (червень 1572 р., універсал Сигізмунда II Августа), а також порівняти його становище зі становищем низового козацтва.

Готуючись до **третього питання**, потрібно, перш за все, розглянути правову систему Великого князівства Литовського. Зверніть увагу на те, що впродовж XIV – XVI ст. на українських землях, що входили до складу Великого князівства Литовського, продовжували діяти джерела права, поширені за попередньої доби: звичаєве право, Руська Правда, церковні устави, Номоканон. Унаслідок активізації законодавчої діяльності литовських князів з'являються нові джерела права: міжнародні договори (з Лівонським і Тевтонським орденами, Московським князівством), унії (Кревська 1385 р., Люблінська 1569 р.), а також привілеї та грамоти. Серед останніх – загальноземські статuti (привілеї) (привілей Ягайла 1387 р., Городельський привілей 1413 р., Гродненський привілей 1432 р., Троцький привілей 1434 р., Віленський привілей 1457 р., Віленський привілей 1492 р.), обласні привілеї (уставні грамоти) (привілеї Київській землі (1494 р., 1507 р., 1529 р.), Волинській землі (1501 р., 1509 р.), міські привілеї (грамоти Луцьку 1432 р., Житомиру 1444 р.). Охарактеризуйте збірки законів, що з'являються внаслідок кодифікаційних робіт у Великому князівстві Литовському: Судебник Казимира IV 1468 р., Литовська метрика, Статuti Великого князівства Литовського 1529 р. («Старий»), 1566 р. («Волинський»), 1588 р. («Новий»). Також серед запозичених іноземних джерел права у Литовсько-Руській державі було поширене магдебурзьке право. Крім того, слід пам'ятати, що на українських землях важливу роль відіграло звичаєве козацьке право.

У межах семінарського заняття особливу увагу потрібно приділити роботі зі Статутами Великого князівства Литовського. Перш за все, потрібно розглянути соціально-економічні, політичні та юридичні причини ухвалення Статуту 1529 р. Конкретизуйте, коли саме та за яких обставин на порядок денний було вперше поставлено питання про кодифікацію права у Великому князівстві Литовському. З'ясуйте роль М. Радзивілла (Молодшого) та А. Гаштольдта в процесі підготовки Статуту 1529 р. Назвіть джерела Статуту 1529 р. та розгляньте його структуру. Поясніть причини значної розбіжності

в кількості артикулів у його списках. Визначте критерії, за якими була здійснена систематизація норм Статуту. Чи коректним, на вашу думку, є вживання найменування «Литовський статут 1529 р.»? Коли і за яких обставин на порядку денному постало питання про перегляд Статуту 1529 р.? Охарактеризуйте склад спеціальної комісії, створеної з метою розробки проекту Статуту 1566 р. Чим можна пояснити той факт, що проект Другого Статуту було затверджено 1554 р., а чинності він набув лише 1566 р.? Чому Другий Статут отримав назву «Волинський»? Розкрийте причини появи Третього Статуту. Надайте оцінку законотворчій роботі спеціальних комісій, створених з метою його розробки. Розкрийте роль підканцлера Великого князівства Литовського Л. Сапеги в роботі над Статутом. Охарактеризуйте структуру Третього Статуту. Зверніть увагу на те, що Третій Статут на відміну від попередніх було видрукувано руською (староукраїнсько-старобілоруською) мовою.

Варто пам'ятати, що на українських землях, які входили до складу Королівства Польського, поширеними були наступні джерела права: звичаєве право, Руська Правда, магдебурзьке право, Вислицький статут 1347 р., Вартський статут 1420–1423 рр., а також королівські закони, загальні та особисті привілеї, законодавство сеймиків, акти вального сейму, судова практика. Охарактеризуйте вищезазначені джерела, а також спроби кодифікації чинного законодавства після створення Речі Посполитої.

Характеристика галузей права Великого князівства Литовського передбачає знайомство з нормами конституційного, кримінального, цивільного, шлюбно-сімейного та процесуального права на основі здійснення порівняльного аналізу текстів трьох Статутів. Потрібно взяти до уваги, що в цілому всі три Статути містили норми конституційного права. Доведіть, що в них не лише були закріплені прогресивні для свого часу, демократичні засади (наприклад, відмова від заочного покарання, проголошення рівності перед законом, обмеження влади господаря та панів-ради внаслідок перетворення сейму в державну установу із законодавчими функціями), але й знайшла своє відображення ідея правової держави.

Аналізуючи цивільне право, потрібно розглянути інститут власності. Визначте, перш за все, об'єкти та суб'єкти права власності. З'ясуйте обсяг правоздатності власника як рухомого, так і нерухомого майна. Розкрийте способи набуття майнових прав.

Охарактеризуйте основні категорії земельних володінь феодалів (вотчина, дідизна; маєтки, вислужені або отримані в користування (держання) на визначений або невизначений термін («до живота», «до волі господарської»); куплені маєтки). Поясніть, як саме право власності на землю співвідносилось з військовою службою. Які форми застави нерухомого майна вам відомі? Що передбачали сервітутні права? Також окремо потрібно розглянути зобов'язальне право (підстави для виникнення зобов'язань, правоздатність суб'єктів у зобов'язаннях, наслідки невиконання зобов'язань, види, форми, порядок укладання договорів, терміни позовної давності, черговість стягнень, припинення зобов'язань тощо). Охарактеризуйте спадкове право, беручи до уваги той факт, що в Статутах йшлося як про успадкування за законом, так і за заповітом. Які саме відмінності в успадкуванні мали місце в залежності від станової та статевої приналежності як спадкоємця, так і спадкодавця? Визначте, хто саме у Великому князівстві Литовському був позбавлений права заповідати? Охарактеризуйте шлюбно-сімейне право, розглянувши, перш за все, етапи укладання шлюбу, порядок оформлення та наслідки невиконання шлюбних договорів, шлюбний вік, перешкоди для укладання шлюбу, особливості майнових відносин подружжя, майнові права дітей, підстави та порядок розірвання шлюбу. Також слід звернути увагу і на опікунське право. З'ясуйте, які вимоги висувала держава до опікунів.

Вивчаючи кримінальне право, слід взяти до уваги, що поняття злочину у Великому князівстві Литовському починає розглядатися як завдання, передусім, шкоди або кривди конкретній особі чи групі осіб. Потрібно визначити суб'єкти та об'єкти злочину, обставини, що звільняли від кримінальної відповідальності, стадії злочинної діяльності. Чим саме проста співучасть відрізнялася від складної? Охарактеризуйте види злочинів (проти церкви, політичні, державні, проти особи, майнові («шкода», «наклад», «головщина», «нав'язка», «гвалт»), проти моралі та сім'ї). Також потрібно визначити мету та охарактеризувати поширені у той час види покарання (кваліфікована та проста смертна кара, основні та додаткові майнові покарання, калічувальні та болісні тілесні покарання, тюремне покарання, виволання (вигнання), позбавлення честі, покаяння тощо). Чи погоджуєтеся ви з точкою зору, згідно з якою кримінальне право

цього періоду на українських землях було більш гуманним у порівнянні з правом інших європейських держав?

Щодо процесуального права, потрібно зауважити, що тогочасне судочинство було єдиним для розгляду як кримінальних, так і цивільних справ. Процес мав позовний (звинувачувальний) характер. Потрібно визначити, від чого залежав реальний обсяг прав учасників судового процесу. Перелічіть, хто саме був позбавлений процесуальної правоздатності. Які вимоги висувалися до адвокатів (прокураторів)? Як визначалася загальна територіальна підсудність? Зверніть увагу на те, що значний вплив на судовий процес у Литовсько-Руській державі здійснювало українське звичаєве («копне») право. Окресліть компетенцію копного суду. Охарактеризуйте наступні елементи судового процесу: «поволення», «прослух», «личкування», «звід», «гоніння/виведення сліду», «відведення сліду», «погоня», «видачка». Доведіть, що судовий процес поступово набував слідчого (інквізиційного) характеру. Майте на увазі, що тогочасними судовими доказами були власне зізнання, письмові докази, речові докази, присяга. Також велике значення у судовому процесі надавалося показам свідків – християн з гарною репутацією. Потрібно з'ясувати, які завдання стояли перед такими офіційними свідками, як вижем (возним), соками, їздоками, діцькими та людьми добрими. Також потрібно зупинитися на таких звичаях, що використовувалися з метою доказування, як «ставлення шапки», «викиданщина» тощо. Охарактеризуйте судовий процес у земських, гродських та підкоморських судах. Якою мовою велося судочинство?

Зверніть увагу на те, що правова система Королівства Польського і Речі Посполитої розвивалася під впливом західної правової традиції. Щодо кримінального права на українських землях Королівства Польського, слід мати на увазі, що злочини в Польській державі поділялися на публічні та приватні. Студентам потрібно охарактеризувати, зокрема, такі злочини, як образа королівського маєстату, проти держави, проти церкви, проти громадського порядку та спокою, злочини проти особи (вбивство, заповідання тілесних ушкоджень, статеві злочини, образа честі). На окрему увагу заслуговують майнові злочини, до яких відносилася, перш за все, крадіжка, що поділялася на просту й кваліфіковану. Також слід розглянути такі поширені в польському праві покарання, як смертна

кара (звичайна й кваліфікована), «покарання на шкірі», позбавлення честі (інфамія) та опала (баніція), позбавлення волі, конфіскація майна, покарання біля ганебного стовпа, приватні грошові покарання, проскрипція (громадська страта). Щодо цивільного права, потрібно охарактеризувати, перш за все, інститут власності, визначити об'єкти та суб'єкти права власності, з'ясувати обсяг правоздатності власників рухомого і нерухомого майна, розкрити способи набуття майнових прав. Особливу увагу слід приділити майоратам – маєткам, які заборонялося розділяти між спадкоємцями і які повністю переходили до старшого сина. Розглядаючи зобов'язальне право, охарактеризуйте договори купівлі-продажу, позики, підряду, а також порядок їх укладання. Розкрийте сутність таких способів забезпечення виконання зобов'язань, як іпотека (застава) та поручництво. Також слід охарактеризувати спадкове право. З'ясуйте, чи існували обмеження прав жінки на успадкування як рухомого, так і нерухомого майна. Поясніть, що таке «четвертина». Крім того, потрібно встановити особливості шлюбно-сімейного права (етапи укладання шлюбу, порядок оформлення та наслідки невиконання шлюбних договорів, шлюбний вік, перешкоди для укладення шлюбу, особливості майнових відносин подружжя, майнові права дітей, підстави та порядок розірвання шлюбу). Розглядаючи опікунське право, потрібно звернути увагу на інститут опіки над жінками. Щодо процесуального права, потрібно охарактеризувати етапи судового процесу. Необхідно взяти до уваги, що тогочасними судовими доказами були власне зізнання, офіційні (королівські) привілеї, приватні документи (боргові зобов'язання), речові докази, присяга, покази очевидців.

Теми рефератів

1. Правовий статус і межі правової свободи шляхетської верстви за Статутами Великого князівства Литовського.
2. Правове становище жінки за Статутами Великого князівства Литовського.
3. Захист прав неповнолітніх за Статутами Великого князівства Литовського.

Джерела

Витяги з «Устави на волоки» Сигізмунда II Августа // Гринь О. В. Практикум з історії України литовсько-польської доби : Навчальний 216

посібник / О. В. Гринь. – Чернігів : Видавець Лозовий В. М., 2011. – С. 204–213.

Економічні привілеї міста Львова XV–XVIII ст.: привілеї та статuti ремісничих цехів і купецьких корпорацій [Електронний ресурс] / [упор. М. Капраль, наук. ред. Я. Дашкевич, Р. Шуст]. – Львів : Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України ; Львівський національний університет ім. І. Франка, 2013. – 2-е виправлене видання (електронний варіант). – С. 5–6. – Режим доступу: <http://archeos.org.ua/wp-content/uploads/2013/06/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%BB%D0%B5%D1%97-%D0%9B%D1%8C%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf>.

Історія державної служби в Україні : у 5 т. / [відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій ; редкол.: С. В. Кульчицький та ін.] ; Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. – К. : Ніка-Центр, 2009. – Т. 3 : Документи і матеріали. V ст. до н. е. – 1774 р. / [упоряд.: Г. В. Боряк (кер. кол. упоряд.), Л. Я. Демченко, Ю. А. Мицик]. – 656 с.

Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) [Електронний ресурс] / [упорядник М. Капраль, наук. ред. Я. Дашкевич, Р. Шуст]. – Львів : Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України ; Львівський національний університет ім. І. Франка. – 2-е виправлене видання (електронний варіант). – С. 42. – Режим доступу: <file:///D:/%D0%A0%D0%BE%D0%B7%D1%96%D0%B1%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8/%D0%A0%D1%83%D0%B1%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B8/%D0%92%D0%9A%D0%9B/%D0%9A%D0%B0%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C>Pryvilei_mista_Lvova_XIV-XVIII_st.pdf.

Проект Люблінської унії (1569 р.), складений представниками Польського королівства з зауваженнями представників Великого князівства Литовського // Хрестоматія з історії України / [упоряд. та автор коментарів Уривалкін О. М.]. – К. : КНТ, 2007. – С. 130–135.

Статuti Великого князівства Литовського : У 3 т. / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Одеса : Юридична

література, 2002. – Т. I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року. – 464 с.

Статути Великого князівства Литовського : У 3 т. / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Одеса : Юридична література, 2003. – Т. II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року. – 560 с.

Статути Великого князівства Литовського : У 3 т. / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Одеса : Юридична література, 2004. – Т. III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року : У 2 кн. – Кн. 2. – 568 с.

Судебник короля Казимира Ягелловича, даний Литві, 1468, лютий, 29 // Іванов В. М. Практикум з історії держави і права України : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К. : МАУП, 2006. – С. 84–85.

Хрестоматія з історії Української РСР : посібник для вчителів / [під ред. І. О. Гуржія]. – К. : Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1959. – Т. I: З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. – 747 с.

Підручники та навчальні посібники

Захарченко П. П. Історія держави і права України : Підручник / П. П. Захарченко. – К. : Атака, 2004. – С. 46–99.

Іванов В. М. Історія держави і права України : Підручник / В. М. Іванов. – К. : МАУП, 2007. – С. 96–116.

Історія держави і права України : Підручник / А. С. Чайковський (кер. авт. кол.), В. І. Батрименко, Л. О. Зайцев, О. Л. Копиленко та ін. ; За ред. А. С. Чайковського. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – С. 94–157.

Музиченко П. П. Історія держави і права України : Навч. посіб. / П. П. Музиченко. – 6-те вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2007. – С. 69–125.

Терлюк І. Я. Історія держави і права України (Доновітній час) : Навчальний посібник / І. Я. Терлюк. – К. : Атіка, 2006. – С. 88–140.

Основна література

Андрюлис В. Некоторые процессуальные особенности судебной защиты феодального движимого имущества по Литовскому Статуту 1529 года / В. Андрюлис // Первый Литовский Статут

1529 года : Материалы республиканской научной конференции, посвященной 450-летию Первого Статута. – Вильнюс, 1982. – С. 55–58.

Аракелян М. Р. Еволюція інституту адвокатури на українських землях за Статутами Великого князівства Литовського / М. Р. Аракелян // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 99–103.

Безклубий О. Сутність і склад особистих немайнових відносин за Статутами Великого князівства Литовського / О. Безклубий // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2013. – № 2 (96). – С. 74–77.

Бардах Ю. Литовские Статуты – памятники права периода Возрождения / Ю. Бардах // Культурные связи народов Восточной Европы в XVI в. / под ред. Б. А. Рыбакова. – М. : Издательство «Наука», 1976. – С. 71–93.

Бойко І. Правові засади організації судової системи Польського королівства та її поширення у Руському воєводстві (1434–1569 рр.) / І. Бойко // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2010. – Вип. 50. – С. 39–49.

Бойко І. Й. Судова влада у литовсько-польську добу / І. Й. Бойко, Т. І. Бондарук // Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / за ред. І. Б. Усенка ; Національна академія наук України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького ; Міжнародна асоціація істориків права. – К. : «Наукова думка», 2014. – С. 95–124.

Бондарук Т. І. Ціннісна поведінкова модель шляхтича за Литовським статутом 1529 р. / Т. І. Бондарук // Альманах права. – 2012. – № 3. – С. 118–121.

Вайшвила А. Литовский статут: между прогрессом и регрессом / А. Вайшвила // Статут Вялікага княства Літоўскага 1529 года – падмурак развіцця беларускай дзяржаўнасці і канстытуцыяналізму (да 480-годдзя прыняцця) : зборнік навуковых артыкулаў / Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Юрыдычны факультэт, Кафедра тэорыі і гісторыі дзяржавы і права. – Мінск : РІВШ, 2009. – С. 41–47.

Волошкевич Г. А. Правове оформлення шляхетського стану у Статутах Великого князівства Литовського / Г. А. Волошкевич // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська

національна юридична академія. – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 167–173.

Головкін Б. Кримінологічна генеза корисливих убивств у найдавніших пам'ятках права України-Русі / Б. Головкін // Філософські обрії. – 2004. – № 12. – С. 207–228.

Гримич М. Литовський статут і звичаєве право (Про співвідношення кодифікованого права і звичаєво-правової традиції) / М. Гримич // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2001. – № 10. – С. 4–9.

Гринько С. Д. Влияние римского права на формирование института деликтных обязательств в Литовских статутах / С. Д. Гринько // Статут Вялікага княства Літоўскага 1529 года – падмурак развіцця беларускай дзяржаўнасці і канстытуцыяналізму (да 480-годдзя прыняцця) : зборнік навуковых артыкулаў / Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Юрыдычны факультэт, Кафедра тэорыі і гісторыі дзяржавы і права. – Мінск : РІВШ, 2009. – С. 92–97.

Дидыч Т. О. Статут 1529 г. как результат правообразования в Великом княжестве Литовском (историко-правовой аспект) / Т. О. Дидыч, О. И. Чаплук // Статут Вялікага княства Літоўскага 1529 года – падмурак развіцця беларускай дзяржаўнасці і канстытуцыяналізму (да 480-годдзя прыняцця) : зборнік навуковых артыкулаў / Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Юрыдычны факультэт, Кафедра тэорыі і гісторыі дзяржавы і права. – Мінск : РІВШ, 2009. – С. 55–64.

Дробязко С. Г. Юридическая природа Статута Великого княжества Литовского 1529 г. / С. Г. Дробязко // Статут Вялікага княства Літоўскага 1529 года – падмурак развіцця беларускай дзяржаўнасці і канстытуцыяналізму (да 480-годдзя прыняцця) : зборнік навуковых артыкулаў / Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Юрыдычны факультэт, Кафедра тэорыі і гісторыі дзяржавы і права. – Мінск : РІВШ, 2009. – С. 20–22.

Ермолович В. И. Влияние источников отечественного и зарубежного права на формирование Статута Великого княжества Литовского 1529 г. / В. И. Ермолович // Статут Вялікага княства Літоўскага 1529 года – падмурак развіцця беларускай дзяржаўнасці і канстытуцыяналізму (да 480-годдзя прыняцця) : зборнік навуковых артыкулаў / Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Юрыдычны факультэт, 220

Кафедра теорії і історії держави і права. – Мінск : РІВШ, 2009. – С. 77–84.

Єпур М. В. Покарання за злочини проти держави за Статутами Великого князівства Литовського / М. В. Єпур // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 239–243.

Журбелюк Г. В. Регулювання проблем судоустрою Статутом Великого князівства Литовського 1588 р.: осучаснення досвіду / Г. В. Журбелюк // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 121–127.

Коваль Т. Ф. Система майнових покарань Литовського статуту 1529 р. та Судебника 1550 р.: порівняльно-правове дослідження / Т. Ф. Коваль // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2010. – Вип. 50. – С. 128–134.

Ковальова С. Інститут заповіту в праві українських земель Великого князівства Литовського / С. Ковальова // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2006. – Вип. 33. – С. 104–110.

Ковальова С. Г. Статути Великого князівства Литовського як етап еволюції законодавчих повноважень господаря / С. Г. Ковальова // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 173–178.

Ковальова С. Г. Судоустрій і судочинство на Українських землях Великого князівства Литовського : Монографія / С. Г. Ковальова. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – 200 с.

Колос М. Литовский Статут: уголовно-правовая ответственность за измену государству и Великому князю Литовському / М. Колос // Jurnalul juridic national: teorie și practică. – 2014. – № 5 (9). – С. 154–159.

Кудін С. Державні суди Литовсько-Руської доби / С. Кудін // Закон і бізнес. – 1999. – № 41. – С. 2.

Кудін С. Спеціальні суди Литовсько-Руської держави / С. Кудін // Закон і бізнес. – 1999. – № 42. – С. 2.

Кудін С. Поняття кримінального штрафу за Руською Правдою та Литовським Статутом / С. Кудін // Право України. – 2000. – № 11. – С. 141–144.

Кудін С. Поняття «поток і пограбування» у кримінальному праві України XI – першої половини XVII ст.: історично-правовий аналіз / С. Кудін // Право України. – 2003. – № 6. – С. 132–135.

Лазутка С. Первый Литовский Статут (1529 г.) / С. Лазутка, И. Валиконите, Э. Гудавичюс. – Вильнюс : Margi rasta, 2004. – 522 с.

Ляшенко А. Г. Статут 1529 г. в контексте концепции верховенства права / А. Г. Ляшенко, Г. В. Журбелюк // Статут Вялікага княства Літоўскага 1529 года – падмурак развіцця беларускай дзяржаўнасці і канстытуцыяналізму (да 480-годдзя прыняцця) : зборнік навуковых артыкулаў / Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Юрыдычны факультэт, Кафедра тэорыі і гісторыі дзяржавы і права. – Мінск : РІВШ, 2009. – С. 65–69.

Майкут Х. В. Деякі питання врегулювання спадкових відносин на українських землях за Литовськими статутами [Електронний ресурс] / Х. В. Майкут // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 2. – С. 37–41. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/2_2014/9.pdf.

Майкут Х. В. Інститут забезпечення зобов'язань на українських землях за Статутами Великого князівства Литовського / Х. В. Майкут // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 221–227.

Марисюк К. Б. Головщина как вид уголовного наказания по Литовскому статуту 1529 г. / К. Б. Марисюк // Статут Вялікага княства Літоўскага 1529 года – падмурак развіцця беларускай дзяржаўнасці і канстытуцыяналізму (да 480-годдзя прыняцця) : зборнік навуковых артыкулаў / Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Юрыдычны факультэт, Кафедра тэорыі і гісторыі дзяржавы і права. – Мінск : РІВШ, 2009. – С. 132–135.

Марисюк К. Б. Головщина як вид майнових покарань за Литовськими статутами 1529, 1566 і 1588 рр. / К. Б. Марисюк // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : зб. наук. пр. / Донецький юридичний інститут Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка МВС України. – 2009. – № 4. – С. 19–24.

Марисюк К. Б. Нав'язка як вид майнового покарання за Литовськими статутами / К. Б. Марисюк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 3. – С. 30–36.

Мироненко О. Представницькі органи Литовсько-Руської держави в контексті еволюції українського парламентаризму / О. Мироненко // Вісник Академії правових наук України. – 1997. – № 2 (9). – С. 38–49.

Мироненко О. Судовий процес і його форми на українських землях XIV–XVI століть / О. Мироненко // Молода Українська держава на межі тисячоліть : погляд в історичне минуле і майбутнє демократичної правової держави Україна : зб. наук. пр. – Львів : Львів. ін-т внутр. справ, 2001. – С. 155–158.

Музиченко П. П. Еволюція прав української шляхти у Великому князівстві Литовському / П. П. Музиченко // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2001. – Вип. 12. – С. 526–533.

Музиченко П. П. Регулювання права власності та судовий захист майна в українських землях у першій половині XVI ст. / П. П. Музиченко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська юридична академія. – Одеса, 1997. – Вип. 4. – С. 77–82.

Музиченко П. П. Статути Великого князівства Литовського – видатна пам'ятка права слов'янських народів / П. П. Музиченко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 7–14.

Музыченко П. П. К истории создания Литовских статутов / П. П. Музыченко // Проблемы правоведения : республиканский межведомственный научный сборник. – К., 1989. – Вип. 50. – С. 31–36.

Музыченко П. П. Рецепция римского права в Статутах Великого княжества Литовского / П. П. Музыченко // Статут Вялікага княства Літоўскага 1529 года – падмурак развіцця беларускай дзяржаўнасці і канстытуцыяналізму (да 480-годдзя прыняцця) : зборнік навуковых артыкулаў / Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Юрыдычны факультэт, Кафедра тэорыі і гісторыі дзяржавы і права. – Мінск : РІВШ, 2009. – С. 85–91.

Нелін О. І. До питання спадкового права за Статутами Великого князівства Литовського / О. І. Нелін // Держава і право : зб.

наук. пр. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2001. – Вип. 13. – С. 48–52.

Петровська Н. В. Закріпачення селянства за Статутом Великого князівства Литовського 1529 року / Н. В. Петровська // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 188–193.

Пичета В. И. Литовський Статут 1529 г. и его источники / В. И. Пичета // Статут Великого князства Литовского 1529 года / Под ред. К. И. Яблонскиса. – Минск, 1960. – С. 13–30.

Поліщук В. Свідки у русько-литовському праві до судово-адміністративної реформи 1564–1566 рр. / В. Поліщук // Молода нація. – 2000. – № 1. – С. 123–163.

Поперечна Н. В. Опікунське право в Статуті Великого князівства Литовського 1529 року / Н. В. Поперечна // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 217–221.

Резнік О. І. Склад та компетенція підкоморських судів за Статутом Великого князівства Литовського 1566 року / О. І. Резнік // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 127–132.

Сеньків Ю. Кримінальна відповідальність за злочини проти особи на українських землях у законодавстві Великого князівства Литовського / Ю. Сеньків // Юридична Україна. – 2009. – № 5. – С. 15–20.

Сеньків Ю. В. Поняття та види злочинів у праві Великого князівства Литовського / Ю. В. Сеньків // Часопис Київського університету права. – 2008. – № 4. – С. 77–82.

Сокальская Е. В. Судебная власть маршалка Волынской земли в период действия Статута Великого княжества Литовского / Е. В. Сокальская // Статут Вялікага княства Літоўскага 1529 года – падмурак развіцця беларускай дзяржаўнасці і канстытуцыяналізму (да 480-годдзя прыняцця) : зборнік навуковых артыкулаў / Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Юрыдычны факультэт, Кафедра тэорыі і гісторыі дзяржавы і права. – Мінск : РІВШ, 2009. – С. 141–145.

Сокальська О. В. Коронне «scrutinium» чи литовсько-руське «выведанье»: досудове слідство на українських землях у XVI столітті / О. В. Сокальська // Актуальні проблеми держави і права :

зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 110–116.

Степановичене Л. Некоторые особенности реализации норм залогового права (в первые годы действия второго литовского статута) / Л. Степановичене // *Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського*. – К. : Інститут історії НАН України, 2009. – Т. I. – С. 54–66.

Стецюк Б. Р. Особливості процесуального права Великого князівства Литовського на українських землях (друга половина XIV – друга половина XVI століть) / Б. Р. Стецюк // *Право і Безпека*. – 2012. – № 3 (45). – С. 74–78.

Шабульдо Ф. М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского / Ф. М. Шабульдо. – К. : Наукова думка, 1987. – 181 с.

Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVIII ст. / Н. М. Яковенко. – К. : Наукова думка, 1993. – 414 с.

Яцкевич И. Г. Особенности правового регулирования оборота земли в Великом княжестве Литовском в конце XV – первой половине XVI в. / И. Г. Яцкевич // *Статут Вялікага княства Літоўскага 1529 года – падмурак развіцця беларускай дзяржаўнасці і канстытуцыйналізму (да 480-годдзя прыняцця)* : зборнік навуковых артыкулаў / Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Юрыдычны факультэт, Кафедра тэорыі і гісторыі дзяржавы і права. – Мінск : РІВШ, 2009. – С. 126–128.

Додаткова література

Аніщук Н. В. Правовий досвід Великого князівства Литовського у розв'язанні проблеми насильства щодо жінок у сім'ї / Н. В. Аніщук // *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 193–196.

Бахуринська О. О. Уставні земські грамоти як кримінально-правові джерела Литовського статуту 1529 року / О. О. Бахуринська // *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 208–212.

Бачур Б. С. Правове регулювання земельних відносин в Україні (XIV–XVI ст.ст.) / Б. С. Бачур // *Правова держава.* – 2002. – № 4. – С. 194–200.

Безклубий О. Інститут застави за Третім Статутом Великого князівства Литовського, Руського та Жомойтського / О. Безклубий // *Малий і середній бізнес (право, держава, економіка).* – 2011. – № 3–4. – С. 6–12.

Бедрій М. Генезис і еволюція копних судів на українських землях / М. Бедрій // *VIVAT JUSTITIA! : міжнародний студентський науково-юридичний альманах / Львівський національний університет імені Івана Франка.* – Л., 2009. – Вип. IX. – С. 11–16.

Бедрій М. Статути Великого князівства Литовського як джерела правового регулювання діяльності копних судів на українських землях (1529–1842 рр.) / М. Бедрій // *Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія.* – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 145–150.

Бедрій М. Функціонування копних судів на українських землях у складі Великого князівства Литовського (XIV–XVI ст.) / М. Бедрій // *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* – 2012. – Вип. 56. – С. 80–87.

Бедрій М. М. Застосування та значення терміна «копа» в юридичній термінології середньовічної України / М. М. Бедрій // *Часопис Київського університету права.* – 2011. – № 1. – С. 32–35.

Блануца А. Судові урядники в земельних спорах у Великому князівстві Литовському (1529–1566 рр.) / А. Блануца // *Україна в Центрально-Східній Європі : зб. наук. пр. / Інститут історії України НАН України.* – К., 2013. – Вип. 12–13. – С. 224–241.

Бойко І. Й. Польське право як важливе джерело Статутів Великого князівства Литовського (1529 – 1588 рр.) / І. Й. Бойко // *Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія.* – Одеса, 2009. – Вип. 29. – С. 32–39.

Бойко І. Особливості формування джерел права у Галичині у складі Польського Королівства (1349–1569 рр.) / І. Бойко // *Право України.* – 2010. – № 5. – С. 215–223.

Бойко І. Регулювання цивільних відносин на українських землях за українським звичаєвим правом (XIV–XVI ст.) / І. Бойко // *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* – 2013. – Вип. 58. – С. 41–48.

Бондарук Т. І. Пани-рада як аристократичний елемент у системі органів влади Великого князівства Литовського (за працями О. О. Малиновського) / Т. І. Бондарук // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 178–187.

Борботько П. В. Коррупція и боротьба с ней в Великом княжестве Литовском в XVI в. / П. В. Борботько // Статут Вялікага княства Літоўскага 1529 года – падмурак развіцця беларускай дзяржаўнасці і канстытуцыяналізму (да 480-годдзя прыняцця) : зборнік навуковых артыкулаў / Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Юрыдычны факультэт, Кафедра тэорыі і гісторыі дзяржавы і права. – Мінск : РІВШ, 2009. – С. 139–140.

Валиконите И. I Литовский Статут – один из важнейших источников истории положения женщин в Великом княжестве Литовском / И. Валиконите // Первый Литовский Статут 1529 года : материалы республиканской научной конференции, посвященной 450-летию Первого Статута. – Вильнюс, 1982. – С. 38–46.

Валиконите И. Выкуп за женщину по Литовскому Статуту / И. Валиконите, Ё. Яксебогайте // Третий Литовский Статут 1588 года : материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. – Вильнюс, 1989. – С. 85–95.

Ващук Д. Дотримання та використання інституту «старини» у Великому князівстві Литовському в достатутувий період (на прикладі земської служби) / Д. Ващук // *Ukraina Lithuanica*: студії з історії Великого князівства Литовського. – К. : Інститут історії НАН України, 2009. – Т. I. – С. 34–42.

Вовк О. Ё. Литовські статуты – джерело міського права України XIV – першої половини XIX ст. / О. Ё. Вовк // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 1. – С. 12–16.

Вовк О. Уставні земські грамоти – джерело українського міського права XVI століття / О. Вовк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2011. – Вип. 88. – С. 19–23.

Гавловська А. В. Інститут опіки і піклування в українському праві за Статутами Великого князівства Литовського: історико-правові аспекти / А. В. Гавловська // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2005. – Вип. 24. – С. 264–268.

Грицак В. М. Польсько-литовська доба – як етап становлення адміністративно-територіального устрою українських земель / В. М. Грицак // Наше право. – 2010. – № 2. – Ч. 1. – С. 19–25.

Гурбик А. Тракткування «судових околиць» в громадському судочинстві на українських землях Великого князівства Литовського / А. Гурбик // *Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського*. – К. : Інститут історії НАН України, 2009. – Т. I. – С. 11–33.

Дзейко Ж. О. Законодавча техніка у Великому князівстві Литовському / Ж. О. Дзейко // *Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія*. – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 53–59.

Долматова Н. І. Волинський статут як джерело Статуту Великого князівства Литовського 1588 року / Н. І. Долматова // *Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія*. – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 39–44.

Дячок О. О. Нормативно-правове регулювання митних відносин у Великому князівстві Литовському XVI ст. / О. О. Дячок // *Український історичний журнал*. – 2013. – № 1. – С. 29–39.

Єфремова Н. В. Інститут представництва (в політичному сенсі) в Статутах Великого князівства Литовського / Н. В. Єфремова // *Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія*. – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 159–167.

Жеребцова Л. Ю. Історія митної справи Великого князівства Литовського та Речі Посполитої на українських землях: методи дослідження / Л. Ю. Жеребцова // *Наукові записки Києво-Могилянської академії*. – К. : Вид. дім. «КМ Академія», 2004. – Т. 27. *Історичні науки*. – С. 22–27.

Задорожний Ю. Західна традиція права у контексті формування кодифікованих актів на теренах України / Ю. Задорожний // *Право України*. – 2006. – № 9. – С. 42–46.

Кобилецький М. М. Поширення магдебурзького права на українських землях Великого князівства Литовського // М. М. Кобилецький // *Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія*. – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 49–53.

Коваленко Л. Право Великого князівства Литовського та його вплив на становлення українського права / Л. Коваленко // Юридична Україна. – 2004. – № 2. – С. 91–95.

Крестовська Н. М. Дитина у правовому житті українського суспільства в добу високого середньовіччя / Н. М. Крестовська // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2008. – Т. 21 (60). – № 1. – С. 30–36.

Литвиненко Т. М. Структура Статуту Великого князівства Литовського 1588 року / Т. М. Литвиненко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 74–77.

Луцький І. М. Вплив християнської етики на Перший і Другий Литовські статuti / І. М. Луцький // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2010. – Вип. 47. – С. 89–94.

Маложон О. І. Спадкоємність звичаєвого права: від «Руської правди» до Литовських статутів / О. І. Маложон // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв : науковий журнал. – 2006. – № 1. – С. 96–101.

Марчук Р. П. Обумовленість права суспільним устроєм українських земель за Польсько-Литовської доби [Електронний ресурс] / Р. П. Марчук // Державне управління: теорія та практика. – 2010. – № 2. – С. 1–10. – Режим доступу: <http://academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10mrppld.pdf>.

Пашуто В. Т. Образование Литовского государства / В. Т. Пашуто. – М. : Изд. АН СССР, 1959. – 531 с.

Пенязь Е. А. Оформление института адвокатуры в XVI столетии (по Статутам Великого княжества Литовского) / Е. А. Пенязь // Актуальні проблеми юридичної науки : Збірник тез міжнародної наукової конференції «Дев'яті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 12–13 листопада 2010 року) : У 4-х частинах. – Частина перша: «Теорія держави і права. Історія політичних та правових вчень. Філософія права. Міжнародне право. Порівняльне правознавство». – Хмельницький : Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2010. – С. 80–82.

Передмова // Статuti Великого князівства Литовського : У 3 т. / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Одеса :

Юридична література, 2002. – Т. І. Статут Великого князівства Литовського 1529 року. – С. 5–11.

Передмова // Статути Великого князівства Литовського : У 3 т. / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Одеса : Юридична література, 2003. – Т. II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року. – С. 3–14.

Передмова // Статути Великого князівства Литовського : У 3 т. / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Одеса : Юридична література, 2004. – Т. III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року : У 2 кн. – Кн. 1. – С. 3–17.

Петровський В. М. Поліцейська функція у діяльності судових чиновників за Статутами Великого князівства Литовського / В. М. Петровський // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 116–121.

Сенчук В. В. Досвід реєстрації нерухомого майна та прав на нього в Україні протягом Литовсько-польської доби / В. В. Сенчук // Часопис Київського університету права. – 2008. – № 3. – С. 42–48.

Сенчук В. В. Досвід реєстрації нерухомого майна та прав на нього у Великому князівстві Литовському / В. В. Сенчук // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 227–231.

Слуцька Т. Розбій, грабіж та крадіжка за трьома редакціями Литовського Статуту / Т. Слуцька // Юридична Україна. – 2006. – № 8. – С. 23–25.

Старостина И. П. О месте Судебника Казимира 1468 г. в праве Великого княжества Литовского / И. П. Старостина // Культурные связи народов Восточной Европы в XVI в. / под ред. Б. А. Рыбакова. – М. : Издательство «Наука», 1976. – С. 94–113.

Тищенко Ю. В. Мифологические основания нормативных положений Статута Великого княжества Литовского 1529 года / Ю. В. Тищенко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 82–87.

Тімашов В. Правовий порядок діяльності Запорізької Січі у площині права людини на особисте волевиявлення / В. Тімашов // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 1. – С. 116–120.

Філінюк І. Г. Військове судочинство доби Великого князівства Литовського / І. Г. Філінюк // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 132–138.

Форманюк В. І. Литовські статuti як правові гарантії формування системи національного права на Правобережній Україні XVI–XVII ст. // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 201–207.

Харитонов Є. О. Рецепція римського права у Статутах Великого князівства Литовського: чинники, передумови та деякі результати / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 14–24.

Ясінська Л. Розвиток нотаріальної діяльності в Україні XIV–XVII ст. / Л. Ясінська // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2006. – Вип. 43. – С. 104–111.

ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ

**КАЗИМИР ІІ НАДАЄ ЛЬВОВУ МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО ТА
70 ФРАНКОНСЬКИХ ЛАНІВ¹, ДЕСЯТЬ З ЯКИХ ПРИЗНАЧАЄ
НА ПАСОВИЩЕ, ВОДНОЧАС ЗАБОРОНЯЮЧИ
ЗЕМЛЕВЛАСНИКАМ, ДУХІВНИЦТВУ, МІЩАНАМ
БУДУВАТИ КОРЧМИ НА ВІДСТАНІ МЕНШЕ ОДНІЄЇ МИЛІ
ВІД МІСТА
(1356 р., Сандомир)**

В ім'я Господа амінь. Що королівська повага постановить (зробити) для зручності підданих, повинно залишатися тривким і навіки непорушним. Тому ми, Казимир, Божою ласкою (*титулатура*). Доводимо до відома усім, що за благочестивою згодою королівського маєстату, дбаючи про численні клопоти та незручності, що наше місто Львів зазнало від усіляких немилосердних ворогів, прагнемо, щоб це місто процвітало і збільшувало свої вигоди, прибутки, користі та добробут. Для втіхи згаданого міста та збільшення кількості його вірних жителів даємо і встановлюємо вищезгаданому містові на вічні часи німецьке право,

яке по-простому називається магдебурзьким, усуваючи там усі руські права та руські звичаї, від будь-якого імені встановлені, які цьому німецькому праву так чи інакше мали звичай перешкоджати або заважати. Нарешті, звільняємо згадане місто та його жителів від усіх юрисдикцій каштелянів, воєвод, суддів, підсудків, возних і від влади будь-кого, яким би іменем не називався; так, щоб перед ним або перед будь-ким з них у великих і малих справах міщани не відповідали, а тільки – перед своїм вїйтом, а вїйт – перед нами або нашим старостою, якому ми це доручимо тільки при умові, що (вїйт) буде запрошений або викликаний нашою або нашого старости грамотою та відповідатиме тільки згідно зі своїм німецьким правом. А в кримінальних справах чи будь-яких, які виникають, вїйтові згаданого міста надається повне і цілковите право судити, виносити вироки, карати та вирішувати так, як передбачає та вимагає німецьке право. Усьому згаданому містові і всім, що мешкають та знаходяться в ньому, надаємо вищезазначене магдебурзьке право, однак зі спеціальної нашої прихильності іншим народам, що живуть в тому місті, а саме: вірменам, євреям, сарацинам, українцям та іншим народам будь-якого походження та статусу, надаючи виняткову ласку, хочемо зберегти їх згідно з їхніми незмінними обрядами та правами, даючи їм можливість будь-які (справи), в тому числі й кримінальні справи, які виникнуть між ними самими або між ними та іншими, вирішувати за магдебурзьким правом і при вїйті відповідно до їхнього поданого та внесеного прохання. А якщо відмовляться судитися за магдебурзьким правом, яким вищезазначене місто повинно користуватися, тоді згадані нації: вірмени, євреї, сарацини, татари, українці і всі інші нації, які там (в місті) будуть знаходитися, можуть поставити і вирішити будь-яке питання відповідно до права своєї нації, але при головуванні вїйта міста на тому суді. Нарешті, бажаючи наділити особливою ласкою вищезазначене місто Львів, встановлюємо згаданому містові для його поліпшення 70 франконських ланів у лісах і виноградниках, луках і пасовищах, відповідно до чого зможуть їх відрахувати або відміряти. Хочемо, щоб з них 60 ланів підлягали оплаті чиншу на день св. Мартина, щоб з кожного лану платився чинш – 24 руські гроші. А після того, як будуть викорчовані решта 10 ланів по сусідству з вищезазначеним містом у місцевості, що зветься Білогоща, визначаємо їх на пасовища без будь-якої грошової сплати. Для більшого покращення часто

згадуваного міста зі спеціальної нашої ласки та прихильності даємо тому місту (право), щоб жоден із зем'ян², духовних, міських та будь-яких інших осіб не розміщував, не встановлював і не будував шинків у межах однієї милі від міста. Для кращого засвідчення і повнішої ясності цього всього ми вважали підвісити нашу печатку на підкріплення вічної чинності. Діялося в Сандомирі, у п'ятницю в октаву свята П'ятидесятниці, року Божого 1356, у присутності (*список свідків*). Дано та надано через руки пана Йоана, вищеназваного нашого канцлера Русі.

¹ Назва одиниці земельної площі в середньовічній Європі, що дорівнювала приблизно 25 га.

² Повноправний шляхтич, земельний власник.

Текст подано за:

Привілеї міста Львова (XIV-XVIII ст.) [Електронний ресурс] / [упорядник М. Капраль, наук. ред. Я. Дашкевич, Р. Шуст]. – Львів : Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України ; Львівський національний університет ім. І. Франка. – 2-е виправлене видання (електронний варіант). – С. 29–31. – Режим доступу: file:///D:/%D0%A0%D0%BE%D0%B7%D1%96%D0%B1%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8/%D0%A0%D1%83%D0%B1%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B8/%D0%92%D0%9A%D0%9B/%D0%9A%D0%B0%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C/Pryvilei_mista_Lvova_XIV-XVIII_st.pdf.

**ОПОЛЬСЬКИЙ, ВЕЛЮНЬСЬКИЙ І РУСЬКИЙ КНЯЗЬ
ВЛАДИСЛАВ НАДАЄ ЛЬВІВСЬКИМ МІЩАНАМ
ВІЙТІВСТВО У ЛЬВОВІ НА МАГДЕБУРЗЬКОМУ ПРАВІ,
ЗБЕРІГАЮЧИ ЗА СОБОЮ ДВІ ЧАСТИНИ З ПРИБУТКІВ ВІД
КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ, А ОДНУ ЧАСТИНУ ЗАЛИШАЮЧИ
РАЙЦЯМ¹, ПРИЧОМУ, КОЛИ, ЗА ВІДОМА КНЯЗЯ,
ЛЬВІВСЬКІ ГРОМАДЯНИ ОБЕРУТЬ, А ВІН ЗАТВЕРДИТЬ
РАЙЦІВ, ТО ОСТАННІ СЕРЕД СЕБЕ ПОВИННІ ОБРАТИ
ВІЙТА
(1378 р., Львів)**

В ім'я Господа амінь. Для вічної пам'яті справи. Ми, Владислав, Божою ласкою (титулатура). Робимо зміст даної грамоти

відомим всім, кому буде потреба ознайомитися. Зі звичайної нашої добросердечності, ласки, враховуючи заслуги, вірність і порядність наших львівських міщан, що виявляючи добродієність нам, прагнуть нам будь-яким чином служити, за порадою наших вірних магнатів даємо, передаємо і даруємо дарунком вічно та непорушно уряд війта магдебурзького права у Львові² й оплати, до цього уряду належні, для тримання, володіння та у користування згаданому нашому містові Львову. З тим винятком, що коли будь-якій людині у тяжких справах відповідно до права буде винесено вирок і вона буде засуджена, так що майна і життя позбавиться, чи будь-яке вбивство коли-небудь здійсниться, звідси від цього може бути прибуток, то одну частину цього надаємо (місту), а залишені дві частини для нас зберігаємо. Хочемо також, щоб згадані міщани з нашого відома вибрали своїх райців, і вищезгадані райці нами мають бути затвердженими. Потім обрані райці повинні вибрати зі свого грона війта, якого хочуть, коли і стільки разів, як їхній волі сподобається. Для засвідчення цієї грамоти наша печатка є підвішена. Діялося і дано у Львові в неділю, на октаву Всіх святих, під рік Божий 1378, у присутності таких панів і вірних (список свідків). Ці присутні були в зборі і багато інших мужів, гідних довір'я.

¹ Члени міської ради в містах, що функціонували на основі магдебурзького права.

² До цього часу у Львові посада війта була спадкова.

Текст подано за:

Привілеї міста Львова (XIV-XVIII ст.) [Електронний ресурс] / [упорядник М. Капраль, наук. ред. Я. Дашкевич, Р. Шуст]. – Львів : Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України ; Львівський національний університет ім. І. Франка. – 2-е виправлене видання (електронний варіант). – С. 42. – Режим доступу: file:///D:/%D0%A0%D0%BE%D0%B7%D1%96%D0%B1%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8/%D0%A0%D1%83%D0%B1%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B8/%D0%92%D0%9A%D0%9B/%D0%9A%D0%B0%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C/Pryvilei_mista_Lvova_XIV-XVIII_st.pdf.

ГОРОДЕЛЬСЬКИЙ ПРИВІЛЕЙ (1413 р.)

1. Насамперед, у той час, коли з допомогою животворного духа, сприйнявши світло католицької віри, поклали ми корону королівства Польського, то для збільшення християнської віри, доброго становища і користі земель наших Литви, їх самих з землями і володіннями, їм підпорядкованими і з ними зв'язаними, названому королівству нашому Польському присвоїли, інкорпоровали, сполучили, об'єднали, приєднали, союзом зв'язали, за згодою одностайною нашою і інших братів наших і всіх панів, шляхтичів і бояр тієї ж землі Литовської з волі і згоди¹. Проте, бажаючи названі вище землі литовські, ради ворожих нападів і підступів хрестоносців² і тих, що до них приєднуються, і всяких інших ворогів, які прагнуть розорити названі землі литовські і королівство Польське і руйнування їх замишляють, у певності, безпеці і кращому догляді зберегти і про постійну для них користь подбати: ті ж самі землі, як і завжди, в повному пануванні, на праві чистому й мішаному, досі держали і держимо від предків наших по праву народження, як державці законні, з волі, схвалення і згоди панів, шляхтичів і бояр, в назване королівство Польське знову інкорпоруємо, впроваджуємо, присвоюємо, сполучаємо, приєднуємо, союзом зв'язуємо і назавжди скріплюємо, визначаючи їх самих з усіма їх володіннями, землями, панствами, князівствами, волостями, маєтками, і на всякому праві, чистому і мішаному, завжди бути єдиними безповоротно і непорушно з короною королівства Польського.

2. Також усі церкви і весь клір названих вище земель Литви, як соборні, монастирські, парафіальні, общинні, віленські та інші у тих (землях) споруджені і які будуть споруджені, засновані, в усіх їх свободах, імунітетах, привілеях, винятках і звичаях загальних зберігають, згідно з звичаєм королівства Польського.

3. Пани (і) також бояри-шляхта земель наших, названих вище, дареннями, привілеями і пожалуваннями, ним нами дарованими, даними, приділеними, тільки католики і римської церкви підвладні і кому герби пожалувані, господарюють, володіють і користуються, як пани і шляхта королівства Польського своїми володіють і користуються.

4. Також пани і шляхтичі, названі вище, своїми вотчинами (батьківськими маєтками) на рівному праві володіють, як пани королівства Польського своїми звичайно (як прийнято) володіють і пожалуваннями нашими, на які мають грамоти, від нас діючі і затверджені твердістю вічної сили, подібним чином будуть володіти і мати вільну змогу їх продавати, міняти, відчужувати, дарувати і на користь свою повертати, однак, з нашої згоди, особливо для кожного випадку даного, як для їх відчуження, обміну або даріння перед нами або нашими урядовцями, за звичаями королівства Польського, буде визначено.

8. ...Шляхтичі королівства Польського своїм королям звикли держати і служити, про що пани, бояри і знать земель Литовських, вищеназвані, присягою (клятвою) уже нам поручилися, як ясніше в грамотах їх, у яких вони з панами королівства Польського взаємно погодилися, міститься. Однаковим чином, під клятвою вірності і під (страхом) позбавлення своїх маєтків, ніяким князям або панам, або іншим, якого б не було стану людям, бажаючим протистояти землям королівства Польського, ні порадою, ні благосприянням, ні допомогою не будуть служити і допомагати.

9. ...Урядником призначаються тільки католицької віри поклонники і підвладні святій римській церкві. Також і всі постійні уряди земські, які є посади, каштелянства, жалуються тільки сповідникам християнської (католицької) віри і до ради нашої допускаються і в ній присутні, коли обговорюються питання про благо держави, бо часто різниця у вірах приводить до різниці в умах (думках), і виявляються через це відомими такі рішення, яким належить у таємниці бути збереженими.

11. До цього ще додається, що названі вище пани і шляхтичі Литви після смерті Олександра Вітовта, теперішнього князя, нікого не будуть мати або обирати великим князем і господарем Литви, як тільки кого король польський і його наступники, порадившись з перелатами і панами Польщі і земель Литви, вважатимуть за необхідне обрати, поставити, помістити. Однаково також прелати³, пани і шляхтичі королівства Польського, коли король польський помре без дітей і законних спадкоємців, не повинні обирати собі короля і державця без відома і ради нашої, тобто великого князя Олександра, панів і шляхтичів названих вище земель Литви, за силою і змістом попередніх грамот.

12. Зверх того, названими вище свободами, привілеями і милостями тільки ті пани і шляхтичі землі Литовської можуть володіти і користуватися, яким зброя і герби шляхтичів королівства Польського пожалувані, і шанувателі християнської релігії, римській церкві підвладні, не схизматики⁴ або інші невіруючі.

¹ Йдеться про Кревську унію 1385 р.

² Рицарі Тевтонського ордену.

³ Вище католицьке духовенство.

⁴ Так зневажливо називала польська шляхта людей православної віри.

Текст подано за виданням:

Хрестоматія з історії Української РСР / [під ред. І. О. Гуржія]. – К. : Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1959. – Т. I. – С. 119–120.

СУДЕБНИК КОРОЛЯ КАЗИМИРА ЯГЕЛЛОВИЧА (1468 р.) (ВИТЯГИ)

Казимир, Божею милістю король польський, великий князь литовський і руський, князь пруський і жомоїтський та інших, чинимо цим нашим листом, складеним із князями і радою нашого великого князівства Литовського і з усім поспільством узгодили і урядили так:

1. Якщо з доказом приведуть злодія, і не буде чим заплатити, то нехай дружиною і дітьми заплатить, а самого на шибеницю; а якщо діти маленькі, менше семи років, то вони не винні...

4. А якщо видадуть дружину і дітей злодієвих, як постановлять судді, а потім вони захочуть викупитися, чи господар захоче викупити – то можна викупити. А коли у злодія будуть статки вдома, то він має платити домашніми статками; а коли ж не має чим платити з дому, то дружиною і дітьми має платити, як уже згадано вище.

5. А якщо б злодій щось у когось украв, і його там спіймають, і він до дому краденого не принесе, і дружина і діти того не споживали, то злодій нехай зазнає кари, а дружина і діти невинні.

6. А якщо злодій вийде із будинку, і щось загубить або з'їсть, а дружина і діти того не їли, то заплатити домовими статками злодія, а

дружина і діти не несуть відповідальності і статки дружини не забирають.

7. Якщо господар злодія знав про крадіжку, або брав участь і будуть докази, то він потерпає так само, як і злодій...

13. А хто вкраде півкопи¹ або корову, того повісити.

14. А хто вкраде уперше, то його карати, як за першу крадіжку: якщо вкрав домашніх речей менше, ніж на полтину, то платити домашніми речами, а якщо вкрав більш, ніж на полтину, то хоча б украв і вперше, то повісити його.

15. А хто коня хоча б уперше вкрав і його приведуть з краденим, то його повісити...

17. Коли вперше вкрав, коли раніше не було за ним крадіжки, нікому він не платив, то платити йому позивачу і за вкрадене; а смертною карою його не карати...

23. А хто б спіймав загубленого коня, або загублені якісь речі, то сповістити околиці; якщо власник не знайдеться протягом трьох днів, то доставити на королівський двір, а за утримання візьме своє; а коли щось приховає і схоче скористатися і буде це доведено – то такий злодій.

24. А хто буде людей виводити, або невільну челядь і будуть докази, то такого на шибеницю.

25. А також де хто мости мостив за нашого дяді, за великого князя Вітовта і за великого князя Жикгимонта, то щоб не барилися, цього ж літа завершили. А на чий ділянці трапиться нещастя, кінь ногу зламає, той платить. А коли хто не відремонтує своїх діляниць цього літа, той порушив право; з тих нам брати десять рублів.

Опісля, як у нашому місті написано, то нехай так і діють, від того, щоб не відступати.

¹ Копа – лічильна одиниця в 60 грошей, гріш – 10 пенязів.

Текст подано за виданням:

Іванов В. М. Практикум з історії держави і права України : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К. : МАУП, 2006. – С. 84–85.

**УСТАВНА ГРАМОТА ВЕЛИКОГО КНЯЗЯ ЛИТОВСЬКОГО
ОЛЕКСАНДРА КИЯНАМ
(1494 р.)**

Сам Олександр, з божої милості великий князь литовський. Робимо відомим цим нашим листом кожному доброму, хто на нього гляне або почує, як його будуть читати, кому потреба буде про це довідатися. Били нам чолом міщани київські, всі жителі, і пред'явили нам лист доброї пам'яті отця (батька) нашого Казіміра – короля польського і великого князя литовського, яким його милість їх обдарував правами, які були в них за великого князя Вітовта, і просили нас, щоб ми їм то (ті права) нашим листом підтвердили. І ми, у згоді з листом отця (батька) нашого, також їм дали на то цей наш лист, як службу їм служити і платежі їм давати.

Послів польських, і московських, і волоських¹, і мультянських² не треба їм піднімати нічим, тільки послів нашого Великого князівства Литовського і Ординського мають піднімати за своїми звичаями.

А скарбу нашого і (скарбу) воєводи нашого київського не треба їм стерегти; хіба що коли, як дасть бог, самі там будемо, то тоді вони мають сторόжу ставити; а лазні не мають топити і дров возити, і коней, і животини³, і овець, і свиней по київських дворах не зганяти; і мають це знати клеплинці⁴ і вибійники⁵.

А сіна за рікою не мають косити, хіба що мають косити один день під борком; а закосного (податку) їм давати воєводиному слугі десять грошів; а що вкосять, те мають і прибрати, а сіна до міста не возити їм нізвідки.

А плотів на низ не зганяти, ні на берег не волочити.

А ставів їм не сипати⁶, хіба що їм усім той ставок сипати, що під містом, а слугам воєводином за це з них грошів не брати.

А вишгородського, і чорнобильського, і білгородського, і глеваського мита їм не платити і по всій землі Київській; тільки коли підуть судна на низ з Києва, то вони мають давати короговщину⁷, з ком'яги по три гроші, водою, а не сухим шляхом; а коли прийде з Черкас водою риба, то тоді осьменик має, прийшовши, обмитити⁸ рибу на березі і своє десяток має взяти, а якщо зверху яка риба прийде, то її на березі не обмичувати⁹; осьменик має своє мито на торгу збирати.

А в облаву їм не ходити.

А від капи¹¹ з корчми їм давати по дві з половиною копи грошів, а нищого – гріш. А взяти кап на боже народження і знав на боже ж народження заплатити кап, а рік мине, то з децькуванням¹² взяти.

А в котрому домі самі вийти живуть, то з того дому капи не давати; а якщо в них є торгові комори в тих же домах, то за них плати теж не давати.

А м'ясники мають давати по яловиці на день святого Петра, на місто.

А з ікри мита не давати; а від прісного меду з посудини по півгрошика, а з колоди меду – гріш, а за носатку¹³ меду – два гроші.

А шлюбну куницю¹⁴ давати їм шерстю; а якщо не буде (внесено) куниці шерстю, то п'ять грошів за куницю...

А якщо який-небудь міщанин, на своє щастя, захоче піти до іншого міста або місця, маючи (на продаж) щось своє власне, то йому вільно продати або піти з усім своїм у Велике князівство Литовське, але не за кордон...

А дозволено було віддавна міщанам на Оболоні¹⁵ сіно косити, і острови за Дніпром, чим місто кормилося...

А міста (оборонного укріплення) їм не будувати.

А міст міський їм мостити, а через це з них слугам воеводином посокирщини не брати.

Також коли вночі з вогнем у місті в домах сиділи, то за це воевода брав з них провину; то ми це з них зняли, нехай про це вїт знає, що йому це заборонено; а якби вїт не схотів цього дотримуватися, і через це з недбалості, що може від вогню (виникнути) яка-небудь шкода місту сталася, то тоді ми маємо самі за провину перед нами карою нашою карати.

А в торгівлю вільно їм їздити: хіба що котрі люди на службі сидять неясачні¹⁶, то коли вість зайде про поганство¹⁷, тоді їм з міста не їхати або, їдучи з дому, залишати на своє місце людей таких добрих, як вони самі, які мають без них службу нам нести.

А ув'язнених їм ніяких не стерегти, воевода повинен саджати їх у нашу міську казнь¹⁷...

І в усьому ми пожалували міщан київських і все суспільство по-давньому, як було за великого князя Вітовта: бо ми нікому не дозволяємо новини запроваджувати, а старини ламати; і на

ствердження цього ми наказали до цього нашого листа і печать нашу привісити. Писаний у Вільно, року 1494, травня в 26 день.

¹ Молдавських.

² Населення Південної Молдавії.

³ Рогата худоба.

⁴ Власники різниць.

⁵ Різники.

⁶ Насипати греблю для затримки води.

⁷ Мито від виставленого на човні (ком'язі) знамені (корогві).

⁸ Оподаткувати, визначити мито.

⁹ Не призначати мита.

¹⁰ Міста, що користувалися магдебурзьким правом.

¹¹ Податок за шинкування.

¹² З податком на утримання великокнязівських урядовців.

¹³ Глек з довгим носиком.

¹⁴ Податок, який сплачували селяни землевласникові, а міщани воєводі за те, що вступали в шлюб.

¹⁵ Урочище біля Києва.

¹⁶ Неясачні люди не платили податку, який литовський уряд відправляв кримському хану під виглядом подарунків, а відбували військову службу.

¹⁷ Татари.

¹⁸ Казнь – міська тюрма.

Текст подано за виданням:

Хрестоматія з історії Української РСР / [під ред. І. О. Гуржія]. – К. : Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1959. – Т. I. – С. 139–140.

ВІДПИСАННЯ ПАНОМ СЕМЕНОМ РОМАНОВИЧЕМ СВОЄЇ ЗЕМЛІ І СЕЛА ШЕПЕЛИЧІ МИКОЛО-ПУСТИНСЬКОМУ МОНАСТІРЮ

(1505 р.)

Я, Семен Романович, з дружиною своєю Тетяною, будучи в повному своєму здоров'ї і в повному своєму розумі і в добрій пам'яті, роблю відомим цим моїм листом, кому захочеться його бачити або доведеться почути, як його будуть читати. Відписав я батьківщину свою – половину мастку Шепелич, свою долю на Прип'яті, святому великому архієреєві чудотворцеві Христовому Миколо-Пустинському монастирю¹ ігуменові Пустинському і всій його христовій братії – старцям (монахам) Пустинського монастиря (ту частину), яка частина на мене перейшла, коли ми ділилися з

братом своїм паном Вовчком Романовичем, батьківські свої власні непохожі люди на ім'я: отамана Василя Гридковича, і Семена Микитича, і Трохима Семеновича на прізвисько Курвеля, і Семена Шурмановича, і землю бортну Петрову. А хто буде ту землю держати, той має ту данину святому Миколі давати, а якщо не буде людини на Петрову землю, то ту данину з Петрової землі мають самі люди давати і землю самі мають обслуговувати. А ті люди мені давали вісім відер меду київської мірки і п'ятдесят грошів грішми, а з тих людей податі (йшло): обвістки² йде кадь³ меду, а ловчому – куниця і корчага меду⁴, а бобровникові куниця і корчага меду, а на господаря – полюддя і дані куниця, а на слуги – десять грошів, а якщо ігумен або братія якої-небудь осені не підуть до них на полюддя, то за це люди самі мають привезти в монастир кораман меду⁵ і ті дарунки, що на слуги йдуть. І мають чоловіка на літо з сокирою давати на монастирську роботу, від снігу і до снігу, і мають косити п'ять з половиною стогів сіна, подимщини⁶ на них – по дванадцяти грошів, а сани для дров їм зиму давати, а зиму не давати. А відписав я їх Миколі вічно і непорушно з тією медовою даниною і з їх бортними землями, і з лісами, і з дібровами, і з пашними землями, з лугами, і з сіножатями, і з озерами, і на Прип'яті з їзами⁷ і луками, де сіті на осетрів кладуть, і з річками, і з криницями, і з бобровими гонами, і з звіриними ловами, з усіми тими видатками і прибутками, і з митами, як я сам держав, розділившись із братом своїм із паном Вовчком Романовичем пополам. А до цього приписую ще свою вірну вислугу, яку я вислужив у господаря – великого князя Олександра, – озеро Веропут і Довгу тоню; а озеро те котять⁷ ті ж люди шепеляни і стережуть, поки його (котець) витягнуть. А тепер ще за свого життя хочу все це мати в своєму спожитку; а як тільки я помру, то ігумен Пустинського монастиря з усією христовою братією мають вступити в ці Шепеличі і в усі ці писані мита, як у цьому моєму листі значиться; а за все майно мають вписати шість душ у вічне поминання, в служебник: Романа, Єфімію, Симеона, Тетяну і Івана, Стефана; і які ігумени у св. Миколи в Пустинці будуть і вся о христі братія, щоб вічно цим душам нашим поминання робили.

¹ Київський монастир.

² Данина.

³ Від 10 до 12 пудів.

⁴ Близько піввідра.

⁵ 2-3 відра.

⁶ Податки, що сплачувалися з диму – житлового приміщення.

⁷ Риболовна загорожа з колів чи очерету.

⁸ Котити озеро – розставляти в озерці котці для вилову риби.

Текст подано за виданням:

Хрестоматія з історії Української РСР / [під ред. І. О. Гуржія]. – К. : Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1959. – Т. I. – С. 121–122.

**ЖАЛУВАНА ГРАМОТА ПОЛЬСЬКОГО КОРОЛЯ
СИГІЗМУНДА I, ЯКОЮ НА ПІДСТАВІ ПОПЕРЕДНІХ
ГРАМОТ ПІДТВЕРДЖУВАЛОСЯ МІСТУ ВОЛОДИМИРУ
МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО
(1509 р.)**

Сповідіаємо цим нашим листом всім, хто на нього гляне або почує, як його будуть читати, нинішнім і тим, хто буде в майбутньому, кому потреба буде про це знати. Били нам чолом: війт, бурмистри, радники і всі міщани нашого міста Володимира, поклали перед нами три листи, на пергаменті писані, отця нашого, славної пам'яті Жигмонта, його милості короля. Одним листом його королевська милість, відповідно до надання предків наших – королів і великих князів, і їх листів благоволив підтвердити їм право магдебурзьке, що мають вони за магдебурзьким правом між собою судитися і радитися, а старости володимирські і інші урядовці в те їх магдебурзьке право вступатися не повинні і не мають права перебирати з них на себе право судити їх або брати заруки¹, коли який-небудь землянин або слуга старостин, посварившись із міщанином, положив би. Крім цього, його пресвітла милість, отець наш, велів їм приходячих вільних людей в місті тамтешньому осаджувати. А другим листом його милість король Жигмонт, отець наш, благоволив їм дати і дозволити таке в Володимирі помірне²: з кожної маці³ по пенязю, а мостове⁴ з гостя – від воза по півгроша брати. І ці пенязі на оборону міста віддавати їм велів. І третім листом своїм його ж королівська милість, отець наш, писаним до маршалка землі Волинської князя Андрія Олександровича Сангушковича і до старости володимирського князя Федора, до сина свого і до інших,

що потім ще будуть, старост володимирських благоволив дати їм уставу, як вони по відношенню до панів старост тамтешніх, а панове старости і урядові службовці по відношенню до них поводитися мають. І дядько наш Олександр, його милість король, дав їм право в листі його милості (записане) в двох милях від тамтешнього міста Володимира дерево на будівлі і на дрова брати, крім гаїв, бортного дерева, чого вони і до цього часу спокійно вживають. ...І били нам чолом, щоб ми їм відповідно до цих привілеїв отця нашого і дядька це право підтвердили нашим привілеєм. То ми, вислухавши ті привілеї отця і брата нашого, в цьому їм ласку нашу вчинили. І те магдебурзьке право ми підтверджуємо цим нашим привілеєм: мають вони тепер на підставі того свого права судитися і радитися відповідно до звичаю положень магдебурзького права, як і по інших містах наших. А намісники володимирські й інші урядовці наші не мають у те їх право втручатися без нашої волі...

¹ Пеня за самоправство когось із позивачів.

² Плата за обмір землі.

³ Маца – міра, що дорівнювала близько 10 пудам.

⁴ Плата за проїзд через міст.

⁵ Іноземного купця-продавця.

Текст подано за виданням:

Хрестоматія з історії Української РСР / [під ред. І. О. Гуржія]. – К. : Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1959. – Т. I. – С. 141–142.

**ГРАМОТА КИЇВСЬКОГО ВОЄВОДИ А. НЕМИРОВИЧА
КИЯНАМ ПРО ПІДПОРЯДКУВАННЯ РЕМІСНИЧИХ ЦЕХІВ
КИЄВА РАТУШІ І ПРО РОЗМІР ПОВИННОСТЕЙ
РЕМІСНИКІВ
(1518 р.)**

Я, Андрій Немирович, воевода київський, визнаю цим нашим листом війтові, і бурмистрам, і радникам, і всім міщанам міста Києва. Розповіли вони нам про ці уряди міські, котрі перед цим здійснював замок, а не міська ратуша¹, і на то вони поклали перед нами дані їм привілеї і листи господаря нашого його милості короля Жигмонта, а в тих їх привілеях стоїть записано: що його милість

господар наш всі ці уряди міські, віддаливши від замка свого, передав їх міщанам до ратуші міської, щоб там їх використовували і, дотримуючись їх, вели свої справи самі, але не інакше, а тільки так, як у тих привілеях їм написано і як визначає магдебурзьке право; кравці, кушніри, шевці, постригачі², золотарі³, стрільники⁴, винники⁵, лучники⁶, ковалі і радовниці⁷ мито рибне, повіщчини⁸, гріш варовий⁹, мито соляне, а з тих усіх ремісників його милість господар наш на замок свій визначив по два ремісники мати до замка; якби також яка-небудь потреба господарська і земська виявилася, а не наша, на тих всіх ремісників, тоді вони всі повинні роботи, в яких виявиться потреба, робити без всякої відмови посиланням на свої міські права. А що стосується теслярів, то його милість господар міщанам того не відступив і в привілеях своїх їм не записав, мають вони таки до замка служити і міського присуду вживати відповідно до дальшого звичаю; а також, що стосується капщизни¹⁰, з міста Києва, мають вони давати з кожної корчми на рік по дві копи грошів в монеті литовській; а якщо ми накажемо коли-небудь якому-небудь слuzі¹¹ нашому збирати капщизну, то вони мають давати з корчми по чотири гроші відповідно до звичаю; а до шинкарок ніякого діла не має, хіба що шинкарки мають до ратуші права їх магдебурзькі з містом вживати. А також ті, що мешкають у місті Києві, ті, котрі живуть з торгівлі і безміном¹² важать, і ліктем міряють, і на ряду стоять: ті всі люди, а також і наші мають вони до ратуші міста Києва плату давати і в усіх міських платежах помагати, як їх магдебурзьке право в собі має. І били нам чолом, щоб ми все те наше урядування в ратушу їм передали. І я, відповідно до привілею і наказу господаря нашого і зважаючи на їх чолобиття, віддав їм до ратуші всі ті вищеописані урядування; в них вони мають самі управлятися і радитися, як самі найкраще розуміють, а мені, воеводі, і моїм урядовцям уже ні в яке із тих урядвань не вступати. І для цього ми їм цей наш лист дали за нашою печаткою. Писаний у Києві, січня в 9 день, індикта 6.

¹ Міська управа, магістрат.

² Перукарі.

³ Ремісники, що виготовляли золоті речі.

⁴ Ремісники, що виготовляли стріли.

⁵ Виробники і продавці вина.

⁶ Ремісники, які робили луки.

⁷ Торговці.

⁸ Мито за продаж м'яса.

⁹ Плата за продаж товарів.

¹⁰ Податок за шинкування.

¹¹ Урядовцеві.

¹² Безмін – ручний важелевий або пружинний прилад для зважування.

Текст подано за виданням:

Хрестоматія з історії Української РСР / [під ред. І. О. Гуржія]. – К. : Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1959. – Т. I. – С. 142–143.

СИГІЗМУНД І ЗАТВЕРДЖУЄ ПРАВА ТА ПРИВІЛІЄ ЛЬВІВСЬКИХ РЕМІСНИЧИХ ЦЕХІВ У ЇХНІЙ СУПЕРЕЧЦІ З КРАКІВСЬКИМИ ЦЕХАМИ (1525 р.)

Сигізмунд [I], Божою ласкою король (*титулатура*). Повідомляємо змістом даної (грамоти) всім та кожному, кому потрібно, хто це читатиме. Що повідомили нам через своїх посланців наші львівські міщани, діючи від імені всіх та кожного ремісника того міста Львова, в якому дотримуються (звичаїв) та прийнято віддавна за традицією та звичаєм братства та цехи так ділити та впорядковувати, щоб окремі (ремісники), які одним матеріалом займаються та своє ремесло виконують, мали свій цех і братство, відокремлене від інших цехів відмінних матеріалів, як ковалі, слюсарі, мечники, конвісарі¹, пасники та голкарі², які виконують ремесло на залізі, мають одне братство та цех. Подібно бондарі, стельмахи, столяри, колодій³, які для виконання свого ремесла дерев'яний матеріал постачають, мають також власне братство, відмінне від інших. Окрім цього, римарі⁴ та сідлярі, які подібно окремим братством і цехом тішаються. І так однаково й інші ремесла, що через відмінність матеріалів, з яких звично свої вироби виготовляють, мають окремі та відмінні цехи. Також подали нам скаргу ті наші львівські міщани, що цехові майстри чи ремісники міста Кракова, а особливо ж столяри, приписуючи собі пріоритет та юрисдикцію над тими ремісниками та їхніми підмайстрами або челяддю, поводячись як їхні керівники, довільно їх карають і картають; їм самим і вивченим у них учнів не дозволяють їхнє ремесло у себе в місті Кракові виконувати, ніби недосвідченим у

ремеслі, але і своїм підмайстрам наказують, щоб не працювали у них під певними карами. І багато інших такого гатунку зневаг та обтяжень ті львівські майстри та ремісники, а також їхні підмайстри й учні без причини зазнали велику шкоду, обтяження й втрати, а також проти поваги інших людей з інших (ремесел) і їхнього ремесла, які є досвідченими в ремеслі. І просили далі нас уклінно, щоб ними в цьому належним чином нашою королівською владою опікувалися, і водночас, щоб їхній звичай, прийнятий щодо братств і цехів, ми вважали (за гідне) схвалити, зміцнити і підтвердити.

[1] Таким чином, ми, прийнявши до уваги, що даремно зневажаються цехи ремісників, установлені в тому місті Львові, а також в інших містах і містечках, якщо деінде їхні майстри, підмайстри й учні у тих містах у їхньому ремеслі вивчені, та їм заборонено виконувати своє ремесло, ніби малонавченим і недосвідченим або негідним чи недостатньо вивченим; а також ми, взявши до уваги, що про це і через урядників й інших наших підданих дізналися, щоб ті майстри-ремісники нашого міста Львова добре і старанно виконували своє ремесло, ці братства й їхні цехи, маючи згаданий їхній звичай важливим і певним, вважали (за гідне) схвалити, зміцнити і підтвердити, як і схвалюємо, зміцнюємо та підтверджуємо даною (грамотою).

[2] Окрім цього виймаємо та робимо вільними як майстрів-ремісників згаданого нашого міста Львова, так і їхніх підмайстрів та учнів, вивчених і невивчених, від пріоритету та юрисдикції згаданих старших і майстрів нашого міста Кракова, жодного права та влади не залишаючи та дозволяючи для тих краківських ремісників щодо тих підмайстрів та учнів. Однак усе ж таки залишається (право) обом сторонам, відповідно до права та звичаю, якого дотримуються, кожного підмайстра або учня будь-якого ремесла очищати та поправляти, відповідно до свого вчинку та злочину, у тому місті, де згрішив, і ніде інде.

[3] Врешті даємо та надаємо тим ремісникам і майстрам нашого міста Львова, сучасним і прийдешнім, повне та цілковите право приймати інших, здатних до того ремесла, і тих прийнятих у своїх ремеслах встановлювати, навчати й обирати на майстрів, надавати їм прізвиська, що в Кракові та деінде не повинні змінювати, саме так, щоб усіх та кожного з підмайстрів тих львівських ремісників, у яких вони вивчилися та встановилися, а також обраних

ними у майстри вважали правдивими та законними у Кракові та будь-яких інших місцях й допускали до користування та виконання свого ремесла будь-де у королівстві та наших краях, під карою 30 гривень, половина з яких має бути без зволікань сплачена до скарбниці нашого королівства, а половина – на ремонт укріплень того нашого міста Львова.

[4] Далі, щоб згадані братства та цехи нашого міста Львова зберігалися та залишалися у кращому порядку та керуванні, встановлюємо та вирішуємо, коли хтось із майстрів, а також їхніх підмайстрів та учнів будь-якого ремесла чи цеху провиниться і в будь-якій справі, також не врегульованій, щось скоїть, такий повинен без будь-якої протидії та заперечення підкоритися виправленню та покаранню старшим того ремесла. Однак вільно буде стороні, яка чутиметься скривдженою тими старшими, звернутися й апелювати до райців міста Львова. А ті львівські райці, з відома того цеху, матимуть повну та цілковиту владу із цього часу судити, вимірювати належну справедливість. Дано у Кракові у середу напередодні (свята) Воздвиження Чесного Хреста, року Божого 1525, а нашого панування 19 року.

Петро, єпископ та віце-канцлер, підписав.

Свідчення велебного у Христі пана-отця Петра Томицького, краківського єпископа та віце-канцлера Польського королівства.

¹ Ремісники, які виливали з олова посуд, свічники тощо.

² Ремісники, які займалися виготовленням одягу.

³ Ремісник, що займався виготовленням коліс.

⁴ Ремісники, що займалися виготовленням дрібних речей із шкіри.

Текст подано за:

Економічні привілеї міста Львова XV–XVIII ст.: привілеї та статуту ремісничих цехів і купецьких корпорацій [Електронний ресурс] / [упор. М. Капраль, наук. ред. Я. Дашкевич, Р. Шуст]. – Львів : Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України ; Львівський національний університет ім. І. Франка, 2013. – 2-е виправлене видання (електронний варіант). – С. 5–6. – Режим доступу: <http://archeos.org.ua/wp-content/uploads/2013/06/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%BB%D0%B5%D1%97-%D0%9B%D1%8C%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf>.

**СТАТУТ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО
(1529 р.)
(ВИТЯГИ)**

(З метою надання допомоги студентам в опрацюванні Статуту Великого князівства Литовського 1529 р. його текст надається у наступному вигляді)

**ПРАВА ПИСАНІ, НАДАНІ ДЕРЖАВІ ВЕЛИКОМУ
КНЯЗІВСТВУ ЛИТОВСЬКОМУ, РУСЬКОМУ,
ЖЕМАЙТСЬКОМУ ТА ІНШИМ СВІТЛІЙШИМ ПАНОМ
СИГІЗМУНДОМ, З БОЖОЇ МИЛОСТІ КОРОЛЯ
ПОЛЬСЬКОГО, ВЕЛИКОГО КНЯЗЯ ЛИТОВСЬКОГО,
РУСЬКОГО, ПРУСЬКОГО, ЖЕМАЙТСЬКОГО,
МАЗОВЕЦЬКОГО ТА ІНШИХ**

Ми, Сигізмунд, з ласки божої король польський і великий князь литовський, руський, пруський, жемайтський, мазовецький та інших, маючи продуманий добрий намір і з ласки нашої господарської, бажаючи обдарувати християнськими законами, всім прелатам², княжатам, панам хоруговним, вельможам, благородним лицарям, шляхті і всьому посполству¹ та їхнім підданам, корінним мешканцям земель нашого Великого князівства Литовського, якого б стану та походження вони не були, усі їхні права і привілеї церковні: як для осіб католицького, так і православного віросповідання, а також світські, що були ними отримані від світлої пам'яті королів і великих князів, від батька нашого Казимира і брата нашого Олександра, предків наших, за їхнього життя, на будь-які володіння і вольності, незалежно від того, за якою датою, латинською чи руською, дані ці вольності та ті, що вийшли, надані та пожалувані привілеї, які мають у собі справедливі установлення, бажаємо вважати такими, що мають силу, так само, як би вони були пожалувані нами і вписані слово в слово у ці наші листи, які ми словом нашим господарським і нашою особистою присягою на святому Євангелії зобов'язуємося дотримуватися і берегти, як зобов'язуємося і обіцяємо підтвердити і закріпити їх з усіма їхніми установленнями, звичаями і артикулами; милістю, благородством і щедрістю нашою ми вирішили їх підтвердити і закріпити, що

підтверджуємо і закріплюємо, наказуючи при цьому вважати їх такими, що мають силу на всі часи.

¹ Поспільство – суспільство.

НОРМИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

Розділ ПЕРШИЙ

ПРО ПЕРСОНУ ГОСПОДАРСЬКУ

1. Господар¹ зобов'язується нікого не карати за заочним обмовленням, навіть якщо справа стосувалася б образи гідності його величності. А також якщо хто-небудь безпідставно обвинуватив іншого, то сам повинен понести таке саме покарання

Перш за все, позначеним вище прелатам, княжатам, панам хоруговним, шляхтичам і містам позначених земель Великого князівства Литовського, Руського, Жемайтського та інших ми пожалували, що ні за чийм явним або таємним оговором, несправедливою підозрою тих княжат і панів хоруговних, шляхтичів та міщан ми не будемо карати будь-яким грошовим штрафом, смертною карою, в'язницею, чи конфіскацією маєтку, але лише після того, як позивач чи відповідач особисто стануть перед судом християнським і за допомогою явного судового розгляду у відповідності з установленнями християнського права остаточно було б доведено їхню провину, то тільки після суду і такого доказу провини, згідно зі звичаями і правами християнськими, їх має бути засуджено і покарано у відповідності до тяжкості їхніх злочинів.

Також, якщо дехто огудою звинуватив кого, і той, кого звинуватили, повинен був би зазнати безчестя або смертної кари, або конфіскації маєтку, або якого іншого покарання, тоді той, хто огудить іншого, але не подасть доказів, сам повинен понести таке покарання.

¹ Великий князь Литовський.

21. Якщо хто встановлював би нові мита

Також наказуємо, щоб жодна людина у нашій державі, Великому князівстві Литовському, ані на дорогах, ані в містах, ані на

мостах і на греблях і на водах, ані на торгах у своїх маєтках не сміла ані придумувати нових мит, ані встановлювати їх, окрім тих, які було встановлено здавна, на що існували б грамоти наших предків, великих князів, або наші. А якщо хто наважився б установити нові мита, то той втрачає той маєток, у якому встановив і він переходить до нас, господаря.

25. Знаходячись у короні Польській, господар не повинен нікому нічого жалувати і підтверджувати привілеї

Також постановляємо, що відтепер ми самі і нащадки наші, знаходячись у короні Польській, не повинні нікому нічого у державі нашої, Великому князівству Литовському, жалувати: маєтків, людей і земель і підтверджувати колишні пожалування, кому їх було дано. Але ми самі і нащадки наші, знаходячись у Великому князівстві, маємо жалувати своїх підданих і нагороджувати їх у відповідності до їх заслуг. А привілеїв на вічне володіння ми нікому не повинні давати ні в якому іншому місці, а тільки тоді, коли з панамі радними нашими будемо на вальному сеймі. А якби після цієї нашої постанови, коли ми будемо у Польщі, хто-небудь якимсь чином попросив у нас людей і землі або підтвердження нашого першого пожалування привілеєм нашим, то такі листи і привілеї наші ми анулюємо і ні ми, ні нащадки наші не повинні їх дотримуватися.

Що ж стосується купівлі, то кожному всюди, навіть знаходячись у короні Польській, ми повинні підтверджувати.

Розділ ДРУГИЙ ПРО ОБОРОНУ ЗЕМСЬКУ

Кожен повинен нести військову службу

Постановляємо зі згоди усіх наших рад і усіх підданих, що кожен князь і пан, і дворянин, і вдова, а також кожна сирота, досягла вона повноліття чи ні, і всяка інша людина, яка дістала повноліття і яка має земський маєток, коли виникає необхідність, зобов'язана з нами і нашими нащадками або при гетьманах наших нести військову службу і споряджати на військову службу стільки людей, скільки у той час буде визнано за потрібне, за земською постановою згідно з кількістю людей, як отчичів¹, так і похожих і з маєтку як спадкового, так і висушеного і купленого, за винятком заставленого їй нашого маєтку, згідно з постановою, яку на той час буде ухвалено.

Якщо хто тримав би від нас під заставою наш маєток, то він повинен буде з наших людей споряджати на військову службу воїна, який має бути на доброму коні ціною не менше чотирьох коп грошей, мати панцир, забрало, меч, щит і спис із прапорцем.

А який боярин або міщанин не має у своєму невеликому маєтку стільки людей, скільки буде вказано у постанові, той має сам їхати і служити відповідно до вартості свого маєтку; а хто не має жодної людини, той повинен їхати, як може або згідно з приписом у нашій господарській грамоті у випадку термінової і невідкладної необхідності, і у вказане місце у термін, встановлений нашими листами, має з'явитися особисто і пройти огляд і записатися у нашого гетьмана або у наших нащадків на той день, який буде нами або нашими гетьманами для цього огляду і запису встановлено і оголошено.

А якщо декількох братів було б не виділено, тоді один з них, самий годящий, з їхнього спільного маєтку має нести військову службу таким же чином, як це встановлено вище.

Цю військову постанову наші піддані повинні виконувати протягом десяти років, а по закінченню десятирічного терміну кожен має нести військову службу у відповідності до найбільших своїх можливостей, як і перед цим служили.

Також бажаємо і постановляємо, щоб усі міщани і наші піддані під час нападу ворога поряд з іншими нашими земськими людьми несли військову службу або з нашого дозволу споряджали людей на війну.

А якби хто із цих підданих, що перелічені вище, не з'явився на військову службу або, приїхавши в строк, не записався, а якщо і записався б, але не діждався огляду або пройшов огляд, але без дозволу гетьмана поїхав геть, той маєток свій втрачає так само, якби військову службу не ніс, а то буде в господарській ласці.

¹ Отчич – залежна людина.

1. Всі повинні ставати під свою повітову хоругву і проходити огляд

Бажаємо також і суворо наказуємо, щоб усі наші піддані, які повинні нести військову службу, особисто з'являлись і проходили огляд не будь-де, а тільки під повітовою хоругвою того повіту, в

кому мешкають, крім особливого гетьманського наказу. А якщо хто з них ніс би службу у будь-кого з наших панів радних або у врядників¹, або також у будь-кого іншого, той повинен буде на своє місце коло свого пана, якому служить, поставити когось іншого, хто не зобов'язаний нести військову службу, а своє місце під хоругвою як обов'язкове нізачо не смів би залишити і спізнитися до нього під загрозою втрати свого маєтку.

А ті з наших підданих, які мають в інших повітах різні свої маєтки, повинні стати зі своїм загоном з маєтків, куплених, висулужених, успадкованих, і з маєтку дружини у тому повіті, де знаходиться його головний отчизний² маєток. А ті князівські і панські слуги, які отримали в держання від князів і панів маєтки, а інші маєтки купили у господаря, коли виникне необхідність, залишивши свого пана, повинні ставати біля хоругви того повіту, в якому знаходяться куплені ними у короля маєтки. А якщо хто не хотів би стати під хоругвою, до якої належить куплений маєток, тоді той втрачає маєток на користь господаря.

¹ Врядники – урядовці.

² Отчизний – спадковий.

2. Духовні особи із узятого під заставу маєтку повинні особисто нести господарську службу

Також, якби хто з духовних осіб держав узятий під заставу маєток, тоді з такого маєтку, згідно з нашою постановою, він буде зобов'язаний особисто їхати на нашу господарську і земську службу. Якщо ж хто з духовних буде мати родовий маєток, тоді він буде зобов'язаний з родового маєтку споряджати людей на нашу земську службу, а питання про службу самих духовних осіб буде вирішуватися за нашим господарським розсудом.

Розділ ТРЕТІЙ

ПРО ВОЛЬНОСТІ ШЛЯХТИ І ПРО РОЗШИРЕННЯ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

1. Господарь зобов'язується державу його милості Велике князівство і панів радних ні в чому не принижувати

Також, якщо господь Бог з прихильністю поставиться і дарує нам іншу державу або королівство, то ми не тільки ні в чому не

принизимо державу нашу, Велике князівство Литовське, і рад наших, але будемо охороняти від усякої ганьби і приниження, як це робив славної пам'яті батько наш під час свого щасливого панування.

2. Господарь зобов'язується розширити Велике князівство Литовське і що незаконно відібрано, повернути державі

Також володіння того Великого князівства Литовського не зменшимо, а те, що буде несправедливо відторгнуте і неправильно взяте і потребуване, до володіння того князівства повернемо і повернути хочемо.

3. Чужинцям не можуть бути жалувані держання і звання

Також зобов'язуємося і обіцяємо, що у наших землях того Великого князівства ні ми, ні наші нащадки нікому з чужинців не будемо давати у власність і в держання земель, замків, міст і будь-яких звань і чинів, але тільки місцевим уродженцям тих земель названого вище нашого Великого князівства.

4. Старі посади мають бути збережені

Також постановляємо: не дивлячись на те, що ми дали писане право землям Великого князівства Литовського, однак нічим не зменшуємо старих посад Віленського і Троцького воеводств та інших, воевод і каштелянів, і канцлерства, і маршалства земського і маршалства дворного, старост і в'рядників наших; кожен із них у своєму повіті повинен виконувати свої обов'язки: судити, управляти, посилати своїх децьких і посади свої виконувати відповідно до давнього звичаю; тільки судити повинні за цими писаними правами.

6. Господарь зобов'язується зберігати усі колишні постанови, а нові ухвалювати з панами радними

Також усе, що стосується збереження земських привілеїв і звичаїв, які в тих привілеях описано, підтверджено і ухвалено, або ухвалення нових і збільшення їх кількості, що сприяло б нашій і державній користі, будемо вирішувати і виконувати тільки за давніми звичаями, а також із відома, і за згодою рад наших Великого князівства Литовського.

7. Його милість господарь зобов'язується зберігати в цілості вольності княжат, панят, шляхтичів і міщан

Зобов'язуємося своїм ім'ям господарським зберігати за всією шляхтою, княжатами, панами хоруговними і всіма боярами, міщанами і їхніми людьми свободи і вольності, що дані їм як нашими предками, так і нами.

10. Простих людей господарь не повинен підносити над шляхтичами

Також не маємо не шляхтичів підносити над шляхтичами, а зберігати усіх шляхтичів у їхній гідності.

11. Про доказ шляхетності

Також постановляємо: якби хто кому сказав, що той не шляхтич, тоді той, хто доводить шляхетство, має виставити з боку батька і матері двох шляхтичів, а ті мають присягнути.

А якби його рід припинився, а він був місцевим уродженцем, тоді має виставити місцевих бояр, шляхту, які знали б, що він шляхтич. І ті бояри, яких він виставить, мають разом при ньому присягнути, що він за походженням шляхтич.

А якби чужинець був людиною приїжджою, тоді він має поїхати у свою країну, звідки він, і там перед властями має довести своє шляхетство і привезти від властей листи з печатками, доводячи свою шляхетність. Але якби з тією країною, звідки він, була війна, тоді він має поставити двох шляхтичів із тієї місцевості, звідки він, і ті мають при ньому присягнути, що він за походженням шляхтич; цим він і доведе шляхетність.

Розділ ОДИНАДЦЯТИЙ ПРО ГОЛОВЩИНИ ЛЮДЕЙ ПУТНИХ, СЕЛЯН І ПАРОБКІВ

6. Людина вільна ні за який злочин у неволю не повинна взята бути

Також постановляємо, що людина вільна ні за який злочин не повинна взята бути у вічну неволю. А якби за який злочин була віддана як винагорода за якусь суму, тоді мусить її відпрацювати, причому кожен рік роботи має зараховуватися селянину за дванадцять грошей, а селянці за п'ятнадцять грошей, якби їм був наданий присівок на прожиток їхній. А якби їм присівку не було дано, то селянину кожен рік роботи зараховується за півкопи грошей, а жінці за двадцять грошей. Якщо ж сума, за яку таку людину було видано, була такою великою, що сам не міг би відробити її, тоді його діти мусять відробити, і нарахування їм мають бути такі самі.

12. Невільниками люди вважаються з чотирьох причин

Також постановляємо, що невільниками люди вважаються з чотирьох причин: по-перше, ті, хто здавна в неволі знаходяться, або в неволі народилися; по-друге, ті, яких взято в полон із землі

неприятельської; по-третє, якби хто був засуджений до смерті за якийсь злочин, окрім злодійства, а він просив би того, кому виданий, щоб його не занапастив, і віддався би в неволю і той би не занапастив його, то злодій має стати невільник; невільниками стають і його діти, які потім народяться; по-четверте, коли б сам себе в неволю віддав, а саме: якби хто, будучи вільним, одружився з жінкою, знаючи, що вона невільниця, то сам стає невільником і їхні діти незалежно від того, чоловічої вони чи жіночої статі; так само, якби і жінка вийшла заміж за невільника, знаючи, що він невільник, то стає невільницею сама і становляться невільниками їхні діти.

Текст подано за виданням:

Статути Великого князівства Литовського : У 3 т. / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Одеса : Юридична література, 2002. – Т. I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року. – С. 208, 214–218, 223–225, 282–284.

НОРМИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Розділ ПЕРШИЙ ПРО ПЕРСОНУ ГОСПОДАРСЬКУ

16. Дві частки маєтку можна віддати під заставу за гроші, але тільки не продавати навіки

Також ми дозволили третю частку маєтку продавати навіки. Однак, якби виникла необхідність у грошах для нашої земської служби або хоча б хто діставав гроші на свою потребу, тоді він може закласти і ті дві частки, але тільки за ту суму, скільки б коштували ці дві частки. Але ніхто не повинен брати зверх цього і не може зовсім віддалити [частки] від родичів.

А якби б і ті дві частки захотів кому віддати під заставу, тоді не повинен взяти більше, а тільки те, скільки будуть коштувати дві частки. Якщо ж хтось дасть більше грошей, ніж коштують ці дві частки, тоді родичі не можуть дати більше, а лише стільки, скільки коштують ці дві частки. А якщо буде дано зверх того, той ті гроші втрачає, які неправильно були дані.

17. Хто би кому що заповітом чи листом відписав і оголосив про це перед господарем і панами радними, то це має залишатися у силі навіки

Постановляємо також і допускаємо згідно з порадою рад наших, що якби хто, перебуваючи у доброму здоров'ї, особисто з'явився перед нашою величністю або перед якимось із наших в'ярників того повіту, в якому мешкає, і відписав комусь іншому в заповіті або за записом третину свого спадкового маєтку по батьківській або по материнській лінії, а той, кому цей маєток відписано, мав би на те наш дозвіл або дозвіл нашого повітового в'ярника, тоді такий заповіт або листи повинні мати силу. А якщо хто відписав би без нашого на те дозволу або без дозволу нашого повітового в'ярника третю частку свого маєтку, а сам був хворим, але мав би достойних свідків, то такий лист повинен мати силу. Однак після смерті того, хто заповідає, того листа для родичів має бути підтверджено у нас, господаря, або у панів радних.

18. Якби кому було дано листа, а він не користувався би цим листом і мовчав десять років

Також постановляємо, що кожен, хто кому щось через листа дав і зробив запис при гідному свідкові або перед в'ярником, а той, кому записано, мовчав протягом десяти років і не користувався записом, то такі записи по закінченні десятирічної давності не повинні мати ніякої сили. Проте, якби хто протягом строку земської давнини порушив позов, а мовчанням не втратив свого права, тоді він не втрачає його за давністю. Якщо ж запис було зроблено на користь того, хто не досяг повноліття, тоді на такого до його повноліття дія давності не поширюється, а тільки від повноліття. Повноліття наступає для юнака у вісімнадцять років, а для дівчини – у п'ятнадцять років.

А якби хто знаходився на чужині, то і на нього також давність не поширюється, але з того часу, як він повернувся з чужини до своєї землі, він мусить не пропускати строку земської давності.

Розділ ТРЕТІЙ
ПРО ВОЛЬНОСТІ ШЛЯХТИ І ПРО РОЗШИРЕННЯ
ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

9. Після смерті батьків, діти: сини і дочки, не можуть бути позбавлені спадкових володінь

Після смерті батьків, діти: сини і дочки, не можуть бути позбавлені маєтків, отриманих у спадщину від батька і діда, але ці маєтки у відповідності до закону вони самі зі своїми нащадками отримують у повне володіння і як князата і пани хоруговні, шляхтичі та міщани Великого князівства Литовського володіють ними і мають від них прибуток.

Розділ П'ЯТИЙ
ПРО ОПКУНІВ

Якби опікун, як із родичів, так і із сторонніх, за своєю недбалістю що-небудь втратив із належного дітям, то діти після досягнення ними повноліття можуть відшкодувати це через суд

Коли б опікун, як із родичів, так і із сторонніх, за своєю недбалістю або з недогляду втратив щось із належного дітям, коли вони були малолітніми, то ці діти, після досягнення ними повноліття, можуть відшкодувати через суд своє з того, хто держав би цей маєток, аби тільки вони, по досягненні повноліття не прострочили земської давності.

7. Якщо опікуну доручають опікунство, як він повинен виконувати свій обов'язок

Також постановляємо: якби хто кому своїх дітей або маєток, або свою дружину передав під опіку, то опікуни мають так вчинити. Взявши у властей того повіту вижа і з ним ще трьох шляхтичів, гідних довіри, із тими свідками мають описати весь маєток, людей і прибутки, стада, коней, челядь невільну і цінності: золото, срібло, прикраси, гроші, перли, вбрання, зброю і всі інші рухомі речі і від того вижа і від цих бояр-шляхти, гідних довіри, взявши два реєстри, скріплені їхніми печатками, один мають зберігати у себе, а другий передати у повіт, воєводі або старості цього повіту, і коли діти досягнуть повноліття, тоді ці опікуни мають у відповідності до цих реєстрів усе передати їм у цілості, і всі прибутки, які надходять з маєтків, медом і грошима, що зберуть за ці роки, мають віддати дітям. А за свою працю опікуни мають користуватися тим, що

надійде з нив, з млинів і присудів, а також повинні нести земську службу і дітей годувати і одягати. А з якою нивою і з чим візьме маєток, з тим зобов'язаний повернути. А сребщизну¹ і штрафи опікуни не повинні витратити на себе. А якщо опікуни витратили інші прибутки або цінності, або людей розігнали і це було доведено у суді, то у відповідності до реєстрів вони повинні дітям усе відшкодувати зі своїх маєтків.

¹ Сребщизна – загальнодержавний грошовий податок, що стягувався з селян та призначався на утримання війська.

14. Хто має і не має права скласти заповіт на своє рухоме майно

Також постановляємо, що кожна особа може і має право скласти заповіт на своє майно, крім тих перерахованих нижче осіб, які за законом нічого свого не можуть нікому відказати за заповітом. Перш за все це неповнолітні діти; монахи, будучи у чернецькому ордені, які прийняли чернецтво; сини, що не виділені від батька, але вони мають право заповідати майно, яке вони придбали особисто або отримане за службу; ті, що знаходяться у залежності від іншого, тобто ті, кого видали іншому разом із їх майном; божевільні, еретики, невільники; ті, що тимчасово втратили розум, однак останні, коли прийдуть до тями, мають право скласти свої заповіти.

15. Про те, як повинні складатися заповіти на рухоме майно

Якби хто хотів скласти заповіт на своє рухоме майно або на куплений маєток, то він, якби і хворий був, аби тільки був при добрій пам'яті, має право заповідати свої речі і куплений маєток кому хоче, як духовним особам, так і світським, покликавши для цього священика або інших свідків, або людей, які заслуговують на довіру, або також офіційного присяжного писаря. І якщо сам він потім помре і ту свою останню волю смертю підтвердить, то, хоча б і печатки не приклав, такий заповіт має залишатися у силі. А якби хто після складання заповіту залишився живим, то він має право відмінити свій заповіт стільки разів, скільки схоче. Останній же з цих заповітів, підтверджений його смертю і кожному офіційно затверджений властями, має вважатися дійсним. Куплений же маєток, як і рухому річ, кожен може за заповітом передати і продати, кому захоче. Однак, якби хто хотів куплений маєток записати на користь церкви, то це допускається за наступної умови: якщо хто-небудь із духовних

осіб буде володіти цим маєтком, то він повинен із цього маєтку нести земську службу на коні і зі зброєю у відповідності до законів і постанов земських. Від цього часу постановляємо, що якби хто записав свій маєток на користь костьолу, то з цього маєтку має виконуватися служба так само, як це було і раніше.

А якби хто перед властями або перед свідками, які заслуговують на довіру, записав кому третю частку спадкового або купленого маєтку або яку рухому річ і, хоча був би живий, то вже такий запис повинен мати силу довічно; а той уже не може відкликати його і записати ту ж саму річ кому повторно.

16. Про свідків, які мають бути присутні при складанні заповітів

Також постановляємо: при складанні заповітів мають бути присутні свідки, які заслуговують на довіру і знаходяться поза підозрою; тому свідками не можуть бути вказані нижче особи: перш за все ті, які самі не мають права складати свої заповіти, а також жінки, душоприкажчики або опікуни того ж заповіту, а також ті, яким щось відписано у цьому заповіті.

Розділ ДЕСЯТИЙ

ПРО МАЄТКИ, ЯКІ ОБТЯЖЕНІ БОРГАМИ, І ПРО ЗАСТАВУ

1. Якби хто купив обтяжений боргами маєток, а кредитор мовчав би десять років

Також постановляємо, що якби хто купив якийсь маєток і спокійно ним володів, заплативши за нього сповна або недоплативши, а цей маєток було б обтяжено боргом, який було на маєток записано ще до його продажу, але кредитор мовчав би про цей борг десять років строку земської давності і через суд не стягував, то він не мусить стягувати борг з маєтку, а тільки з самого боржника. А якби боржник не мав можливості заплатити, то за цей борг його має бути віддано на милість кредитора. Якщо ж за той борг до встановлення земської давності було би притягнуто до суду того, хто утримує цей маєток, то кредитору у відповідності до першого запису в рахунок боргу має бути присуджено держання маєтку, а той, у чий держанні знаходиться цей маєток, має сплатити цей борг. Той же, хто зараз володіє цим маєтком, може стягти ці гроші та всякі інші витрати з того, у кого купив маєток, особливо якщо свого часу, коли записував цей маєток, не прийняв на себе цього боргу і будь-яких інших витрат.

4. Якщо заставаутримувач якусь віддану йому в заставу річ віддасть у заставу іншому за більшу суму

Також якби заставаутримувач віддану йому в заставу річ віддав у заставу за більшу суму іншому, заставник для вручення грошей, які він або його попередник під цю річ брали, має покликати до суду того, у кого заставив свою річ; а покликавши до суду і поклавши суму грошей, яку вказано у борговому запису, має право забрати свою річ; той же, хто дасть під чужу річ більшу суму, нехай стягує з того, хто заставив у нього чужу річ, скільки було дано зверх першої суми.

5. Дія давності не мусить поширюватися ні на яку заставу

Бажаємо також і постановляємо, щоби ні на яку заставу не поширювалася дія земської давності, після закінчення якої заставник втрачає право на віддану в заставу річ; що можна буде кожному власникові, поклавши перед судом гроші, повернути собі віддані в заставу маєтки, як родові, так і якимось іншим способом придбані. А якби хто віддав у заставу за гроші кому свій маєток, або яку-небудь іншу річ на визначений термін і хотів би повернути заставаутримувачу гроші і отримати заставу назад, а кредитор не хотів би забрати у нього свої гроші і повернути йому заставу і його було б покликано до суду за отриманням своїх грошей, але не з'явився би на рок завитий¹, то позивач мусить покласти перед судом гроші, а суд має ввести його у володіння маєтком, і позивач має володіти в законному порядку тим, що він раніше заставив.

А якщо той, хто взяв у заставу маєток або якісь інші речі, з'явився б у призначений рок, то, отримавши свої гроші, що надані в заставу під це нерухоме майно або нерухомі речі, мусить повернути взяте у заставу у відповідності до боргового запису і договору, не відмовляючись давністю. А як хто віддав би щось у заставу на певний термін, то якби він був живий, а термін пройшов, а він не викупив у термін заставу, то заставаутримувач мусить держати цю заставу до другого встановленого терміну, а заставаутримувач може викупити її тільки після того або наступних термінів. Проте, якби заставник помер, не викупивши своєї застави, і після нього залишився син або родич, то заставаутримувач не повинен чекати встановленого терміну, але, викликаний до суду, мусить взяти гроші і повернути заставу.

¹ Рок завитий – остаточний термін.

7. Якби хто застав щось на певний термін

Також якби хто віддав кому у заставу рухому річ на певний термін із її втратою у випадку, якщо її не викупить, і якби настав встановлений термін, а заставник річ свою не викупив, тоді заставоутримувач може поступити з нею як йому заманеться.

8. Якби хто заставив маєток на певний термін і не викупив його

Також і маєток якби хто кому заставив на термін з його втратою, якщо не викупить, тоді якби термін прийшов, а той, хто заставив маєток, у той термін не зміг викупити, тоді той, хто закупив, має сповістити родичів, щоб вони той маєток викупили; а якби родичі протягом року з моменту того сповіщення викупити цей маєток не змогли, тоді той, хто закупив, отримує маєток у вічне володіння.

Текст подано за виданням:

Статути Великого князівства Литовського : У 3 т. / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Одеса : Юридична література, 2002. – Т. I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року. – С. 213–214, 225, 234, 237, 239–240, 277–280.

НОРМИ ШЛЮБНО-СІМЕЙНОГО ПРАВА

Розділ ЧЕТВЕРТИЙ ПРО СПАДКУВАННЯ ЖІНКАМИ І ПРО ВИДАННЯ ДІВЧАТ ЗАМІЖ

1. Про удову, що залишилася на удовиному столці, має від чоловіка вено і дорослих дітей

Удова, що залишилася на удовиному столці, має від чоловіка вено і дорослих синів, повинна залишитися тільки при своєму вені, а сини мають бути допущені до всіх батьківських маєтків і майна і повинні нести земську службу. Якщо ж вона не має від чоловіка свого вена, то має отримати у всьому рівну зі своїми дорослими дітьми частку у коштовностях і у майні, рухомому і нерухомому.

2. Про пустих удов, які не мають дітей

Бачачи, що деякі бездітні удови залишаються на удовиному стільці, в результаті чого відбувається багато шкоди для держави, тому що не виконується служба так, як належало б, а також і родичі втрачають багато маєтків, постановляємо, як написано нижче: бездітна удова, якщо вона має від чоловіка свого вено, має отримати тільки своє вено, а всі маєтки повинні перейти до родичів. Якщо ж вона не має від чоловіка свого вена, то повинна залишитися на третій частині, допоки не вийде заміж, а якщо заміж не вийде, тоді має лишатися на третій частині довічно, решта маєтку має перейти до родичів, а ті повинні службу нашу господарську нести.

3. Якби яка жінка була заміжня і мала дітей, а записаного чоловіком вена не мала

Якби яка жінка була заміжня, мала з чоловіком дітей, а чоловік не записав би їй вена і помер, то вона, залишившись удовою, повинна отримати рівну зі своїми дітьми частку від маєтків і майна і на цій своїй частці має залишатися довічно, якби хотіла бути удовою, а діти не повинні відбирати у неї цю частку; а якщо ж вона хотіла б вийти заміж, то повинна свою частку залишити дітям, а діти не будуть зобов'язані дати їй венця.

4. Про мачуху, яка буде мати дітей від двох чоловіків

Таким же чином і мачуха, якщо вона мала дітей від другого чоловіка, то разом зі своїми дітьми від першого і другого чоловіків повинна мати рівну частку у всіх маєтках і майні. А якби мачуха не мала дітей від другого чоловіка, то разом із дітьми від першого чоловіка повинна отримати рівну частку в маєтку, а у майні дітей частки не повинна мати, за винятком того, що сама принесла із собою або що дав їй чоловік із рухомого майна за своєю милістю. І на цій частці мачуха повинна лишатися зі своїми дітьми довічно, якби не вийшла заміж. А якби вона вийшла заміж, то цю частку повинна лишити дітям, а діти не будуть зобов'язані дати їй венця, як такій, що не має записаного чоловіком вена.

5. Якби дружина не мала дітей, то вона повинна залишатися на удовиному стільці на третій частці довічно

Також, якби дружина не мала дітей і вена від чоловіка, то їй залишається тільки третя частина маєтку, а дві частки мають відійти до родичів. Вона повинна залишатися на третій частці довічно. Після її смерті і ця третя частка маєтку повинна перейти до родичів. А якби

вона вийшла заміж, то маєток, яким користувалася, повинна залишити родичам.

6. Дружина з малими дітьми після смерті чоловіка має залишатися на удовиному стільці до повноліття дітей. Якщо ж буде погано управляти маєтком, то родичі мають стати на заваді цьому через суд

Також постановляємо: якби який чоловік, помираючи, або за заповітом, доручив своїх дітей і маєток якомусь приятелю своєму, хоча б і не родичу, якому за правом споріднення не належить бути опікуном, то призначений опікун має здійснювати опіку над маєтком і дітьми, а дружина померлого повинна залишатися тільки при вені.

Якби хто помер, не доручивши нікому дітей своїх, то дружина має виховувати дітей і управляти всім маєтком на правах удови, і залишатися на удовиному стільці до повноліття дітей. А коли діти виростуть, вона має передати маєток дітям, а сама залишитися довічно при своєму вені. Якщо ж вона не мала б вена, то має отримати рівну зі своїми дітьми частку.

Якби мала одного сина, то мусить віддати йому дві частки маєтку, а сама залишитися на третій частці.

Якби жінка, маючи у своїй опіці дітей, вийшла заміж, то взяти в опіку дітей і маєток мають родичі. Родичі не повинні витіснити її з венованого маєтку, але якщо вона вийде заміж, то діти за досягнення повноліття можуть викупити її частку.

А якби яка жінка, залишаючись зі своїми дітьми на удовиному стільці, незалежно від того, була вона венованою чи ні, а заміж вийти не хотіла і, будучи удовою, маєток і майно розтринькала, людей розігнала, сребщизну і штрафи брала собі і маєток спустошила, тоді дядьки дітей по батьківській лінії, а якщо їх не буде, то інші родичі мають притягти її у встановлений строк до нашого господарського суду або до суду панів радних і мають довести ці збитки. І якщо вони це доведуть, то ми, господарь, або пани повинні за її провину відібрати у неї дітей і майно і передати в опіку дядькам по батьківській лінії або іншим родичам. А якщо вона буде мати записане чоловіком вено, то повинна залишитися тільки про своєму вені. Якщо ж у неї не було вена, тоді повинні виділити їй рівну із дітьми частку, і цією часткою вона має володіти довічно: після її смерті і ця частка має відійти до дітей. Але якщо б у цих дітей не було дядьків по батьківській лінії, або інших родичів, то ми,

господарь, або пани над дітьми і маєтком повинні призначити опікуном сторонню достойну людину, яка б її, і всі маєтки, і дітей у опіці тримала, не допускала спустошення маєтків і розтринькування майна, доки діти не стануть повнолітніми.

7. Про видання дівчат заміж, як за життя батька, так і після його смерті

Також постановляємо, що якщо помре батько або мати, але за свого життя видадуть одну свою доньку заміж, а залишать після себе інших дочок, то й ці доньки мають отримати таке саме придане, як і видана ними донька.

А якби батьки не видали дочок за свого життя, але тільки записали придане, то доньки мають бути видані заміж так, як записали батько й мати.

Але якщо батьки не дали б приданого або перед своєю смертю не записали, то судді зобов'язані оцінити майно у грошах і виділити четверту частку, не дивлячись, що у сім'ї одна донька і багато синів, і дати їй у придане, скільки б коштувала четверта частка майна.

А якби в сім'ї був один син і багато сестер, то на всіх сестер треба розділити четверту частку тієї суми, в яку оцінене майно, і кожній дати із цієї четвертої частки рівне придане.

8. Перш ніж батько видасть свою доньку заміж, він має поставити вимогу перед зятем забезпечити вено

Також постановляємо: якби хто видав заміж свою доньку, то має раніше забезпечити їй вено. Якщо ж хто видав би свою доньку заміж, не забезпечивши їй вена, то така дівчина не повинна мати венця.

10. Про дівчат, які без згоди батька і матері свавільно вийдуть заміж

Також, якби дочка без згоди батька або матері вийшла заміж, то вона позбавляється приданого від батька і матері та материнського маєтку, а якби вона у батька була одна, тоді батьківський маєток успадковують родичі.

11. Про дівчат, які після смерті батька і матері, не досягши ще повноліття, вийшли заміж без згоди дядьків по батьківській лінії або братів

Якщо дівчина залишилася без батька і матері, не досягши ще повноліття, і вийшла заміж поза волею дядьків по батьківській лінії чи її братів, то вона позбавляється свого маєтку.

А якби вона була повнолітньою і брати або дядьки по батьківській лінії притримали б її і не хотіли видати заміж, вона, однак, свавільно не повинна ні за кого виходити, але має звернутися до інших своїх кровних родичів або до властей, а власті або кровні родичі мають дозволити їй вийти заміж. І якщо вона зі згоди властей або своїх родичів вийде заміж, тоді маєтку не втрачає; а якщо вона вийде заміж без згоди властей або своїх родичів, то, навіть якщо була повнолітньою, маєток втрачає.

12. Про успадкування батьківських і материнських маєтків

Також постановляємо: якщо було б декілька рідних братів і сестер, виділених і невиділених, і один із братів помер, то його частка маєтку, одержаного у спадщину по батьківській лінії, переходить тільки до братів. Якби у спадок було отримано який-небудь маєток, успадкований по материнській лінії, тоді сестра має отримати рівну із братами частку цього маєтку, а з одержаного у спадщину по батьківській лінії маєтку – придане.

13. Як має бути покарано того, хто вдарив батька або матір

Також постановляємо: якби син ударив батька або образив, або якось притискував і принижував, то батько може такого сина позбавити всього його спадку. А якби батько позбавив сина спадщини, а інших синів не мав би, то дві частки маєтку він не повинен чужим ні віддавати, ні продавати, але ці дві частки мають відійти тільки родичам, а третю частку може використати, як захоче.

Таким же чином робить і мати: якби син або дочка образили матір, тоді вона також може позбавити їх спадку на частку свого маєтку. Однак батько і мати не можуть сина або дочку позбавити спадкового маєтку за заповітом, але, ставши перед нами, господарем, або перед врядником, мають заявити і привести ґрунтовні докази, і тільки тоді можуть за той їхній злий вчинок записом позбавити маєтку.

14. Якби хто мав дітей від двох або трьох дружин

Також постановляємо: якби хто мав дітей від першої дружини, а потім, коли вона помре і він візьме іншу, і від неї також буде мати дітей, то діти як від першої дружини, так і від другої, і від третьої, і від четвертої, скільки б їх не було, мають отримати рівну у всіх його маєтках частку, як у батьківському маєтку, так і у вислуженому і купленому.

**15. Княгинь, пані вдов і дівиць не мають ні за кого силою
видавати, а тільки за їхньою згодою**

Також обіцяємо і встановлюємо з ласки і щедроти нашої господарської, що ми самі і нащадки наші за княгинями, пані вдовами, князівнами, панянками і дівицями збережемо їхні вольності і силою без їхньої згоди ні за кого їх не повинні видавати; але кожна з них за порадою своїх друзів має вільно вийти за того, за кого схоче.

Текст подано за виданням:

Статуту Великого князівства Литовського : У 3 т. / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Одеса : Юридична література, 2002. – Т. I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року. – С. 228–232.

НОРМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

**Розділ ПЕРШИЙ
ПРО ПЕРСОНУ ГОСПОДАРСЬКУ**

**2. Про зраду господарської величності, яка виражена в тому,
якби хто-небудь утік би до ворожої землі**

Якби хто з наших підданих утік із нашої держави до землі наших ворогів, той позбавляється своєї гідності, а маєток його отчизний висулужений або куплений не переходить ані до дітей, ані до родичів, а тільки до господаря.

**5. Як має бути покараний той, хто підробляв би господарські
листи або печатки**

Якби хто підробляв наші листи або печатки або свідомо користувався підробленими, такий підроблювач має караний бути вогнем.

**6. Як має бути покараний той, хто образив господарського
врядника або посланця**

Також, якщо над нашим земським вярником або посланцем під час виконання ним нашого земського доручення хтось із наших підданих вчинив би насилля, поранив його або побив, того має бути засуджено до смертної кари, як начебто образив нашу господарську величність.

7. Ніхто ні за кого не повинен нести покарання, але кожен за самого себе

Також ніхто не повинен бути покараний і засуджений за чиясь провину, а тільки той, хто винуватий. А тому у відповідності до християнських прав, ніхто не повинен бути покараний, якщо його провину не буде встановлено судом, тобто ані дружина за злочин чоловіка свого, ані батько за злочин сина, ані син за батька, а також ніхто з родичів, ні слуга за пана.

20. Якщо хто зганьбив би гідність іншого, то справу в суді має бути розглянуто у четвертий судовий строк

Також, якщо хто зганьбив би гідність іншого або його добру славу і справа про це надійшла би до нашої світлості, ми повинні будемо всім чинити правосуддя.

А якщо б у той час через великі труднощі ми не встигли розглянути такі справи, то протягом року чотири строки встановлюємо; і якщо у таких справах не було винесено остаточного рішення у перший, у другий або у третій строк, то з настанням останнього строку остаточне рішення без затримки з радами нашими винесемо; а до цього четвертого строку для честі того, хто судиться, шкоди немає. А якщо б він помер, не діждавшись у цій справі четвертого строку, тоді ані його гідності, ані честі його нащадків шкоди немає. Той, кого скривджено, не повинен відмовлятися від нашої служби. А якщо б його було вбито, то відсутність рішення з цієї справи не повинна заподіяти шкоди ані його честі, ані честі його нащадків.

Розділ ДРУГИЙ ПРО ОБОРОНУ ЗЕМСЬКУ

11. Якби хто на сторожі був недостатньо пильний

Якби хто з наших підданих під час війни нами або нашим гетьманом був посланий на сторожу проти нашого ворога і той посланий через свою недбалість ворога не помітив, або на тому місці, куди був посланий, не стояв і поїхав геть, або, не діждавши зміни, поїхав геть, а від цього ми мали шкоду або наше військо від нашого неприятеля зазнало втрат як у людях, так і у воєнних конях, тоді такий втрачає маєток і засуджується до смертної кари, яке ж покарання – на нашу господарську ласку собі залишаємо.

13. Будучи на військовій службі, ніхто не повинен нападати на шляхетські будинки і гумна

Також постановляємо: якби який-небудь шляхтич, будучи на військовій службі, напав на дім або гумно іншого шляхтича, або, їдучи на війну, грабував у дорозі, і було б доведено, що він грабував або спричинив шкоди, тоді стільки разів, скільки він буде нападати на дім або на гумна або грабувати у дорозі, за кожен напад або грабіж у дорозі він повинен платити нав'язку за насильство.

14. Якби кому на військовій службі не вистачило стацій¹ для нього самого і для його коней

14. Якби кому на військовій службі не вистачило стацій для нього самого і для його коней, тоді той має з гетьманським вижем куди-небудь поїхати або піти і взяти потрібний припас для себе і коней і за це він має заплатити у відповідності до постанови. А дрова мають брати там, де будуть стояти, але не можна розбирати будинки і спалювати паркани, ловити рибу у ставках і спускати ставки, витолочувати озимину і ярові. А якщо би хто спричинив такої шкоди, таких пан гетьман має ланцюгами закувати, а крім того, винуватець повинен відшкодувати спричинену шкоду і заплатити нав'язку за насильство.

А якби хто, знаходячись на службі нашій, на війні, напав на іншого, на обоз або на стоянку і поранив або вдарив кого, то такого, як розбійника, позбавляють життя.

¹ Стація – повинність, що передбачала надання князеві, його почтові, магнатам приміщення з подальшим їх утриманням.

Розділ ТРЕТІЙ ПРО ВОЛЬНОСТІ ШЛЯХТИ І ПРО РОЗШИРЕННЯ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

14. Про побиття шляхтича, і про того, хто його бив

Якби шляхтич побив шляхтича, тоді, відповідно до закону, має сплатити дванадцять рублів грошей. Якщо ж на шляхтича підійме руку, поб'є його і пустить кров простий селянин або міщанин, а шляхтич би те довів, тоді селянина або міщанина має бути покарано тільки відтинанням руки, а ні чим іншим, за виключенням, якби той міщанин був радним. А якщо міщанин був би радним і побив

шляхтича, тоді також має сплатити дванадцять рублів грошей, а руки не втрачає.

Розділ СЬОМИЙ ПРО ЗЕМСЬКІ НАСИЛЬСТВА, ПРО ПОБОЇ І ПРО ВБИВСТВА ШЛЯХТИЧІВ

1. Хто б навмисне напав на чий дім із метою вбивства

Також постановляємо: якби хто навмисне напав на чий дім із метою вбивства або ж напав на дім з озброєними людьми і поранив кого у цім домі або вбив, або хоча б і не поранив би нікого, а тільки напав, той засуджується до позбавлення життя; головщину має бути заплачено родичам убитого з маєтку вбивці, а в нашу господарську казну така сама сума, а також штраф за рани.

А якби той, на чий дім скоєно напад, обороняючись, утік із свого дому і нікого не було б убито або поранено, то все одно той, хто напав на дім, засуджується до смертної кари, а нав'язку має бути заплачено господарю домівки; а що залишиться від маєтку насильника з-понад заплаченої суми, те зараховується як штраф на користь господаря.

4. Якби хто убив насильника і його співучасників у своєму домі або під час нападу

Також постановляємо: хто скоїть напад на чийсь дім, а хазяїн, знаходячись у домі і захищаючи свій дім, уб'є або поранить у своєму домі цього насильника або кого із його співучасників, то він не повинен платити ні за вбивство, ні за рани, але ще має право зажадати одержання з цих пораних виплат за напад. Проте факт нападу він мусить підтвердити своєю присягою, присягою дружини і дорослих дітей сам із двома співприсяжниками, і якби були свідки, то при свідках він зобов'язаний особисто присягнути. І якщо він присягою підтвердить факт нападу, то йому має бути заплачено дванадцять рублів грошей у відповідності до присяги і свідчень його свідків.

5. Якби хто напав на чий маєток і його підданих, а той, захищаючи своє, його вбив

Також постановляємо: якби хто захищав свій маєток або своїх підданих від нападу і при цьому вбив шляхтича, то не повинен платити головщину. Проте він мусить надати вагомих доказів, що вбив на своїй землі, і це має підтвердити своєю особистою присягою і свідченнями своїх сусідів.

6. Про згвалтування жінок і дівчат

Також постановляємо: якби хто згвалтував жінку або дівчину незалежно від її стану, вищого або нижчого, і ця жінка або дівчина кликала на допомогу, а на її крик прибігли б люди і вона показала б їм сліди насильства, а потім притягла би гвалтівника до суду і надала двох або трьох свідків і при цих свідках присягнула б, то такого гвалтівника має бути присуджено до смертної кари. Якщо ж потерпіла захотіла б вийти за нього заміж, на то її воля. А якби жінка або дівчина не могла покликати на допомогу, то як тільки її було б відпущено після згвалтування і розповіла про це людям, потім притягла гвалтівника до суду і надала б тих людей як свідків, то гвалтівника також має бути покарано так, як про це написано вище.

7. Якби хто кому загрожував або похвалявся, а після цього скоїлося би вбивство, або згоріло подвір'я

Також, якби хто у присутності людей загрожував або похвалявся, що хоче спричинити кому шкоди, спалити подвір'я або гумно або вбити, а після цієї загрози або розмови тому було спричинено шкоди від вогню або скоїлося вбивство і було б доведено, що він загрожував підпалом або вбивством, то ця шкода має бути відшкодована з того, хто загрожував. Якщо ж він відмовлявся б, кажучи, що того не робив, то, щоб надалі ніхто не загрожував іншому, нехай цю шкоду відшкодує, а сам потім шукає винуватого. Але така загроза має бути доведена ні чим іншим, як тільки свідченнями трьох шляхтичів проти шляхтича, а про розміри спричиненої шкоди потерпілий мусить присягнути разом із дружиною і дітьми.

8. Якби декілька осіб було притягнуто до суду за вбивство одного шляхтича

Також, якби декілька осіб було притягнуто до суду за вбивство одного шляхтича, то тільки вбивцю має бути засуджено за таке вбивство, і саме того, проти кого той, що скаржиться, мусить присягнути із двома собі рівними шляхтичами-співприсяжниками, якщо не мав би сам інших вірогідних доказів і особливо якщо сам убивця не зізнався у скоєнні цього вбивства.

9. Якби хто поранив шляхтича в руку або ногу або вибив око

Якби хто поранив шляхтича в руку або поранив у ногу так, що той став кульгавий, або вибив око, або відрізав носа, або вибив зуби, або відрізав вуха, то мусить за це заплатити половину викупу за

вбивство, а якби поранив його в обличчя, то мусить заплатити пораненому тридцять коп грошей і стільки ж штрафу у господарську казну, якщо потерпілий, не має інших вірогідних доказів і якщо сам злочинець не зізнався у скоєнні цього злочину, присягне проти нього із двома співприсяжними.

10. Якби хто, отримавши поранення, їздив по бенкетах, або по корчмах, а потім помер

Якби який шляхтич, якого побито або поранено, після побоїв або поранення їздив по бенкетах або бував у корчмах або на торгу, а потім помер, навіть, коли б після побоїв і лежав би і помер від ран, тоді той, хто його бив або поранив, не мусить платити за вбивство, а тільки за рани.

13. Хто з рідних братів і сестер має право стягати головщину за вбитого батька або брата

Якби було декілька рідних братів і сестер і одного з братів або батька було вбито, тоді інші брати, крім тих, що тримали придане сестер, мають стягувати головщину. А якби брати померли, то головщину мають стягувати сестри, що отримали придане. А якби померли і сини, і дочки, то головщину мають стягувати родичі.

20. За рядовий напад на сусідів дванадцять рублів грошей

Також постановляємо, що за кожний рядовий напад на сусіда, доведений у судовому порядку на користь потерпілої сторони, має бути присуджено дванадцять рублів грошей і стільки ж штрафу нам, господарю.

21. Якби шляхтич на дорозі скоїв розбійний напад на шляхтича

Також якби шляхтич на дорозі скоїв розбійний напад на шляхтича і той, кого було пограбовано, впізнав того, хто напав, в обличчя і показав свої рани гідним людям або показав сліди пограбування властям або стороннім людям і при цьому вказав на особу того, хто його побив, і притягнув би до суду того, хто його поранив, а той хотів би звільнитися від обвинувачення присягою, то перш, ніж відповідачеві звільнитися від обвинувачення присягою, при своїх ранах першість присяги має потерпілий. Але якби той, хто побив, не хотів би примиритися із потерпілим і допустив би його до присяги проти себе, тоді, якщо потерпілий присягне, того, хто нападає має бути покарано як розбійника.

Якби хто на дорозі посварився, але не грабував, проте його було б звинувачено у розбої, то поранений повинен присягти, а той

має заплатити йому за рани і не повинен бути присуджений до смертної кари, як за розбій.

24. Якби хтось ненавмисне поранив кого і його було притягнуто до суду

Також, якби хто порушив у суді справу про нанесення йому рани, а відповідач заявив, що поранив його ненавмисне і навів би тому доказ, ми, вважаючи, що ніхто без своєї провини не мусить терпіти поранення, постановляємо і наказуємо: за ці рани позивачеві має бути сплачено.

28. Постанова про головщину для шляхтича і штрафу на користь господаря

Також постановляємо: якби шляхтич шляхтича вбив під час сварки або ненавмисне і це було доведено в суді, тоді винуватий має сплатити родичам убитого головщину сто коп грошей, а нам, господарю, в казну – другі сто коп грошей. А якби вбивця, злякавшись відповідальності, втік би з країни, то родичам має бути сплачено із майна того, хто втік, головщина сто коп грошей, а нам, господарю, стільки ж; діти того, хто втік, можуть володіти маєтком; убивцю ж має бути оголошено вигнаним як негідника.

29. Якщо якого злодія буде присуджено до смертної кари за якийсь злочин, але він уникне цієї кари, то йому немає місця між добрими людьми

Також, якби кого було засуджено до смертної кари за крадіжку або який інший злочин, але від цього покарання йому вдалося відкупитися грішми або його було звільнено заклопотанням його друзів, купців, послів або вельможних панів, або за свій злочин побував у руках ката, той позбавляється честі і не може знаходитися серед добропорядних людей і не може більше користуватися своїми шляхетськими привілеями; а щодо всіх тих, хто таку засуджену людину звільнив або викупив своїми грішми, то вирішення питання про їхню честь і добре ім'я подається на наш господарський розсуд.

**Розділ ОДИНАДЦЯТИЙ
ПРО ГОЛОВЩИНИ ЛЮДЕЙ ПУТНИХ, СЕЛЯН І ПАРОБКІВ
Перш за все про головщини путної людини і бортника**

Також постановляємо: якби хто убив людину путну або бортника, головщина за людину путну дванадцять рублів грошей, а за бортника вісім рублів грошей. А якби хто побив людину путну або

бортника, то людині путній нав'язка три рублі грошей, а бортнику рубль, їхнім дружинам – удвоє.

1. Про головщину і про нав'язку ремісних людей

Головщина золотарю, органісту, пушкарю, пекарю, кухарю, тесляру, майстру по шиттю золотом, ковалю, столяру, скляру, сокольнику, псарю, візнику, старшому конюху, каменяру, кравцю, швецю, майстрині по шиттю золотом, килимниці, ткалі, прясі має бути, як і слугі путному, тобто дванадцять рублів грошей. І якби хто із цих ремісників був тяглий або невільний, то йому головщина така сама, а нав'язка – рубль.

2. Про побиття і головщину тіунів, приставів та інших в'ярників

Головщину тіуну, пристава, ключнику, якби хто побив кого із них на цій посаді, дванадцять рублів грошей, а нав'язка за побиття при виконанні посади три рублі грошей. А якби який тіун або пристав були звільнені з посади, то головщина їм і нав'язка така сама, як тяглий людині. Якби паробок виконував обов'язки тіуна або пристава, йому головщина десять коп грошей, а нав'язка – рубль до того часу, доки він виконує обов'язки, а коли його буде звільнено від них, то головщина і нав'язка йому, як паробкам.

3. Про головщини і побиття простих людей і паробків

Якби хто убив тяглого селянина, той мусить платити за нього головщину десять коп грошей; за невільного паробка головщина п'ять коп, а невільній жінці стільки ж головщини.

4. Про побиття і рани мужицькі і паробоцькі

Коли би хто мужика тяглого поранив або побив, має заплатити йому як нав'язку п'ятдесят грошей, а дружині – рубль грошей, а паробку – півкопи грошей, а дружині його – копу грошей.

7. Про залік закупам суми в рахунок боргу за відпрацьований час

Також постановляємо: якби хто узяв як закуп селянина або селянку і не домовився з ними про розмір присівка або про те, за яку суму буде зараховуватися рік роботи, то з належної суми грошей має бути вираховано селянину п'ятнадцять грошей за рік, а жінці десять грошей.

9. Якби від кого втік челядинець, а той, будучи сповіщений про це, вільно його пропустив

Також постановляємо: якби від кого челядинець утік, мужик або жінка невільна, а той, будучи сповіщений про втечу чужої челяді, показав їм дорогу або хліба дав, або їх у себе переховував, і це було б

доведене, то той мусить знайти цих утікачів. А якби не знайшов, то мусить тому, чия челядь, сплатити.

Розділ ДВАНАДЦЯТИЙ ПРО ГРАБЕЖІ І ПРО НАВ'ЯЗКИ

3. Якби хто над шляхтичем або шляхтянкою грабіж вчинив

Також постановляємо: якби хто над шляхтичем або шляхтянкою грабіж вчинив: украв їхніх коней біля костелу або на торгу, або в полі, або в бору, і хоча ніякого бою не вчинив, а власника коня або його слуги при цьому не було, або взяв би коня у присутності слуги, або випряг з возу і це було б певним чином доведено, то той, хто вкрав коня, мусить заплатити потерпілому дванадцять рублів грошей, як ніби-то заподіяв поранення шляхтичу або шляхтянці.

6. Нав'язка селянину і селянці

Також встановлюємо розмір нав'язки за кожному річ. Перш за все нав'язка селянину. Якщо хто спіймає чужого селянина і тримає його в себе, нав'язка – п'ятдесят грошей, а селянці – рубль грошей, паробку – півкопи грошей, а невільниці – копа грошей.

7. Нав'язка за невільну челядь

Також якби чия челядь утекла, а її хазяїн оголосив розмір винагороду за спіймання утікачів і, вирушивши в погоню, знайшов би свою челядь у кого, то мусить тому, у кого знайшов челядь, дати винагороду за її спіймання у відповідності до того, як об'явив.

А якби без об'яви про винагороду за спіймання знайшов свою челядь у кого, а той не хотів йому цю челядь видати без позему¹ або взяв би з нього той позем силою, а потім за це його було б притягнуто до суду, то мусить заплатити за взятий позем як за насильство дванадцять рублів грошей. Якби хто тримав би у себе чиюсь челядь і декілька разів об'являв про те, що вона знаходиться у нього, а потім би хазяїн челяді через декілька тижнів знайшов у нього свою челядь, то мусить заплатити тому тільки за їжу за кожного челядина по грошу на тиждень.

¹ Позем – винагорода.

8. Нав'язка за волів, корів та іншу скотину

Якби хто украв у кого вола, корову, свиню, кабана, вівцю або козу, то має бути заплачено за вола п'ятдесят грошей, за корову півкопи грошей, за кабана півкопи грошей, за свиню п'ятнадцять грошей, за вівцю дванадцять грошей, за барана дванадцять грошей, за козу шість грошей, за порося три гроша, за ягня три гроша, за підсвинка шість грошей, за борова півкопи грошей. А якби хто украв щось із перерахованого і та скотина здохла б, то мусить за кожну голову скотини заплатити з нав'язкою.

Розділ ТРИНАДЦЯТИЙ. ОСТАННІЙ. ПРО ЗЛОДІЙСТВО

1. Про паробків, які десь крадуть

Якщо паробки крадуть десь поблизу і їх спіймали на місці злочину і якщо вкрадена річ буде коштувати п'ятдесят грошей, тоді затриманий повинен покараний бути як злодій.

А якщо вкрадена річ не буде коштувати п'ятдесят грошей, тоді має бути відшкодований збиток із бонди паробка або має бути повернута вкрадена річ, а замість грошової винагороди потерпілому винуватий має бути покараний батогом. А якщо повторно вкраде, навіть якби урадене не коштувало десяти грошей, і злодій буде спійманий на місці злочину, тоді його повинні на шибеницю віддати.

4. Якби хто спіймав чийось людину на місці злочину, то має вести її до її пана

Також якби у маєтку, що належить князю, пану або землянину, було спіймано на місці злочину чийось людину, то ця людина має бути відведена до її пана. Якщо ж чийось людину було спіймано з речовими доказами на чужому торгу або в чиємусь чужому маєтку, то вона має бути відведена до того пана, чий торг, або до його вряdnика. А той пан мусить взяти цей речовий доказ до свого двору, цю людину посадити у свою в'язницю і тричі сповістити про це того пана, чия людина. А той пан мусить прислати за цією своєю людиною вижа, у присутності якого той пан, у якого знаходиться людина, мусить розглянути справу. Якщо ж той пан, чия людина спіймана, вижа свого не прислав, тоді той пан, посадивши коло себе людей достойних, мусить, нарешті, справу цю розглянути.

6. Якби хто переховував у своєму домі спійманого на місці злочину злодія або знав про нього, або викупив від шибениці

Також говоримо, що якби хто свідомо переховував спійманого на місці злочину злодія або дозволив йому жити у своєму маєтку, або явного злодія викупив своїми грішми від шибениці, тоді такий, якби це було доведено належним чином, мусить усім відшкодувати всю шкоду, яку спричинив злодій що переховується в його маєтку.

7. Якби хто у перший раз звинуватив шляхтича перед судом без речових доказів

Також постановляємо, що якби якогось шляхтича перед судом було звинувачено у крадіжці без речових доказів у перший раз, тоді такий, якщо речових доказів при ньому не знайдуть, мусить свою невинуватість своєю особистою присягою довести.

8. Також якби цей же шляхтич був вдруге звинувачений без речових доказів

Якби того самого шляхтича вдруге було звинувачено без речових доказів у крадіжці, тоді він мусить доводити свою невинуватість своєю особистою присягою уже з двома рівними собі шляхтичами, які користуються доброю славою.

9. Якби той самий шляхтич перед судом без речових доказів був звинувачений у крадіжці втретє

Якби того самого шляхтича без речових доказів було звинувачено у крадіжці втретє, тоді сам-сьомий, тобто із шістьма собі рівними шляхтичами із незаплямованою честю, мусить виправдовуватися своєю і їхньою особистою присягою. А після четвертого звинувачення такого мають повісити як злодія.

10. Якби селянин обікрав кліть іншого селянина, як має бути покараний

Також постановляємо, що якби селянин обікрав кліть іншого селянина і було б знайдено речові докази, тоді за наявності речових доказів селянин мусить заплатити з майна стільки, скільки скаже під присягою потерпілий, а замість винагороди потерпілому винуватий має бути повішений. А якби у шляхтича було обікрано комору з харчами, тоді йому має бути заплачено дванадцять рублів грошей і стільки ж у нашу казну; а якщо було би обікрано кліть із цінними речами, тоді за наявності речових доказів має бути заплачено стільки, скільки шляхтич скаже під присягою, і стільки ж нам, господарю, а замість нав'язки потерпілому – злодія на шибеницю.

12. Якби злодія за крадіжку було схоплено

Якби злодія за крадіжку було десь схоплено, oprіч його домівки, і вкрадену річ не було б знайдено в його домівці, то його дружина, діти і челядь не звинувачуються у цих злочинах, а сам злодій має бути повішений.

16. Якби шляхтич звинуватив чийсь людину у злодійстві

Також постановляємо, що якби родовий шляхтич звинуватив у чиемось маєтку яку-небудь людину в крадіжці, говорячи так: «Добре знаю, що та твоя людина – злодій і він мені завдав збитку», тоді звинувачену людину має бути притягнуто до суду, а той, хто його звинуватив, якщо не мав належних доказів, мусив підтвердити своє звинувачення особистою присягою із двома співприсяжними; а судді мають присудити до покарання згідно з її злочином.

20. Якби хто вбив злодія на місці злочину

Також постановляємо: якби злодій увійшов у чийсь дім, щоб обікрасти, і цього злодія виявили і хотіли спіймати, а він захищався і не давав себе спіймати і його вбили б на місці злочину, тоді на другий день той, хто його вбив, повинен взяти понятих, найближчих сусідів, мусить їм показати це і відіслати тих понятих до того пана, чия людина, якби пан знаходився недалеко, і сповістити його, що цю людину вбито при скоєнні крадіжки. А як не буде самого пана, то мають повідомити його управляючого, щоби той послав кого або сам поїхав оглянути вбиту людину. А якби маєток того пана, чию людину вбито, був далеко, тоді мусить із тими сторонніми людьми привезти цю убиту людину на наше господарське подвір'я і про те, що скоїлося, заявити властям. І якщо він заявить про це, а той пан, чия людина, захоче стягнути головщину, то такий головщину не платить. А якби вбив і ніхто не сповістив, такий головщину платить.

23. Якби хто вкрав щось на господарському подвір'ї

Якби хто вкрав щось на господарському подвір'ї, що коштувало менше півкопи, і за крадіжку цієї речі не загрожувала б смертна кара і це було б доведено або його спіймано було із речовими доказами, такому мають відрізати вуха.

Текст подано за виданням:

Статути Великого князівства Литовського : У 3 т. / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Одеса : Юридична література, 2002. – Т. I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року. – С. 208–210, 214, 221–222, 226, 253–254, 255–256, 258–260, 281–283, 285–287, 290–296.

НОРМИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Розділ ПЕРШИЙ

ПРО ПЕРСОНУ ГОСПОДАРСЬКУ

9. Всіх у Великому князівстві Литовському одним правом судити мають

Також хочемо і встановлюємо і на віки вічні має бути збережено, що всі наші піддані, як убогі, так і багаті, якого б роду чи стану вони не були, однаково мають бути судимі цим писаним правом.

14. Тим, хто за короля Казимира і Олександра домагався справедливості, господарь обіцяє правосуддя

Також, якщо хто за життя батька нашого вимагав справедливості, домагаючись своїх прав, а за короля Олександра добивався того ж і пред'явив би листи згадувальні батька і брата нашого, тим хочемо і зобов'язуємося з порадою рад наших відправляти правосуддя без зволікання. За винесені рішення ні ми, ні ради наші не повинні нічого брати. Не повинні ми також надавати і переваг будь-якій із сторін, але будемо зобов'язані відправляти правосуддя і надавати його кожному.

23. Якщо хто заперечує проти господарського вироку

Якби господарь із панами радними будь-що розглянув і виніс своє господарське рішення, а хтось не погоджувався із цим господарським вироком, тоді такий, був би він вищого чи нижчого стану, має відсидіти у в'язниці шість тижнів, а окрім того, мусить дати у господарську казну дванадцять рублів грошей.

Розділ П'ЯТИЙ

ПРО ОПКУНІВ

2. Якби хто притягнув до суду неповнолітніх дітей, то вони до повноліття не зобов'язані бути відповідачами, а суд повинен відкласти розгляд справи до їхнього повноліття

Якби хто притягнув до суду неповнолітніх дітей у справі про маєток, який успадкований по батьківській і материнській лінії, куплений чи вистужений, тоді постановляємо, що ні ці діти, ні їхній опікун не будуть зобов'язані відповідати у суді, але суд своєю постановою має цю справу припинити і відкласти її до досягнення дітьми повноліття. Ці діти, досягнувши повноліття, будуть

зобов'язані відповідати у суді з цієї справи стороні, яка порушила позов, якщо їх офіційно буде викликано до суду, не відмовляючись ніякою давністю у зв'язку з таким довгим мовчанням позивача, аби лише позивач після досягнення дітьми повноліття не прострочив земської давності.

Розділ ШОСТИЙ ПРО СУДДІВ

Аби судили правом писаним; а якби суддя судив інакше, має бути покараний

Також постановляємо, що кожен наш воєвода і старости і маршалок земський, і маршалок дворний, і наші державці, кожен у своєму повіті, не повинні виконувати свої обов'язки і судити наших підданих інакше, а тільки за тими писаними правами, які усім підданим нашого Великого князівства дали.

Якби ж якій-небудь із сторін, що судиться, здалося, що її скривджено, тому що її судили не за тими правами писаними, то, коли ми самі, господарь, з усіма нашими панами-радою, а за нашої відсутності самі пани-ради на найближчому ж сеймі, то той, хто буде вважати себе скривдженим, повинен про те на того нашого пана вряdnика поскаржитися нам або нашим панам радним. Ми або наші пани радні мають розкрити книги того права писаного і дивитися: якби справу було вирішено у суді так, як записано у тих правах, то таке судове рішення має лишатися в силі у відповідності до вироку цього нашого вряdnика. Якщо ж цю справу було вирішено в суді інакше, не так, як це викладено у книгах писаного права, то ми або наші пани радні мають розкрити книги і у відповідності до тих прав писаних, які ми дали усій землі, вчинити.

Якщо ж було б установлено, що суддя виніс вирок не за правами писаними і що від цього сторона зазнала шкоди, то той, хто виніс вирок не у відповідності до прав писаних, має відшкодувати збитки та витрати, а вирок того суду анулюється. А якби у кого буде що-небудь взяте за вироком судді, то має бути йому повернене без доводу; а якщо він зазнав би збитків у вигляді витрат і харчів, і на це дасть належні докази або присягне, то суддя мусить йому сплатити. Якщо ж суддя судив правильно і присудив у відповідності до цих прав писаних, а той, хто програв справу, зганьбив його, то той має заплатити судді за ту образу дванадцять рублів грошей.

Однак якби у такій справі було обвинувачено кого-небудь із наших державців, то його має бути покликано до воеводи свого повіту і зобов'язано дати пояснення з приводу свого рішення.

А якби кого з наших панів радних, воевод або старост, які не належать до цього повіту, також було обвинувачено, то він має дати відповідь на найближчому ж сеймі або на земській сесії.

<...>

А яких би артикулів не було ще в тих правах виписано, тоді суд має судити у відповідності до старих звичаїв, а потім на вальному сеймі має бути виписаний цей випадок та інші, які викликані необхідністю.

1. Під час розгляду справи у суді ніхто не повинен апелювати до господаря, але обидві сторони зобов'язані довести справу в суді до кінця

Під час розгляду справи в суді ніхто не повинен апелювати до нас, господаря, ні до сейму, щоб тим самим не створювалася тяганина, але обидві сторони зобов'язані довести справу до кінця.

А якби одна із сторін вважала, що вирок несправедливий і, на її думку, його винесено не згідно з правом писаним, то вона має просити у суддів листа у своїй справі із вказівкою, на якій підставі судді винесли вирок. Судді будуть зобов'язані дати листа, завієного своєю печаткою, після чого незадоволений вироком має перед нами, господарем, або на найближчому сеймі з тими суддями говорити і пред'явити лист цих суддів. Якби суддя не хотів видати витягу, то незадоволений вироком має взяти з собою трьох шляхтичів і знов просити в нього, тоді суддя обов'язково повинен буде його видати. А якби суддя не видав і це було б доведено, то він має заплатити штраф господарю дванадцять рублів грошей, а тому відшкодувати шкоду.

3. Як мають повістками господаря, панів воевод, старост та інших врядників викликати до суду за кривду

Також постановляємо: якби до якого князя або пана, або шляхтича до шляхтича була яка справа, то відповідач має бути покликаний до суду повістками нашими господарськими або воеводи, або інших врядників. Якщо ж той, кого покликали, не з'явився би за цими двома повістками, то його має бути доставлено децьким. Якщо ж він не взяв це до уваги і не з'явився до суду з децьким або від децького втік, ухиляючись від суду і не бажаючи відповідати перед судом, то, якщо в суді справа ведеться про маєток,

суд має ввести позивача у володіння маєтком, а якщо – про рухоме майно, то ввести у володіння людьми або землею, які будуть коштувати стільки, скільки коштує те, з приводу чого порушено справу. А кого буде введено у володіння маєтком або людьми, або землею, той має до суду тримати це в цілості і не повинен нічим пошкодити. А якби чимось пошкодив, то має це виправити і надати суду в цілості у такому вигляді, як він отримав при введенні його у володіння.

Проте викликати до суду не повинен інакше, як тільки взявши вижа з нашого двору, який знаходиться ближче всього до маєтку того пана або землянина, якого буде притягати до суду, і, крім того, ще понятих, людей гідних, і в присутності вижа і понятих має викликати на ті строки, які ми встановили нашим підданам для судового розгляду.

А в тих випадках, коли чиясь людина постраждала б від злочинства чиеїсь іншої людини або його було побито, або пограбовано, або трапилось би вбивство серед чоловіків, або які інші справи, які часто трапляються між сусідами, то у відповідності до старих звичаїв пан потерпілого має звернутися один і другий раз до пана того винуватого з проханням про справедливість. А якщо той справедливості не вчинить, то має покликати до судді того повіту, в якому живе.

5. Про кривди, які терплять пани і земляни від інших панів і пані вдов, намісників і підданих їх, коли вони не отримують правосуддя

Також постановляємо: якби якому пану інший пан або пані вдова, або землянину пан чи намісник або його піддані спричинили яку кривду, тоді скривджені мають вимагати, щоби з кривдником, з намісником, або зі своїми підданими справедливість вчинена була. Якщо ж той пан після звернення до нього не захоче здійснити правосуддя, а ми, господарь, у той час не будемо знаходитися у нашій державі, Великому князівстві Литовському, тоді той має поскаржитися двом або трьом нашим панам радним, які будуть знаходитися поблизу, і взяти у них повістки, щоби той пан з'явився до суду особисто і привів із собою намісника і своїх підданих, які спричинили кривду, на найближчий сейм, який буде призначено нами, господарем, або нашими панам радними. А відповідач має

з'явитися сам і привести своїх підданих і повинен буде відповідати, як на запитому року.

Якщо ж на цьому сеймі не було б відновлено справедливість, то відповідач повинен з'явитися перед панами радними у той рік, який ми визначили панам радним щорічно збиратися у Вільні для розгляду таких справ через два тижні після початку великого посту. А пани, зібравшись у той рік у Вільні, будуть зобов'язані, не роз'їжджаючись, розглядати усі ці справи і вирішувати їх відносно тих, які будуть покликані на цей рік. Пани, розглядаючи такі справи, мають судити у відповідності до прав писаних. Проте, якщо прийшлося би судити такі справи, які не були б передбачені цими правами, то наші пани радні мають судити такі справи за старим звичаєм до тих пір, доки ми, господарь, не обговоримо такі випадки з панами радними і не накажемо вписати відповідних постанов до прав. Під час розгляду справи в будь-якому суді до винесення вироку ніхто не повинен апелювати до нас, господаря, але кожен повинен відповідати позивачеві з якої-небудь справи до остаточного розгляду справи у суді. А якщо одна із сторін визнає вирок несправедливим, то, взявши витяг із книг судових вироків, може апелювати до нас. І якщо від нього було що відсуджене за рішенням суду: якщо масток, то повинне бути зроблене введення у володіння цим мастком, якщо з нього відшкодовані були збитки, то це має бути повернуте. Апеляція ж не повинна затримувати задоволення вимог позивача. Якби всі пани не змогли з'їхатися до того року, а той, кого було б покликано до суду на цей рік, не бажаючи відповідати перед судом із метою затягнути справу, вимагав, щоб його справу розглядали всі пани, тоді ті пани, що зібралися, мають самі судити, а покликаний до суду не повинен апелювати, але має довести справу до кінця перед тими панами, які зберуться на той рік.

А якби хто мав наші листи, щоб його ніхто не судив, крім нас, господаря, то такий перед судом не повинен прикриватися цими нашими листами і до нас апелювати, але повинен перед нашими панами радними довести судову справу до кінця на тому земському році, тому що ми від нашого господарського імені наших панів радних призначаємо комісарами, щоб вони чинили правосуддя нашим підданим.

6. Про те, що децькі не повинні посилатися за князівськими і панськими людьми до того, як пану цих людей буде пред'явлена вимога, щоб він справедливість вчинив

Також, якби кого з наших підданих, землянина або іншу людину, князівськими або панськими слугами або людьми було скривджено, то, крім насильства або нападу на дім, з усіх інших скарг ні ми, ні наші воєводи не повинні посилати децьких за князівськими і панськими людьми, але спочатку мають послати до того пана, чії люди, вимогу, щоби він вчинив справедливість перед нашим або перед врядниковим вижем. Якщо ж той пан після повторного пред'явлення вимоги не захоче вчинити справедливість, тоді, взявши децького від воєводи або старости того повіту, в якому знаходиться підданий того пана, повинен доставити його до суду того повіту, і винуватий повинен там відповідати перед повітовим суддею. І якби той панський підданий повинен був відшкодувати збитки позивачеві, то він не мусить платити більше, а лише стільки, скільки винен, а також децькому, який за ним їздив, – децькування. Що ж стосується штрафу, то хоча б він підлягав виплаті прометного штрафу або ж із нього належав би встановлений штраф, то на нього ніхто не може накласти ті штрафи, тільки його власний пан.

Що стосується землі, то до суду не повинні викликати ані слугу, ані іншу яку людину, а тільки самого пана.

Таким же чином мають розбиратися справи між князями, панами і землянами: якщо когось було б скривджено чиеюсь людиною, то спочатку повинен раз і другий вимагати правосуддя від його пана. А якби той не захотів чинити правосуддя, тоді той, кому було спричинено кривду, повинен звернутися до суду. Пан же зобов'язаний доставити своїх людей до суду в рок, встановлений усій державі для розгляду судових справ; і коли у тій справі, з якої до нього зверталися, його люди визнаються винуватими, вони повинні відшкодувати збитки з того часу, коли до нього звернулися з проханням здійснити правосуддя над ними, а він їх не судив.

7. Про виплату судових зборів

Постановляємо, що воєвода, староста і врядники наші судових зборів не повинні брати більше, ніж десятий грош від присудженої суми, а від маєтку, скільки він буде коштувати в залежності від його цінності, а від землі – рубль.

8. Про заміну в судовому процесі однієї особи іншою

Постановляємо і наказуємо, що якби яка людина замінила іншу в суді у якійсь справі, то вона буде зобов'язана сама за неї відповідати, а залученого до справи відповідача буде звільнено від явки на встановлений йому рок у тій справі, з якої його було залучено до суду.

Проте той приятель не повинен виступати у суді доти, поки його довіритель не з'явиться особисто і не доручить йому справи у суді. Але якби довіритель був хворий, тоді він мусив дати йому доручення зі своєю печаткою. А якби хто приніс доручення і сказав, що це доручення його приятеля, а те доручення було б писане ним самим, а приятель не давав йому доручення і не доручав вести справу в суді, а він це зробив навмисне і програв чужу справу, тоді це судові рішення має бути признане недійсним; а цей приятель не мусить позбутися своїх речей, але знов має відбутися судовий розгляд. І якщо буде доведено, що той підробив доручення, то його має бути покарано як підроблювача ні чим іншим, а тільки спаленням на вогнищі.

9. Про прокураторів¹

У справах про маетки, про збитки, про насильства жоден чужинець не може бути прокуратором ні перед нами, господарем, ні в земському суді, але тільки той, хто має нерухомість у Великому князівстві.

¹ Прокуратор – захисник, адвокат.

19. Міщани всіх міст мусять відповідати перед судом за поранення і вбивство селян

Також постановляємо, що міщани наших міст і міст усіх наших підданих, духовних і світських осіб, мусять відповідати за земським правом за рани і вбивства людей, селян наших і наших підданих. А якби зволікали із розглядом таких справ і до встановленого для їхнього розгляду року вирок не винесли, а позивача без потреби затримували тягатиною і на завитому року не винесли вирок, то вся провина і обов'язок платити покладається на міських суддів.

26. Державці, які нещодавно стали державцями, а до того тіунами були, не повинні судити шляхтичів, бо їх судять тільки воеводи, маршалки і старости

Постановляємо, що державці, яких нещодавно стали називати державцями, а раніше називалися вони тіунами, не повинні самі судити шляхтичів і бояр наших і посилати за ними своїх децьких, але їх повинні судити воеводи і маршалки наші, земський і двірний, і старости. Проте, якби шляхтичі і бояри наші самі з доброї волі захотіли постати перед судом державців, то вони мають право їх судити. При цьому, якби одна із сторін визнала вирок несправедливим, то вона може апелювати до воеводи або старости, хто з них буде в якому повіті. Державці ж не повинні їм перешкоджати у цьому, але повинні допустити їх апелювати до того воеводи, в чиєму повіті вони будуть.

30. Якби доказів не мали, а про черговість присяги не домовилися, тоді мають жереб кидати

Також постановляємо, у кожній справі, якби доказів не мали, і спір про черговість мали, тоді мають жереб кидати: чий жереб випаде, той і має першим присягати.

35. Про вижа, якого ніхто пересвідчити не може

Також постановляємо: якби де послали у справах наших земських або за скаргами підданих наших вижа від нас чи Пани-Ради, то той виж повинен при собі понятих мати. А прийшлося би у якій справі опитувати вижа, тоді жодний вижа пересвідчити не може. Також, якби якийсь із сторін здалося, що виж свідчив інакше ніж їм заявив, тоді виж повинен буде свої свідчення понятими, яких при собі мав, підтвердити, що саме так було.

**Розділ ВОСЬМИЙ
ПРО ЗЕМЕЛЬНІ СУДИ, ПРО КОРДОНИ І МЕЖІ, ПРО КОПИ**

5. Свідками можуть бути тільки християни римського і грецького віросповідання

Також постановляємо, що свідками у справі про землі і про доказ права на володіння землею не можуть бути допущені ні жиди, ні татари, а тільки християни латинського або грецького віросповідання. Проте і з цих християн у справі про землі і держання землі мають бути допущені як свідки тільки ті, які щорічно бували у своїх капеланів або попів на сповіді і приймали причастя і мають

добру славу у своїй окрузі, не були замішені ані у крадіжках, ані у підробці чого-небудь. Ті ж християни, латинського або грецького віросповідання, які не причащаються і не ходять на сповідь, не мають бути допущені свідками до суду у справах про землю.

6. А хто може з державців судитися у копному суді¹

Якби який землянин повинен був судитися з державцем або з паном, і той пан або державця мав би у своєму повіті суміжний з ним масток і вони мусили б зібрати копу, тоді проста людина, яка мешкає у держанні того пана, не може бути його свідком, а тільки шляхтичі або люди з інших повітів, які заслуговують на довіру, і є найближчими сусідами.

¹ Копний суд – суд сільської громади.

Розділ ТРИНАДЦЯТИЙ. ОСТАННІЙ ПРО ЗЛОДІЙСТВО

2. Яким чином у чиємусь домі мають відшукувати речові докази або слід

Також постановляємо: якби кого вів донощик або хто за речовим доказом по сліду прийшов у якийсь дім, але не міг мати вижа від того пана, чия людина, або від повіту, тоді мусить у присутності сторонніх людей зробити обшук у домі. І якби знайшов украдену річ, то мусить вести ту людину до того вряду, чия є ця людина. А якби хто відібрав у потерпілого речовий доказ або збив його зі свіжого сліду і це було б доведено сторонніми людьми, то винуватий мусить відшкодувати потерпілому збитки у сумі, яку той назве під присягою, і три рублі грошей вини злодійської, якщо той, що став на заваді, буде шляхтич, а сам може шукати дійсного злодія.

14. Спійманого на місці злочину злодія протягом дня можна катувати тричі

Спійманого на місці злочину злодія протягом дня можна катувати тричі, однак таким чином, щоб не покалічити. А якщо під тортурами він не зізнається у крадіжці, тоді той, хто віддав його на катування, мусить його компенсувати: скільки разів його будуть катувати, за кожну тортуру п'ятдесят грошей. А якби під час тортур замучив його, не добившись зізнання, мусить заплатити головщину в залежності від стану цієї людини. А якби ця людина, знаючись на чарах, під час катування не відчувала болю і начебто спала, то

мусить відшкодувати позивачеві збитки в розмірі, який покаже під присягою позивач.

26. Хто має обшукувати чий дім яким звичаєм

Також постановляємо: якщо хто повинен обшукати чий дім, будучи повідомленим або через донощика дізнавшись, що в домі чиемусь або в коморі або у погрібі знайдено крадені речі, тоді не самого позивача, кому збитків завдано, а сторонню людину повинні послати, щоб крадені речі оглянула. І якщо знайде в домівці або під вікном, тоді має про це повідомити, а після цього доказу має вирок бути.

Текст подано за виданням:

Статути Великого князівства Литовського : У 3 т. / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Одеса : Юридична література, 2002. – Т. I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року. – С. 210, 212, 215, 234, 241–246, 248–251, 263–264, 290, 293, 296–297.

З УХВАЛИ СЕЙМУ ПРО ГЕНЕРАЛЬНИХ СУДДІВ (1540 р., Краків)

[...]

Про генеральних суддів

Про терміни або генеральні суди, які по-простому називаються святковими, всі статті, перед тим видані, підтверджуємо, і іншим окремим землям, згідно з їхніми статутними ординаціями і давніми звичаями, проводити суди довіряємо, тільки раз кожного року. Що ж до нашого втручання до Великого князівства литовського і справ цього князівства, які, коло нас помножені, хочемо розділити, апеляції або виступи від земських та гродських судів, або навіть замкового уряду, до нас вчинені, залишаються довго без розв'язання, занедбані нашими численними заступниками, суд постановляємо, щоб тим часом, допоки до нас з Великого князівства литовського не повернуться, таким чином генеральний суд двічі на рік збиратиметься. Цими правилами і єпископи, кожен в повіті – місці свого єпископства, воеводи, каштеляни та інші достойники і урядники, судді та підсудки земські з користю керуватимуться під карою в інших постановах. Якщо б випадково були нездатні до виконання служіння перед урядом або державою, то звільняються від

служіння. В такому разі, можна на своє місце іншого достойного заступника (покликати). В цих генеральних судах всі справи, апеляції та інші справи цього роду як від земських, так і від гродських судів, і навіть від замкового уряду, які до нас, або до генерального сейму надійшли, і які після нас в Литву постанови не були відіслані, і далі тим часом, аж доки в Велике князівство ми виконати пошлемо, належно судити і термінувати зобов'язані. І щонебудь через суд інші судді вироки та декрети робитимуть, це повністю через суддів і місцевих старост до виконання (суд) скерувати зобов'язаний. Годиться також і окремих, від декрету та вироку генеральних судів, до генерального сейму спочатку, а потім нами до королівства повернений, скерувати. Але ніяким чином апеляції не перешкоджати, виконання декретів чинити зобов'язаний як перед тим, і тих, хто згідно з судом буде у володіння добрами впроваджений, пильнуватиме. Коли навіть на генеральному сеймі ми з радниками нашими вирок і декрет, на який апеляція буде, правомочними визнаємо, це затверджуємо. З інших же, коли нами або нашими радниками був повторно розв'язаний і переглянутий, всі добра та інші речі, які в такий спосіб були присуджені іншій стороні, повторно віддаються другій, за який на генеральному сеймі виносимо рішення, одночасно з прибутками, які тим часом були отримані, і дані з того часу спадкоємцям, під присягою повинні визнати. Час же відбування таких генеральних судів хочемо згідно з постановами і статутів виконати.

[...]

Текст подано за виданням:

Історія державної служби в Україні : у 5 т. / [відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій ; редкол.: С. В. Кульчицький та ін.] ; Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. – К. : Ніка-Центр, 2009. – Т. 3 : Документи і матеріали. V ст. до н. е. – 1774 р. / [упоряд.: Г. В. Боряк (кер. кол. упоряд.), Л. Я. Демченко, Ю. А. Мицик]. – С. 166–167.

ПОВИННОСТІ СЕЛЯН ВІННИЦЬКОГО ПОВІТУ (ЗА ОПИСОМ ВІННИЦЬКОГО ЗАМКУ 1552 р.)

Села замкові. Село Мізякове: чоловіків 4, повинні люди ці в погоню за людьми неприятельськими ходити, з диму кожного по

чоловіку, і довідуватися про військо татарське і шляхи їх стерегти вверх ріки Десниці і біля Остриці, де шлях іде на Базарабів брід; повинні вони також сіно косити на замок один день і прибрати скошене сіно, і дають вони старості на рік з усього села півтори копи грошів; а коли посол до Волохів¹ іде, тоді вони з усього села виправляють одного чоловіка на коні при тому послі; повинні вони здавна робити до замка: кухню, холодильник, а в ці часи присилувані робити і стайню, і хату чорну, і льодовню; повинні вони також робити в замку городню і давати підводи, як вище написано; корчми в тому селі дві, а плата з них іде старості на рік по 4 копи грошів.

Село замкове ж Вонсячин; держить те село з усім князь Дмитрій Вишневецький; записане, коли його (Вишневецького) ще не було (в селі), але підкоряється з того часу замкові.

Села землянські. Село пана Семена Кмітича Літин: чоловіків 141; дають панові на рік з усього села 141 кіпу² грошів і на толоку жати на рік ходять 3 дні; слуг у тому селі двоє, на ім'я Гришко і Андрійко, кінно служать; млинів у тому селі два, вимелки з них не завжди рівні; корчм у тому селі – 4; плати з них на рік 19 кіп грошів.

Друге село пана Семена Кмітича, на ім'я Пелчевці, з присілком Салатами; чоловіків сімдесят, дають панові на рік 19 кіп грошів, ходять робити на пашню дворову протягом усього літа, орати пригоном – день і на толоку – день, а два дні жати; в тому селі млинів два, корчми дві, копщизни³ з корчм 4 копи грошів.

А якщо який-небудь чоловік з тих сіл геть іде, то він повинен дати панові 6 кіп відхідного.

Село пана Миска П'ятничанського П'ятничане: чоловіків 30, дають на рік 3 копи і 40 грошів, а слуг у тому селі 8, котрі кінно служать; ще в тому селі чоботарів два і коваль один; ці роблять на двір даром; підсусідків⁴ у тому селі 12; ці не дають нічого, не роблять панові.

Село того ж пана Миска Демидовці; чоловіків 37, дають на рік 4 копи і 28 грошів; літом день косять; другий день жнуть; підсусідків у цьому селі чоловіків 10; копщизни з обох сіл на рік 4 копи.

Село пана Павла Дубицького Кам'яногірка: людей усіх 30 чоловіків; з цих 30 чоловіків 23 чоловіки дають на рік куниці по 12 грошів, а також по три третинники⁵ вівса; по 2 вози сіна; робіт ніяких не виконують, а сім чоловіків на волі сидять...

Села панів Микулинських, на ім'я Микулинці, Боров і Новоселиця; у цих трьох селах людей усіх вісімдесят; ці вісімдесят шість чоловіків дають по 12 грошів куниці і по 4 третинники вівса, а сімдесят чотири чоловік дають по 4 гроші і по 4 третинники вівса; роботи протягом усього року виконують; у Микулинцях став спустний; на четвертий рік дають за спуск по шістдесят кіп.

¹ До Молдавії.

² Копа мала 60 грошів, гріш – 10 пенязів.

³ Обчислювальна в копах плата за оренду корчми.

⁴ Безземельний селянин, який жив у чужому дворі на правах батрака.

⁵ Один третинник – близько 130 кг.

Текст подано за виданням:

Хрестоматія з історії Української РСР / [під ред. І. О. Гуржія]. – К. : Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1959. – Т. I. – С. 132–133.

УСТАВА НА ВОЛОКИ¹ СИГІЗМУНДА II АВГУСТА (1557 р.) (ВИТЯГИ)

**Устава на волоки господаря короля його милості у всьому
Великому князівстві Литовському, літа Божого народження
1557, квітня 1 дня**

1. Про бояр путніх і про служок. Бояр путніх, давніх, а не викупніх, хочемо зобов'язати, аби були на двох волоках постановлені, з яких би всі повинності, грошима оцінивши в залежності від ґрунту, як люди осадні платили, а на службу тяглу і в підводи ходити не повинні; а коли з наказу нашого на дорогу поїдуть, того року нічого платити не мають, а без волі і наказу нашого, уряду нашому їх на дорогу і нікуди не посилати; а будучи на дорозі, служити їм по-старому: платити їм, як і до того, згідно статуту. Служок з таких же бояр ревізори обирають, та не більше, тільки по потребі, при кожному замку і дворі нашому залишити мають, котрих служба буде їздити з листами нашими до дворів, що неподалік від того уряду, і з грошима прибутків наших до Вільно, до скарбу, і по кривдах підданих копією з наказу урядового їздити; а за

то їм на одного коня дві волоки, вільні від усіх податків вважаються, і на потребу уряду їздити не повинні. <...>

5. Про слуг двірних. Однодвірні та інші слуги двірні, мешкаючи на послугах наших, повинні мати по дві волоки, вільні від усяких плат і повинностей, а котрі на службах наших не будуть, щоб сплачували з кожної волоки пенязями² від ґрунту, оцінивши усі повинності, а якщо б, зістарившись на службах наших, вдома мешкали, таким обидві волоки вільні мати, проте за листом нашим господарським. <...>

7. Про вїтїв. На селах вїтїти повинні мати по одній волоці вільній, а якщо схоче, має бути йому і друга надана на чинш, оцінивши усі повинності і доходи в залежності від ґрунту. А служба їх: з наказу урядового, людей на роботу <...> виганяти, і при віддаванні податків бути; підданих наших до суду замість децького перед урядом ставити; при роботах усяких замість пристава над людьми вїтївства свого стояти; при відвезенні вівса і сіна до Вільна і будь-куди з людьми вїтївства свого їздити і їх віддавати; переорання волок пустих і найнятих, стїни кордонів та копи на кожний рік між підданими нашими лагодити та поновляти, під виною, копою грошей; а якщо від котрого сусїда побачив копу чи кордони зіпсованими, то має уряду сповїстити, під тією ж виною.

А судити уряду підданих про все у день торговий, крім звинувачень кривавих та гвалтівних: про таку вину, якщо звелить уряд притягати до суду підданого, вїтї повинен; а котрий би з підданих вїтїту не підкорявся, а за покликком його перед урядом не став, на такого своєвільного уряд децького послати має, і від непослушного децькування на милю в обидва боки грїш. А при судї вїтїту бути, і справедливості підданому допомагати. Боргів наших відомість мати і ревізорам оповїдати, і того берегтися, щоб уряд вин і пересудїв більше, ніж встановлено, не брав; а якби після заяви його уряд того не перестав, має про те вїтї ревізору оповїдати. А вїтїта уряду у всякій провинї судити, тільки вїтївства у нього не віднімати, до тих пір, поки спїльно з ревізором дознавши вину і неслухну справу його, і, того скинувши вїтїта, іншого призначити – чоловіка тієї ж волості, поза підозрами, на якого підданї вкажуть. Котрі вїтїти і також лавники по селам судїв жодних судити, поклонїв вимагати і вимислів над підданими чинити не мають, під загрозою штрафу до казни нашої у рубль грошей; тільки як побачать де будь-

яку шкоду нашу господарську, урядові або ревізору оповідати, нічого не приховуючи, під тією ж виною. А якщо вїтївство кому дають, присягати йому не потрібно, якщо вже вина на вїта написана. А відкупів уряд з підданих за роботу брати не має, а якщо б десь брав, вїт має про те ревізору оповідати під виною, копою грошей. А якщо би вїт волоку пусту кому найняв, або від уряду найняту перед ревізором утаїв, тоді за те скарати його, як злодія, смертною карою. А у вїтївство кожному має бути додано волок сто чи більше відповідно до прилеглості, хоча б два і три села і більше приєднати. А для розпізнавання межі підданих вїт повинен мати шнур однакової міри зроблений і випробуваний, і у пору мокру чи суху завжди його лихтовати і випробувати, і якщо підданий один другому между переоре і викривить, щоб уряднику на копу не їздити, пересуду і проїзду не брати, але вїт между направить і візьме з того, хто її викривив, на уряд дванадцять грошей, а собі за працю чотири гроші. А вина битая, судом доведена – дванадцять грошей, а хоча б не доведена і за обжалуванням поєднана – така ж вина. А якщо бійка станеться, а не жалуючись уряду, поєднуються, то вина шість грошей тому, хто еднає, і оголосити те урядові вїт і лавники повинні під виною копи грошей.

8 Лавники у селах по два і по три, в залежності від розмірів села, мають бути призначені, люди непідозрілі, гідні довіри, котрих повинність шкоди межі підданих <...> оглядати, а за працю лавнику оглядного від шкоди грїш <...>.

15. Чиншу з волоки сільського ґрунту доброго 21 грїш, з середнього – 12 грошей, з поганого – 8 грошей, а з дуже поганого, піщаного або болотного – 6 грошей; вївса з волоки доброго і середнього ґрунту – по дві діжки, а з поганого – одна діжка, а якщо грошима за вївсо наказано буде давати, тоді за кожную діжку – п'ять грошей, а за те, щоб відвезти кожную діжку – також 5 грошей, з тих же зазначених ґрунтів з кожною волоки сіна один віз, або 3 гроші за сіно, а за відвезення 2 гроші, а з дуже поганого ґрунту сіна і вївса давати не повинні, тільки з кожною волоки всякого ґрунту мають давати: гуся, або півтора гроша, куриці дві, або 16 пенязей, яєць двадцять, або 4 пенязей, на неводи два гроші, за стацію два з половиною гроші, а коли стацію накажемо брати, тоді один раз нарік за ті пенязі мають давати з тридцяти волок яловицю одну, два барани і з кожною волоки

по куряті і по десять яєць, а пенязів вже того року за стацію не мають давати.

16. Робота тяглим людям з кожної волоки по два дні на тиждень, а толоки чотири влітку, з чим скажуть, за що мають бути відпущені від роботи тиждень на Різдво, тиждень на м'ясопуст, тиждень на Великдень.

А котрих на роботу не потрібно, то їх на осаді посадити, і будуть давати з кожного ґрунту осаді 30 грошів, 12 толок, або за толоки 12 грошів, а за гвалти уперше – жита діжка або грошей 10; і вже такі осадники робити нічого не повинні, крім сіна, розділивши на вїтївства тяглі і осадні сіножаті рівно, і те їм зробити і вчасно спрятати. А з застїнків³ та повинність, де волока повна бути не може, то від моргу⁴ ґрунту доброго – 3 гроші і 4 пенязі, а з середнього моргу – 3 грошей, а з поганого – 2 грошей, а з дуже поганого – половину двох грошей, а з волоки сіножатне, де можуть бути дрова і просіки, з сіножатей добрих – 50 грошей, з середніх – 30 грошей, а з поганих – 20 грошей, а з дуже поганих, болотих чи піщаних – 15 грошей. А якщо піддані наші на тих платах і повинностях волочних осаджені і постановлені, про то жодних стацій давати, ані піднімання чинити на послів наших і чужоземних не повинні.

17. Городники при дворах наших мають бути, даючи кожному по три морга землі, а їм з того служити по одному дню на тиждень пішо, а дружини їх влітку не більше, тільки шість днів на жнива, або на прополку будуть повинні. <...>

19. Серебщизна з підданих наших аби ніколи з волів і коней не бралася, тільки з волок, тобто з кожної волоки, не враховуючи різниці ґрунту, доброго і поганого, а з руських волостей серебщизна по-старому, і там, де поміри нема.

20. Робота підданим через вїта має бути замовлена у неділю, з чим і на який день люди до роботи прийти мають, і вїт того ж дня людям визначить роботу, і яка людина не вийде на роботу, то за перший день штрафу сплатить грїш, а за другий день барана, а коли і в третій день прогуляє чи за п'янством не вийде на роботу, то бичем на лавці скарати, а дні повинні звеліти відробити. А якщо б де б з якої причини не міг підданий вийти на роботу, він має через сусіда, або лавника сповістити уряд, а уряд, зрозумівши слушну причину, не має його жодною з тих вин карати, а іншого дня відробити йому повинність, а не відкупатися від роботи нікому.

21. Пустих волок підданим не орати, а хто, не вписавшись до реєстру, посміє те вчинити, збіжжя до клуні нашої втрачає і вини рубль грошей до казни нашої сплатить.

22. А становитися до роботи підданим, як сонце сходить, а йти з роботи, як сонцю заходити. А відпочинку тим, що з худобою роблять, до обіду година, у полудень година, надвечір година; а котрі пішо роблять, тим відпочинок у ті ж часи, тільки по півгодини має бути <...>. А хто рано на роботу не вийде за лінощами, такий другого дня стільки часу, на скільки спізнився, відробити має.

23. Фільварки хочемо мати, щоб скрізь створювалися, а найбільші мають бути при кожних замках і дворах наших, крім тих, де б ґрунти погані і неродючі були, а такі наказувати людям осаджувати, залишивши на уряд у кожному полі по одній волоці, яку городник зі своїм скотом обробити має, а за це морг землі на город, з чого лічби не чинити і платити не повинен.

<...>

36. Про ревізорів, мірників і про поміру волочну і про розселення підданих. Ревізори мають бути присяглі, люди добрі, сумління побожного, осілі, а не голота, у помірі волочній і у господарстві добре вмілі, щоб вміли все достатньо і справедливо дізнатися і вказати пожиток наш урядові <...>. Також ревізор має доглядати і з пильністю довідуватись, щоб ніхто зі шляхти і підданих наших у пущах на власних ґрунтах наших вирубок не робили і ніяк собі не привласнювали, і оповідати нам про того недбалого урядника, в чьому уряді би це робилося. Також ревізори мають доглядати, щоб від мірників селітьби призначалися у третьому середньому полі, а де б мірник того не вчинив, тоді сам ревізор має призначати селітьби, а уряд має з пильністю примусити підданих селитися на місцях призначених, що той же ревізор має наглядати, і усіх справ господарства урядового, якщо слушно і добре управляють; а недбайливого і такого, хто б не згідно устави і наказів управляв, має ревізор, під тією ж присягою, котрою зобов'язаний, винного не покривати, а нам повідомляти і довести те на нього, а ми вчинимо з ним, що нам вважатиметься за потрібне. Ревізор, де б у ревізії його поміра ще не дійшла, або непорадна була, повинен мати одного слугу мірника, через котрих поміру здійснюватиме; а плату такому слугі на рік по десяти кіп грошей з казни нашої <...>. А де відбуватиметься поміра, мають міряти всякий ґрунт, придбаний купівлею і заставний,

якщо кмет і вся його маєтність наша є; а описати ґрунт, наскільки великі волоки уздовж і поперек і у яких місцях, і, якщо б з причини поганого ґрунту додавали землю, то мають при тому ж описувати. А де можуть бути волоки прогонні, то там міряти у три поля, кожне по 11 моргів, тобто у волоку 33 морги з додачею, а якщо не можуть бути прогонні волоки з різних причин, по-іншому морговати. А де без зем'янських ґрунтів не обійдуться, такі землі беручі, наші ґрунти мають віддавати, де б зем'янам поблизу до їх маєтків, і рівно яким ґрунтом візьмуть і скільки, таким і стільки ж віддати; а де б такого самого ґрунту на заміну не було, то за волоку ґрунту попереднього середнім ґрунтом півтори волоки дати, а за волоку середнього ґрунту поганим дві дати, а за волоку ґрунту першого дати поганого три волоки. А де додачу поганим, болотистим або піщаним ґрунтом доведеться на заміну давати, те залишаємо на пильний розсуд уряду нашого, і ревізора, і мірників, аби нам і тому, у кого беруть, не було шкоди; для чого заміну щоб не давали без уряду. Але хто б такої заміни приймати не хотів, мають зупинити таку заміну, вписавши до книг того ж уряду нашого, а уряд має нагадувати йому про взяття заміни; після чого якби не перестав і, нам не оскаржуючи, уперто стіни волокам і кордони порушував, і тим ґрунтом, у поміру узятим, користувався, те уряд наш має міцно боронити, аби правом гвалту на такого вчиняти позов. Ревізор і мірники мають і те враховувати, аби прилегли до замку і двору села і всякі ґрунти наші прилучали, залежно від того, до якого двору ближче і поруч, але так, щоб це багатства і широкості тих урядів такою заміною у підданих і ґрунтах не зменшувало. Ті ж ревізори і мірники мають про це дізнаватися спільно з урядом, від війтів, і від лавників, і підданих, про землі і всякі ґрунти наші приховані, або від кого-небудь забрані, і про те нам, господарю, доносити і оповідати згідно присяги і повинності своєї. <...>

А руські волості, де волоки не міряні, мають дати з диму такого, у котрого землі свої і власний хліб уживають, два гроші з хліба, а з дерева бортного три гроші з лезива⁵; а хто того не має, тільки на городі садить, той з городу один гріш дати має; а хто і городу не мав би, той має з диму дати півгроша.

¹ Волока як одиниця виміру землі й оподаткування становила бл. 22, 9 га.

² Пенязь – українська назва динарія, дрібної монети польського і литовського карбування XIV – початку XVII ст.; 18 польських пенязів дорівнювали одному грошеві.

³ Застінок – неміряна земля, що прилягала до полів, сінокосів та інших угідь села і була відокремлена від них природними кордонами: болотом, лісом тощо. Селянин, який розчистив і розробив застінок, у перші роки звільнявся від сплати чиншу, але згодом також обкладався податком.

⁴ Морг – одиниця міри землі, дорівнювала 0,71 га.

⁵ Лезиво – драбина з лика.

Текст подано за виданням:

Гринь О. В. Практикум з історії України литовсько-польської доби : Навчальний посібник / О. В. Гринь. – Чернівці : Видавець Лозовий В. М., 2011. – С. 204–213.

СТАТУТ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО (1566 р.) (ВИТЯГИ)

Розділ III

ПРО ВОЛЬНОСТІ ШЛЯХЕТСЬКІ І ПРО ПРИМНОЖЕННЯ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

Артикул 5

Про сеймики повітові і про спорядження і посилення з них послів земських на вальний сейм

Уставуємо, для ліпшого порядку у всіх справах і в потязі до справедливості і захисту, аби за волею всіх на соймаках потреби земські ставилися і розглянуті були, аби навіки перед сеймом великим вальним, який маємо ми і потомки наші, завжди, коли в тому потреба з'явиться держави, Великого князівства, порадою Рад наших цього ж панства, скликати листами нашими сеймики повітові, з назвою тих місць і воеводств, нижче написаних і встановлених, яким сеймики також листами нашими дозволені будуть не на найближчий час і термін, тільки за чотири тижні перед сеймом великим. На ті сеймики мають з'їжджатися і бути ті воеводи і каштеляни, врядники земські, так само ж князі, пани, шляхта того ж повіту і воеводства і говорити про ті справи і потреби земські, з якими вони на місцях наших ознайомлені будуть, і мати свою думку теж про свої і всі потреби земські і земель, які примикають до даного повіту і воеводства; і погодившись всі одноставним рішенням мають

обирати послів своїх, тобто, від кожного вряду земського, скільки їх у тому воєводстві буде по дві особи, послати їх на сейм, ознайомивши і вручивши те все їм, про що, згідно з листами нашими господарськими і теж у всіх потребах, радити, розповідати і вирішувати мають, даючи їм силу на тому вальному сеймі розглядати і закінчувати ті чи інші справи згідно з потребами. Але князів, панів, маршалків та інших всяких врядників земських і двірних, згідно зі старим звичаєм маємо листами нашими на такий вальний сейм викликати; і ті всі в раді посполитій місця і голоси свої будуть мати способом звичаю стародавнього, а послі земські місця і голоси свої мають мати згідно з порядком нижче описаним.

Артикул 6 Про сейм вальний

До того, теж уставуємо, з дозволу рад наших духовних і світських і зі всіма станами сейму належними, на нинішньому сеймі великому Віленському, хоча ти те все мати навіки, що маємо ми і потомки наші – великі князі литовські з потреб держави, за радою рад наших того ж панства, або за проханням лицарства, скликати сейми вальні у тому ж панстві, Великому князівстві Литовському, завжди, коли тільки на те буде потреба.

Артикул 12 Про дотримання старих устав, а нових без сейму вального не встановлювати

Теж вказуємо, всі привілеї земські стародавні і нові, від нас надані, вольності і звичай добрий стародавній, цим статутом нашим, зберігати і ні в чому не порушувати, а нового нічого не встановлювати. А якби була б до того потреба, що нового додати на користь державі; тоді того не маємо чинити, ані устав жодних приймати, а тільки на вальному сеймі цього панства нашого і в тутешньому панстві нашому Великому князівстві Литовському, з відома і згоди рад наших і схвалення всіх земель цього панства нашого.

Артикул 20 Про шляхту, яка у місті осілість прийняла

Теж уставуємо, що коли б шляхтич, занехаявши маєтки шляхетські, і шукаючи користі, пішов би собі до міста і мешкаючи там, торг міський ведучи або шинок у домі маючи, або ремеслом займаючись, занехаявши на той час шляхетство своє, згідно з

установою, нижче в артикулі описаною; тоді сини такого, коли б потім шинком і ремеслом міським обходитись не хотіли і локтем не міряли, а наслідували вчинків лицарських предків своїх, такі мають бути за справжню шляхту визнані.

Артикул 21

Про простих людей, які підвищення честі і стану за здібностями і заслугами можуть мати

[Підвищення честі і стану] кожного, власне руками, і розпорядженню верховенства нашого господарського належить, і теж оберігаючи від всякого заповнення стану шляхетського людьми простого стану, окрім особливої ласки і дарування від зверхності нашої господарської, вольності, привілеїв, стану шляхетського, сам собі привласнювати і ніяким чином, їх вживати не може.

Артикул 26

Про виклик світських до духовного суду

Теж уставуємо, що єпископи і всі прелати стану духовного і їх посередники: княжам, панів і всієї шляхти, лицарства, міщан і всіх підданих наших як шляхетських, не мають нікого у своїх справах до духовного суду про світські справи визивати; так і сама шляхта, міщани і всі піддані наші і теж піддані шляхетські будь-якого стану не мають до духовного суду звертатись і позивати про справи світські, під закладом сторони позваній двадцятьма рублями грошей і з відшкодуванням витрат всіх у подвійному розмірі, а що до духовного суду належати і відноситись буде, те у духовному суді розглянуто і суджено бути має.

Артикул 27

Про міщан міста нашого Віленського, яким правом шляхту з міщанами судити мають

Теж уставуємо, що коли б трапилось скажитись якому шляхтичу на підданих наших міщан Віленських про рани, про головщизни; тоді те судити вряд міський має своїм судом, Магдебурзьким правом, згідно з привілеями, наданими їм від нас, Господаря, і від предків наших. Коли б теж трапився який ківалт міщанину від шляхтича, хоча б у тому місті нашому Віленському; тоді у таких справах вряд замковий земський правосуддя чинити буде правом земським і статутом прав посполитих цього панства, Великого князівства Литовського, і карати згідно з правом і статутом

земським. А міщани інших міст шляхту судити мають про рани, про головщизни їх шляхетські, земським правом, згідно з стародавнім статутом короля його милості Сигізмунда, пана і отця нашого.

Розділ IV ПРО СУДДІВ ТА ПРО СУДИ

Артикул 1

Про обрання суддів у повіті

Уставуємо, що в тих повітах, які нижче розписані, і в кожному таким повіті, де ще до сих часів не обрані, персонально мають бути суддя, підсудок і писар, котрі так і таким чином мають бути обрані і на такі вряди встановлені. Передусім маємо ми, Господар, час певний призначити і листами нашими по всіх таких повітах повідомити, де в кожному повіті магнати Пани-Рада наша, також лицарство і шляхта вся, хто будь-якого стану буде там свої маєтки мати, з'їхатися мають до двору, котрий посеред того повіту буде, і ті, котрі з'їдуться, не чекаючи нікого, хто б у повіті маєток маючи, приїхати не хотів, до того строку мають обрати зі всієї шляхти того повіту з середовища свого на кожний такий вряд: на суддівство – чотирьох людей добрих, на підсудство – других чотирьох, на писарство – третіх чотирьох людей добрих, добродесних, розторопних, обізнаних у праві, шляхетського роду, здавна осілих у тому повіті, не іншої віри, тільки християнської; і обравши їх, нас, Господаря, з тими обраними мають листами своїми ознайомити, а ми з тих всіх дванадцяти осіб оберемо трьох до того повіту до вряду земського, до суду, суддю, і підсудка, і писаря. Які від нас обрані і затверджені на перших роках судових перед повітовим воєводою або, за відсутності воєводи, перед каштеляном, а в землі Жмудській – перед старостою Жмудським, при зібранні шляхти, що там на той час буде, суддя, підсудок і писар мають присягнути такими словами <...>.

Артикул 4

Про возних, присягу і вряд їхній

Уставуємо, хочаки мати, щоб у суді земському завжди порядок був і справа належним чином йшла, що надаємо повноваження воєводі в кожному повіті судовому, де книги лежать, а старості Жмудському там, у тій землі Жмудській, возних обирати, призначати на посаду, затверджувати із шляхти, людей добрих, гідних віри, добродесних, осілих у тому ж повіті, так багато, як то буде потрібно

згідно з розмірами повіту і людською потребою; і прийнявши від них присягу, до реєстру свого вписати і листи свої возний давати мають, і присяга від них вимагається такими словами <...>.

І завжди, коли возний посланий урядом будь-що відправляти, при собі має мати сторону – двох шляхтичів, про що не возний, а сама сторона [для якої збираються свідчення], повинна подбати та їх представити.

Артикул 5

Справа і повноваження возного

А те в'ряд возного [має виконувати]: позви носити і ними викликати, і рок складати згідно зі старим звичаєм, і попереджати, щоб від суду не від'їжджали, у свідків згідно з рішенням у суді присягу приймати, при всякому освідченні бути, ув'язувати за вироком і рішенням судді і підсудка за листами їх, і к'валти, розбої, рани, головщизни оглядати і до книг в'рядових, від якого в'ряду буде посланий давати свідчення для запису до книг в'рядових, яким в'рядом буде посланий, і завжди [возний] має мати при собі у кожній такій справі двох шляхтичів для підтвердження визнання і свідоцтва свого, але бійки, грабунки, кривди, рани та інші подібні шкоди менші і не криваві, які сам один і без шляхти-сторони може оглядати і без доручення в'рядового їхати може, однак має негайно звітувати про все побачене для запису до книг в'рядових, і свідоцтво возного, [записане] в книгах буде мати таку ж силу, як він би сам особисто свідчив. А коли б возний до книг не доїхавши і звіту не склавши помер, і не було б то [його свідчення] у книгах, тоді шляхта-сторона по смерті того возного має стати [перед судом] і підтвердити свідчення його. А коли возний будь-що несправедливо відправив або дав неправдиві свідчення, або через зловживання посадою своєю до збитків будь-яку сторону призвів, перекручував факти за будь-якою причиною, тоді за доводом нічим іншим тільки смертю має бути караний. <...>

Артикул 21

Про суддю замкового

Уставуємо, що воєводи, старости і всі державці замкові і дворів наших повітових мають особисто кожний з них на в'ряді своєму вибрати чоловіка доброго, шляхтича, в тому ж повіті осілого, присяглого, котрий офіційно повинен буде спільно з урядом замковим судити і вирішувати всі справи судові, котрі замку або в'ряду нашому належати будуть. <...>

Артикул 47

Про міщан права магдебурзького

Теж уставуємо, якби якому з міщан наших права магдебурзького яка кривда діялася від князів, панів, зем'ян, а вони б самі добровільно усправедливитися не хотіли; тоді такого кожного міщанин має до суду земського повітового позвати, і далі вести проти нього справу згідно з вчинком, правом і Статутом земським.

Артикул 60

Про полюбовний суд

Уставуємо теж, коли судді полюбовні кому за компромісом кому стягнення яке судове постановили і листи з тим рішенням спільно обом сторонам під печатками своїми дали, а той би згідно з рішенням суду їх того дотримуватись і те вчинити не хотів; тоді лист має бути покладений перед судом земським, і суддя, оглянувши той лист, має його залишити чинним і вимагати виконання рішення [полюбовного суду]. А коли б суд полюбовний не дійшов згоди [у справі]; такий суд мають позвати навряд земський і там остаточно собі правосуддя доходити.

Артикул 70

Про підкоморій і про їхній в'ряд

Уставуємо, що в кожному повіті підкоморій присяглий і осілий в повіті тому, якого ми, Господар, дамо, і має бути підкоморій на тому в'ряді до смерті своєї, як і інші в'рядники земські. <...>

В'ряд підкоморія

По всяких спорах земельних і межових за дорученням суду земського має підкоморій силою зверхності нашої і влади в'ряду свого давати позви сторонам під іменем і печаткою своєю і рок завитий складати на виїзд на ґрунт за чотири тижні на всякі спори земельні або межові, і виїхавши і оглянувши докази – листи і знаки межові – і [вислухавши] свідків, чиї листи достовірніші і знаки межові більш явні, і свідки більш надійні будуть, ту сторону до доказування має допустити, і вислухавши докази, згідно зі Статутом, має ґрунт певний присудити і межі копцями, знаками граничними позначити, і на те листи суду свого під печаткою і з підписом руки своєї дати. А коли б з обох сторін доказу достатнього письмового або знаків межових явних і достовірних не було; тоді позивач за скаргою своєю має бути до доказування допущений. Теж, аби, суд ведучи про ґрунт певний або про спори межові з одним, не мав від кого іншого

стороннього сумнівів у тому суді [підкоморія], як те звичайно буває від околичних сусідів, границями і межами прилеглих до того ґрунту, про який суд іде, для того позивач або відповідач має околичних сусідів на той же виїзд за дозволю підкоморія притягнути для наглядку за виводом про встановлення границь, до того ж кожний рок виїзду підкоморія на ґрунт має бути завжди завитим. Проте коли б яка сторона на той час і рок хворобою правдивою вражена була, або іншу справу перед іншим врядом мала; тоді з тих причин має бути вільна від того року, а якщо про хворобу свою, якби перед роком прийшла, має вчасно вряд підкоморія і сторони ознайомити, аби того року не порушували; а підкоморій повинен буде на інший час [розгляд справи] відкласти, за якою відстрочкою на другому року сторона, яка на першому року не стала, повинна буде перш за все згідно зі Статутом сумлінням і присягою своєю правдивість хвороби довести, і потім зі стороною супротивною рішення судове нарешті прийняти, а що до більшої справи, яку б перед іншим врядом мала, має довести свідченням.

<...>

Про коморників

А щоб вирішення всяких справ, які вряду підкоморія належать, зволікання і утруднення ніякого не зазнавали, але скоріше, без зволікання всілякого і продовження свар вирішувалися до кінця.

Для того в кожному повіті підкоморій на допомогу собі має обрати одного або також і двох коморників, шляхтичів, в повіті осілих, людей гідних і статечних, які на роках судових перед каштеляном або маршалком повітовим і перед врядом земським або дворним мають присягу таку ж, як сам підкоморій, на вряд свій коморницький вчинити; а потім кожний з них особисто за дорученням підкоморія, коли б сам підкоморій на якій справі бути не міг, ту всю правомочність і владу повну повинні мати і будуть як сам підкоморій.

Розділ XI

ПРО КІВАЛТИ І ПРО ГОЛОВЩИЗНИ ШЛЯХЕТСЬКІ

Артикул 3

Про ківалт костелу віри християнської

Теж, якби хто насильницький напад на костел або цвинтар, у школі вчинив, або в капеланському чи попівському будинку когось

вбив чи поранив, і якби ті поранення були значними, тоді таким же чином і за такими ж доказами має бути покараний, як це вище про насильників описано. А якби тільки вдарив, а рани не було, тоді подвійно к'валт має платити, тобто двадцять і чотири рублі грошей, а тому вдареному відшкодувати шкоду. А це все заплативши, ще двадцять тижнів у в'язниці має сидіти у тому повіті, де це станеться.

Розділ XIV ПРО ЗЛОДІЙСТВО ВСЯКОГО СТАНУ

Артикул 8

Про шляхтича неповнолітнього

Якби трапилося, що шляхтич років чотирнадцяти і не більше звинувачувався у злодійстві або приведений був за злодійство з поличним до вряду; тоді такому за молодістю років його не має бути поличено як за злодійство, і [він] не має бути до ката в руки і на тортури виданий, однак ту шкоду батько його або мати, або родичі з його частини маєтку повинні з нав'язкою платити, і як заплатять, то те поштивості його шкодити не має; а як не буде чим платити, то дати його на вислугу, поки б те заслужив, що зашкодив. Так само треба це розуміти і щодо простих людей, дітей неповнолітніх. Проте якщо і такий хлопець неповнолітній кілька разів на злодійстві і з поличним був впійманий, таких вряд має карати на свій розсуд.

Артикул 9

Про поволення

Уставуємо, аби про поволення злодійські вряд був оповіщений, і поволення привселюдно засвідчені і до книг кожного вряду записані були, які книги як раніше, так і тепер зуть чорними книгами; таке оповіщення і поволення врядове записане має в суді будь-якому чинним і прийнятим бути.

Текст подано за виданням:

Статути Великого князівства Литовського : У 3 т. / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Одеса : Юридична література, 2003. – Т. II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року. – С. 279–280, 282, 285, 288, 295, 297–298, 305, 317, 321–322, 326–327, 272–373, 399–400.

**ПРОЕКТ ЛЮБЛІНСЬКОЇ УНІЇ, СКЛАДЕНИЙ
ПРЕДСТАВНИКАМИ ПОЛЬСЬКОГО КОРОЛІВСТВА З
ЗАУВАЖЕННЯМИ ПРЕДСТАВНИКІВ ВЕЛИКОГО
КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО
(1569 р.)**

Ми, Сигізмунд Август, всім узагалі і кожному зокрема, кому відати належить, людям теперішнього часу і майбутніх часів оголошуємо даною грамотою таке: нам відомо, що всі чини королівства часто нагадували славної пам'яті батькові нашому Сигізмунду, королю Польському, і просили його на сеймах і в інших випадках, щоб завершено було те з'єднання або унія Великого князівства Литовського з королівством Польським, які, за згодою всіх чинів литовських, встановлені славної пам'яті прадідами нашими – Владиславом Ягайлом і Олександром Вітовтом (Кревська унія 1385 р.), які не тільки викладені були в грамотах і привілеях, а й здійснені були на ділі, і які потім при дядьку нашому Олександрі, спочатку великому князі Литовському, а потім королі Польському, по взаємних договорах польського народу з литовським, за згодою чинів королівства, в силу братерської любові були пояснені в докладніших словах і виразах та затверджені і закріплені клятвою і рицарським словом. І нас самих, під час нашого правління, вони просили і сильно представляли нам, щоб ми, згідно з нашим званням і нашим обов'язком, цю ось унію так привели до кінця, щоб вона була тверда на вічні часи і щоб таким чином здійснені були – думка і бажання наших предків, наші власні думки і наш обов'язок: а тому, знаючи, що це об'єднання приносило велику славу і користь обом народам, ми спрямували на це діло нашу думку і волю, призначили без дальшого загаяння тут спільний сейм, щоб вирішити і здійснити це діло, щоб уже обов'язково на цьому сеймі було постановлено і закінчено справедливе і ґрунтовне об'єднання і злиття цих держав, так щоб на майбутній час унія не тільки не могла бути перервана і розладнана, а щоб приносила такі плоди, які б могли дати польському і литовському народові насамперед можливо більший і твердий мир і збереження в цілості, а потім славу і прикрасу.

На скликаному таким чином цьому сеймі явилися особисто всі пани сенатори духовні й світські і всі інші чини польського й литовського народу і, за нашим допущенням і згодою, після

взаємних між ними нарад, додержуючи цілком усіх привілеїв, закінчили всю цю справу унії між ними, в братерській любові, і ця унія викладена нами, за згодою всіх тих чинів обох народів, в таких пунктах.

Обрання короля

Насамперед: Польське королівство і велике князівство Литовське, згідно з попередньою інкорпорацією між ними, складають з обох вищезазначених народів одне, нерозрізнуване, неподільне тіло, одне зібрання, один народ, так що віднині у цього з двох народів одного зібрання, з'єднання, неподільного народу і майже єдиного, однорідного, нерозрізнуваного і неподільного тіла буде на вічні часи одна голова, не окремі государі, а один – король польський, який, згідно з давнім звичаєм і привілеєм, спільними голосами Поляків і Литви обиратиметься в Польщі, а не в іншому місці. Цьому обранню не може перешкоджати відсутність яких-небудь осіб як із сенату, так і з інших чинів польських і литовських, особливо, якщо всі, хто має право брати участь в обранні короля, будуть оповіщені сенаторами королівства і в узаконений час. Місце для цього обрання буде... (місце не зазначене тут тому, що цей запис ще не ухвалений, а тільки запропонований).

Обраний таким чином на Польське королівство буде миропомазаний і коронований у Кракові. Що ж до обрання, введення його на стіл великого князівства Литовського, то воно повинно припинитися, так щоб уже віднині не було ніякого сліду його і подобі.

Сейми

Головний сейм завжди повинен бути один, а не окремі; крім того, повинен бути один ніколи нероздільний сенат для всіх справ і потреб тих народів і ніколи вже не повинен бути іншим, тобто не повинен складатися лише з сенаторів того або того народу. Сенат повинен бути при нас, крім того часу, коли буде сейм в Литві і в Польщі; він завжди повинен бути запрошуваний до всіх справ, про все знати і радити, згідно з своїм обов'язком. А якби трапилися важливі справи, коли при нас не було б сенаторів, то в силу давнього звичаю буде дано звістку про все як у Польщу, так і в Литву і ніщо ніколи не буде постановлено і вирішено без відома сенаторів обох народів. Ці головні сейми мають бути... (місце для сейму не написано, бо запис цей ще не схвалений), а в разі будь-якої важливої

потреби сейм може бути і в іншому місці, за згодою всіх сенаторів. На цих сеймах литовські сенатори будуть зобов'язані засідати між польськими сенаторами, на місцях, призначених нами, а земські їх послы між польськими послами. На цих сеймах – віднині єдиних сеймах королівства – все, що буде потрібно, буде обговорюватися, робитися і вирішуватися загальною нарадою і за спільною згодою всіх чинів, які мають право бути на сеймі.

Монета

Монета має бути одноманітна і однакова за вагою, пробою, поділом і написом, що ми і наші потомки без загаяння зобов'язані будемо здійснити.

Зовнішня політика

Що стосується договорів і союзів, то зроблено таку постанову: віднині всі угоди, укладання миру, посилення послів у далекі й суміжні країни мають бути здійснювані не інакше як з відома і за спільною радою обох цих народів; мир же і постанови, вчинені перед тим з яким завгодно народом і з яким завгодно государем, коли вони шкідливі якійсь стороні (Польщі або Литві), повинні бути оголошені неповночинними й не належними до виконання.

Коли тільки треба буде приносити присягу сенаторам, сановникам, чиновникам, старостам і членам найзнатніших домів, що досягли повноліття (як вимагається привілеєм), завжди вони повинні приносити таку присягу коронованому королю і королівству.

При коронації нового короля, після принесення ним належної, узаконеної присяги на збереження прав обох народів, відразу має бути дане ним утвердження всіх цих прав і привілеїв обох народів королівства, спільної Речі Посполитої, в одному тексті і на одній грамоті, під печаттю королівства.

Привілеї і вільності Литви

Обдумано і вжито заходів до того, щоб це єднання й унія Великого князівства Литовського з Польщею ні в чому не підривали, не ображали і не зменшували тих прав, привілеїв, вільностей і звичаїв великого князівства Литовського, які не суперечні польському народові; навпаки, такі права, привілеї, вільності і звичаї обидві сторони, за взаємною радою, будуть посилювати і множити. Те саме треба розуміти і про почесні та чини великого князівства Литовського, які існують в силу привілею: вони назавжди

залишаться у своїй давній честі, бо це аж ніяк не суперечить спільній Речі Посполитій і не може бути визнане за яке-небудь роздвоєння.

Торгові мита

Як у Польщі, так і в Литві повинні бути знищені всі торгові мита і побори на землі і на воді, під якою б назвою вони не були, – наші, сенаторські, шляхетські, духовні; віднині і на вічні часи не слід брати ніяких мит з духовних і світських людей шляхетського звання і з їх підданих з будь-яких речей їх власної роботи і кормління, але з тим, проте, щоб вони цим шляхом не сприяли униканню від купецьких мит, що повело б до зменшення і затаювання давніх наших мит і мит інших чинів у Польщі і в Литві.

Права поляків і литовців

Всі закони і постанови, які б то не було і з якої б то не було причини видані в Литві проти польського народу, відносно заняття вищих і яких завгодно посад, що передаються і доручаються нами, також відносно маєтків і земель, відносно придбання земель і володіння ними у великому князівстві Литовському, одержуваних за дружиною або по вислузі, купівлею, у спадщину або в подарунок і яким-небудь іншим способом, відповідно до закону і звичаю, – усі такі закони, за згодою всіх чинів, руйнуємо і обертаємо в ніщо. Віднині вони не повинні мати ніякої сили і значення, як закони, суперечні справедливості і взаємній любові та унії. Віднині як поляку Литві, так литовець у Польщі може купувати маєток і оселитися всяким законним способом і може по закону займати посаду в тій землі, в якій матиме осілість. Щодо духовних посад, то вільно нам буде роздавати їх на наш розсуд, як було і досі, не звертаючи уваги на осілість особи в тій країні.

Екзекуція маєтків

Обдумано також і взято до особливої уваги і те, щоб та екзекуція, яка почалася в Польщі з часів короля Олександра, за узаконенням, зробленим на сеймі в Петрокові 1504 р. відносно наших маєтків і земель у королівстві, не поширювалася на велике князівство Литовське; бо даним привілеєм залишаються великому князівству Литовському у повній силі всі права, узаконення, вільності, постанови, звичаї; тому залишаються в своїй силі всі їх пожалування, лени, застави, продажі, по життєві володіння, дані справедливо і законно під яким завгодно найменуванням, і ми їх залишаємо в цій силі: на вічні часи литовці не можуть підлягати і не

підлягають екзакуції, якої вимагає зазначене вище узаконення Олександра.

Всі ці викладені вище справи, обмірковані, вирішені і постановлені обома народами, з точним виконанням усіх привілеїв, договорів, записів, які відносно цієї унії зроблені королями польськими і князями литовськими, – спільними государями обох цих народів, і предками цих народів і затверджені нами, ми, визначаючи ці справи чесними, потрібними й обов'язковими для обох сторін, за добровільним рішенням і бажанням цих сторін, верховною нашою королівською владою схвалюємо, зміцнюємо, затверджуємо, визнаємо на вічні часи міцними, важливими, законними, справедливими, ґрунтовними з усіма привілеями, що належать до них, і обіцяємо нашим королівським словом, нашою честю і в силу нашої королівської присяги, що все це зобов'язані будемо завжди твердо тримати і додержувати ми і потомки наші, королі польські, і обидві сторони – поляки і литовці – і їхні потомки зобов'язані будуть тримати і додержувати ці діла на вічні часи в цілому і в частинах, і ми не допустимо похитнути їх будь-коли або розривати будь-яким способом, замислом або ділом.

Зауваження представників Великого князівства Литовського

Ласкаві панове сенатори та інші чини Польського королівства! На промову, яку, панове, від вашого імені сказав нам єпископ Краківський у минулу суботу, ми, внаслідок багатьох причин, повинні були дати вам відповідь писану. Незабаром після того, у той же день, ви нам дали ще рукопис, в якому говориться, що його величність король, наш спільний государ, з нашої спільної згоди, рішення й бажання уже затверджує цей акт унії, тоді як на ділі ми цього між собою ще не ухвалили, і у нас не в звичаї просити государя затверджувати те, що ще не приведено до кінця.

...Князівство Литовське завжди перебувало і перебуває досі в усій цілості, при всіх атрибутах влади, при всіх посадах і в певному обсязі кордонів. Нам не вистачало лише того, щоб ми могли бути в вас упевнені, щоб між нами і вами збереглася непорушна унія союзу і дружби, і щоб і в Польщі, і в Литві був государем тільки той, хто бажаний обом народам і обраний ними обома. Траплялося ж, що в Литві бували князі, які не були в той же час королями польськими, що, між іншим, не порушувало братерської любові, бо ваші предки,

панове, не прагнули збільшувати своє королівство Литвою, а разом з нашими предками зберігали в цілості обидві держави, взаємно одні одних любили і тим були страшні всім ворогам.

...Справді ж, братерська любов повинна допускати рівність, повинна бути такою, щоб приносити рівну користь обом народам, а якщо злити Литовське князівство з королівством, то не буде ніякої любові, бо в такому разі Литовське князівство повинно поникнути перед Польщею, литовський народ повинен був би перетворитися на інший народ, так що не могло б бути ніякого братерства. Тоді б не стало одного з братів, тобто литовського народу, що видно з самої записки вашої, панове, даної нам. Там в одному пункті говориться і про знищення обряду введення на князівський стіл великого князя Литовського і про затвердження наших прав печаттю королівства і про сейми теж тільки Польського королівства. Ми приїхали до вас, панове, за братерством, за братерською любов'ю, а не за тим, щоб втратити нашу Річ Посполиту і нашого государя, великого князя, позбавивши його титулу – великий князь Литовський. Якби ми це зробили, то вчинили б проти нашої присяги, проти нашої совісті. А якби ми обдурили в цій справі бога, обдурили б нашого государя, нашу Річ Посполиту, то перед чіими очима ми достойні були б віри надалі?

Про нас судили б за прислів'ям: хто не вірний собі, чи може він бути вірний іншим? Не менше приниження для нас і те, що в цій записці ви, панове, хочете від нас речей, противних нашим законам і вільностям, – ви хочете, щоб почесні та посади великого князівства Литовського давалися однаково вам і литовцям, коли у вас буде яка-небудь осілість у Литві, а деякі посади хочете одержувати навіть незалежно від осілості.

Яка, панове, нам користь від таких посад, яких би литовець не міг займати? Знаємо, що в королівстві є маршалок, є печатники, є воеводи, є гетьман, підскарбій; все це ми маємо у себе здавна і розпоряджатися цим, крім нашого государя і крім нашого народу, ми не бажаємо дозволити нікому, – так само, як не бажаємо зовсім давати раду вам у ваших ділах, бо і вам здалася б нестерпною чужа влада.

...Якби ми вам зробили поступку в цьому пункті, то литовський народ невдовзі був би затертий великою кількістю мудрих, достойних людей з народу польського; тим часом ми маємо

право одержувати самі вигоди цієї унії. Ми, природні, справжні, давні жителі цієї держави, тобто великого князівства Литовського, маємо це право за заслуги наші й наших предків, бо ми служили в цій державі нашим государям нашими грудьми і кров'ю; вмирили за свободу нашої батьківщини і, наскільки могли, уберегли її досі від дуже могутніх і різнорідних ворогів. Ви, панове, звичайно, хочете щоб ваше славне королівство знало, як воно розмножилося і розширилося мудрими вашими порадами і щоб літописи свідчили потомству про кожного з вас. Так само і нам треба старатися, щоб залишити нашій матері Речі Посполитій Литовській і нашому потомству пам'ять про те, як вірно і дбайливо служили ми їм не тільки ділами, а й мудрими порадами, відповідно до нашого обов'язку, і щоб таким чином передати в потомство добре наше ім'я.

Текст подано за виданням:

Хрестоматія з історії України / [упоряд. та автор коментарів Уривалкін О. М.]. – К. : КНТ, 2007. – С. 130–135.

КОРОЛІВСЬКА УСТАВНА ГРАМОТА ПРО РОЗМІР ПОВИННОСТЕЙ СІЛЬСЬКОГО І МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ НА КОРИСТЬ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (1576 р.)

...Постановляємо на всіх підданих державних у Великому князівстві Литовському такий же податок, який в час унії (об'єднання) корони (королівства) Польської з Великим князівством Литовським на сеймі Люблінському року 1569 установлений був. Перш за все, що всі підданці наші державні замків, дворів, міст, волостей і сіл наших, що до престолу нашого державного вільно належать, а також і ті, що через заставу кому-небудь заведені, що які-небудь ґрунти і землі держать, з волок, як давніх, так і на вільних землях новоосілих (на яких уже висиділи чотири пільгових роки), а також війти і бояри путні, а також і кухарі та дворові машталірі¹, стрільці, осочники², псарці³, мисливці, бортники і інші всі ремісники і слуги наші, яким-небудь ім'ям названі (за винятком тільки тих, котрі при дворі нашому тепер у службі нашій теперішній є), мають дати з кожної волоки і з служби по 20 грошів польських⁴, а від морга застінкового – по п'ять пенязів білих. Огородники, які тільки на

огородах сидять, – по 2 гроші польських, а ті огородники, які до огорodів ще й землі мають, – по 3 гроші польських; а де волок і служб нема, там мають дати з трьох димів по 20 грошів польських. Перекупки і перекупці сільські мають дати по 6 грошів польських. Ремісники різні сільські від ремесла свого по 2 гроші польських. Риболови, які проживають у містах, містечках і на селах наших державних, по 8 грошів польських; а котрі землі наші під собою мають, з тих окремо ще по стільки, як вище описано, платити мають. До цього з корчм щорічних (річних) по 16 грошів польських, а з землі також окремо платити мають; від паління горілки⁵ по 12 грошів польських, а шинкарі від шинкування горілки, так у містах і містечках, як і на селах наших, по 6 грошів польських; корчмарі постійні від шинкування пива привозного до року по 8 грошів польських. З млинів наших від кожного колеса валкового і від фолюша⁶ на цей час мають дати по 24 гроші польських, а з млинів щорічних (річних) від кожного колеса як-небудь по 20 грошів польських. До цього, особливо в містах і містечках наших державних, піддані наші всякого стану нижчеописані податки мають дати, порівняно до того, як у короні (королівстві) Польській, вдвоє, тобто: в містах привілейованих⁷ повинні дати від домів ринкових з кожного дому по 16 грошів польських, від вуличних домів з кожного по 8 грошів польських, на передмістях – від дому по 4 гроші польських; а в містах і містечках малих неупривілейованих повинні дати від домів ринкових з кожного по 4 гроші польських, від вуличних домів з кожного дому по 2 гроші польських, а з убогих халуп – по грошу одному; хто ж при домі огород буде мати, то з огороду окремо має дати по одному грошу. Євреї всі, що живуть у містах, містечках і по селах нашої держави, мають дати від себе з кожної голови по 24 гроші польських... Шоти⁸, котрі винесені на продаж речі на собі носять, а в містах і містечках наших проживають, платити мають по 24 гроші польських, а (ті шоти), які свої товари возять кіньми, мають дати від кожного коня по 48 грошів польських. Ремісники різні, які в містах головних проживають, мають дати по 8 грошів польських; а (ті, що проживають) у містах і містечках неупривілейованих – по 4 гроші польських; але це платити мають тільки ті ремісники, які до шотового (податку) не причисляються. Шкіпери ті, які на перепродаж збіжжя скуповують і спускають до Гданська і Крoлевця, мають дати від кожного ластва⁹ по 3 гроші

польських, і це під присягою, перед урядом учиненою, платити мають.

¹ Конюх, кучер.

² Мисливці, розвідники.

³ Доглядачі мисливських собак.

⁴ Польський злотий поділявся на 30 грошів, а гріш – на 10 пенязів.

⁵ Варити, гнати горілку.

⁶ Сукновальня.

⁷ Міста, що користувалися магдебурзьким правом.

⁸ Дрібні торговці з міщан.

⁹ Міра ваги (1865 кг).

Текст подано за виданням:

Хрестоматія з історії Української РСР / [під ред. І. О. Гуржсія]. – К. : Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1959. – Т. I. – С. 135–137.

СТАТУТ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО (1588 р.)

(ВИТЯГИ)

Розділ ПЕРШИЙ

ПРО ПЕРСОНУ НАШУ ГОСПОДАРСЬКУ

Артикул 1

Усі обивателі Великого князівства Литовського цим єдиним правом писаним і від нас даним судимі бути мають

Насамперед, ми, Господар, обіцяємо і зобов'язуємося під тією ж присягою, яку вчинили усім обивателям усіх земель панства нашого, Великого князівства Литовського, що усіх княжат, панів-рад, духовних і світських, панів хоруговних, шляхту, міста і усіх підданих наших усіх станів, у цьому панстві нашому, Великому князівстві Литовському, і [у] інших всіх землях, здавна до цього панства прислухаючих, починаючи від вищого стану аж до нижчого, цими єдиними правами і артикулами, у цьому ж Статуті нижче писаними і від нас даними, судити і вирішувати справи маємо. Також чужоземці заграничники Великого князівства Литовського, приїжджі і яким-небудь іншим чином прибулі люди, цим же правом мають бути судимі, і в тих врядах, де хто завинив.

Розділ ТРЕТІЙ
ПРО ВОЛЬНОСТІ ШЛЯХЕТСЬКІ І ПРО ПРИМНОЖЕННЯ
ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

Артикул 6

Про сейм вальний, про сеймики повітові і про організацію їхню і відправлення з них послів земських на вальний сейм, і про вальних возних, і про звільнення возних від служби воєнної, а також про приїзд панів-рад, врядників земських і шляхти

Уставуємо для ліпшого порядку у всіх справах і способах встановлення справедливості і оборони, щоб з волі всіх на сеймі потреби земські розглядалися і вирішувалися, аби навіки перед сеймом великим вальним, який маємо ми і нащадки наші завжди, коли в тому буде потреба державна, за порадою рад наших цього ж панства, листами нашими скликати повинні теж сеймики повітові, а саме на тих місцях і воеводствах, нижче тут написаних і постановлених, які сеймики також листами нашими будуть скликатися не на найближчий час і термін, а тільки за шість тижнів перед сеймом великим. А листи наші такі сеймові мають бути принесені з двору нашого до воеводств і староств судових і віддані до рук врядів гродських в терміни перед сеймиками тижнів за два. А вряд має ті листи розсилати через возних повітових до панів-рад, до княжат, панят, врядників земських і повітових і до інших станів народу шляхетського, до кого перед цим здавна листи сеймові з канцелярії нашої посилались, до домів їхніх мають носити. А для всіх взагалі, у містах, у містечках наших, на торгах і при костелах парафіяльних сповіщати і копії з листів наших прибивати. Таким же чином, як розсилаються листи наші воєнні, вряд гродський чинити має. А возні повітові повинні будуть з пильністю ті листи розносити під страхом покарання їх за те врядом гродським ув'язненням згідно з баченням своїм. Ці возні для таких послуг земських від служби воєнної вільні бути мають.

На ці сеймики мають з'їжджатися і бути там такі особи: єпископи, воеводи, каштеляни і врядники земські, князі, пани і шляхта, кожний у своєму воеводстві або повіті, а в землі Жмудській – єпископ, староста жмудський, каштелян, тивуни та інші врядники земські і лицарство, шляхта. А обговорювати ті справи і потреби земські, які їм у тих листах наших і через посла нашого будуть повідомлені, не менше теж і про всі потреби того повіту і воеводства,

говорити мають. І, прийшовши до одностайної думки, мають обрати послів своїх, а саме, від кожного вряду земського, скільки їх у тому воєводстві буде, по дві особи, і послати їх на сейм, ознайомивши і доручивши все, про що згідно з листами нашими господарськими і також у своїх потребах, радитися, обговорювати і вирішувати будуть, даючи їм права на тому такому вальному сеймі вирішувати і закінчувати ті справи, які їм на сеймику доручені і за інструкцією за печатками обивателів того повіту подані будуть. А послі земські місця і голоси свої повинні мати згідно з порядком воєводств і повітів, як місця, які вони зазвичай мають. А кожний з милості і повинності своєї до держави повинен на ті сеймики прибути. А хто б не прибув, під те все підлягає, що там вирішать. А сеймик повинен продовжуватися, але справи на ньому розглядатися не мають, тільки через чотири дні. Але приїжджати всі на сеймик повинні будуть першого дня, а місця і порядок засідання і подача голосів на з'їздах і сеймиках такий порядок має: воєвода, каштелян. А де каштеляна немає, маршалок того повіту, підкоморій, хорунжий, суддя, підсудок, війський, стольник, підстолій, писар земський, потім – врядники гродські, пани і інша шляхта.

Артикул 8

Про сеймик або з'їзд головний в Слонімі, перед сеймом великим вальним

А догоджаючи тому, аби послі земські усіх земель Великого князівства Литовського у справах і потребах земських могли гідно домовитися і обговорити, з чим на сейм великий приїжджати, і на сеймі потреби держави без перешкод краще і швидше вирішувати, про те уставуємо, що перед кожним сеймом великим вальним, за два тижні, мають всі стани цього панства, Великого князівства, як панирада їх милість, так і послі земські, з'їзд свій вальний мати у Слонімі. І там, зібравши між собою інструкції всіх земель і повітів, мають між собою спільно домовитися в милості братерській про всі потреби земські, враховуючи їх і приводячи до єдиного слушного розуміння на добробут державі, за чим би вже на великому вальному сеймі розумніше і швидше справи і потреби держави вирішуватися і виконуватися могли. А тут, у Слонімі, той сеймик тривати має згідно з часом і потребами, якби тільки на сейм великий вчасно прибули і не затрималися.

Артикул 9

Про скликання сеймиків після сейму вального і про видачу безкоштовно з канцелярії справ сеймових

А де сейм вільний закінчиться, тоді, після завершення сейму, протягом чотирьох тижнів мають бути в кожному повіті сеймики [скликані] таким чином, щоб послы, щойно приїхавши з сейму, мають воеводи або старости судовому про приїзд свій дати знати. А воевода або староста, або намісники їхні мають те через возних шляхті сповістити, аби на той час на сеймик, слухати послів своїх, з'їхалися. А те для того, щоб на тих сеймиках послы, з повітів на сейм послані, повернувшись із сейму, дали про те всім обивателям кожного повіту інформацію достатню що і на якому сеймі у справах і потребах держави зробили і постановили, і скільки їх на такий сеймик з'їдеться, ті про справи сеймові слухати мають. А неприбулі на такий сеймик покаранням жодним не підлягають, але сеймову постанову виконувати мають. І те, що на сеймі постановлять і ухвалять, мають послы письмово за печаткою нашою до повіту свого принести і те на збереження до книг земських вряду земському подати, також для відома того [що на сеймі прийнято], і до книг гродських дати те вписати. А з канцелярії нашої такі справи земські послам безкоштовно видані бути мають, без жодних ускладнень.

Розділ ЧЕТВЕРТИЙ ПРО СУДИ І ПРО СУДДІВ

Артикул 30

Що мають судити воеводи, старости і державці, і про їхні позови, в яких справах мають надані бути, і про рішення в разі нез'явлення сторони, і про гарячий учинок

Уставуємо теж, бажаючи мати, і надаємо повноважень, щоб воеводи і старости наші судові, кожний у повіті і вряді своєму судовому, судили і виносили рішення, і позви свої давали по тих артикулах, названих тут і описаних, тобто про наїзд гвалтівний на домівку шляхетську, не тільки на самий двір, але і на гумно або на подвір'я, де худоба й інше господарство домашнє зберігається; до того ж про напад на костьол християнський, згідно з артикулом третім у розділі одинадцятому, про насильство над жінками і дівчатами шляхетського стану, про квалт в містах наших, про розбій на шляхах, про злодійство, про фальшування, про підпал будинку

або гарману, про чаклунство, про отруєння і погрозу від шляхтича шляхтичу на здоров'я, або вогнем, і про вбивство шляхтича, і про поручителів, які про того, хто погрожував вбити або підпалити, поручилися б. Але про втечу слуги і підданих всяких і челяді невільної, про те, як захоче, – чи до гроду, чи до земства дозволено буде позвати. А вряд, а за відсутності їхньої – намісники їхні осілі з суддею і писарем замковими присяглими і в тому воєводстві або повіті теж осілими, мають і повноваження мати будуть судити, виносити вирок і здійснювати його виконання згідно з цим Статутом. <...>

<...> може також вряд гродський судити [справи] про насильне виселення з дому померлого і захоплення маєтку, людей і всяких земель, особливо якщо потерпілий, обминаючи суд земський, для скорішого вирішення справи хотів би про те до гроду позвати таким чином і способом, як нижче описано. Ще теж може бути позвано до гроду про побиття возного і невшанування листів, від нього посланих, і про міри для збіжжя та інших речей, що не відповідають цьому Статуту, про затримання і незаконне ув'язнення шляхтича, як про те все ширше на своїх місцях у цьому ж Статуті описано. <...>

Артикул 31

Про здійснення ув'язнення врядами нашими, і про стягування потюремного з в'язнів

Уставуємо, що від в'язнів потюремного, поланцожного, і від іншого всякого ув'язнення вряди наші, починаючи від міста нашого столичного Віленського аж по всіх інших замках і дворах наших не мають більше брати, тільки від шляхтича сорок вісім грошей литовських, а від боярина путного і людини простої – двадцять чотири гроші литовських. А те вряд має брати один раз, коли востаннє в'язень або на смерть, або на волю з ув'язнення виходить. І якщо в'язень на волю виходить, то він сам викупитися тим з ув'язнення має, або той, хто його безвинно посадити дав, а де б на смерть був виданий, тоді позивач має те вряду заплатити. Однак кожен вряд, приймаючи в'язня до в'язниці, вже від цього місця сторожі від сторони тієї, що в'язня подасть, вимагати не має, але, прийнявши в'язня, під своєю сторожею і наглядом добрим, щоб до суду не втік, повинен буде тримати, а сторона в'язню, якщо буде неосілий, тільки на страви на день по чотири пенязі повинна буде давати. До того, для ліпшого нагляду мають воєводи, старости всюди

в замках і дворах наших наказати побудувати вежі міцні і глибокі, по шість сажон у землі, і при тому інші, не в землі лежачі в'язниці, але перш за все [важливо] замки і добре міцне обладнання мати. А якби в'язень такий, при будь-якому в'язні посаджений, утік, тоді той, хто такого в'язня у відомстві своєму за дорученням воевод, старост судових мав, якщо вишгородський або городничий, де такі в'язні існують і чи будуть мати при собі в'язнів доручених, а де вишгородських або городничих немає, там намісник або підстароста, кому який в'язень до ув'язнення поданий буде, має того в'язня у подальшому за дванадцять тижнів відшукати і до суду стороні ставити. А якщо не відшукає за дванадцять тижнів, тоді шкоду, в якій позивач присягне або яким іншим достатнім доказом доведе, повинен буде заплатити, і для того пани воеводи і старости судові той в'язень для нагляду над в'язнями мають доручати і звертатися до людей добрих, віри гідних, стану шляхетського. А якщо той в'язень сидів, страти очікуючи [а потім утік], і не могли б його довше, ніж півроку відшукати, тоді той же в'язень, як вище написано, якому б від сторони той в'язень був поданий або від воевод, старост, до ув'язнення і догляду за ув'язненням доручений за рішенням воевод і старост, має відприсягнути в тому, що та втеча сталася без поради, відома і сприяння його і не через необачність або недбалість його, а за голову або за рани, шкоди потерпілому за доказом достатнім винагороду і сплату вчинити. А воеводи і старости мають у таких справах невідкладний суд чинити так, щоб у межах того часу, вище відміряного за дванадцять тижнів, або за півроку потерпілий остаточний вирок і з виплатою речей, що йому присудили, одержати міг. А того в'язня, де би трапилося в'язня, передусім дозволено буде тому в'язню, з чього ув'язнення втече, як і потерпілому, спіймати і, згідно з правом, перед тим в'язнем, де його зловили, судити. А якщо в'язень того в'язня в'язня в'язня, тоді має собі з нього шкоди свої стягувати або в'язня потерпілому повернути, а якщо йому [в'язня] видали, тоді потерпілий ту винагороду, що від в'язня візьме, повернути має. А якби потерпілий сам того в'язня в'язня в'язня, тоді ті шкоди в'язню [отримані від в'язня] тому повернути буде повинен, а того в'язня, згідно з правом, нарешті судити за все те, в чому його звинувачують. І якби хто будь-якого стану таким свавільним був, що в'язня з замку або двора нашого з ув'язнення або теж вже виданого на смерть десь на вулиці або на дорозі насильно

відбив або ката при такому в'язні вбив, а не був би відразу на такому учинку спійманий, тоді такий, будучи до нас, Господаря, на рок остаточний позваний сам і з помічниками своїми, як бунтівники і порушники права посполитого, на горло і позбавленням честі карані бути мають, і шкоди і збитки потерпілому за доказом вдвічі відшкодувати і заплатити такі повинні будуть.

Артикул 57

Хто б сам не міг або не вмів у суді виступати, і про надання прокуратора людям убогим

Уставуємо теж, якби хто, особисто перед судом стоячи, не міг або не вмів сам говорити і справу свою вести, тоді суд за дорученням усним має його за повноважного прийняти, хоча й неосілого. Однак якби кому йшлося про страту на горло, або за записом таким, яким би хто зобов'язався, не відкладаючи суду, судитися, тоді така сторона, хоча і справу будь-кому іншому доручивши, від суду від'їжджати не повинна до скінчення справи. До того ж, де б хто не міг або не вмів сам мовити і справу свою в суді вести, а через убозтво і нестатки свої прокуратора сам собі найняти не міг, як вдови і сироти, і просили б в'язь про прокуратора, тоді в'язь має такому прокуратора задарма надати і наказати за них у суді відповідати, і прокуратор має в тому в'язь послухатись. А якби прокуратор в'язь в тому послухатися не хотів, такому прокуратору і від інших осіб в тому суді ведення справи не має бути допущене, а нашій гідності господарській в тому образа. Ми, Господар, обіцяємо прокураторів стороні звинуваченій давати також і людям убогим і незаможним, того ж і суд головний стосовно людей убогих дотримуватися повинен.

Артикул 105

Про наклепників

Запобігаючи тому, аби люди злі від наклепів на людей невинних стримані були, уставуємо, якби хто, забувши про страх Божий і сором людський, слова якісь зловмисні наклепницькі до суду доніс і ту справу на того підтримував, а те б на нього перший раз явними доводами і слушними знаками показало, тоді за те стороні тій, яку обмовив, вини повинен буде заплатити шість кіп грошей. А зробить те ж саме удруге або втретє, тоді за кожним разом так само стороні противній платити повинен буде. А якби і четвертий

раз те ж саме на того ж від кого-небудь показало, тоді вже такому ніздрі розрізані бути мають, і вже такий потім щоб ніколи до жодного вряду і до справи допущений не був. Але це застосовуватися має тільки до явних наклепників, а не до тих людей, які через убогство, або якусь простоту і невміння своє, чи в якомусь [іншому] випадку, права свого собі не доведуть, ті за наклепників вважатися і покарані бути не можуть.

Розділ П'ЯТИЙ
ПРО ПРАВО НА ПОСАГ І ПРО ВІНО
Артикул 22

Аби ніхто споріднених собі по крові до подружнього життя не брав

Уставуємо, бажаючи те мати, аби піддані наші за правами Божими і християнськими жили у подружньому житті святому, а тому, щоб ніхто не посмів зі спорідненими собі по крові одружуватися, доки не мине четверте покоління по собі, що йдеться як від батька, так і від матері, а народжених до того переліку не лічити. Також, щоб не одружувались на жонах братів своїх, не тільки рідних, але і двоюрідних, також жон стріїв, вуїв своїх, доки не минуло б трьох поколінь по собі, до низу спадаючих, не враховуючи у тому переліку народжених. А де б хто взяв свідомо, навмисно жону, по крові собі споріднену, як по батькові, так і по матері, або невістку, дядину, всупереч забороні і закону вище описаному, такий кожний, будучи про те позваний до вряду нашого земського, за слухним доводом, маєтності своєї нерухомої, а де б нерухомої не було, тоді рухомої половину на державу і на нас, Господаря, втрачає, до столу нашого цього панства Великого князівства Литовського. Також і жона та, якби, знаючи про спорідненість, заміж ішла, внесення своє втрачає. А якби мала свої власні маєтки, тоді і вона половину своїх маєтків також на державу, до столу нашого втрачає. А таке подружжя має бути розлучене. А на другій половині маєтків своїх мають зостатися тільки до смерті своєї, а після смерті їхньої ті діти, які б в такому шлюбі, рідними по крові укладеному, народжені були, не тільки до маєтків тих нічого мати не будуть, але й самі за бенкартів¹ розумітися бути мають. Єдине, що ті маєтки після смерті таких осіб спадуть на рідних кожного з них згідно з лінією народження. А понад те, такий мужчина до жодних посад допущений

бути не має. А де б трапилося, що хтось мав би з першою жиною дітей, не супротив цього права взятю, або онуків, і взяв би іншу жону, по крові споріднену, такий zarazом за викликом до вряду земського і показаннями того слушними, жону ту має відпустити і втрачає право розпорядження маєтками і майном своїм. А сини або внуки, або кому би те після смерті його мало дістатися, zarazом за його життя мають до своїх рук те добро взяти. А жони такий маєток також мають до рук своїх взяти або діти її, якби мала з першим мужем набутих, або де б дітей не було, інші родичі. А самих мають утримувати до смерті їхньої, даючи їм одяг і харчі пристойні, згідно зі станом і можливостями маєтку. А якби той дітей народив з тією спорідненою, не за законних мають вважатися, а за бенкартів. Якби ті особи, будучи ріднею, були одружені, стверджували, що те сталося за їхньої необізнаності про те споріднення, тоді такі повинні будуть кожний з них, з двома приятелями, собі рівними, присягнути про те, що в те подружнє життя вступили, не відаючи про споріднення між собою. А після такої присяги, як маєтків і маєтностей своїх втрачати не будуть, так і діти, у тому подружньому житті народжені, за дітей законороджених вважатися будуть і від маєтків після смерті таких родичів віддалені не будуть. Але саме те подружжя розлучене буде, і те, якщо їм, після тієї розлуки вільно буде до іншого шлюбу вступати, рішенням права духовного між ними встановлене буде. Також, якби з'ясувалося після позивання до суду гродського, що хтось, жону свою вінчальну, живу маючи, іншу взяв, той нічим іншим, як тільки смертю має бути покараний. А також і жона, якби, відаючи про іншу жону його живу, заміж за нього пішла, такому ж покаранню підлягає.

¹ Бенкарт – незаконнонароджений, позашлюбна дитина.

Розділ ШОСТИЙ ПРО ОПШКУ Артикул 1

Про літа дітей неповнолітніх

<...> А літ мужчина повинен мати для повноліття – вісімнадцять, а дівка – тринадцять літ.

Розділ ОДИНАДЦЯТИЙ
ПРО КІВАЛТИ, ПРО ПОБОЇ, ПРО ГОЛОВЩИЗНИ
ШЛЯХЕТСЬКІ

Артикул 5

**Про спосіб виволання, якими словами має бути вчинено, і про
утримання ката у суді гродському**

Якби хто з підданих наших народу шляхетського будь-якого стану, від найвищого до найнижчого, за злочин і неслухнянство своє впав у таку провину згідно з цим правом посполитим, за яку виволаний бути має, тоді виволання має бути листами нашими виволаним повідомлене і через возних на місцях тому, згідно з наукою цього Статуту, вчинено і оголошено таким словами: коли ж той, іменем Н, вчинивши такий-то злочин проти Господа Бога, величності господарської і права посполитого і, будучи позваним, не становився, величності його королівської милості, вряду і закону слухняним бути не хотів, і не став у термін для задоволення позивача, у чому його звинуватив, з цих причин його королівська милість того Н, як неслухняного виволає з панств своїх, зі спільноти підданих своїх, з усіх земель своїх так, що ніхто з ним спілкування мати, ані його в домівці своїй переховувати не повинен і тими правами, якими користуються всі піддані його королівської милості, він користуватися ними і вживати їх не має до того часу, аж доти згідно з правом посполитим, з ласки його королівської милості і після задоволення сторони протилежної, він у спільноті і товаристві підданих його королівської милості і у праві посполитому буде відновлений. А до того часу, доки виволанцем буде, жона його має вважатися вдовою, діти його – сиротами, а домівка його пустою. До того всього обов'язок кожному вряду судовому гродському встановлюємо, особливо там, де права магдебурзького немає, що мають і повинні будуть на врядах своїх містра, тобто ката, для покарання злих, свавільних людей, які би правом посполитим на смерть або на тортури видані були, щоб позивач, не шукав і не звав ката з інших місць, міг його відразу ж, у тому ж вряді, для виконання рішення судового мати. І якби який вряд гродський у тому недбалість виявив і ката при своєму вряді не мав, тоді, коли знадобиться, не сторона, а вряд своїм коштом буде винен, звідки зможе його діставати без жодного зволікання, а сторона тільки те, що встановлено давнім звичаєм, на місці катові платити повинна буде.

Артикул 7

Про вбивць батька або матері, також про вбивство дитини батьками

Устауємо, якби син або дочка батька або матір свою умисно з якогось приводу вбив, чи яким-небудь іншим чином когось з батьків своїх умертвив, тоді такий син або дівчина, що з якої-небудь причини когось із батьків своїх умертвили, не тільки страчені мають бути, але і поштивість, і всі маєтки і маєтність втрачають на користь інших братів, сестер або рідних своїх, непричетних до того злочину. І такою потворною та ганебною смертю мають бути покарані: належить їх возити по ринку і кліщами тіло висмикувати, а потім до шкіряного мішка запхати і кинути до нього пса, півня, вужа і кішку, і те все разом у мішок запхнувши і зашивши, де найглибше у воді втопити. Таким же чином належить скарати і помічників їхніх, на яких вкажуть, або яких вина у суді доведена буде. А якби трапилось батькам дитя своє вбити, не випадково і не за провину, але умисно, тоді такий батько і мати мають бути за те покарані: рік і шість тижнів у замку нашому у вежі сидіти. А відсидівши рік і шість тижнів, мають ще цілий рік по чотири рази на день біля церкви чи біля костелу, якого віросповідання будуть, спокутувати і визнавати відкрито гріх свій перед усіма людьми громади християнської. А у такій справі суд гродський повинен висовувати звинувачення і після розслідування винних так карати.

Артикул 34

Про жінку вагітну, засуджену до страти

Жінка, яка була б за законом до смертної кари засуджена за який-небудь злочин і була б вагітною, тоді до пологів має бути вільною від страти. Проте до того має утримуватись в ув'язненні, а потім, коли народить, має бути смертю покарана.

Артикул 35

Хто має бути вільним від покарання за вбивство і про божевільних

Устауємо, що слуги вряду, судові виконавці, які були б послані за якимось неосілим вбивцею чи нападником, чи хоча б і за осілим, спійманим при скоєнні злочинів, перерахованих у цьому Статуті, а той злочинець, нехтуючи врядом і не бажаючи до вряду йти і не даючи спіймати себе, посланців або слуг врядових бив, і при тому сам був вбитий або поранений, тоді ті слуги вряду, за

слушним доводом і за присягою своєю власною, від покарання за те вільні будуть. А люди божевільні, які з волі божої розуму лишилися, звикли людям ран завдавати, а часом і вбивства чинити, тоді такі, якщо будуть мати маєтність, приятелями і слугами своїми у замкненні міцному і за сторожею доброю, особливо, коли у тому судом визнані будуть, захищені бути мають. А убогих божевільних людей вряд наш місцевий, де те трапиться, а у маєтках князівських, панських самі пани або їхні врядники, в ув'язненні утримувати повинні. А якби божевільний, з ув'язнення вирвавшись, кого вбив або поранив, тоді за вбитого у вежі на дні рік і шість тижнів, а за рани – більш легке ув'язнення відсидіти має. А якби хто такому божевільному зброю дав або до злочину словами підбував, тоді той сам, згідно з тяжкістю злочину, за те покараний повинен буде. Якби також хто інший здоровий був звинувачений [у тому], що за його настановою той божевільний бійку або вбивство вчинив, тоді звинувачений у тому, присягою виправдавшись, вільним бути має. А якби присягнути не хотів, тоді, згідно зі злочином, покарання терпіти повинен буде. Також якби хто розуму лишився, а потім розум до нього повернувся, а потім [знову] те відновилося, що знову почав божеволіти і у тому божеволлі кого вбив, тоді такий вже смертю і виплатою головщини покараний буде, бо той, знаючи про такі свої приступи, повинен біля себе нагляд і сторожу мати і мирно поводитися.

Артикул 39

Про покарання людей простого стану за вбивство шляхтича

До того ж уставуємо: якби люди простого стану, чи то наші господарські або князівські, панські, землянські, бояри панцирні, путні, міщани або люди тяглі вбили шляхтича або шляхтянку, тоді, скільки їх законно буде звинувачено стороною, що скаржиться перед судом, згідно з артикулом вищеописаним десятим, і на них це доведено, мають всі смертю покарані бути. Проте і таких людей простих більше трьох за одну голову шляхетську покарано бути не має. Це має так розумітися про вбивство, скоєне під час сварки. А якби люди простого стану, умисно к'валтом на дім чи господу шляхетську наїхавши або на дорозі умисно перестрівши, шляхтича вбили, такі за доводом слушним, ті всі, на кого сторона присягне, смертю покарані бути мають. А якби хто з тих станів простих, вище названих, шляхтича або шляхтянку побив, поранив, такий відняттям

руки покараний бути має. А якби руку, ногу відтяв або який інший член покалічив, за те має смертю покараний бути.

Розділ ДВАНАДЦЯТИЙ
ПРО ГОЛОВЩИЗНИ І НАВ'ЯЗКИ ЛЮДЕЙ ПРОСТОГО
СТАНУ, І ПРО ТАКИХ ЛЮДЕЙ І ЧЕЛЯДЬ, ЯКА ВІД ПАНІВ
СВОЇХ ВІДХОДИТЬ, ТАКОЖ І ПРО СЛУГ ПРИКАЗНИХ

Артикул 1

Про вбивство шляхтичем людини простого стану

Запобігаючи свавільству і зухвальству людському, які час від часу в людях нестриманих без остраху Божого проявляються, від чого і кров невинну людську безсоромно і безвинно проливають з надією [розквитатись] за нею виплатою грошовою, а втім гнів Господа Бога на державу накликають, ми, Господар, уставуємо, що якби який шляхтич із зухвальства, будучи п'яним, без всякої причини, свавільно, умисно, легковажно ставлячись до права посполитого і знущаючись над створінням Божим, людину простого стану, не шляхтича вбив і був би спійманий на місці злочину протягом часу, вище у цьому Статуті для гарячих злочинів встановленого, такий шляхтич за слушним доводом має бути смертю, окрім виплати головщизни, покараний. Проте довід на шляхтича у такій справі не інакший бути має, тільки коли його сторона, що скаржиться при вбитому з шістьма свідками, з людьми добрими, віри гідними і непідозрюваними, сам сьомий присягне. А між тими шістьма свідками мають бути два шляхтичі, віри гідні і непідозрювані, тоді за таким доводом той шляхтич має бути смертю покараний. А якби шляхтичів для доводу такого не мав, тоді, якщо і з простого стану з трьома свідками скаржник присягне, шляхтич вже тільки головщизну платити повинен буде. Але якби той шляхтич повідав, що з причини і за початком [ініціативою] того вбитого, в обороні будучи, до того примушений був те вчинити, і брався б у тому до відведення, тоді те йому має бути допущено. А відведення має проходити таким чином, коли сам-третій присягне з двома шляхтичами, а хоча б і не з шляхтою, тільки б з людьми, віри гідними і непідозрюваними, такий має бути вільним від смертної кари і від головщизни. А якби з'ясувалось, що той шляхтич, будучи і перед тим неспокійним, свавільно те вчинивши, тільки сам-один брався до присяги, без таких свідків, тоді те йому у виправдання йти

не має, але за доведенням повним сторони, яка скаржиться, як є вище описано, має бути покараний смертю. Проте, якби сторона, яка скаржиться, не маючи повного доведення, такого, як вище вказано, але тільки сам-другий або сам-третій на того шляхтича присягнути хотіла, виправдовуючись тим, що те в безлюдному місці сталося, тоді вже той шляхтич першим буде своїм доведенням відприсягатися, що те не умисно, а обороняючись вчинив. А якби теж і шляхтич свідків до присяги не мав, а тільки сам присягнути хотів, то вже сторона, яка скаржиться, першою буде сам-третій з собі рівними, тільки людьми добрими і непідозрюваними, при вбитому, що не він був заводієм і безвинно був вбитий, присягнути має. А той шляхтич, звинувачений за таким неповним доведенням, життя не втрачає, тільки головщизну згідно зі станом його заплатити повинен буде. А якби теж шляхтич такий не був на місці злочину спійманим, тоді, будучи потім до суду, згідно з цим Статутом, притягнутий, має за доводом слухним за вбитого головщизну платити і шкоди, які на той час сталися б, також за слухним доводом відшкодувати.

Артикул 3

Про головщизни і нав'язки людей простого стану

Головщизна панцирному слuzі – шістдесят кіп грошей.
Путному слuzі – п'ятдесят кіп грошей.
Бортнику – сорок кіп грошей.
Тяглій людині – двадцять п'ять кіп грошей.
Челяднику домовому отчизному або полоненику – двадцять кіп грошей, а жонам їхнім – подвійно.

А нав'язка їм:

Панцирному слuzі – шість рублів грошей.
Путному слuzі – три рублі грошей.
Бортнику – два рублі грошей.
Тяглій людині – дві копи грошей
Челяднику домовому отчизному і полоненику – копу грошей, а жонам їхнім – подвійно.

А жінці, яка мужа не мала і не має, нав'язки – полтина грошей, а головщизни – двадцять кіп грошей.

Розділ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ
ПРО ЗЛОДІЙСТВО ВСЯКОГО СТАНУ
Артикул 30

Про покарання чужолозтва

Запобігаючи між іншими і тому злу, аби у панствах наших християнських не множилося, тобто чужолозтву, яким не менше пан Бог буває ображений, уставуємо: якби муж, підозрюючи свою жону у чужолозстві і у тому, підозрюючи кого будь-якого стану, застав з нею на розпусті, тоді вільно буде мужу, такого чужоложника з жоною своєю впіймавши, про те сусідам своїм околичним відразу ж повідомити, і потім негайно вести до вряду нашого гродського, і там, показавши те перед врядом явно і правдиво, не з неприязні якої проти жони або до того, кого з нею застав, має їх сам-третій чи з людьми сторонніми, які б при тому були [присутні], або із слугами і челяддю домовою, присягнути. А вони обоє смертю покарані бути мають. Так само слід розуміти і про панну, яка б страх Божий і сором відклавши в сторону, розпутно жила, про таку дозволено буде родичам по батьківській і материнській лініях, які відповідали за неї, вільно повідомляти. Проте, вряд має пильно за тим слідкувати, аби те не було з неприязні, ненависті або з хтивості [у зв'язку] з маєтностями якими-небудь. А якби той чужоложник не давався впіймати і у тому був вбитий, тоді про те судове рішення має бути так вчинено, як про нападника на дім шляхетський під час нападу вбитого, є описано. А якби чужоложником муж у той момент, коли застав його, був вбитий, такий вбивця життя і честь втрачає, а головщизна з маєтку або маєтності його сплачена буде, а жона така також смертю покарана буде.

Артикул 32

Про вбивство бенкарта

Хто би бенкарта вбив, такий від смертної кари вільним буде. Проте якби мати такого бенкарта живою була, вільно їй буде головщизни доходити. А головщизна за такого сина, якби навіть мала його від невідомої знатної людини, не має бути більшою, ніж була б від простого стану людини.

Текст подано за виданням:

Статуту Великокого князівства Литовського : У 3 т. / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Одеса : Юридична література,

2004. – Т. III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року : У 2 кн.– Кн. 2. – С. 45, 86–89, 139–142, 164, 195, 207, 209, 270–272, 289–290, 292, 308–309, 345–346

ОРДИНАЦІЯ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО (1638 р.)

Через те, що єдиним нашим бажанням у справі управління державами є знайти такі способи, з яких наші вірнопіддані завжди переконувалися б у нашій королівській ласці, але оскільки козацька сваволя так розгнуждалася, що для приборкання її довелося рушити наші війська і битися з козаками, і з благословіння бога як володаря всіх воєн розгромити і уразити їх, відвернувши цим страшну небезпеку від Річі Посполитої, – тому на вічні часи позбавляємо козаків старшинства, всяких старовинних судових установ, права, доходів і інших відзнак, набутих ними за вірні послуги від наших предків і тепер внаслідок заколотів утрачених, і бажаємо тих, кого в живих зберегло воєнне щастя, мати в стані простого народу, оберненого в хлопів.

Реєстровим же козакам, число яких Річ Посполита визначила на своїй службі тільки б тисяч і які смирилися перед нами і Річчю Посполитою, ми встановлюємо таку військову організацію, згідно з постановою цього сейму.

На місце старшого, який більше не буде (вибиратись) з-посеред козаків, ми будемо ставити старшого комісара, від сейму до сейму, за рекомендацією гетьманів¹, людину, яка була б народжена в шляхетському стані, в лицарській справі досвідчена, підтримувала б у війську лад, запобігала б усяким бунтам, була б справедлива до вбогих людей і з розпорядження гетьмана приходила б у той час і на призначене місце, де потребуватиме Річ Посполита...

Цьому комісарові мусять коритися осавули, полковники, сотники, як і все військо. Всі вони, також полковники з комісаром, мусять залежати від гетьмана², більше того: і осавулами мусять бути шляхтичі, досвідчені в лицарському ремеслі, випробуваної доблесті і віри. Сотники і отамани можуть обиратися з самих козаків, добре заслужених перед нами і Річчю Посполитою, і людей лицарських. Резиденція комісара мусить бути в Трахтемирові, як у центральному пункті. Полковники мусять перебувати кожний при своєму полку,

причому не відлучатися з своїх місць, хіба на законній підставі і то з відома коронного гетьмана.

Полки з своїми полковниками повинні ходити по черзі на Запорожжя для охорони тих місць і щоб перешкодити татарським переходам через Дніпро. Треба невпинно стежити, щоб козацька вольниця не ховалась по островах і звідти не чинила б походів на море. Разом з тим жоден козак не повинен наважуватись ходити на Запорожжя без паспорта комісара; спійманий комендантом кодацьким, він підлягає смертній карі.

При виході українського війська в поле повинен також одночасно виходити і комісар з двома полками за межі волості, особливо коли немає виняткової небезпеки, і там, розташувавшись коло Чорного шляху, чинити опір татарським роз'їздам. В разі великої небезпеки він мусить з'єднати все військо і піти з ним туди, куди направить його гетьманський наказ...

Призначаємо також іменем нашим і Речі Посполитої комісарів для визначення осілості козаків, якою повинні користуватися козаки на вічні часи з тим, щоб не було щорічних приписок на шкоду Річі Посполитій і зменшення доходів з наших маєтків.

Козаки реєстрові ніким не повинні бути обтяжені як щодо земель, так і особисто. Наші міщани, згідно з старовинними правами і заборонами, не повинні ні самі вступати в козаки, ні втягати в це своїх синів, ні навіть віддавати заміж за козаків своїх дочок під страхом кари з конфіскацією майна.

Попереджаємо і про те, щоб козаки в далеких українських місцевостях (крім Черкас, Чигирина, Корсуня, де для безпеки від поганих повинні проживати) і в інших містах на самій Україні не проживали, щоб, живучи там разом, вони не мали ніякого приводу до зборищ і далі до бунтів.

Призначаємо також комісарів сейму для того, щоб вони придивились до трахтемирівських земель і щоб землі, силою відібрані козаками, були повернуті старим володільцям.

¹ Коронного і польного гетьманів.

² Коронного гетьмана.

Текст подано за виданням:

Хрестоматія з історії Української РСР : посібник для вчителів / [під ред. І. О. Гуржія]. – К. : Державне учбово-педагогічне видавництво

«Радянська школа», 1959. – Т. I: 3 найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. – С. 192–194.

ЗАВДАННЯ:

Варіант 1

Поясніть твердження дослідника кримінального права Литовсько-Руської держави Б. Головкіна: «Криміналізація нових різновидів корисливих вбивств пов'язана із загостренням політичної і криміногенної ситуації на поневоленій Україні» (*Головкін Б. Кримінологічна тенеза корисливих убивств у найдавніших пам'ятках права України-Русі / Б. Головкін // Філософські обрії. – 2004. – № 12. – С. 215*).

Варіант 2

Поясніть, що має на увазі дослідник кримінального права Київської Русі С. Кудін: «Найбільшою відмінністю поглядів законодавця періоду видання Литовського Статуту від поглядів укладників Руської Правди на питання щодо стягнення кримінального штрафу є те, що у Литовському Статуті поступово відбувається відхід від гуманістичних принципів Руської Правди» (*Кудін С. Поняття злочину в кримінальному праві Київської Русі / С. Кудін // Право України. – 2000. – № 7. – С. 143*)?

Варіант 3

Чи погоджуєтеся ви з твердженням дослідника правового статусу шляхетської верстви О. Крупки про те, що «на практиці, незважаючи на існування артикулу 9 розділу 1, який містив вимогу «всих у великом князстві Литовском одним правом мають сужоны быти», Литовські Статути, як пам'ятники законодавства, мали яскраво прошляхетську спрямованість і, по суті, обслуговували потреби виключно шляхетської верстви» (*Крупка О. Деякі аспекти формування правосвідомості української шляхти у 15–16 століттях / О. Крупка // Нова політика. – 1999. – № 2. – С. 41*)? Якщо так, то доведіть це, посилаючись на конкретні розділи та артикули Статуту Великого князівства Литовського 1529 р.

Варіант 4

Прокоментуйте твердження дослідниці правової системи України М. Хаустової: «Загалом же середньовічна українська правова система характеризується змаганням східної та західної традиції права» (*Хаустова М. Г. Правова система України: особливості становлення та сутнісні риси / М. Г. Хаустова // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. / Національна академія правових наук України, Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування. – Х. : Право, 2011. – Вип. 21. – С. 67).*

Варіант 5

Ю. Задорожний наголошує, що Статути Великого князівства Литовського були «прийняті на основі норм давньоруського, римського, німецького, польського права, попереднього поточного законодавства Великого князівства Литовського. Вказане опосередковує поєднання у Статутах східного (Візантія, Київська Русь) та західного (Італія, Франція, Німеччина) варіантів рецепції римського права» (*Задорожний Ю. Західна традиція у контексті формування кодифікованих актів на теренах України / Ю. Задорожний // Право України. – 2006. – № 9. – С. 45).* Поміркуйте, в який спосіб норми римського права потрапили до правової системи Великого князівства Литовського?

Варіант 6

Спробуйте відтворити повсякденне життя мешканця будь-якого міста Литовсько-Руської держави.

Методичні рекомендації

Здійснивши самостійний пошук та підбір відповідних джерел та літератури, дотримуйтесь наступної схеми викладу матеріалу:

1) Представником якої соціальної категорії виступатиме ваш герой?

2) До якої національності він належатиме та яку релігію сповідуватиме?

3) Оберіть правовий статус міста, в якому мешкатиме ваш герой. З'ясуйте переваги та недоліки обраного вами правового статусу міста. Які соціальні категорії отримували найбільший визиск

із встановленого у цьому місті типу врядування? Чи належав ваш герой до таких соціальних категорій?

4) Оберіть професію, за допомогою якої ваш герой зароблятиме собі на життя. Якщо, наприклад, він займатиметься ремеслом, то оберіть цех, у якому він працюватиме, з'ясуйте умови його праці, характер взаємовідносин із колегами, визначте переваги та недоліки корпоративного характеру ремесла. Які проблеми доводилося вирішувати обраному вами цеху, беручи до уваги, перш за все, відмінності у розвитку міст Литовсько-Руської держави та Західної Європи у XIV–XV ст.?

Якщо ваш герой, наприклад, займатиметься торгівлею, оберіть гільдію, до якої він належатиме, з'ясуйте умови торгівельної діяльності, характер взаємовідносин із колегами, визначте переваги та недоліки корпоративного характеру торгівлі. Які проблеми доводилося вирішувати обраній вами гільдії з огляду на особливості розвитку внутрішньої та зовнішньої торгівлі в Литовсько-Руській державі?

Якщо ваш герой, наприклад, виступатиме представником місцевої адміністрації, визначте його посадові обов'язки, перелічіть інших посадовців, із якими він співпрацював, з'ясуйте умови його праці.

5) Чи існувало в місті, в якому мешкав ваш герой, братство? Чи входив ваш герой до його складу? Якщо так, то за яких обставин та в який спосіб братство захищало його інтереси?

б) З'ясуйте правовий статус вашого героя. Якими правами він користуватиметься? Чи братиме участь ваш герой у політичному житті міста? Які обов'язки матиме? Визначте, які податки та повинності ваш герой має сплатити або виконати.

Варіант 7

Уявіть себе мешканцем однієї з сільських громад XV–XVI ст., а саме: а) сільської громади, облаштованої на руському праві; б) сільської громади, облаштованої на польському (шляхетському) праві; в) сільської громади, облаштованої на волоському звичаєвому праві; г) сільської громади, облаштованої на німецькому праві. Опишіть своє повсякденне життя в межах обраної вами сільської громади.

Методичні рекомендації

Здійснивши самостійний пошук та підбір відповідних джерел та літератури (зокрема, зверніть увагу на: *Терлюк І. Я. Історія держави і права України (Доновітній час) : Навчальний посібник / І. Я. Терлюк. – К. : Атіка, 2006. – С. 96–98*), дотримуйтесь наступної схеми викладу матеріалу:

1) Зазначте регіон, де могла бути розташована ваша сільська громада. Визначте переваги організації її врядування. Хто стояв на чолі вашої сільської громади? Які права та обов'язки мала ця людина? Очільника вашої сільської громади призначали чи обирали (в обох випадках вказати, хто саме призначав або обирав)? Охарактеризуйте процедуру зміни очільника сільської громади, конкретизувавши, в яких випадках це було можливим.

2) Оберіть соціальну групу, представником якої ви виступатимете у даній сільській громаді. Поясніть свій вибір, здійснивши порівняльний аналіз свого соціально-правового становища з соціально-правовим становищем інших соціальних груп цієї громади. Зазначте, які саме повинності й податки, а також на користь кого ви відбудуватимете та сплачуватимете. Як здійснюватиметься визначення, накладання, а також розподіл між селянами сільської громади повинностей та податків? Чи вчасно ви як представник обраної вами категорії населення сплачуватимете податки та відбудуватимете повинності? Чи задоволені ви своїм соціально-правовим становищем у сільській громаді? Якщо ні, то запропонуйте, в який спосіб ви б його покращили.

3) Охарактеризуйте форми землеволодіння і землекористування у вашій сільській громаді. Які права на землю матимете особисто ви як представник обраної вами категорії населення? У чому полягали переваги та недоліки існуючих у вашій сільській громаді форм землеволодіння і землекористування? Охарактеризуйте своє повсякдення: які сільськогосподарські культури вирощуватимете, яку худобу триматимете, як вирішуватимуться у вашій громаді найважливіші питання.

4) Уявіть, що до оселі вашого сусіда вдерлося троє крадіїв, які намагалися поцупити у нього торбинку з грошима. Одного злодія ваш сусід упіймав особисто, другого – вдалося затримати вам, а третій разом із грошима втік. Опишіть, хто і як здійснюватиме слідчі дії. В якому з існуючих на той час судів розглядатиметься справа

вашого сусіда? Хто очолюватиме судовий процес над злочинцями? Яке покарання чекатиме на крадіїв? Чи зможуть вони подати апеляцію, і, якщо так, то до якої інстанції?

ЗАДАЧІ

Задача 1

Селянин Н., повертаючись додому з корчми, жорстоко побив невідомого йому чоловіка С., який виявився місцевим шляхтичем.

Яким буде вирок суду? Чи буде прийнято стан алкогольного сп'яніння селянина Н. в якості пом'якшувальної обставини при призначенні покарання?

Задача 2

Опікун С., що впродовж тривалого часу піклувався про Л. – малолітнього сина свого брата, витратив усі гроші, які залишив останній синові на навчання. Досягнувши 17 років, юнак подав позов до суду, вимагаючи від С. повернути втрачене. Однак суддя відмовився розглядати позов Л.

Чи були правомірними дії судді?

Задача 3

Помираючи, шляхтич М. залишив третю частку свого спадкового маєтку племіннику – шляхтичу С. При складанні заповіту в якості свідків були присутні як племінник С., так і дружина померлого – Б. Однак після похорону О., який доводився померлому рідним братом, подав позов до суду з вимогою визнати заповіт недійсним.

Яким буде рішення суду?

Задача 4

Шляхтич С., потрапивши в тяжке фінансове становище, був змушений заставити на 2 роки свій маєток шляхтичу К. Після того, як С. так і не зміг викупити свій маєток у визначений час, К. проголосив себе його новим власником. Брати С., звинувачуючи К. у незаконному привласненні маєтку, подали позов до суду з вимогою повернення останнього родині С. та обіцянкою повернути борг шляхтичу.

Яким буде рішення суду?

Задача 5

Після смерті свого чоловіка шляхтича З. шляхтянка С. проголосила себе господинею усіх його маєтків і вирішила продати деякі з них із метою покращення свого фінансового становища. Однак брати померлого шляхтича З. не дозволили С. здійснити свій намір і, погрожуючи розправою, змусили вдову та її людей залишити маєток, в якому мешкало подружжя. Більше того, брати звернулися до суду з вимогою повернення до їхньої родини вена, яке вдова отримала свого часу від чоловіка, обґрунтовуючи свою вимогу тим, що в подружжя не було дітей.

Яким буде рішення суду?

Задача 6

Шляхтич С., перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, образив лайливими словами й відшмагав батогами селянина Д., який не утримався й вдарив свого кривдника. Шляхтич С. звернувся до суду з вимогою покарати Д. Вирок судді був наступним: позбавлення Д. життя.

Чи відповідало таке рішення суду чинному законодавству?

Задача 7

Відомий своєю зухвалістю шляхтич М. здійснив напад на маєток свого сусіда – шляхтича Х. Захищаючись від нападника, Х. вбив свого кривдника. Поставши перед судом, Х. надав докази того, що вбивство відбулося в межах його маєтку, підтвердив цей факт своєю присягою, а також свідченнями своїх найближчих сусідів – шляхтичів Д. і Ф. Суддя зобов'язав шляхтича Х сплатити головщину на користь родичів загиблого.

Чи відповідало таке рішення суду чинному законодавству?

Задача 8

Під час побутової сварки між двома шляхтичами – Б. і Т. – Б. було вбито. Суд зобов'язав стягнути з Т. головщину на користь дочок загиблого у розмірі 100 коп грошей, а також сплатити 100 коп грошей до князівської скарбниці. Однак брати померлого не погодилися з вирокком судді, вимагаючи від Т. сплату головщини на свою користь.

Чи існують у цьому випадку підстави для перегляду вироку судді?

Задача 9

Шляхтич Ш., перебуваючи на полюванні у межах свого обійстя, випадково вбив тяглого селянина О. Родичі селянина зажадали від шляхтича сплати головщини в розмірі дванадцяти коп грошей, однак шляхтич Ш. відмовився, наголошуючи на тому, що вбивство було ненавмисним. Родичі О. вирішили звернутися до суду.

Яким буде вирок суду?

Задача 10

Селянин М. здійснив крадіжку харчів із комори свого сусіда – селянина Б. Відповідні докази були знайдені під час обшуку домівки М. Вирок суду був наступним: зобов'язати М. відшкодувати вартість украденого в розмірі, визначеному під присягою потерпілим, після чого відрізати у злодія вуха.

Чи погоджуєтесь ви з вирокom судді?

Задача 11

Шляхтянка Б., намагаючися помститися своїм батькам за заборону вийти заміж за селянина Х. та погрози залишити її без приданого, вбила обох. Однак на момент судового розгляду її справи виявилось, що Б. була вагітною. Суддя, беручи до уваги стану приналежність Б., а також стан вагітності, постановив взяти її під домашній арешт, що мав тривати до моменту народження дитини, після чого на шляхтянку очікувала смертна кара у вигляді повішення.

Чи відповідало таке рішення суду чинному законодавству?

Задача 12

Повертаючись вночі додому, шляхтич С. зазнав нападу з боку невідомого Х., який намагався його пограбувати. Між шляхтичем та його нападником розпочалася бійка, яка закінчилася вбивством Х. Як виявилось, Х. був місцевим бенкартом, що від народження мешкав зі своєю матір'ю. Остання вирішила звернутися до суду з метою одержання від С. головщини за вбивство свого сина.

Яким буде вирок суду?

ПЕРЕВІР СЕБЕ

на знання Статуту Великого князівства Литовського 1529 р.

1. Якщо одна людина звела наклеп на іншу людину, а останню в результаті цього було засуджено до смертної кари, то на наклепника, якщо він не підтверджував свої слова відповідними доказами:

- А) чекав грошовий штраф на користь скривдженого;
- Б) чекала конфіскація маєтку на користь скривдженого;
- В) чекав грошовий штраф та конфіскація маєтку на користь скривдженого;
- Г) чекала смертна кара;
- Д) інший варіант розв'язання ситуації.

2. Якщо людина вчинила злочин проти держави – перейшла на бік ворога – то:

А) на зрадника чекала смертна кара, однак його маєток (спадковий, вислужений, придбаний) залишався дітям та родичам;

Б) на зрадника чекало позбавлення честі, а його маєток (спадковий, вислужений, придбаний) мав бути розділений порівну між дітьми, родичами та князем;

В) на зрадника чекало позбавлення честі, а його маєток (спадковий, вислужений, придбаний) переходив до князя;

Г) на зрадника, а також його дітей та родичів чекала смертна кара, а його маєток (спадковий, вислужений, придбаний) переходив до князя;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

3. Якщо людина займалася підробкою князівських листів або печаток, то на неї:

А) чекало спалення на вогнищі;

Б) чекало позбавлення честі;

В) чекало вигнання за межі держави;

Г) чекав грошовий штраф;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

4. Якщо людина відмовлялася підкорюватися великокнязівському присудові, то:

А) якщо ця людина була представником вищих прошарків суспільства, вона мала сплатити до великокнязівської скарбниці дванадцять рублів грошей, а якщо нижчих – підлягала тюремному ув'язненню строком на 6 тижнів та була зобов'язана сплатити до великокнязівської скарбниці дванадцять рублів грошей;

Б) якщо ця людина була представником вищих прошарків суспільства, вона підлягала тюремному ув'язненню строком на три місяці, а якщо нижчих – на неї чекала смертна кара;

В) якщо ця людина була представником вищих прошарків суспільства, на неї чекало виволання, а якщо нижчих – відрубання руки;

Г) незважаючи на станову приналежність цієї людини, на неї чекало тюремне ув'язнення строком на 6 тижнів та грошовий штраф до великокнязівської скарбниці в розмірі дванадцяти рублів грошей;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

5. Якщо людина, перебуваючи на військовій службі, недбало поставилася до виконання своїх обов'язків (наприклад, знаходячись у караулі, внаслідок власного недбальства не помітила ворога або самовільно залишила караул, не дочекавшись зміни), у результаті чого князівське військо зазнало втрат, то:

А) цю людину позбавляли маєтку, після чого на неї чекала смертна кара;

Б) ця людина підлягала виволанню та вигнанню за межі держави;

В) цю людину разом із її сім'єю перетворювали у рабів;

Г) на цю людину чекала конфіскація маєтку та грошовий штраф, розмір якого визначав князь;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

6. Іноземці, які перебували у Великому князівстві Литовському:

А) могли отримати у приватну власність від князя землі, замки, міста, а також здобути високі звання та чини;

Б) не мали права на отримання у приватну власність від князя земель, замків, міст, однак «за особливі заслуги» перед ним могли здобути високі звання та чини;

В) не могли отримати у приватну власність від князя землі, замки, міста, а також здобути «на вічні часи» високі звання та чини, однак могли отримати в якості «держання» землі, замки, міста, а також під час свого перебування у Великому князівстві Литовському «за особливі заслуги» перед князем могли користуватися наданими ним високими званнями та чинами;

Г) не мали права ані на отримання у приватну власність, ані в якості «держання» земель, замків, міст, а також були позбавлені права здобути «на вічні часи» або користуватися тимчасово високими званнями та чинами;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

7. Якщо один шляхтич побив іншого, то:

А) шляхтич-кривдник перетворювався у раба скривдженого;

Б) шляхтич-кривдник мав сплатити скривдженому грошовий штраф у розмірі дванадцяти рублів грошей;

В) шляхтич-кривдник підлягав виволанню, а його майно та масток – конфіскації на користь князя;

Г) шляхтич-кривдник мав попросити у скривдженого вибачення;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

8. Якщо шляхтича побив селянин, то:

А) селянинові відрубували руку;

Б) на селянина чекала смертна кара;

В) селянин перетворювався у раба шляхтича;

Г) селянин сплачував шляхтичу дванадцять рублів грошей;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

9. Якщо син вдарив (або образив, або принизив) батька, то:

А) батько мав право позбавити сина спадку;

Б) на сина чекала смертна кара;

В) на сина чекало відрубання руки;

Г) син мав сплатити дванадцять рублів грошей на користь князя;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

10. Перелічіть осіб, які не мали права скласти заповіт і виступити в якості спадкодавця рухомого майна:

- А) розлучена жінка;
- Б) неповнолітня дитина;
- В) чернець;
- Г) психічнохворий;
- Д) невільник.

11. Якщо одна людина звернулася до суду зі скаргою на іншу людину, однак сама не з'явилася у визначений час на судові засідання внаслідок хвороби або перебування на військовій службі й не попередила про це суддів, то:

А) така людина втрачала право повторного звернення до суду з цією скаргою, оскільки подібні дії трактувалися як вияв неповаги до нього;

Б) така людина мала право повторного звернення до суду в будь-який зручний для неї час, оскільки хвороба або перебування на військовій службі вважалися вагомими підставами для перенесення розгляду справи;

В) така людина мала право повторного звернення до суду, але за умови сплати судових витрат та збитків;

Г) така людина після одужання або закінчення військової служби підлягла тюремному ув'язненню;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

12. Якщо людина під час судового засідання вийняла з піхов меч або шаблю, то, незважаючи на те, що вона нікого з присутніх не поранила, все одно:

А) ця людина мала сплатити судді грошовий штраф у розмірі дванадцяти рублів грошей;

Б) ця людина підлягала тюремному ув'язненню строком на два тижні;

В) на цю людину чекала смертна кара;

Г) людині відрубували руку;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

13. Якщо хто-небудь, здійснюючи напад на будинок, вбив людину, то:

А) на нападника чекала смертна кара, сплата головщини родичам убитого за рахунок маєтку убивці, сплата до великокнязівської скарбниці такої ж самої суми, а також штрафу за нанесення ран;

Б) нападнику відрубували руки та виколювали очі, він або члени його родини мали сплатити головщину родичам убитого, майно вбивці конфіскував князь;

В) нападника та членів його сім'ї родичі вбитого обертали у своїх рабів, князь конфіскував майно вбивці, за рахунок якого родичам убитого виплачувалася компенсація;

Г) майно вбивці конфіскував князь, після чого злочинець мав негайно залишити країну, а членів його сім'ї родичі вбитого могли або вбити, або обернути у своїх рабів;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

14. Якщо хто-небудь здійснив напад на будинок (після нападу постраждалих не виявилось), то:

А) на нападника чекала смертна кара;

Б) нападнику відрубували руки та виколювали очі;

В) нападника обертали у раба потерпілих;

Г) майно нападника підлягало конфіскації на користь князя, а злочинець мав негайно залишити країну;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

15. Якщо хто-небудь здійснив напад на будинок, а господар, знаходячись вдома та захищаючи свій будинок, вбив нападника, то:

А) на господаря чекала смертна кара;

Б) господар мав сплати головщину на користь родичів убитого;

В) господар мав сплатити штраф на користь князя;

Г) господар разом із своїми родичами мав негайно залишити країну;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

16. Якщо хтось згвалтував дівчину, то:

А) якщо ця дівчина належала до вищих прошарків суспільства, її свідчень було достатньо для того, аби гвалтівника було засуджено до смертної кари, якщо до нижчих – мала привести на судове

засідання одного зі свідків зґвалтування, після чого гвалтівник був зобов'язаний сплатити їй грошову компенсацію;

Б) якщо ця дівчина належала до вищих прошарків суспільства, факт зґвалтування мав бути підтверджений свідченнями двох свідків, якщо до нижчих – чотирьох, після чого і в першому, і в другому випадку на гвалтівника чекала сплата грошової компенсації родичам постраждалої, а також штрафу на користь князя;

В) станова приналежність постраждалої не мала жодного значення: під час судового розгляду справи свідчень дівчини разом із свідченнями п'ятьох свідків зґвалтування було достатньо для того, аби гвалтівника було засуджено до смертної кари;

Г) станова приналежність постраждалої не мала жодного значення: під час судового розгляду справи свідчень дівчини разом із свідченнями двох чи трьох свідків зґвалтування було достатньо для того, аби гвалтівника було засуджено до смертної кари;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

17. Якщо декілька шляхтичів постали перед судом за вбивство іншого шляхтича, то:

А) лише один із них – шляхтич-вбивця – мав бути засуджений до смертної кари;

Б) усі шляхтичі мали бути засуджені до смертної кари;

В) на всіх шляхтичів чекало позбавлення шляхетства;

Г) на всіх шляхтичів чекало виволання;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

18. Якщо людина вбила батька чи матір, то:

А) на неї чекало позбавлення честі та смертна кара;

Б) на неї чекало позбавлення честі та відрубання руки;

В) на неї чекало виволання;

Г) на неї чекало вигнання за межі країни;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

19. Якщо під час сварки один шляхтич убив іншого шляхтича, то:

А) шляхтич-убивця мав бути засуджений до смертної кари;

Б) шляхтич-убивця мав сплатити головщину в розмірі ста коп грошей на користь родичів загиблого шляхтича;

В) шляхтич-убивця мав сплатити грошовий штраф у розмірі ста коп грошей на користь князя;

Г) шляхтич-убивця мав сплатити грошовий штраф у розмірі ста коп грошей на користь князя та стільки ж на користь родичів загиблого шляхтича (головщину);

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

20. Якщо шляхтича засудили до смертної кари, однак він знайшов можливість незаконного уникнення покарання завдяки клопотанням своїх друзів, то:

А) шляхтича позбавляли честі та права користування шляхетськими привілеями, а долю людини, яка допомогла йому уникнути покарання, вирішував князь;

Б) шляхтича позбавляли честі та права користування шляхетськими привілеями, а людина, яка допомогла йому уникнути покарання, підлягала тюремному ув'язненню строком на один рік;

В) шляхтич мав бути негайно схоплений і покараний на смерть, смертна кара чекала і на людину, яка йому допомогла;

Г) шляхтич мав бути негайно схоплений і покараний на смерть, а людина, яка йому допомагала, мала сплатити на користь князя грошовий штраф.

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

21. Якщо людина заклала маєток на певний строк, однак не викупила його вчасно, то:

А) заставоутримувач мав право залишити маєток собі;

Б) заставоутримувач мав продовжити строк застави на три місяці, і, якщо людина, яка заклала маєток, його не викупувала, заставоутримувач мав право залишити його собі;

В) заставоутримувач повинен був передати маєток князеві, який мав сплатити заставоутримувачу грошову компенсацію;

Г) заставоутримувач мав повідомити родичів людини, яка заклала маєток, про неможливість викупу останнього членом їхньої родини, і, якщо вони впродовж року не викупували маєток, заставоутримувач мав право залишити його собі;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

22. Якщо хто-небудь вбив бортника або пекаря, або ткалю, то:

А) головщина за вбивство бортника, пекаря і ткалі становила дванадцять рублів грошей;

Б) головщина за вбивство бортника становила вісім, пекаря і ткалі – дванадцять рублів грошей;

В) головщина за вбивство бортника становила дванадцять, пекаря – десять, ткалі – вісім рублів грошей;

Г) головщина за вбивство бортника та пекаря становила дванадцять, ткалі – вісім рублів грошей;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

23. Якщо хто-небудь вбив тяглового бортника або пекаря, або ткалю, то:

А) головщина за вбивство тяглового бортника, пекаря і ткалі становила дванадцять рублів грошей;

Б) головщина за вбивство тяглового бортника становила вісім, пекаря і ткалі – дванадцять рублів грошей;

В) головщина за вбивство тяглового бортника становила дванадцять, пекаря – десять, ткалі – вісім рублів грошей;

Г) головщина за вбивство тяглового бортника та пекаря становила дванадцять, ткалі – вісім рублів грошей;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

24. Якщо хто-небудь вбив тяглового коваля або тяглового селянина, то:

А) головщина за вбивство тяглового коваля становила дванадцять рублів грошей, а тяглового селянина – десять рублів грошей;

Б) головщина за вбивство тяглового коваля і тяглового селянина становила вісім рублів грошей;

В) головщина за вбивство тяглового коваля становила дванадцять рублів грошей, а тяглового селянина – дванадцять коп грошей;

Г) головщина за вбивство тяглового коваля становила дванадцять, а тяглового селянина – десять коп грошей;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

25. Якщо господар під час голоду продав іншому господарю свого невільника, то:

А) господар-продавець втрачав право на свого невільника, а останній ставав власністю господаря-покупця;

Б) господар-покупець після голоду був зобов'язаний запропонувати господарю-продавцю викупити свого колишнього невільника, але за подвійну суму;

В) і господар-продавець, і господар-покупець втрачали будь-які права на невільника, який мав звернутися до воєводи зі скаргою про наругу, вчинену під час голоду, над його особою, після чого ставав вільним;

Г) невільник ставав власністю свого нового господаря, однак, виконуючи впродовж наступних трьох років сумлінно свою роботу, міг отримати волю;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

26. Якщо челядина було спіймано під час скоєння ним крадіжки (вартість вкраденого було оцінено у вісім грошей), а згодом виявилось, що раніше його вже притягали до відповідальності за скоєння аналогічного злочину, то:

А) челядинові відрубували руку;

Б) челядинові відрізали вуха;

В) на челядина чекав грошовий штраф на користь потерпілого та князя;

Г) на челядина чекало повішення;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

27. Якщо шляхтича в судовому порядку втретє було звинувачено в скоєнні крадіжки, хоча й за відсутності поличного, то:

А) на шляхтича чекало повішення;

Б) присяги шляхтича було достатньо для того, аби довести безпідставність його звинувачень у крадіжці;

В) присяги шляхтича і трьох рівних йому шляхтичів було достатньо для того, аби довести безпідставність його звинувачень у крадіжці;

Г) присяги шляхтича і шістьох рівних йому шляхтичів було достатньо для того, аби довести безпідставність його звинувачень у крадіжці;

Д) інший варіант розв'язання ситуації.

28. Якщо людина вбила челядина-крадія під час скоєння ним крадіжки, то:

- А) людину звільняли від відповідальності;
- Б) людина мала знайти понятих, які повинні були повідомити господаря вбитого челядина про факт вбивства останнього та обставини, які цьому вбивству передували;
- В) людина мала знайти понятих, які повинні були повідомити управляючого господаря вбитого челядина про факт вбивства останнього та обставини, які цьому вбивству передували;
- Г) мала знайти понятих, які повинні були повідомити князя про факт вбивства челядина та обставини, які цьому вбивству передували;
- Д) інший варіант розв'язання ситуації.

29. Якщо людину було схоплено на князівському дворі під час скоєння нею крадіжки (вартість вкраденого не перевищувала півкопи), то:

- А) на крадія чекала смертна кара;
- Б) крадієві відрубували руку;
- В) крадієві відрізали вуха;
- Г) на крадія чекало побиття батоном;
- Д) інший варіант розв'язання ситуації.

ТЕСТИ

1. Легалізація становища панів-ради у Великому князівстві Литовському відбулася в:

- А) 1492 р.;
- Б) 1498 р.;
- В) 1527 р.;
- Г) правильна відповідь відсутня.

2. Пани-рада у Великому князівстві Литовському перетворюється в орган законодавчої влади в:

- А) 1498 р.;
- Б) 1500 р.;
- В) 1506 р.;
- Г) правильна відповідь відсутня.

3. Уперше вальний сейм у Великому князівстві Литовському було зібрано в:

- А) 1502 р.;
- Б) 1505 р.;
- В) 1507 р.;
- Г) правильна відповідь відсутня.

4. Сейм у Великому князівстві Литовському було визнано державним органом із законодавчими функціями:

- А) І Статутом Великого князівства Литовського;
- Б) II Статутом Великого князівства Литовського;
- В) III Статутом Великого князівства Литовського;
- Г) правильна відповідь відсутня.

5. Найважливішою посадовою особою після князя у Великому князівстві Литовському вважався:

- А) канцлер;
- Б) маршалок земський;
- В) гетьман земський;
- Г) правильна відповідь відсутня.

6. Встановіть відповідність:

А) суди, що створювалися після Судової реформи 1564–1566 рр. у Великому князівстві Литовському, засідання яких відбувалися тричі на рік та які спеціалізувалися на розгляді передусім цивільних справ шляхти;

Б) суди, що створювалися після Судової реформи 1564–1566 рр. у Великому князівстві Литовському й займалися розглядом передусім кримінальних справ шляхти, міщанства й селянства;

В) суди, що розглядали справи про земельні суперечки у Великому князівстві Литовському;

Г) суди, що розглядали як карні, так і цивільні справи, скоєні на території тієї чи іншої громади.

- 1) земські;
- 2) гродські (замкові);
- 3) копні;
- 4) підкоморські.

7. Особа державної адміністрації, судовий урядовець, виконавець публічно-правових процедур – це:

- А) врадник;
- Б) діцький;
- В) їздок;
- Г) возний.

8. Судовий виконавець – це:

- А) врадник;
- Б) діцький;
- В) їздок;
- Г) возний.

9. Встановіть відповідність:

- А) вина;
- Б) головщина;
- В) гвалт;
- Г) навязка;
- Д) виволання (баніція);
- Е) шкода.

1) штраф, сплачувався потерпілому за насильницькі дії проти нього;

2) штраф на користь держави, що сплачувався за особливо тяжкі злочини;

3) штраф на користь родичів убитого, що залежав від соціального стану потерпілого;

4) штраф, який сплачували потерпілому за образу честі, побої, рани, каліцтво.

5) покарання, пов'язане з публічним оголошенням вироку, яке передбачало вигнання особи за межі держави, позбавлення громадянських прав та честі;

6) відшкодування потерпілому за заподіяні матеріальні збитки.

10. З якого історико-правового джерела взято наступний фрагмент: «Урядником призначаються тільки католицької віри поклонники і підвладні святій римській церкві. Також і всі постійні уряди земські, які є посади, каштелянства, жалуються тільки

сповідникам християнської (католицької) віри і до ради нашої допускаються і в ній присутні, коли обговорюються питання про благо держави, бо часто різниця у вірах приводить до різниці в умах (думках), і виявляються через це відомими такі рішення, яким належить у таємниці бути збереженими?»

- А) Городельського привілею;
- Б) Судебника короля Казимира Ягелловича;
- В) Устави на волоки;
- Г) Люблінської унії.

11. Оберіть **неправильне** твердження. «Генріхові артикули» 1573 р. передбачали:

- А) заборону успадкування королівського титулу;
- Б) право на свободу совісті;
- В) право шляхти на рокош;
- Г) король незалежний від прав народу Речі Посполитої.

12. Оберіть **неправильне** твердження. Вальний сейм Речі Посполитої мав право:

- А) ухвалювати закони;
- Б) здійснювати помилювання та амністувати засуджених;
- В) проводити нобілітацію;
- Г) усі твердження є правильними.

13. Суд уповноважених королем Речі Посполитої осіб, що призначалися для розгляду певних справ, це:

- А) суд референдаріїв;
- Б) суд королівських асесорів;
- В) комісарський суд;
- Г) старостинський суд.

14. Оберіть варіант списків Статуту Великого князівства Литовського 1529 р., що збереглися давньоруською мовою:

- А) Замойських, Фірлейський, Дзялинський, Слуцький;
- Б) Лаврентіївський, Ольшевський, Свідзинський, Остробрамський;
- В) Замойських, Фірлейський, Пулавський, Лаврентіївський;
- Г) Дзялинський, Свідзинський, Фірлейський, Слуцький.

15. Вперше текст Статуту Великого князівства Литовського 1529 р. давньоруською мовою (латинськими літерами) було видано в:

- А) 1821 р. у Кракові;
- Б) 1831 р. у Варшаві;
- В) 1841 р. у Познані;
- Г) 1851 р. у Любліні.

16. Вперше питання про необхідність проведення кодифікації права Великого князівства Литовського було порушено:

- А) на Віленському сеймі 1514 р.;
- Б) на Гродненському сеймі 1522 р.;
- В) на Берестейському сеймі 1524 р.;
- Г) на Віленському сеймі 1528–1529 рр.

17. Очільником кодифікаційної комісії, створеної для розробки Статуту Великого князівства Литовського 1529 р., був:

- А) Л. Сапега;
- Б) Є. Таліат;
- В) В. Чирка;
- Г) А. Гаштольд.

18. Питання про внесення змін до Статуту Великого князівства Литовського 1529 р. було порушено шляхтою на Берестейському сеймі у:

- А) 1533 р.;
- Б) 1544 р.;
- В) 1555 р.;
- Г) 1566 р..

19. У ... р. Сигізмунд II Август визнав за необхідне з метою перегляду Статуту 1529 р. створити спеціальну комісію, до складу якої увійшло ... осіб на чолі з ...

- А) 1541 р. – 11 – Августинот Ротундусом;
- Б) 1551 р. – 10 – Яном Доманівським;
- В) 1561 р. – 9 – Мартином Володковичем;
- Г) 1562 р. – 8 – Петром Роїзієм.

20. З метою узгодження Статуту 1566 р. та діючого польського права під час проведення ... сейму в ... р. було створено комісію, до складу якої увійшло ... осіб.

- А) Люблінського – 1569 р. – 12;
- Б) Варшавському – 1570 р. – 11;
- В) Краківському – 1574 – 10;
- Г) Торунському – 1576 р. – 9.

21. Оберіть варіант, що містить перелік осіб, під керівництвом яких здійснювалися вирішальні редакційні роботи над проектом Статуту 1588 р.:

- А) Я. Стецькович, Б. Юрага, Л. Свірський, М. Шемет;
- Б) М. Дорогостайський, П. Соколінський, Я. Сколка, К. Крічевський;
- В) Я. Селицький, М. Володкович, еп. Валер'ян, А. Ротундус;
- Г) М. Радзивіл, Є. Волович, Х. Радзивіл, Л. Сапега.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Визначте причини політичного занепаду земель Південно-Західної Русі.

2. З'ясуйте особливості державно-правового розвитку українських земель у складі Великого князівства Литовського, Королівства Польського та Речі Посполитої.

3. Визначте причини укладення та розкрийте сутність Кревської (1385 р.), Городельської (1413 р.) та Люблінської унії (1569 р.), а також з'ясуйте їхні наслідки для українських земель.

4. Виокремте основні етапи еволюції державного ладу Великого князівства Литовського, Королівства Польського та Речі Посполитої.

5. З'ясуйте форму державного устрою, форму правління, політичний режим Великого князівства Литовського, Королівства Польського та Речі Посполитої.

6. Охарактеризуйте вищі органи влади та управління Великого князівства Литовського, Королівства Польського та Речі Посполитої.

7. Визначте місце «копи» (сільської громади) в системі місцевого самоврядування.

8. Перелічіть форми землеволодіння литовсько-польської доби.

9. Охарактеризуйте стану організації суспільства за литовсько-польської доби.

10. Порівняйте правовий статус римо-католицького та православного духовенства.

11. Виділіть типи міст литовсько-польської доби, врахувавши особливості їхнього правового статусу

12. З'ясуйте правовий статус міста, якому надавалося магдебурзьке право.

13. Охарактеризуйте судову систему та судовий процес литовсько-польської доби.

14. Проаналізуйте основні джерела права литовсько-польської доби.

15. Охарактеризуйте I Статут Великого князівства Литовського 1529 р. («Старий»), II Статут Великого князівства Литовського 1566 р. («Волинський»), III Статут Великого князівства Литовського 1588 р. («Новий») як визначну історико-юридичну пам'ятку: причини появи, розробка, принципи, покладені в основу кодифікації, джерела, структура, характер, вплив на розвиток законодавства, державно-правове значення. У чому полягає дуалізм норм Статутів Великого князівства Литовського?

16. Охарактеризуйте кримінальне право литовсько-польської доби.

17. Охарактеризуйте цивільне право литовсько-польської доби.

18. Охарактеризуйте шлюбно-сімейне право литовсько-польської доби. Визначте правовий статус жінки. Чи зустрічали ви в Статутах Великого князівства Литовського факти, які свідчили про її принижене становище?

19. Розкрийте особливості правового регулювання в українському середньовічному місті. Назвіть джерела магдебурзького права.

ДОДАТКИ

СЛОВНИК

ТЕМА 1. НАЙДАВНІШІ ДЕРЖАВНІ УТВОРЕННЯ ТА ПРАВО НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Адікія – найтяжчий злочин («гріх перед богами»).

Аікія – образа дією, зокрема, шляхом нанесення побоїв.

Анакрісіс – попереднє слідство.

Асебея (асебія) – невіра в богів, безбожництво.

Астратея – загальне поняття, яке охоплювало такі дії, як ухилення від військової служби, втеча зі служби, дезертирство.

Ателія – звільнення від усіх прямих податків і мита.

Атимія – позбавлення всіх або деяких громадянських прав.

Діомосія (антомосія) – клятва.

Ейсангелія – державна зрада.

Ейфігія – довічне вигнання.

Екклесія – народні збори.

Енктісіс – право набувати у власність землю та іншу нерухомість.

Епігамія – право брати шлюб із дочкою повноправного громадянина.

Ібрея – образа словом.

Ієросілія – викрадення, знищення або пошкодження присвячених богам предметів.

Ісономія – рівність усіх перед законом.

Какосея – злочини проти честі особи.

Ксенія – самовільне присвоєння негромадянином прав громадянства.

Моїхея – подружня зрада.

Продосія – державна зрада.

Псевдоклетея – фальшиве засвідчення скарги, неправдиве свідчення.

Форос – податок, що сплачувався союзними полісами й спрямовувався на задоволення спільних військових потреб.

ТЕМА 2. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ УСТРІЙ ТА ПРАВОВА СИСТЕМА КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Верв – сільська територіальна община в Давньоруській державі (в тому числі й судово-адміністративна одиниця), члени якої спільно володіли земельними угіддями, лісами, випасами й були пов'язані круговою порукою.

Видок – безпосередній свідок протиправних дій, очевидець правопорушення.

Вира – грошовий штраф, який сплачувався вбивцею на користь князя за вбивство вільної людини й становив 40 гривен.

Головщина – грошова винагорода, яка сплачувалася вбивцею (головником) членам родини убитого.

Дика вира – особливий вид покарання в Київській Русі, що передбачав сплату всією общиною штрафу (вири) за вбивство людини, труп якої знаходили на її території, у випадку, якщо її члени відмовлялися видати вбивцю князеві.

Муж (княжий) – боярин, старший дружинник.

Подвійна вира – грошовий штраф, який сплачувався вбивцею на користь князя за вбивство представника князівської адміністрації й становив 80 гривен.

Поклажа – 1) товар, залишений на зберігання; 2) назва договору зберігання.

Полувира – грошовий штраф, який стягувався за нанесення тяжких тілесних ушкоджень вільній людині на користь князя й становив 20 гривен.

Послух – свідок, що мав бездоганну репутацію та залучався до розгляду справи тією чи іншою стороною судового процесу.

Потік (поток) та пограбування – найтяжчий вид покарання за вбивство під час розбійного нападу, підпал, конокрадіство, який передбачав вигнання з общини, продаж у рабство, конфіскацію майна.

Продаж – штраф за різні правопорушення (крім убивства та каліцтва), який стягувався на користь князя.

Рота – присяга, клятва.

Ряд – угода, договір.

Урок – штраф на користь потерпілого за знищення майна, власності.

ТЕМА 3. ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКЕ КНЯЗІВСТВО: ДЕРЖАВА І ПРАВО

Волостель – особа, що призначалася князем, очолювала волость та здійснювала адміністративні, військові, фінансові та судові функції.

Дворський (дворецький) – посада, пов'язана з очільництвом апарату управління, здійсненням судочинства від імені князя, охороною останнього під час бойових дій, а також управлінням князівським двором, насамперед, господарством князівського домену.

Печатник – посада, пов'язана зі зберіганням князівської печатки та її прикладанням до відповідних князівських документів.

Сідельничий – посада, пов'язана з управлінням князівським двором й виконанням різноманітних завдань як довіреної особи володаря.

Стольник – посада, пов'язана з управлінням князівськими земельними маєтками (доменом).

ТЕМА 4. ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У СКЛАДІ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО, КОРОЛІВСТВА ПОЛЬСЬКОГО ТА РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Вено (віно) – частина майна нареченого, що переходила до нареченої й призначалася для матеріального забезпечення останньої у випадку смерті її чоловіка.

Виволання (баніція) – покарання, пов'язане з публічним оголошенням вироку, яке передбачало вигнання особи за межі держави, позбавлення громадянських прав та честі.

Вина – штраф на користь держави, що сплачувався за особливо тяжкі злочини.

Возний – представник державної адміністрації, судовий урядовець, виконавець публічно-правових процедур.

Головщина – штраф на користь родичів убитого, що залежав від соціального стану потерпілого.

Децький (діцький) – державний службовець судових органів, який виконував функції слідчого та судового виконавця.

Кгвалт – штраф, сплачувався потерпілому за насильницькі дії проти нього (напад, розбій, насильство).

Магістрат – головний адміністративний та судовий орган самоврядування, який обирався мешканцями міст із магдебурзьким правом та мав піклуватися про міський благоустрій.

Нав'язка – штраф, який сплачували потерпілому за образу честі, побої, рани, каліцтво.

Пан хоруговний – заможний феодал, який мав власне військо та виводив його на війну під власною короговою (прапором).

Паробок – залежна людина, челядин.

Удовине стольце – майно, яке надавалося вдові після смерті чоловіка в користування.

Шкода – відшкодування потерпілому за заподіяні матеріальні збитки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ

ДЖЕРЕЛА

Витяги з «Устави на волоки» Сигізмунда II Августа // Гринь О. В. Практикум з історії України литовсько-польської доби : Навчальний посібник / О. В. Гринь. – Чернігів : Видавець Лозовий В. М., 2011. – С. 204–213.

Геродот. История. В 9-ти кн. / Пер. Г. А. Стратановского / Геродот. – М. : Ладомир, ООО «Фирма «Издательство АСТ», 1999. – С. 241–281.

Економічні привілеї міста Львова XV–XVIII ст.: привілеї та статuti ремісничих цехів і купецьких корпорацій [Електронний ресурс] / [упор. М. Капраль, наук. ред. Я. Дашкевич, Р. Шуст]. – Львів : Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України ; Львівський національний університет ім. І. Франка, 2013. – 2-е виправлене видання (електронний варіант). – Режим доступу: <http://archeos.org.ua/wp-content/uploads/2013/06/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%BB%D0%B5%D1%97-%D0%9B%D1%8C%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf>.

Історія державної служби в Україні : у 5 т. / [відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій ; редкол.: С. В. Кульчицький та ін.] ; Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. – К. : Ніка-Центр, 2009. – Т. 3 : Документи і матеріали. V ст. до н. е. – 1774 р. / [упоряд.: Г. В. Боряк (кер. кол. упоряд.), Л. Я. Демченко, Ю. А. Мицик]. – 656 с.

Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / Олег Купчинський. – Львів : ТОВ «Простір-М», 2004. – 1284 с.

Літопис руський / [пер. з давньорус. Л. Є. Махновця ; відп. ред. О. В. Мишанич]. – К. : Дніпро, 1989. – 591 с.

Основні пам'ятки права (тексти) // Гавриленко О. А. Історія держави і права України: стародавня доба : навчальний посібник / О. А. Гавриленко. – Х. : ХНУВС, 2011. – С. 42–51.

Памятники русского права / [под ред. С. В. Юшкова]. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1953. – Выпуск второй: Памятники права феодально-раздробленной Руси XII– XV в.в / [сост. А. А. Зимин]. – С. 26–32.

Переводы ольвийских надписей // Скржинская М. В. Будни и праздники Ольвии в VI – I вв. до н.э. / М. В. Скржинская. – СПб. : Алетейя, 2000. – С. 207–214.

Повість врем'яних літ: Літопис (За Іпатським списком) / Пер. з давньоруської, післяслово, комент. В. В. Яременка. – К. : Рад. письменник, 1990. – 558 с.

Привілеї міста Львова (XIV-XVIII ст.) [Електронний ресурс] / [упорядник М. Капраль, наук. ред. Я. Дашкевич, Р. Шуст]. – Львів : Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України ; Львівський національний університет ім. І. Франка. – 2-е виправлене видання (електронний варіант). – Режим доступу: file:///D:/%D0%A0%D0%BE%D0%B7%D1%96%D0%B1%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8/%D0%A0%D1%83%D0%B1%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B8/%D0%92%D0%9A%D0%9B/%D0%9A%D0%B0%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C/Pryvilei_mista_Lvova_XIV-XVIII_st.pdf.

Розширена Правда (за Троїцьким першим списком) // Заруба В. М. Держава і право Київської та Галицько-Волинської Русі (кінець VIII ст. – початок XIV ст.) : Навчальний посібник / В. М. Заруба. – К. : Істина, 2007. – С. 89–100.

Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. – М. : Юридическая литература, 1984. – Т. 1. Законодательство Древней Руси. – С. 47–208.

Руська Правда (Коротка редакція за Академічним списком) // Заруба В. М. Держава і право Київської та Галицько-Волинської Русі (кінець VIII ст. – початок XIV ст.) : Навчальний посібник / В. М. Заруба. – К. : Істина, 2007. – С. 82–88.

Статут князя Ярослава про церковні суди (Просторова редакція) // Заруба В. М. Держава і право Київської та Галицько-Волинської Русі (кінець VIII т. – початок XIV ст.) : Навчальний посібник / В. М. Заруба. – К. : Істина, 2007. – С. 107–110.

Статути Великого князівства Литовського : У 3 т. / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Одеса : Юридична

література, 2002. – Т. І. Статут Великого князівства Литовського 1529 року. – 464 с.

Статути Великого князівства Литовського : У 3 т. / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Одеса : Юридична література, 2003. – Т. II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року. – 560 с.

Статути Великого князівства Литовського : У 3 т. / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Одеса : Юридична література, 2004. – Т. III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року : У 2 кн. – Кн. 2. – 568 с.

Хрестоматія по истории Древней Греции / [под ред. Д. П. Каллистова]. – М. : Мысль, 1964. – С. 654–656.

Хрестоматія з історії Української РСР : посібник для вчителів / [під ред. І. О. Гуржії]. – К. : Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1959. – Т. I: З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. – 747 с.

«Устав святого князя Володимира, крестившого Руськую землю, о церковних судах» // Заруба В. М. Держава і право Київської та Галицько-Волинської Русі (кінець VIII ст. – початок XIV ст.) : Навчальний посібник / В. М. Заруба. – К. : Істина, 2007. – С. 105–107.

ПІДРУЧНИКИ ТА НАВЧАЛЬНІ ПОСІБНИКИ

Бостан Л. М. Історія держави і права зарубіжних країн : Навч. посібник / Л. М. Бостан, С. К. Бостан. – 2-е вид. перероб. й доп. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 730 с

Гавриленко О. А. Історія держави і права України: стародавня доба : навчальний посібник / О. А. Гавриленко. – Х. : ХНУВС, 2011. – 64 с.

Заруба В. М. Держава і право Київської та Галицько-Волинської Русі (кінець VIII ст. – початок XIV ст.) : Навчальний посібник / В. М. Заруба. – К. : Істина, 2007. – 128 с.

Захарченко П. П. Історія держави і права України : Підручник / П. П. Захарченко. – К. : Атіка, 2004. – 368 с.

Іванов В. М. Історія держави і права України : Підручник / В. М. Іванов. – К. : МАУП, 2007. – 552 с.

Історія держави і права України : Підручник / А. С. Чайковський (кер. авт. кол.), В. І. Батрименко, Л. О. Зайцев,

О. Л. Копиленко та ін. ; За ред. А. С. Чайковського. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 512 с.

Музиченко П. П. Історія держави і права України : Навч. посіб. / П. П. Музиченко. – К. : Знання, 2007. – 6-те вид., перероб. і доп. – 471 с.

Терлюк І. Я. Історія держави і права України (Доновітній час) : Навчальний посібник / І. Я. Терлюк. – К. : Атіка, 2006. – 400 с.

ЛІТЕРАТУРА

Андрюлис В. Некоторые процессуальные особенности судебной защиты феодального движимого имущества по Литовскому Статуту 1529 года / В. Андрюлис // Первый Литовский Статут 1529 года : Материалы республиканской научной конференции, посвященной 450-летию Первого Статута. – Вильнюс, 1982. – С. 55–58.

Аракелян М. Р. Еволюція інституту адвокатури на українських землях за Статутами Великого князівства Литовського / М. Р. Аракелян // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 99–103.

Арсеній А. В. Руська Правда – першоджерело кримінального права Київської Русі / А. В. Арсеній // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2009. – Вип. 492: Правознавство. – С. 22–26.

Бардах Ю. Литовские Статуты – памятники права периода Возрождения / Ю. Бардах // Культурные связи народов Восточной Европы в XVI в. / под ред. Б. А. Рыбакова. – М. : Издательство «Наука», 1976. – С. 71–93.

Бедрій М. М. Історико-правовий огляд джерел права Київської Русі / М. М. Бедрій // Молодий вчений. – 2014. – № 8 (11). – С. 179–184.

Безклубий О. Сутність і склад особистих немайнових відносин за Статутами Великого князівства Литовського / О. Безклубий // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2013. – № 2 (96). – С. 74–77.

Бирилук О. М. Компетенція церковних судів середньовіччя щодо розгляду шлюбно-сімейних справ на Русі / О. М. Бирилук //

Малий і середній бізнес (право, держава, економіка). – 2011. – № 3–4. – С. 12–18.

Бойко Г. В. Еволюція місцевого та регіонального самоврядування в умовах розвитку європейської демократії / Г. В. Бойко, Н. В. Камінська // Архіви України. – 2014. – № 4–5. – С. 73–83.

Бойко І. Галицько-Волинська держава (1199–1349 рр.): від князівства до королівства / І. Бойко // Право України. – 2013. – № 10. – С. 265–274.

Бойко І. Історико-правові аспекти приєднання Галичини до складу середньовічної Польщі у XIV ст. / І. Й. Бойко // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матер. XII регіон. наук.-практ. конф. (Львів, 9–10 лютого 2006 р.). – Львів, 2006. – С. 73–75.

Бойко І. Особливості вервних судів Галицько-Волинської держави (1199–1349 рр.) / І. Бойко, М. Бедрій // Часопис Київського університету права. – 2008. – № 1. – С. 32–36.

Бойко І. Правові засади організації судової системи Польського королівства та її поширення у Руському воєводстві (1434–1569 рр.) / І. Бойко // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2010. – Вип. 50. – С. 39–49.

Бойко І. Й. Джерела права Галицько-Волинської держави (1199–1349 рр.) / І. Й. Бойко // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2006. – Вип. 42. – С. 59–65.

Бойко І. Й. Інститут покарання у джерелах права Галицько-Волинської держави (1199–1349 рр.) / І. Й. Бойко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Національний університет «Одеська юридична академія». – Одеса, 2013. – Вип. 69. – С. 261–269.

Бойко І. Й. Правовий статус вервних судів у Київській Русі (IX – XII ст.) / І. Й. Бойко, М. М. Бедрій // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2009. – Вип. 49. – С. 26–33.

Бондарук Т. І. Ціннісна поведінкова модель шляхтича за Литовським статутом 1529 р. / Т. І. Бондарук // Альманах права. – 2012. – № 3. – С. 118–121.

Вайшвила А. Литовский статут: между прогрессом и регрессом / А. Вайшвила // Статут Вялікага княства Літоўскага 1529 года – падмурак развіцця беларускай дзяржаўнасці і канстытуцыяналізму

(да 480-годдзя прыняцця) : зборнік навуковых артыкулаў / Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Юрыдычны факультэт, Кафедра тэорыі і гісторыі дзяржавы і права. – Мінск : РІВШ, 2009. – С. 41–47.

Владимиров А. О. Інституці синедрів в Ольвіі та проедрив у Херсонесі Таврійському в римський період / А. О. Владимиров // Археологія. – 2000. – № 3. – С. 11–18.

Войтович Л. В. Королівство Русі: реальність і міфі / Л. В. Войтович // Дрогобыцький краєзнавчий збірник. – 2003. – Вип. 7. – С. 63–71.

Войтович Л. В. Тевтонський орден у політиці Галицько-Волинського князівства / Л. В. Войтович // Український історичний журнал. – 2010. – № 6. – С. 4–17.

Волошкевич Г. А. Правове оформлення шляхецького стану у Статутах Великого князівства Литовського / Г. А. Волошкевич // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 167–173.

Гавриленко О. А. Античні держави Північного Причорномор'я: біля витоків вітчизняного права (кінець VII ст. до н.е. – перша половина VI ст. н.е.) / О. А. Гавриленко. – Х. : Парус, 2006. – 352 с.

Гавриленко О. А. Боспоро-римські взаємини у другій половині I ст. до н.е. – третій чверті III ст. н.е.: історико-правове дослідження / О. А. Гавриленко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2006. – Вип. 34. – С. 46–53.

Гавриленко О. А. Договори міни та купівлі-продажу в античних державах Північного Причорномор'я (історико-правове дослідження) / О. А. Гавриленко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2007. – Вип. 39. – С. 79–85.

Гавриленко О. А. Загальний та спеціальний статус громадян в античних державах Північного Причорномор'я / О. А. Гавриленко // Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні : Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (28-29 квітня 2005 р.). – Острого : Національний університет «Острозька Академія», 2005. – С. 7–8.

Гавриленко О. А. Злочини та покарання у праві античних держав Північного Причорномор'я / О. А. Гавриленко // Право і Безпека. – 2002. – № 1. – С. 45–52.

Гавриленко О. А. Історія держави і права України: стародавня доба : навчальний посібник / О. А. Гавриленко. – Х. : ХНУВС, 2011. – 64 с.

Гавриленко О. А. Міжнародно-правові стосунки еллінів та скіфів у північнопонтійському регіоні / О. А. Гавриленко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2006. – № 33. – С. 89–97.

Гавриленко О. А. Нормативна регламентація укладення та розірвання шлюбу в античних державах Північного Причорномор'я: історико-правове дослідження / О. А. Гавриленко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2008. – Вип. 41. – С. 75–82.

Гавриленко О. А. Органи влади та управління античних держав Північного Причорномор'я з республіканською формою правління / О. А. Гавриленко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2006. – № 4. – С. 26–34.

Гавриленко О. А. Основні риси міжнародного права та міжнародно-правові відносини держав Північнопонтійського регіону античного часу / О. А. Гавриленко // Право і Безпека. – 2006. – № 1. – Т. 5. – С. 147–151.

Гавриленко О. А. Основні риси права скіфських ранньодержавних утворень / О. А. Гавриленко // Часопис Київського університету права. – 2007. – № 1. – С. 17–22.

Гавриленко О. А. Особливості правосвідомості громадян північнопричорноморських держав античної доби / О. А. Гавриленко // Часопис Київського університету права. – 2006. – № 1. – С. 30–35.

Гавриленко О. А. Правова регламентація договору позики в античних державах Північного Причорномор'я / О. А. Гавриленко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2006. – Вип. 35. – С. 79–85.

Гавриленко О. А. Правове регулювання стягнення податків та неподаткових платежів в античних державах Північного Причорномор'я / О. А. Гавриленко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2003. – Вип. 22. – С. 252–261.

Гавриленко О. А. Правовий статус рабів в античних державах Північного Причорномор'я / О. А. Гавриленко // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права

ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2006. – Вип. 34. – С. 122–127.

Гавриленко О. А. Правосвідомість громадян античних держав Північного Причорномор'я / О. А. Гавриленко // Право в системі соціальних норм: історико-юридичні аспекти. Матеріали XIII історико-правової конференції (м. Чернівці, 20–22 травня 2005 р.). – Чернівці : Рута, 2005. – С. 66–75.

Гавриленко О. А. Становлення інституту зобов'язального права в античних державах Північного Причорномор'я / О. А. Гавриленко // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Право». – 2009. – Вип. 1(5). – № 841. – С. 182–187.

Гавриленко О. А. Становлення основ бюджетного права та бюджетний устрій північнопричорноморських держав античного часу / О. А. Гавриленко // Часопис Київського університету права. – 2008. – № 2. – С. 22–27.

Гавриленко О. А. Судові органи античних полісів Північного Причорномор'я / О. А. Гавриленко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2006. – Вип. 32. – С. 157–162.

Гавриленко О.А. Поняття і норми права власності в античних державах Північного Причорномор'я (кінець VII ст. до н.е. – перша половина VI ст. н.е.) // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2006. – Т. 19 (58). – № 2. – С. 59–64.

Головкін Б. Кримінологічна генеза корисливих убивств у найдавніших пам'ятках права України-Русі / Б. Головкін // Філософські обрії. – 2004. – № 12. – С. 207–228.

Головко О. Б. Зустріч цивілізацій в середині XIII ст.: держава Романовичів між католицьким Заходом і монгольським Сходом / О. Б. Головко // Східний світ. – 2005. – № 1. – С. 47–56.

Гошко Т. Міське самоврядування на українських землях у 14–16 ст. / Т. Гошко. – Прага, 2000. – 111 с.

Гриб А. М. Примирення та відновне правосуддя у правовому житті Київської Русі [Електронний ресурс] / А. М. Гриб // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 1. – С. 19–22. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/2_2013/Hryb.pdf.

Гримич М. Литовський статут і звичаєве право (Про співвідношення кодифікованого права і звичаєво-правової традиції) / М. Гримич // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2001. – № 10. – С. 4–9.

Гринько С. Д. Влияние римского права на формирование института деликтных обязательств в Литовских статутах / С. Д. Гринько // Статут Вялікага княства Літоўскага 1529 года – падмурак развіцця беларускай дзяржаўнасці і канстытуцыяналізму (да 480-годдзя прыняцця) : зборнік навуковых артыкулаў / Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Юрыдычны факультэт, Кафедра тэорыі і гісторыі дзяржавы і права. – Мінск : РІВШ, 2009. – С. 92–97.

Грицюк В. М. Військо скіфів (озброєння, організація війни та воєнне мистецтво) : монографія / В. М. Грицюк. – К. : Місто, 2009. – 296 с.

Грицюк В. Кримінально-правовий захист особи за Короткою редакцією Руської Правди / В. Грицюк // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2001. – № 36. – С. 439–443.

Дашкевич Я. Українські землі в часах Галицько-Волинської держави: (кінець X – середина XIV ст.) / Я. Дашкевич // Пам'ять століть. – 2002. – № 4. – С. 3–21.

Дидыч Т. О. Статут 1529 г. как результат правообразования в Великом княжестве Литовском (историко-правовой аспект) / Т. О. Дидыч, О. И. Чаплюк // Статут Вялікага княства Літоўскага 1529 года – падмурак развіцця беларускай дзяржаўнасці і канстытуцыяналізму (да 480-годдзя прыняцця) : зборнік навуковых артыкулаў / Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Юрыдычны факультэт, Кафедра тэорыі і гісторыі дзяржавы і права. – Мінск : РІВШ, 2009. – С. 55–64.

Дробязко С. Г. Юридическая природа Статута Великого княжества Литовского 1529 г. / С. Г. Дробязко // Статут Вялікага княства Літоўскага 1529 года – падмурак развіцця беларускай дзяржаўнасці і канстытуцыяналізму (да 480-годдзя прыняцця) : зборнік навуковых артыкулаў / Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Юрыдычны факультэт, Кафедра тэорыі і гісторыі дзяржавы і права. – Мінск : РІВШ, 2009. – С. 20–22.

Ермолович В. И. Влияние источников отечественного и зарубежного права на формирование Статута Великого княжества

Литовського 1529 г. / В. И. Ермолович // Статут Вялікага княства Літоўскага 1529 года – падмурак развіцця беларускай дзяржаўнасці і канстытуцыйналізму (да 480-годдзя прыняцця) : зборнік навуковых артыкулаў / Беларускі дзяржаўны універсітэт, Юрыдычны факультэт, Кафедра тэорыі і гісторыі дзяржавы і права. – Мінск : РІВШ, 2009. – С. 77–84.

Єпур М. В. Покарання за злочіны проти держави за Статутами Великого князівства Литовського / М. В. Єпур // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 239–243.

Єрмолаєв В. Віче в Київській Русі – важлива складова державного механізму / В. Єрмолаєв // Право України. – 2003. – № 3. – С. 136–141.

Єрмолаєв В. М. Деякі проблеми злочину та покарання в Київській Русі / В. М. Єрмолаєв // Вісник Академії правових наук України. – 1996. – № 5. – С. 135–143.

Журбелюк Г. В. Регулювання проблем судоустрою Статутом Великого князівства Литовського 1588 р.: осучаснення досвіду / Г. В. Журбелюк // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 121–127.

Захарченко П. До питання зародження кріпосного права на Русі: історико-правовий аспект / П. Захарченко // Право України. – 2006. – № 3. – С. 128–130.

Захарченко П. Київська Русь: державний устрій, суспільний лад та основні риси права / П. Захарченко // Історія України. – 2002. – № 10. – С. 6–8.

Зубар В. М. Виникнення воєнного та релігійного союзу грецьких міст Боспору Кімерійського / В. М. Зубар // Український історичний журнал. – 1997. – № 5. – С. 41–52.

Зубар В. М. Утворення Боспорської держави / В. М. Зубар // Український історичний журнал. – 1998. – № 1. – С. 62–69.

Зуц В. Л. Державний лад Ольвії в VI – I ст. до н.е. / В. Л. Зуц // Український історичний журнал. – 1970. – № 9. – С. 63–73.

Кадеєв В. І. Про державний лад Херсонеса в перших століттях н. е. / В. І. Кадеєв // Український історичний журнал. – 1971. – № 9. – С. 23–31.

Каришковський П. Й. Про державний устрій Ольвії / П. Й. Каришковський // Український історичний журнал. – 1973. – № 2. – С. 98–101.

Кобилецький М. Надання місту Сяноку магдебурзького права / М. Кобилецький // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2006. – Вип. 42. – С. 82–89.

Кобилецький М. М. Магдебурзьке право в Україні [Електронний ресурс] / М. М. Кобилецький // Порівняльно-аналітичне право. – № 3-1/2013. – С. 33–36. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/3-1_2013/1/Kobyletskyi%20M.M..pdf.

Коваль Т. Ф. Система майнових покарань Литовського статуту 1529 р. та Судебника 1550 р.: порівняльно-правове дослідження / Т. Ф. Коваль // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2010. – Вип. 50. – С. 128–134.

Ковальова С. Інститут заповіту в праві українських земель Великого князівства Литовського / С. Ковальова // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2006. – Вип. 33. – С. 104–110.

Ковальова С. Г. Інститут заповіту в руському праві Х – першої половини XIV ст. / С. Г. Ковальова // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2009. – Вип. 43. – С. 153–159.

Ковальова С. Г. Статути Великого князівства Литовського як етап еволюції законодавчих повноважень господаря / С. Г. Ковальова // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 173–178.

Ковальова С. Г. Судоустрій і судочинство на Українських землях Великого князівства Литовського : Монографія / С. Г. Ковальова. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – 200 с.

Колос М. Литовский Статут: уголовно-правовая ответственность за измену государству и Великому князю Литовському / М. Колос // Jurnalul juridic national: teorie și practică. – 2014. – № 5 (9). – С. 154–159.

Кондратюк Л. Правове регулювання відносин між античними державами Східного Середземномор'я під час військових конфліктів / Л. Кондратюк // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2010. – Вип. 50. – С. 91–97.

Кондратюк Л. В. Виникнення та розвиток міжнародних союзів у Східному Середземномор'ї / Л. В. Кондратюк // Часопис Київського університету права. – 2007. – № 3. – С. 46–50.

Котенко Т. Особливості поширення магдебурзького права у слов'янських народів / Т. Котенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2007. – Вип. 74–76. – С. 146–149.

Котляр М. Галицько-Волинська Русь у XIII ст. / М. Котляр // Київська старовина. – 1999. – № 6. – С. 3–14.

Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь / М. Ф. Котляр. – К. : Альтернативи, 1998. – 336 с.

Котляр М. Ф. Галицько-Волинське князівство (до 800-ліття утворення) / М. Ф. Котляр // Український історичний журнал. – 2000. – № 1. – С. 21–32.

Кудін С. Державні суди Литовсько-Руської доби / С. Кудін // Закон і бізнес. – 1999. – № 41. – С. 2.

Кудін С. Деякі аспекти відповідальності органів місцевого самоврядування за «Руською Правдою» / С. Кудін // Право України. – 2002. – № 9. – С. 134–136.

Кудін С. Поняття «поток і пограбування» у кримінальному праві України XI – першої половини XVII ст.: історично-правовий аналіз / С. Кудін // Право України. – 2003. – № 6. – С. 132–135.

Кудін С. Поняття злочину в кримінальному праві Київської Русі / С. Кудін // Право України. – 2000. – № 7. – С. 101–104.

Кудін С. Поняття кримінального штрафу за Руською Правдою та Литовським Статутом / С. Кудін // Право України. – 2000. – № 11. – С. 141–144.

Кудін С. Поняття кримінального штрафу за Руською Правдою та Литовським Статутом / С. Кудін // Право України. – 2000. – № 11. – С. 141–144.

Кудін С. Спеціальні суди Литовсько-Руської держави / С. Кудін // Закон і бізнес. – 1999. – № 42. – С. 2.

Кульчицький В. Галицько-Волинська держава (1199–1349) : моногр. / В. Кульчицький, Б. Тищик, І. Бойко. – Львів : ВАТ «Бібльос», 2005. – 280 с.

Купчинський О. А. Реконструйовані акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст. / О. А. Купчинський // Рукописна та книжкова спадщина України : археограф. дослідж. унікальних арх. та бібл. фондів / Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. – К., 2005. – Вип. 10. – С. 155–162.

Лазутка С. Первый Литовский Статут (1529 г.) / С. Лазутка, И. Валиконите, Э. Гудавичюс. – Вильнюс : Margi rasta, 2004. – 522 с.

Левчук М. В. Сутність церковного суду в Київській Русі / М. В. Левчук // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2008. – Вип. 40. – С. 102–108.

Литовченко Л. А. Розсуд осіб у цивільному праві української держави XI–XII століть за «Руською Правдою» / Л. А. Литовченко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 3. – С. 31–49.

Ляшенко А. Г. Статут 1529 г. в контексте концепции верховенства права / А. Г. Ляшенко, Г. В. Журбелюк // Статут Вялікага княства Літоўскага 1529 года – падмурак развіцця беларускай дзяржаўнасці і канстытуцьяналізму (да 480-годдзя прыняцця) : зборнік навуковых артыкулаў / Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Юрыдычны факультэт, Кафедра тэорыі і гісторыі дзяржавы і права. – Мінск : РІВШ, 2009. – С. 65–69.

Майкут Х. В. Деякі питання врегулювання спадкових відносин на українських землях за Литовськими статутами [Електронний ресурс] / Х. В. Майкут // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 2. – С. 37–41. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/2_2014/9.pdf.

Майкут Х. В. Інститут забезпечення зобов'язань на українських землях за Статутами Великого князівства Литовського / Х. В. Майкут // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 221–227.

Марисюк К. Б. Головщина как вид уголовного наказания по Литовскому статуту 1529 г. / К. Б. Марисюк // Статут Вялікага княства Літоўскага 1529 года – падмурак развіцця беларускай

дзяржаўнасці і канстытуцыяналізму (да 480-годдзя прыняцця) : зборнік навуковых артыкулаў / Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Юрыдычны факультэт, Кафедра тэорыі і гісторыі дзяржавы і права. – Мінск : РІВШ, 2009. – С. 132–135.

Марисюк К. Б. Головшина як вид майнових покарань за Литовськими статутами 1529, 1566 і 1588 рр. / К. Б. Марисюк // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : зб. наук. пр. / Донецький юридичний інститут Луганського державного універсітету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка МВС України. – 2009. – № 4. – С. 19–24.

Марисюк К. Б. Майнові покарання на користь приватних осіб (на матеріалах Руської Правди) / К. Б. Марисюк // Часопис Київського універсітету права. – 2009. – № 3. – С. 210–214.

Марисюк К. Б. Нав'язка як вид майнового покарання за Литовськими статутами / К. Б. Марисюк // Науковий вісник Львівського державного універсітету внутрішніх справ. – 2010. – № 3. – С. 30–36.

Милов Л. В. О происхождении Пространной Русской Правды / Л. В. Милов // Вестник Московского университета. Серия 8. История. – 1989. – № 1. – С. 3–29.

Мироненко О. Представницькі органи Литовсько-Руської держави в контексті еволюції українського парламентаризму / О. Мироненко // Вісник Академії правових наук України. – 1997. – № 2 (9). – С. 38–49.

Мироненко О. Судовий процес і його форми на українських землях XIV – XVI століть / О. Мироненко // Молода Українська держава на межі тисячоліть : погляд в історичне минуле і майбутнє демократичної правової держави Україна : зб. наук. пр. – Львів : Львів. ін-т внутр. справ, 2001. – С. 155–158.

Музика І. В. Дискусійні питання історії державності Київської Русі / І. В. Музика // Часопис Київського універсітету права. – 2002. – № 2. – С. 57–64; 2002. – № 3. – С. 65–70.

Музиченко П. П. Еволюція прав української шляхти у Великому князівстві Литовському / П. П. Музиченко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2001. – Вип. 12. – С. 526–533.

Музиченко П. П. Регулювання права власності та судовий захист майна в українських землях у першій половині XVI ст. /

П. П. Музиченко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська юридична академія. – Одеса, 1997. – Вип. 4. – С. 77–82.

Музиченко П. П. Статути Великого князівства Литовського – видатна пам'ятка права слов'янських народів / П. П. Музиченко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 7–14.

Музыченко П. П. К истории создания Литовских статутов / П. П. Музыченко // Проблемы правоведения : республиканский межведомственный научный сборник. – К., 1989. – Вип. 50. – С. 31–36.

Музыченко П. П. Рецепция римского права в Статутах Великого княжества Литовского / П. П. Музыченко // Статут Вялікага княства Літоўскага 1529 года – падмурак развіцця беларускай дзяржаўнасці і канстытуцыяналізму (да 480-годдзя прыняцця) : зборнік навуковых артыкулаў / Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Юрыдычны факультэт, Кафедра тэорыі і гісторыі дзяржавы і права. – Мінск : РІВШ, 2009. – С. 85–91.

Мурзин В. Ю. Происхождение скифов: Основные этапы формирования скифского этноса / В. Ю. Мурзин / АН УССР. Ин-т археологии ; Отв. ред. С. С. Бессонова. – К. : Наук. думка, 1990. – 88 с.

Нелін О. І. До питання спадкового права за Статутами Великого князівства Литовського / О. І. Нелін // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2001. – Вип. 13. – С. 48–52.

Паславський І. В. Коронація Данила Галицького в контексті політичних і церковних відносин XIII століття / І. В. Паславський. – Львів : «Місіонер», 2003. – 112 с.

Петр (Гайденко), иером. К вопросу о подлинности Устава князя Владимира «О десятинах, судах и людях церковных» / иером. Петр (Гайденко) // Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Серия II «История. История Русской Православной Церкви». – 2008. – Вип. II:1(26). – С. 7–16.

Петровська Н. В. Закріпачення селянства за Статутом Великого князівства Литовського 1529 року / Н. В. Петровська // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 188–193.

Петрук В. І. Велика Скіфія-країна / В. І. Петрук. – К. : «Спалах», 2001. – 432 с.

Пичета В. І. Литовський Статут 1529 г. и его источники / В. І. Пичета // Статут Великого княжества Литовского 1529 года / Под ред. К. И. Яблонскиса. – Минск, 1960. – С. 13–30.

Поліщук В. Свідки у русько-литовському праві до судово-адміністративної реформи 1564–1566 рр. / В. Поліщук // Молода нація. – 2000. – № 1. – С. 123–163.

Поляков А. Н. Древнерусская цивилизация: основные черты социального строя / А. Н. Поляков // Вопросы истории. – 2006. – № 9. – С. 67–86; 2007. – № 3. – С. 50–69.

Поперечна Н. В. Опікунське право в Статуті Великого князівства Литовського 1529 року / Н. В. Поперечна // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 217–221.

Резнік О. І. Склад та компетенція підкоморських судів за Статутом Великого князівства Литовського 1566 року / О. І. Резнік // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 127–132.

Ровинська К. І. Магдебурзьке право як підґрунтя формування місцевого самоврядування на території України / К. І. Ровинська // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. / Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України. – Х., 2013. – Вип. 2 (41). – С. 257–263.

Рубаник В. Є. Природа й особливості виникнення правової традиції врегулювання майнових відносин у Давній Русі / В. Є. Рубаник // Часопис Київського університету права. – 2003. – № 2. – С. 75–81.

Сеньків Ю. Кримінальна відповідальність за злочини проти особи на українських землях у законодавстві Великого князівства Литовського / Ю. Сеньків // Юридична Україна. – 2009. – № 5. – С. 15–20.

Сеньків Ю. В. Поняття та види злочинів у праві Великого князівства Литовського / Ю. В. Сеньків // Часопис Київського університету права. – 2008. – № 4. – С. 77–82.

Скржинская М. В. Будни и праздники Ольвии в VI – I вв. до н.э. / М. В. Скржинская. – СПб. : Алетейя, 2000. – 288 с.

Скржинская М. В. Культурные традиции Эллады в античных государствах Северного Причерноморья / М. В. Скржинская. – К. : Институт истории Украины НАН Украины, 2010. – 324 с.

Скржинська М. Жінки античного Боспора / М. Скржинська // Україна в Центрально-Східній Європі : зб. наук. пр. / Інститут історії України НАН України. – К., 2007. – Вип. 7. – С. 13–43.

Скржинська М. В. Дипломати в античних державах Північного Причорномор'я / М. В. Скржинська // Український історичний журнал. – 2017. – № 2. – С. 4–18.

Скржинська М. В. Найдавніші державні нагороди на землях України / М. В. Скржинська // Український історичний журнал. – 2006. – № 4. – С. 130–139.

Скржинська М. В. Релігія та влада в Боспорському царстві й Ольвії VI–I ст. до н.е. / М. В. Скржинська // Український історичний журнал. – 2014. – № 4. – С. 17–26.

Скржинська М. В. Судочинство в античних державах Північного Причорномор'я / М. В. Скржинська // Український історичний журнал. – 2009. – № 5. – С. 4–11.

Сокальская Е. В. Судебная власть маршалка Волынской земли в период действия Статута Великого княжества Литовского / Е. В. Сокальская // Статут Вялікага княства Літоўскага 1529 года – падмурак развіцця беларускай дзяржаўнасці і канстытуцыяналізму (да 480-годдзя прыняцця) : зборнік навуковых артыкулаў / Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Юрыдычны факультэт, Кафедра тэорыі і гісторыі дзяржавы і права. – Мінск : РІВШ, 2009. – С. 141–145.

Сокальська О. В. Коронне «scrutinium» чи литовсько-руське «выведанье»: досудове слідство на на українських землях у XVI столітті / О. В. Сокальська // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – Вип. 49. – С. 110–116.

Степановичене Л. Некоторые особенности реализации норм залогового права (в первые годы действия второго литовского статута) / Л. Степановичене // *Ukraina Lithuanica*: студії з історії Великого князівства Литовського. – К. : Інститут історії НАН України, 2009. – Т. I. – С. 54–66.

Стецюк Б. Р. Особливості процесуального права Великого князівства Литовського на українських землях (друга половина XIV – друга половина XVI століть) / Б. Р. Стецюк // Право і Безпека. – 2012. – № 3 (45). – С. 74–78.

Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / за ред. І. Б. Усенка ; Національна академія наук України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького ; Міжнародна асоціація істориків права. – К. : «Наукова думка», 2014. – 504 с.

Шабульдо Ф. М. Землі Юго-Западної Руси в складі Великого князівства Литовського / Ф. М. Шабульдо. – К. : Наукова думка, 1987. – 181 с.

Щапов Я. Н. О системах права на Русі в XI – XIII століттях / Я. Н. Щапов // Історія СРСР. – 1987. – № 5. – С. 175–181.

Щапов Я. Н. Устав князя Ярослава и вопрос об отношении к византийскому наследию на Руси в середине XI в. / Я. Н. Щапов // Византийский временник. – 1971. – Т. 31 (56). – С. 71–78.

Україна крізь віки : в 15 т. / ред. В. А. Смолій ; НАН України, Ін-т археол. – К. : Альтернативи, 1998. – Т. 2 : Античні держави Північного Причорномор'я / С. Д. Крижицький, В. М. Зубар, А. С. Русяєва. – 352 с.

Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVIII ст. / Н. М. Яковенко. – К. : Наукова думка, 1993. – 414 с.

Яцкевич І. Г. Особенности правового регулювання оборота землі в Великому князівстві Литовському в кінці XV – першій половині XVI в. / І. Г. Яцкевич // Статут Вялікага княства Літоўскага 1529 года – падмурак развіцця беларускай дзяржаўнасці і канстытуцыйналізму (да 480-годдзя прыняцця) : зборнік навуковых артыкулаў / Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Юрыдычны факультэт, Кафедра тэорыі і гісторыі дзяржавы і права. – Мінск : РІВШ, 2009. – С. 126–128.

Для приміток

Навчально-методичне видання

Петровська Юлія Михайлівна

**ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ:
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР**

ПРАКТИКУМ

У двох частинах

ЧАСТИНА ПЕРША

Відповідальний редактор **О. Б. Коваленко**

Технічний редактор **О. М. Єрмоленко**

Авторська коректура

Підписано до друку 18.05.2018 р.

Формат 60x84/16. Друк на різнографі. Папір офсетний. Гарнітура Times.

Ум. друк. арк. 23,5. Ум. фарбо-відб. 23,5. Обл.-вид. арк. 21,86.

Зам. № 0130. Наклад 200 прим.

ТОВ «Видавництво «Десна Поліграф»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.

Серія ДК № 4079 від 1 червня 2011 року

Тел.: (0462) 972-664

Віддруковано ТОВ «Видавництво «Десна Поліграф»

14035, м. Чернігів, вул. Станіславського, 40

